

54683

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A

**SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1967

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1967

MEGYERI JÁNOS és SZENDREI JÁNOS

közreműködésével

szerkesztette:

BENKŐ LÁSZLÓ

I. MARXIZMUS—LENINIZMUS

A TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI ÁTRÉTEGZÖDÉS NÉHÁNY JELLEMVONÁSA

Írta: K-TÓTH FERENC

1. A mobilitás polgári értelmezése

A társadalmi mozgékony-ság (mobilitás) fogalma a polgári szociológiából származik, és *lényegében* a társadalmi osztály- és réteg struktúrában végbemenő horizontális és vertikális változást fejez ki. A mobilitás e kétféle fogalma több, mint harminc éve kialakult az angolszász szociológiában főként SORKIN, az orosz származású amerikai szociológus munkássága alapján. [1]

A mai polgári szociológiában a mobilitás értelmezése individualizálódott, az *egyén* felé fordult, a mozgás objektív *anyagi* vonatkozásaival, az erre épülő osztály- és réteg mobilitással nem foglalkoznak. Számos, vizsgálati adatokra épülő szociológiai elemzés kísérli meg, hogy kapcsolatot teremtsen — kizárólag — foglalkozási státusz [2] és az egyén nézetei, értékfogalmai és viselkedési normái között. Így például a szavazáson megnyilatkozó viselkedésre vonatkozó tanulmányok megállapítják, hogy különbözőség van a „fizikai” és a „szellemi” munkások között. Az osztályhoz való tartozás és osztályöntudat vizsgálatai az osztályhelyzettel kapcsolatos szubjektív érzéseket a foglalkozási helyzettel hozzák kapcsolatba. [3] Az az erőfeszítés, mely az USA-ban társadalmi osztályhelyzet szerinti fokozatokat akar kiépíteni, a foglalkozási helyzetet a fokozat fő ismérveként használja.

„Egy ember foglalkozása rendkívül erős befolyást gyakorol arra, — mondja H. DEWEY ANDERSON és PERCY E. DAVIDSON a Foglalkozási tendenciák az USA-ban c. tanulmányában — hogy kijelölje számára és közvetlen családtagjai részére társadalmi helyüket, lakóhelyük kiválasztásában, a gyermek foglalkozásának meghatározásában, amikor munkába lépnek. A munka, mellyel az egyén megkeresi kenyerét, az egyénre ráüti formájának és szintjének bélyegét, meghatározza szabad idejének felhasználását, korlátok közé szorítja érdeklődését, vágyainak és törekvéseinek elérését, s igyekszik megszabni műveltségének határait is. Egyszóval, kivéve azt a kevés személyt, akinek életmódját és jövőjét hatalmas vagyon öröksége biztosítja, *a foglalkozás az emberi pályák legfőbb determinánsa*”. (K-T. F. kiemelése). [4]

Mindezek a tanulmányok tehát azon a megerősített feltevésen alapulnak, hogy a mód, ahogyan egy személy gondolkodik és cselekszik, s az, ahogyan mások tekintenek rá, nagymértékben foglalkozási élményei által determinált. Ez még akkor is így van, ha egy olyan, a mobilitással foglalkozó mai standard munkát veszünk figyelembe, mint S. M. LIPSET és R. BENDIX *Social Mobility in Industrial Society* c. könyve. [5] Ők is, mint a többi nyugati mobilitás vizsgálók egyszerűen a foglalkozás szerinti strukturális modellt alkalmazzák, és a mozgást neveléssel és a család helyzetével hozzák összefüggésbe. [6]

Ez egyrészt azt jelenti — most egy osztályra konkretizálva —, hogy „alárendelt részproblémák viszonylag helyes megoldása nem mindig sérti a burzsoáz filozófus

* Részlet: „A parasztság osztály- és rétegstruktúrája” c. tanulmányból.

által képviselt osztályérdekeket, adott esetben egyenesen a burzsoá érdek kívánja az ilyen problémák viszonylag objektív feldolgozását”. [7] Másrészt a mai polgári kutatóintézetekben folyó, módszereiben szabványosított nagyvállalatok és hivatalok megrendeléseire dolgozó kutatás a legtöbb esetben minden fázisában és egész szellemében bürokratizálódott, társadalomképe egy bürokratikus réteg konzervatív ideológiája.

2. A mobilitás marxista értelmezése

A hazánkban végbemenő társadalmi változás és ennek következtében létrejött iparosodás és urbanizálódás nyomán kifejeződik az egyes társadalmi osztályok és rétegek számszerű, illetve egymáshoz viszonyított arányának mozgása is. [8] A mobilitás legnagyobb mértékben a mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági foglalkozások felé irányult. Ezt a folyamatot nem tekinthetjük ma sem befejezettnek.

Érthető, hogy a marxista szociológia is hozzáfogott, egy a paraszti életformától fokozatosan távolodó réteg, valamint a falusi környezetét véglegesen elhagyott, városba költözött népesség életviszonyának, továbbá a régi életformából az újba való átmenet útját kísérő tudatformálódásnak vizsgálatához. [9]

A mai falu életében végbemenő változások annyira sokrétűek, bonyolultak, hogy egy-egy aspektus vizsgálata — például műveltségi vagy vallási viszonyoké — nem ígér kielégítő eredményt. A mi kutatásaink is igazolják HEGEDŰS ANDRÁS koncepcióját, hogy itt „A komplexitást nélkülöző módszer szükségszerűen egyoldalúsághoz vezet, és ily módon a szociológiai kutatás a falu életéről nem adhat valamennyire is kielégítő társadalomképet”. [10] Ezért a szocialista társadalom struktúrájának eddig tárgyalt rétegeképző jegyzése mellett, [11] a rétegződés egy újabb vonatkozását, a mobilitást állítjuk vizsgálódásunk gyűjtőpontjába.

A szociológia szintjén a rétegmobilitás két szempontból indokolt:

a) a mozgás bizonyos vonatkozásban érzékelteti a rétegek közötti különbségeket és „azonosságokat”;

b) csak a rétegvizsgálatok során tudjuk a mobilitást bemutatni, mert a rétegek nyitottsága vagy éppen zártsága, a rétegek közötti távolság egy sajátos oldalról mutatja meg a rétegek helyzetét, magatartását.

3. A kutatás célja és tárgya

A függő változók közül a rétegek intragenerációs mobilitását vizsgálom; ennek tekintve azt, ha valaki adott társadalmi rétege egyik csoportjából a másik csoportba kerül.

Tekintettel arra, hogy a mobilitás alakulása az ország egyes megyéi, gyakran járásai és községei között jelentős, lényeges eltérést mutat, a mobilitás vizsgálatát községi szinten kísérem meg. „Pontosabb képet úgy alkothatnánk... — írja ERDEI FERENC — ...ha a differenciálódást községi mélységig vizsgálnánk...” „Ilyen méretű munkához azonban hosszabb idő és igen nagy feldolgozó kapacitás kellene, erre tehát csak a későbbiekben kerülhet sor.” [12]

Sajnos, a kutató számára nemcsak az idő és a feldolgozó kapacitás hiánya okoz nehézséget, hanem az is, hogy a KSH adatai nem minden esetben adnak lehetőséget a községi szinten jelentkező folyamatok szociológiai értelmezésére. Ezért

három Csongrád megyei község foglalkozási átrétegződését kérdőíves módszerrel vizsgáltam.

A kutatás reprezentatív felvételen alapul, a felvétel „lépcsőzetes” és „kvóta” kiválasztására épül. Vagyis a megye hatvankét községéből, mint alapsokaságból véletlen alapján kiválasztottunk három községet. Az így kiválasztott községek: Derekegyház, Mindszent és Szegvár.

A mintába került községek keresőit három rétegbe soroltam és azon belül megkülönböztettem kisebb csoportokat. A társadalmi rétegek és az azokon belüli társadalmi csoportok a következők:

I. Nem mezőgazdasági fizikai dolgozók

I. Munkások:

a) Ipar, építőipar

szak- és betanított munkás
segédmunkás

b) Kereskedelem, közlekedés, szolgáltatás

szak- és betanított munkás
segédmunkás

2. Önálló (kisiparos, kiskereskedő)

II. Szellemi dolgozók (értelmiségi: egyéb szellemi dolgozó)

III. Mezőgazdasági fizikai dolgozók

szak- és betanított munkás
segédmunkás, alkalmi munkás

A felvételeket a községekben tanító főiskolai levelező hallgatók végezték. [13] A felvételezőknek általam előírt, a rétegek és csoportok különböző nagyságrendű alapsokasága és a községek paraszti jellege által determinált arányokhoz kellett igazodnia. [14] Az alapsokaság 45 százaléka került mintába a II-es rétegeknek, 42%-a a I/1—b, I/2 csoportoknak, 37%-a az I/1—a és 31%-a III-as kategóriáknak. [15] A mintába kerültek száma 1620 fő.

Nincs lehetőségem arra, hogy részletesen ellenőrizsem a minta megbízhatóságát. Két támpontom azonban van. Egyrészt, a főbb mutatókat egybevetettem a KSH adatokkal; ennek alapján megállapítható, hogy a minta nem „torzít” lényegesen. Másrészt az eredmények önmagukban teljes összefüggő rendszert alkotnak, és a KSH adatokkal összhangban vannak.

Annak ellenére, hogy a minta nem elégíti ki mindenben a reprezentativitás kritériumait — s így az adatok nem „abszolút” pontosságúak — a következőkben vázolt főbb összefüggések mégis helytállóak, és az eddigieknél mélyebb bepillantást tesznek lehetővé a foglalkozás-átrétegződés objektív folyamatába.

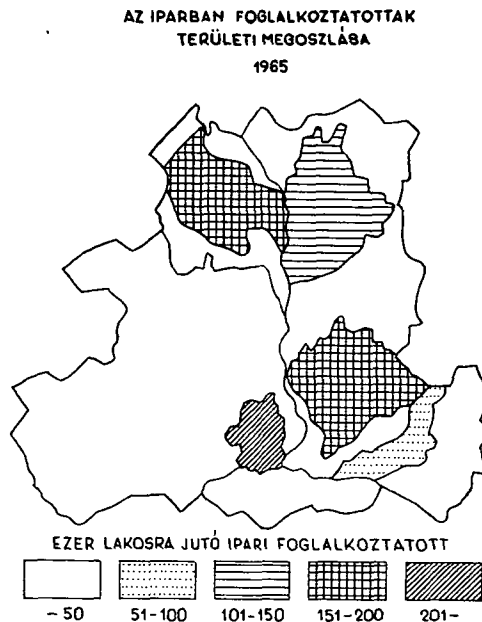
4. A foglalkozási pályák mobilitásának alapjai

A foglalkozási pályák mobilitását a szocialista iprosítás és az általános fejlődés során támadt új munkaerőszükséglet, másrészt a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése nyomán keletkezett munkaerő-felesleg (bár ezek a folyamatok nem mindig haladtak szinkronban egymással), determinálja. E folyamatot hazánkban, ezen belül a megyében az is bonyolítja, hogy az iparosítás viszonylag kis területen koncentrálódik, bár az utóbbi időben ez a koncentráció jelentősen kibővült. Az elmúlt öt évben Csongrád megye ipari fejlődése felgyorsult, és ipari jellegű megyévé vált. 1960-ban az ország ipari létszámának 3,2%-a, 1965-ben 3,6%-a dolgozott a megyében. A szo-

cialista iparban foglalkoztatottak számából való részesedés csak a hagyományos nehézipari megyékben (Borsod, Győr, Komárom, Veszprém), magasabb, mint Csongrád megyében. [15]

Új nehézipari ágazatok jöttek létre; kőolaj- és földgáz kitermelés, továbbá a gumiipar. Azonban a nehézipar gyorsabb ütemű fejlődése nem vezetett a megye könnyű- és élelmiszeripari jellegének módosulásához. Az ipar szerkezetére a könnyűipar túlsúlya, a nehézipar alacsony részaránya jellemző. A nehéz- és könnyűipar nagyságának viszonya csaknem fordítottja az országosnak. [16]

Az ipar a megyén belül városokba, mindenek előtt Szegedre összpontosul. Szegeden dolgozik a megye ipari dolgozóinak több mint 50%-a, Hódmezővásárhelyen 9 ezer fő, Szentesen 4 ezer, Csongrádon és Makón 3—3 ezer fő. Továbbá még 2—3 ezer munkás dolgozik a megye városaiban és községeiben, főleg 20 főn aluli szövetkezeti telephelyeken. [17] Így az iparnak viszonylag kis területen történő koncentrálódása miatt az átrétegződés nagy térbeli mozgással jár.

Általában a keresőknek mezőgazdaságból az iparba, vagy más nem-agrár ágazatba történő átáramlása nem von maga után szükségszerűen nagy társadalmi mozgást olyan országokban (Belgium, Nagy-Britannia, Nyugat-Németország), ahol az iparosítás egy időben ment végbe az egész állam területén. Azonban olyan országokban, ahol az ipari aktivitás viszonylag kis területre koncentrálódik (ezek közé tartozik Jugoszlávia, Olaszország és Magyarország is), a kereső népesség foglalkozási átrétegződése jelentős térbeli mozgást tesz szükségessé. [18]

A foglalkozási átrétegződés lényegében tehát két úton mehet végbe:

- a) A mezőgazdaságból kiváló keresők a helyben kialakuló és fejlődő ipari, vagy más nem-agrár ágazatokba mennek dolgozni;
- b) A keresők a migrációs folyamatok keretében kerülnek más rétegbe, csoportba.

A foglalkozási átrétegződésnek első formájából az agrár ágazatokból kilépő keresőknek viszonylag kevés százaléka élhetett. Természetesen az új, agrár ágazatokon kívüli munkahelyek nemcsak ipari munkaalkalmat jelentenek, hiszen a szolgáltató, kulturális, egészségügyi és szociális létesítmények hálózatának kiépítése során a különféle intézmények a vizsgált három község területén is nagy számban juttattak munkához a mezőgazdaságból kilépőket. Kevés olyan község van a megyében, ahol meg ne kétszereződött volna a nem-agrár keresők száma. Bármennyire jelentős is volt azonban a vidék kulturális-szociális fejlesztése, az tény, hogy amíg mezőgazdasági üzemek „ipari nagyüzemekké” nem válnak, a keresők részben migrációs folyamatok keretében kerülnek át más rétegbe, csoportba. Bár e folyamat jelentősége az utóbbi időben lényegesen csökkent. [19]

5. Állandóság és változékonyság a foglalkozási pályákon

A rétegek jellemző mozgás-modelljét annak alapján határoztam meg, hogy az egyének tízéves időintervallumban (1956—1966), milyen gyakran változtattak foglalkozást, cseréltek munkahelyet és költöztek új lakóhelyre.

1. Táblázat

Kapcsolat a mozgás egyes típusai között

Megnevezés	A mozgás terjedelme			
	Alacsony	Közepes	Magas	Összesen
	A mintában került keresők %-ban			
Foglalkozásváltoztatás	30	15	6	51
Munkahelycsere	25	14	2	41
Lakóhelyváltoztatás	6	1	—	7
Összesen	61	30	8	99

A táblázatban levő mozgás-típus kategóriákat az alábbi megfontolások alapján alkottam meg:

a) Alacsony mozgáshoz soroltam a munkahely-változtatásoknál a 0—1,9-ig, a foglalkozás vagy földrajzi helyváltoztatásoknál 0—0,9-ig terjedő mozgást.

b) Közepesnek vettem munkahelyváltoztatásoknál 2—4,9-ig, a foglalkozásváltoztatásoknál 1—2,9-ig, lakóhelyváltoztatásoknál 1—1,9-ig terjedő mozgást.

c) A magas mozgás kategóriájába került az 5-nél több munkahelyváltozás, három foglalkozásváltozás és két lakóhelyváltozás. A táblázatban feltüntetett átlagokat az 1620 megkérdezett arányában fejeztem ki.

Az adatokból kitűnik, hogy többen és egy személy többször cserél munkahelyet, mint foglalkozást, s hogy egyes esetekben több a valószínűsége annak, hogy foglalkozást változtatnak, mint annak, hogy valamely más helyre költöznek.

A mozgás e három típusának kölcsönös összefüggése közel sem problémamentes. Vajon a személyek mind a három dimenzióban mozognak-e, vagy pedig vannak egyének, ill. csoportok, melyek mozognak egyik foglalkozástól a másikig, míg a lakóhelyváltoztatók többnyire megmaradnak ugyanazon foglalkozás mellett? Az eredmények azt mutatják, hogy szoros kapcsolat van a különböző mozgási értékek között. Azok a csoportok, amelyek egy bizonyos tekintetben mozgékonyak — pl. a munkahelyváltoztatásban — más tekintetben is mozgékonyaknak bizonyulnak. Mégis az adatok alapján úgy tűnik, hogy a térbeli mozgással szembeni ellenállás nagyobb, mint a foglalkozásváltozásban.

A fenti mozgás-értékek szintéziséhez alapot úgy kapunk, ha a vizsgált községek életében elemzünk olyan jelentős változásokat, mint az agrár és nem-agrár ágazatokba történő átvándorlás, vagy mindkét területről a szellemi dolgozók rétege felé való mozgás.

A mintába került keresőknél a foglalkozási pálya mobilitásának iránya a következő:

*Nem mezőgazdasági fizikai dolgozók
Ipar, építőipar*

	A rétegbe tartozók %-ában
mezőgazdasági fizikaiból szakmunkás lett	2,43
mezőgazdasági fizikaiból betanított munkás lett	10,54
mezőgazdasági fizikaiból segédmunkás lett	23,95
	<hr/>
mobilitizálódtak összesen	36,92
nem mobilitizálódtak	63,08
	<hr/>
Összesen	100,00

Kereskedelem, közlekedés és szolgáltatásba

	A rétegbe tartozók %-ában
mezőgazdasági fizikaiból	10,16
kiskereskedőkből	15,25
szellemiből	6,79
iparból	10,16
	<hr/>
mobilitizálódtak összesen	42,36
nem mobilitizálódtak	57,64
	<hr/>
összesen:	100,00

Önállókból (kisiparos, kereskedő)

	A rétegbe tartozók %-ában
mezőgazdasági fizikaiba	5,72
ipari fizikaiba	11,43
kereskedelem, közlekedés, szolgáltatás	20,95
szellemibe	3,81
	<hr/>
mobilitizálódtak összesen	41,91
nem mobilitizálódtak	58,09
	<hr/>
összesen	100,00

Szellemi dolgozók rétegébe (értelmiségi: egyéb szellemi dolgozó)

	A rétegbe tartozók %-ában
mezőgazdasági fizikaiból	24,21
ipari fizikaiból	7,81
kereskedelem, közlekedés szolgáltatásból	12,50
	<hr/>
mobilitizálódtak	44,52
nem mobilitizálódtak	55,48
	<hr/>
összesen	100,00

Mezőgazdasági fizikaiban

	A rétegbe tartozók %-ában
szakmunkás lett	9,94
betanított munkás lett	16,00
segédmunkás lett	5,30
	<hr/>
mobilitizálódtak	31,24
nem mobilitizálódtak	60,56
	<hr/>
összesen:	100,00

Amint az adatok tanúsítják, a jelzett községekben jelentős a keresők intra-generációs mobilitása. A mintába került keresők 61%-a változtatta meg társadalmi csoportját, továbbá 5%-uk pedig saját társadalmi rétegén belül mobilizálódott.

A foglalkozási mobilitás aránya a szellemi dolgozóknál legmagasabb 45%. A mintába vett szellemi dolgozóknak 32%-a volt eredetileg mezőgazdasági és ipari fizikai foglalkozású.

A nem mezőgazdasági keresők körében az átrétegződés aránya magasabb mint a szellemiekénél: 40%-uk került át más társadalmi rétegből. Az e csoporthoz tartozók között a mobilok aránya a szak- és betanított keresőknél a legmagasabb 51%. A nem mezőgazdasági fizikai dolgozók közé más csoportból bekerültek közel fele — az összes e rétegbe tartozó keresők 19%-a — olyan személy, aki a mezőgazdaságból került át.

A mezőgazdasági keresők rétegén belül 31% a mobilok aránya. Tehát e rétegbe tartozók viszonylag magas százaléka lett szak- és betanított munkás. Különösen Mindszenten nemcsak az állattenyésztésben, hanem a növénytermesztésben is sok a szak- és betanított munkás.

A fentiek mellett a foglalkozási átrétegződés mértékét és irányát befolyásolja (sok más, itt nem tárgyalható vonatkozásokon kívül), a lakóhelyváltogatás is. Már utaltam arra, hogy bizonyos korcsoportok, aktív kereső korcsoportok ellenállása nagy a térbeli mozgással szemben.

Ennek ellenére az elmúlt öt évben a megye lakosságának 20%-a változtatott állandó lakhelyet, 87 ezren költöztek más városba, illetve községbe. Amíg az 1950-es években a népesség mobilitásának iránya a főváros és az iparvidékek voltak, addig az utóbbi időben az iparosítás hatására a vándorlás súlypontja a megyén belül Szegedre terelődött át.

A változás tehát óriási méretű, és nagyrészt a rendkívül átrétegződés eredménye. Ezek az évek a falu átförmálódásának, a falun élő emberek érzelm- és gondolatvilágának, a parasztlelet forradalmának az időszaka is. Ez a fejlődés nagyszerű és csodálatos, de egyben nagyon sokrétű, nagy mélységeket és hatalmas magasságokat, indulatokat és érzelmi viharokat is hordoz magában a rideg számok mögött.

JEGYZETEK

- [1] PITIRIM A SOROKIN: (1889.) Orosz származású amerikai szociológus azonos Lenin által A „Pitirim Szorokin becses beismerései” c. cikkében is bírálta eszer politikussal. (LENIN) Az agrárkérdésekről. II. Szikra, Budapest, 1950. 432—4.) SOROKIN 1923 óta az amerikai polgári szociológia legreakciósabb szárnyának egyik vezéralakja. Munkáiban óriási adathalmazokkal próbálja cáfolni a társadalmi fejlődést.
Társadalmi rétegződéssel két könyvében: *Social Mobility* (New York—London, 1927.) és *What is a Social Class. — Class, Status, Power.* (Ed. 1957.) foglalkozik, sőt az utóbbi művében a társadalmi csoport fogalmának „lényeges ismertető” jegyeit is felsorolja. Sorokin fogását a mobilitásra vonatkozóan érdekesen elemzi KULCSÁR KÁLMÁN A szociológiai gondolkodás fejlődése c. hézagpótló művében. Budapest, 1966. 206—7, 222—4, 229—31.
- [2] ARNOLD W. GREEN, *Sociology.* (New York—Toronto—London. 1956. 80—100.)
- [3] RICHARD CENTERS, *The Psychology of Social Classes.* Princeton University Press, 1949.
- [4] VÖ. H. DEWY ANDERSON AND PERCY E. DAVIDSON, *Occupational Trends in the States* (Stanford: Stanford University Press, 1940.), Idézi S. M. LIPSET AND R. BENDIX, *Social Mobility in Industrial Society.* (Berkeley and Los Angeles, 1959. University of California Press). 156.
- [5] LIPSET—BENDIX i. m. 157.
- [6] I. m. 170—95.
- [7] SZIGETI JÓZSEF, A filozófiai kutatás problémái. *Magyar Filozófiai Szemle.* 1963/1: 11.
- [8] ERDEI FERENC, A mezőgazdasági népesség gazdasági- társadalmi viszonyának alakulása a felszabadulás után. — *Tanulmányok a mai faluról.* Budapest, 1964. 14.
- [9] HEGEDŰS ANDRÁS, A szocialista társadalom struktúrájáról. (Szociológiai tanulmányok sorozat.) 1966. 95—113.

- [10] I. m. 110.
- [11] A disszertáció előző fejezetében a rétegtképző jegyek közül a tulajdonviszonyok, a munka megosztásban elfoglalt hely és a társadalmi-népgazdasági ág került elemzésre. 1954-ben adta először közre HEGEDŰS ANDRÁS a szocialista társadalom struktúrájáról és rétegződéséről szóló (igen érdekes, s véleményünkkel általában megegyező) koncepcióját. Szerinte a rétegtképző jegyeket a következő kritériumok, illetőleg azok kombinációi jelentik: tulajdonviszonyok munkamegosztásban elfoglalt hely, lakóhely jellege, jövedelmi viszonyok, társadalmi-népgazdasági ág és műveltségi szint. Hegedűs, A szocialista társadalom strukturális modellje és a társadalmi rétegződés. Valóság. 1964/5: 14.
- [12] ERDEI FERENC, A mezőgazdasági népesség gazdasági-társadalmi viszonyainak alakulása a felszabadulás után. (Tanulmányok a mai faluról.) 1964. 37.
- [13] A kérdőíveket kitöltő, a felvételeket készítő csoportok vezetői: Szarka Mihály tanár, Balázs Eszter III. éves mezőgazdasági-biológiai szakos hallgató.
- [14] A vizsgált községek (Derekegyház, Mindszent, Szegvár) „iparosodó falvak” a keresők többsége a mezőgazdaságban dolgozik ugyan, de arányuk nem haladja meg az összes keresők 50—60%-át. Vö. HEGEDŰS ANDRÁS, A szocialista társadalom struktúrájáról. Budapest, 1966. 106.
- [15] Minta: II-es 128 fő, I/1-b 59 fő, I/2-es 105 fő, I/1-a 493 fő, és a III-as kategóriának 835 fő, összesen 1620 fő.
- [16] 20 év a szocializmus útján. KSH. Szeged, 1965. 28.
- [17] Csongrád megye számokban. KSH. Szeged, 1966. 10—9.
- [18] KSH. Nemzetközi Statisztikai évkönyv. Budapest, 1965. 51—4.
- [19] 20 év a szocializmus útján. KSH. Szeged, 1965. 28.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ ОБЩЕСТВЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕСЛОЙКИ

Ф. К. Том

Статья рассматривает не исследованный аспект в марксистской социологии общественно-профессиональной переслойки — межпоколенческую подвижность на уровне сёл.

В первой части работы автор противопоставляет буржуазное и марксистское понятие подвижности, и показывает, что в современной буржуазной социологии подвижность индивидуализировалась и рассматривается независимо от объективных законов движения общества. Далее автор делает попытку теоретически обосновать межпоколенческую подвижность. Он показывает постоянность и изменчивость общества через профессиональную переслойку. Он даёт чувствовать по профессиональным моделям те большие изменения, которые происходят сегодня в деревне. Работа основана на аспекты репрезентативных данных, полученных от 1620 человек и произведённых в 1966-ом году в трёх сёлах области Чонград.

EINIGE CHARAKTERZÜGE DER GESELLSCHAFTLICH-BERUFLICHEN UMSCHICHTUNG

Von F. K.-Tóth

Die Arbeit untersucht einen in der marxistischen Soziologie bisher nicht erforschten Aspekt der gesellschaftlich-beruflichen Umschichtung: die intragenerationelle Mobilität auf dem Niveau der Gemeinde.

Im ersten Teil der Arbeit werden die bürgerliche und die marxistische Interpretation der Mobilität einander gegenübergestellt und nachgewiesen, dass in der heutigen bürgerlichen Soziologie die Mobilität individualisiert und von den objektiven Bewegungsgesetzen der Gesellschaft unabhängig behandelt wird.

Im Weiteren versucht der Verfasser die intragenerationelle Mobilität theoretisch zu begründen. Die gesellschaftliche Beständigkeit und Veränderlichkeit werden an Hand der beruflichen Umschichtung vorgeführt. Die gegenwärtigen kolossalen Veränderungen in den Dorfgemeinden werden an Lebensbahn-Modellen veranschaulicht. Die Arbeit gründet sich auf eine im Jahre 1966 im Komitat Csongrád durchgeführte repräsentative Fragebogenaufnahme, die sich auf 1620 Personen erstreckte.

II. NYELV ÉS IRODALOM

A *ъ, ъ* VOKALIZÁLÓDÁSA A SÁMSONHÁZI SZLOVÁK NYELVJÁRÁSBAN

Írta: BACSA PÁL

Sámsönháza szlovák nyelvű kisközség nyelve a középszlovák nyelvjáráshoz tartozik. Részletesen eddig még senki sem foglalkozott vele. [1]

Tudomásom szerint a magyarországi szlovák nyelvjárásokat kutató és tanulmányozó atlasz hivatott arra, hogy feltárja többek között e község tájszólásának jellemző jegyeit is. De ez sem dolgozza majd fel részletesen e nyelvet, hiszen egy ilyen műnek nem is lehet célja minden nyelvi apróság rögzítése. Feladata csak az, hogy a legjellemzőbb, legáltalánosabb ismertetőjegyeket ölelje fel.

Ebben a rövid tanulmányban nem célom e nyelvjárás valamennyi jellemző jegyének bemutatása, csak arra törekszem, hogy kifejtsem a címben megjelölt két ószláv hangnak mai megfelelőit, illetőleg azt, mi lett e hangok sorsa.

E hangok vokalizációja ugyanis egyik jellemző és meghatározó erejű jegye nemcsak a szlovák nyelvjárások (kelet-, nyugat-, középszlovák), hanem a szláv nyelvek (kelet-, nyugat-, délszláv nyelvek) megkülönböztetése szempontjából is. [2]

Ismert tény, hogy ezeknek a hangoknak a fejlődése kétirányú. Mindkét hang előfordulhatott gyenge (hangsúlytalan), illetve erős (hangsúlyos) helyzetben.

Gyenge helyzetű volt minden páratlan jer (*ъ, ъ*), vagyis mindegy volt, hogy *ъ* (kemény) vagy *ь* (lágy) jer hangról van szó. A szótagokat a szó végétől kell számolnunk, tehát $\frac{{}^x \text{syn} \text{ъ} >}{1} \text{sin}$ (syn) [3], $\frac{{}^* \text{dъnъsъ} > \text{ъeska}}{3 \ 2 \ 1}$ (dnes) [4], $\frac{{}^x \text{petъkъ} > \text{pjatok}}{2 \ 1}$ (piatok) stb., tehát az 1, 2, 3... számozott jerek.

Ha ezeket a redukált hangok által alkotott szótagokat teljes értékű magánhangzó által alkotott szótag szakítja meg, a jerek által alkotott szótagok számozása újratekődik, pl.: $\frac{{}^x \text{kъčъka} >}{2 \ 1} \text{kečka}$, $\frac{{}^x \text{dъsъka} > \text{doska/deska}}{2 \ 1}$, $\frac{{}^* \text{otъgъnati} > \text{odohnat/d'}}{2 \ 1}$,

$\frac{{}^x \text{vъzъmešъ} >}{2 \ 1 \ 1} \text{vezneš}$ (vezmes) stb. Ez utóbbi példa bizonyítja leginkább a szabályt, hogy a szó végén levő *ъ* 1-es sorszámozást kap, mert a szó végétől az első szótag, míg a harmadik szótagnál újra kell számozni a *ъ, ъ* alkotta szótagokat, mivel az elkezdett számozást teljes értékű magánhangzó által alkotott szótag szakítja meg. [5]

Amint megfigyeltük, az ószláv alakok mellett feltüntetett mai alakok (ezek a jelzett nyelvjárásból vett alakok) igazolják, ezek a hangok kétféleképpen viselkedtek a fejlődés során éppen attól függően, milyen helyzetben voltak. A gyenge helyzetben levők kiestek, itt-ott a lágy jer (*ь*) palatalizálta az előtte levő mássalhangzót, pl.: $\frac{{}^* \text{dъnъ} > \text{deň}}$ (deň), $\frac{{}^x \text{pъnъ} > \text{peň}}$, $\frac{{}^x \text{dъždъ} > \text{dažd' / dážd'}}$, $\frac{{}^x \text{čel'adъ} > \text{čel'ad'}}$ stb. Ez azonban nem minden esetben következik be: $\frac{{}^* \text{polъno} > \text{plátno}}$, $\frac{{}^* \text{vъ dne} > \text{vodne}}$ (vo dne) stb.

A gyenge helyzetben levő jerek ebben a nyelvjárásban ugyanazokat a változásokat okozták, mint amilyenek az irodalmi szlovák nyelvben is bekövetkeztek.

Az erős helyzetben levő jerek (vagyis a szó végétől, vagy a szó belsejében jerral kezdődő szótagoktól számított páratlan szótagokban levő jerek) vokalizálódtak, azaz teljes értékű magánhangzóvá alakultak, mégpedig *e*, *o*, *a* hangokká váltak, melyek közül az *a* > *á*, az *e* > *je* (ie), vagyis hosszú magánhangzóvá is megnyúlhatott (l. lentebb.) [6]

Mielőtt e rendszert bemutatnánk, rá kell mutatnunk arra, hogy nem mindegyik erős helyzetben levő jer vokalizálódott. Két esetben nem követte a szabályt a jertörvény.

1. Nem vokalizálódtak a páros helyzetben levő jerek, ha *kontrakció* (összevonás) [7] hangváltozásban szerepeltek, mivel ez a változás előbb játszódott le, mint a jerek vokalizálódása.

2. Nem vokalizálódtak a páros helyzetben levő jerek a *tərt*, *təlt*, *tərt*, *təlt* típusban sem. [8] Ebben az esetben ugyanis az irodalmi nyelvhez hasonlóan szótagképző $\begin{smallmatrix} r, l \\ 0 \ 0 \end{smallmatrix}$ esetleg $\begin{smallmatrix} \acute{r}, \acute{l} \\ 0 \ 0 \end{smallmatrix}$ (hosszú) mássalhangzók alakultak ki, pl.: **gərnəcbə* > *hrňjec* (hrniec), **chrəbətə* > *chrpta* (chrpta), **səmərtə* > *smrtí*, **vəlkə* > *vlk*, de ilyenek még: *vřba*, *trň*, *střp*, *chlp* stb.

Most pedig vizsgáljuk meg a teljes értékű magánhangzóvá alakult (vokalizálódott) jereket. Hogy a rendszer áttekinthetőbb legyen, külön tárgyaljuk a *ə* és külön a *ə* hang vokalizálódását.

Az *ə*-ből leggyakrabban *o* lett, de előfordul *e* és *a* is, megnyúlt helyzetben az utóbbi kettő *je* (ie), *á*.

1. *ə* > *o*: a) *szóitőben*: **məchə* > *moh*, **posələ* > *posol*, **sənə* > *son* (de *sen* is), a *son* és a *sen* is ritkán fordul elő, mert inkább az igét használják a főnevek helyett, mégis előfordulnak ilyen mondatok: „*Mala pekni son.*” — „*Strašni sen mala.*” (Szép álma volt. — Szörnyű álma volt.) stb. [9] Azt sem lehet eldönteni, melyiket használják gyakrabban, az *o*-s vagy az *e*-s alakot. A megkérdezettek hozzávetőleg fele-fele arányban oszlottak meg a két alak használatát illetően. Ide tartoznak még az alábbi szavak: **vənə* > *vo* (voka) az irodalmi *von*, *vonka* helyett, **vəšə* > *voš*, **ogələ* > *uhó* (uhol) [10], **rəžə* > *rož* stb.

b) *végződésben*: **əkə*: **pətəkə* > *pjatok* (piatok), **členəkə* > *členok*, de ilyenek még: *utorok*, *svjatok* (sviatok), *chládok*, *kúsok*, *kvjetok* (kvietok), *statok*, *štvtok* stb.

c) *előljárókban*: **zə*, **sə*, **kə*, **və*, **predə*, előljárókból *zo*, *ko*, *vo*, *predo*, lett, pl.: **predə mənə* > *predo mňa*, **sə pəsəmə* > *zo pson* (so psom), **və dně* > *vo dñe* (vo dne), **kə mñě* > *ko mñe* (ku mne), de *gu stolu* (ku stolu), *podo mňó* (podo mnou) [11], *predo dverma* (*prede dvermi* a vallási szövegekben) [12].

d) *igekötőkben*: (predpona): *rozohnat'*/d', *nadohnat'*/d', *zobrat*/d', (de *zebrat'* is), *odobrat*/d' stb.

2. *ə* > *e/je* (ie): **olkətə* > *laket'*/d', **tənə* > *ten*, *tento*, *tentoka*, **rəpətati* > *repotat'*/d', *repoce*, **cirəkəvə* > *cirkev*, **kəčəka* > *kečka*, de ilyen még a *kedi* (kedy), *kebi* (keby), *keri* (ktory), *kel'ko* (kol'ko) határozószók, illetve névmások sora is.

Az *e* néhány esetben megnyúlik: **bəzə* > *bjeza* (baza).

3. $\bar{o} > a/\acute{a}$: $^x cesn\bar{o}k\bar{o} > cesnak$, $^x d\bar{z}d\bar{o} > da\bar{z}d'/d\acute{a}z\bar{d}'$, ide sorolható még a $^x syn\bar{o}k\bar{o} > sinak$ (synak) szó, amely csak ritkán és pejorativ értelemben használatos.

Látjuk, hogy nem egységes a $\bar{o}$ (kemény jer) vokalizálódása még ugyanabban a szóban sem, de míg a *sen-son* alakok párhuzamosan élnek egymás mellett, addig bizonyos esetekben az *e-s* vokalizációs alakokat csak pejorativ értelemben használják, vagyis a *doska*, *zdochó* (zdochol), *vo* (von) alakok mellett a *deska*, *zdechó*, *ven* alakok rosszalló értelemben élnek a nyelvjárásban. Különösen a *vo-ven* alakpárhuzam enged arra következtetni, hogy a községben a szlovák ajkú lakosság letelepedésének idején nyugatszlovák nyelvjárást beszélő egyének, családok is letelepedhettek, s a középszlovákot beszélők ezektől vették át az *e-s* alakokat, melyekkel kezdetben csúfolták őket, s ez a pejorativ értelem maradt meg, s használatos még ma is az *o-s* alakok mellett. A *vo-ven* változatban az *e-s* alak megőrizte az irodalmi *von* alak *n*-jét is, a *vo* változatban ez ugyanis egyáltalán nem fordul elő a *voka*, *tavoka* továbbképzésben sem. Egyetlen adatunk van arra, hogy ebben a szóban az *-n*- megvan: *vonoka* több mint valószínű a *tanuka* (dnu) analógiájára, de csak egyetlen embertől hallottam. [13]

Az $\bar{o}$ (lágy jer)-ből leginkább *e* lett ebben a nyelvjárásban, de ez is vokalizálódhatott *o* és *a* hanggá is. Itt is előfordul nyúlás, s ebben az esetben az *e > je* (ie), az *a > á* lesz.

1. $\bar{o} > e$: a) szótőben: $^x d\bar{o}n\bar{o}s\bar{o} > \acute{n}eska$ (dnes), $^x d\bar{o}n\bar{o} > d'e\acute{n}$ (deň), $^x p\bar{o}n\bar{o} > p\acute{e}n$, $^x p\bar{o}s\bar{o} > p\acute{e}s$, $^x o\bar{o}t\bar{o}c\bar{o} > e\acute{t}'ec$ (etec), $^x o\bar{r}z\bar{o}n\bar{o} > ra\acute{z}e\acute{n}$, $^x t\bar{o}n\bar{o}k\bar{o}j\bar{o} > t'e\acute{n}ki$ (tenký), $^x d\bar{v}u\bar{o} > d\acute{v}ere$ [14], $^x p\bar{y}k\bar{o} > p\acute{e}klo$, $^x t\bar{y}m\bar{o}n\bar{i}ca > t'e\acute{m}n\bar{i}c$ (temnic)...
b) végződéseken: $-o\bar{o}c\bar{o}$: $^x \acute{z}b\bar{o}n\bar{o}c\bar{o} > \acute{z}\acute{n}ec$ (žnec), de ilyen még: *vrabec*, *chlapec*, *žrebec*, *krahul'ec* (krahulec), *mravec*... . Soha nincs *-oc* alak.
 $-o\bar{k}\bar{o}$: $^x dom\bar{o}\acute{c}k\bar{o} > dom\acute{c}ek$, de *domčok* is, *vřšok*, de *Vřšok* [15], ezekben az esetekben azonban rendszerint *-ok* a képző, lásd lentebb.
 $-o\bar{l}\bar{o}$: $^x gr\acute{e}d\bar{o}l\bar{o} > hrjad'e\acute{l}'$ (hriadel'), *kašel'*, *kotel'* stb.
 $-o\bar{b}$, $-o\bar{č}$, $-o\bar{d}$: képzőkből többnyire *-ob*, *-oč*, *-od*, de előfordul *-e*-vel is: *spravodl'iví* (spravodlivý), *spravedl'vi* is, *spoloční* de *společní* (spoločný) stb.
 $-o\bar{n}\bar{o}$, $-o\bar{n}\bar{e}$, végződésekből *-eň*, *-en*, ritkán *-on* lesz: $^x jed\bar{o}n\bar{o} > eden$ (jeden), de *edon* is, *bubeň*, itt-ott *bubon*, *sršeň*, de sohasem *sršon*.
Az *e* itt is megnyúlhat: $^x v\acute{e}n\bar{o}c\bar{o} > ve\acute{n}jec$ (veniec), $^x g\bar{o}r\bar{n}\bar{o}c\bar{o} > hr\acute{n}jec$ (hrniec).
2. $\bar{o} > o$: $^x o\bar{v}\bar{o}s\bar{o} > ovos$, de *ovesní* vagy *ósení* (ovosný v. ovsený), $^x o\bar{c}\bar{o}t\bar{o} > ocot$, $^x dom\bar{o}\acute{c}k\bar{o} > dom\acute{c}ok$, *hrnčok*, *chlapčok* stb. Itt is előfordul a *domček*, *chlapček* változat is, lásd fentebb.
3. $\bar{o} > a/\acute{a}$: $^x l\bar{o}n\bar{o} > l'an$, $^x l\bar{o}g\bar{o}k\bar{o}j\bar{o} > l'achki$ (l'ahký), egy esetben nyúlás: $^x chr\bar{o}b\bar{o}t\bar{o} > chrbát$, mely szintén előfordul *chrbet* alakban is. „Zober ma na chrbet.” — (Vegyél a hátadra.) Itt is pejorativ értelemben használatos ez a változat.

A kettős alakok használatánál itt is két változat van, vagyis *-e-s* és *-o-s* változatok használatosak egymás mellett, mégpedig:

a) Párhuzamosan, jelentéskülönbség nélkül fordulnak elő: *eden-edon*, (jeden), *spravedl'iví-spravodl'iví* (spravodlivý), *domček-domčok*, *chlapčok-chlapček*, melyek közül az *-ok* alakok általánosabbak.

b) Csak ritkán fordul elő, és szintén pejorativ értelmű a: *chrbát-chrbet* váltakozás. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy ebben a nyelvjárásban a $\bar{o}$, $\bar{o}$ vokalizálódása, illetve kiesése az irodalmi nyelvhez hasonlóan ment végbe. Ami eltérés

tapasztható, az abból fakadhat, hogy a faluban nemcsak középszlovák nyelvjárást beszélő családok telepedtek le, hanem nyugatszlovák változatot beszélők is, bár ezek száma jóval kevesebb lehetett, mert a középszlovák alakok többnyire kiszorították az előbbieket által használt alakokat, csak itt-ott maradtak meg a nyugatszlovák forma nyomai is.

A bemutatott sajátosság másik oka az lehet, hogy az irodalmi nyelv sem következetes a jerek vokalizálódása terén, hiszen mindkét jer vokalizálódhatott *e*, *o*, *a* (nyúlás esetén *ie*, *á*) magánhangzóvá. Ezt más szláv nyelvi hatásokkal magyarázzák, mások sajátos nyelvi fejlődést látnak benne.

A község nyelvjárásának szinte semmi kapcsolata sem volt az irodalmi nyelvvel, hiszen amikor az kialakult (1843, 1852) [16], akkor lakói már nyilván áttelepültek (vagy a XVIII. sz. végén, vagy a XIX. sz. elején) [17] az egységes szlovák nyelvterülettől aránylag távol fekvő vidékre. Ezután viszont semmiféle kapcsolatuk nem volt az irodalmi nyelvvel. A faluban ugyan volt szlovák nyelvoktatás, de az a cseh *biblius* (bibličina) nyelv felhasználásával történt, s leginkább a hitoktatásban merült ki. A községben még ma is ezt a nyelvet használják az egyházi szertartásokon, istentiszteleteken, mely mindössze annyiban változott, hogy a gót betűket felváltották a latin betűk. [18]

Megnehezíti a nyelvjárás alaposabb vizsgálatát, hogy a községnek nincsenek írott emlékei a XIX. sz. előtről. Ha magukkal hoztak volna ilyen emlékeket az ide-telepedett szlovákok, akkor azok a XIX. században a két tűzvész martalékai lettek. [19]

Maradt az élő nyelv, melyet egy-két később odatelepedett, benősült vagy férjhezment magyar anyanyelvű lakos kivételével az egész község lakossága beszél.

Megnehezíti a vizsgált hangok fejlődésének teljesebb, tökéletesebb feldolgozását az is, hogy a lakosság szlovák nyelvi szókincse nagyon szegényes, sok szó kihalt ebből a nyelvből s ezeket más megfelelő kifejezésekkel helyettesítették, vagy körülírták, többnyire azonban magyar szavakat használnak helyettük, pl. *kost'* helyett *čunt* (a magyar *csont*-ból), *Novohrad* helyett a magyar *Nógrád* alakot használják, egyáltalán nem használják a **španě* szóból eredő *župan* alakot, hanem átvették a magyar *ispán* szót (mely szintén szláv eredetű). Nem ismerik a **švubec* > *švec* szót, bár a nőnemű *šokiňa* (ševkyňa) alakja megvan. [20]

Írásban a magyar abc-t használják, pl.: *Csi dátje, csi nyi, kúpime ván gyjóki cservenje csizsmi*. A Či date, či nie, kúpime vám dievke červené čizmy helyett. [21]

JEGYZETEK

- [1] Mindössze P. ONDRUS, *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike* (Középszlovák nyelvjárások a Magyar Népköztársaságban), 1956. hoz példákat a község nyelvjárásából, s közöl néhány szemléltető szöveget *Skultéti Józseftől*(?), *Koza Mihálytól* és *Kúkely Pál Maraktól*, kiknek nevét helytelenül írja *Jozef Škultéty*, *Michal Koza* és *Pavel Kúkel'*—*Marek*, mert ezek így sohasem írták nevüket áttelepülésük (1947) előtt. J. STANISLAV, *Slovenský juh v stredoveku*. (A szlovák dél a középkorban), 1947, 438. lapon említi, hogy a község határában szláv helynevek vannak. J. SVETOŇ, *Slováci v Maďarsku* (Szlovákok Magyarországon), 1942, a statisztikus magyarosítással kapcsolatosan közöl adatokat a községről.
- [2] J. STANISLAV, *Dejiny slovenského jazyka I* (A szlovák nyelv története I), 1957, 342., 345.
- [3] E nyelvjárás, mint ahogy az irodalmi szlovák nyelv is, nem tesz különbséget az *i* és az *y* kiejtése között, így mindig a fonetikus kiejtés szerint jelöljük az *i*-t, a könnyebbség kedvéért a nyelvjárási alaktól elütő szóalakokat zárójelben irodalmi formában is közöljük. Az itt közölt, és később is idézett ósláv alakok feltételezett vagy rekonstruált alakok (ezeket csillaggal jelöltük).
- [4] Ebben a nyelvjárásban a *dn* és a *dn̄* hangkapcsolatból általában *n*, illetve *n̄* lett, pl.: *studňa* > *stuňa*, *spodně* > *spoňje*, *jedno* > *eno*, *slobodno* > *slobono*, *dnes* > *ňeska*, a *-ka* nyomatékösítő képző. Vö. P. ONDRUS, i. m. 37. és J. STANISLAV, i. m. 549—50.

- [5] A jer törvényt A. HAVLIK fedezte fel, ezért *Havlik-törvénynek* is nevezik. Vö. J. STANISLAV, i. m. 344.
- [6] Vö. J. STANISLAV, i. m. 345.
- [7] *Kontrakció* (összevonás) abban az esetben jött létre, amikor a *j* hang intervokális helyzetbe került, s e három hangból egy, általában hosszú magánhangzó jött létre, pl.: * *pekŋjə* > *pekŋi* (pekný), *λ pekŋaja* > *pekŋá* stb., vagyis az *əjə* > *i* (ý), az *aja* > *á* lett stb.
- [8] J. STANISLAV, i. m. 345., 470–7. és 521–3.
- [9] A nyelvjárási alakokat és idézett mondatokat falubeli emberektől (id. Bukran Pál, Márton Sándorné sz. Szikora Mária, Pálik Mihály) gyűjtöttem össze az E. PAULINY–J. ŠTOLC által összeállított *Dotazník pre výskum slovenských nářečí* (Atlas slovenského jazyka) (Kérdőív a szlovák nyelvjárások kutatásához.) (A szlovák nyelv atlasza), 1947 és az A. HABOVŠTIK—F. BUFFA által összeállított *Dotazník pre výskum slovenských nářečí II.* (Kérdőív a szlovák nyelvjárások kutatásához II) 1964. alapján.
- [10] A nyelvjárásban az *-iel*, *-ol* hangkapcsolatból *ó* lesz, pl.: *spadol* > *spadó*, *išiel* > *išo* stb.
- [11] Az *-ou* végződés ebben a nyelvjárásban szintén *ó* lesz. Vö. J. STANISLAV, *Dejiny slovenského jazyka II*, 1958., 157.
- [12] A községben a szlovák nyelvű istentiszteleteken a *Tranoscius* utódját, a *Spevníket* (énekes könyv) használják, mely közismerten a *biblius cseh nyelven (bibličitina)* íródott, ebben szerepel így, ebből az alak, mely a községben állandó fordulatként is szerepel, a baj közeledését szokták a „*noc jest prede dvermi*” (az éjszaka az ajtó előtt) szállóigével jelezni.
- [13] Márton Sándorné sz. Szikora Mária magnetofonra vett szövegében a következő részlet: „Česeme onje vonoka...” (Fésüljük az izéket kifelé...), több mint valószínű a *tanuka* (dnu) analógiájára.
- [14] A *dvere* alakban a szóvégi *e*- a többes alanyeset végződése.
- [15] A község egyik helyneve, van a *Vršok* (domb) helynévvel szemben egy *Mal'í vršok* is, s ezért az előbbi megkülönböztetés szempontjából *Vel'ki vršok*-nak is nevezik.
- [16] Ekkor alakult ki a mai szlovák irodalmi nyelv. Vö. E. PAULINY, *Dejiny spisovnej slovenčiny I* (Az irodalmi szlovák nyelv története), 1966, 101–123.
- [17] Az áttelepülést nem lehetett eddig pontosan megállapítani, mert a falu a XIX. században kétszer is leégett, s a tűz martaléka lett minden írott emlék is, még az anyakönyvek is elégték 1808. és 1849. a tűzvészek dátuma). Nem lehet helytálló, amit az egyik mesélő mondott, hogy 1870 körül telepedtek ide, mert erre a szájhagyomány alapján többen emlékeznének.
- [18] J. OBERUČ, *Sborník Zpěvníka evanělického 1842—1942*, 1942.
- [19] A lelkészlapon (parókián) található kéziratos visszaemlékezések, feljegyzések alapján, Vö. még BACSA P., *Zo sámsonházskeho nářečia* (Sámsonháza nyelvjárásából) c. egyetemi szakdolgozatot, kézirat.
- [20] Az *-ev*, *-iev*, *-ov* hangkapcsolatból *-ó* lesz, pl.: *ševkyňa* > *šókiňa*, *dievka* > *d'jóka*, *chlapov* > *chlapó* stb., ez csak intervokális helyzetben nem következik be, pl.: *d'eva* (deva) *dovica* (vdova) stb. Vö. J. STANISLAV, i. m. 70–1.
- [21] A mondat a karácsonyi és újévi kántálás befejező mondata, mellyel nagyobb adakozó kedvre akarták hangolni a lányos anyákat. (Lejegyezte Szikora László.)
A tanulmányhoz felhasználtam még a következő forrásanyagot:
- ERNST T., Bölcsészettudományi értekezés, Adalékok a galgócói tót nyelvjáráshoz és Galgóc településéhez, 1932.
- GREGOR F., Pilišszántó szlovák nyelvjárása, kandidátusi disszertáció, kézirat.
- HOLUB—KOPEČNÝ, Etymologický slovník jazyka českého, 1950.
- R. KRAJČOVIČ, Náčrt dejín slovenského jazyka, 1965.
- I. SIPOS, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükkgebirges, 1958.
- J. ŠTOLC, Nářečia troch slovenských ostrovov v Maďarsku, 1949.

VOKALIZOVANIE *ə*, *ɐ* V SLOVENSKOM NÁŘEČÍ OBCE SÁMSONHÁZA

P. Bacsa

Slovenské nářečie obce Sámsonháza je ešte vôbec nevypracované. V tejto krátkej štúdiu sa zaoberáme s realizovaním jerov. Vývoj týchto redukovaných hlások je v základoch totožný s vývojom spisovnej slovenčiny. Z *ə* pozostali hlásky *e*, *a*, *o* (alebo predĺžené *e* > *ie*), *a* > *ā*). Rozdiel je v tom, že v tomto nářečí sa nachádzajú paralelné tvary, totiž v tom istom slove jestvuje tvar *s e-m a o-m*. To je výsledkom toho, že občania pochádzali nielen zo stredoslovenskej nářečovej oblasti, ale aj zo západoslovenského etnika. Väčšina presídlencov pochádza zo stredoslovenskej nářečovej oblasti, a preto sa tvary zo západoslovenčiny používajú už len v pejoratívnom význame.

A JUHÁSZ GYULA-SZÓTÁR SZERKESZTÉSI FORGATÓKÖNYVE

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

1. A Juhász Gyula-szótárnak (JuSz) első és akkor még csak nagy vonalaiban körvonalazott tervezetét 1957-ben tettem közzé. [1] A szótár készítése közben felmerült elméleti és gyakorlati kérdések tisztázatlansága, közvetlen és közvetett tanulságai és gondjai nemcsak a szócikkek felépítési rendjének ismételt revízióját tették szükségessé, [2] hanem egy sor olyan elvi kérdés megoldását vagy legalábbis lexikográfiai szempontból történő újra fogalmazását és precizizálását követelték meg, amelyek részint a lexikográfiával szemben napjainkban támasztott társadalmi igények, részint az írói szótár specifikus műfaji sajátosságai következtében merültek fel. Ezekből a különböző jellegű és sokféle ágazó, illetőleg sokféle forrásból táplálkozó, de az írói szótár szerkesztése során egy mederbe futó feladatokból alakult ki az a műfaj, amelyet lexikográfiai forgatókönyvnek nevezhetnénk. [3]

1.1. E munka célja — a lehetőség szerint — pontos algoritmikus szabályokba foglalása mindazoknak a megoldandó feladatoknak, amelyek elsősorban a JuSz — mutatis mutandis minden írói szótár — szerkesztése során felmerülnek. Az itt szereplő kérdések egy része azonos az általános szótár szerkesztésében, különösen az értelmező típusú szótárak szerkesztésében megoldandó feladatokkal. Hiszen az írói szótár az értelmező típusú egy nyelvű szótárak nagyobb családjába tartozik, legalábbis abban a fejlettebb formájában, amely az írói szótárak bizonyos típusára jellemző. [4]

A leg részletesebb s a JuSz forgatókönyvéhez legközelebb álló ilyen munka „A szótárírás elmélete és gyakorlata” (Szótlr) [5]. Erre tehát igen gyakran hivatkozom, több részletben beosztását is követem. De elsősorban azokra a különbségekre utalok, illetőleg térek ki, amelyek az általános szótár és az írói szótár műfaji sajátosságainak eltéréseiből következnek. Részletesen csak az ilyen kérdésekkel foglalkozom.

2. A JuSz tárgya, célja.

2.1. A JuSz Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozását tartalmazza. Egészen pontosan a költői szókészletnek azt a csaknem teljes anyagát (kerekén 12 000 szót), amely a kritikai kiadás három kötetében levő 1373 versből tevődik össze. [6] A JuSz tehát szorosabb értelemben véve költői szótár. (Hogy ilyen, azt — többek között — külső körülmények: Juhász Gyula prózai műveinek összegyűjtetlensége, illetőleg e művek kiadásának késlekedése okozta.) A kritikai kiadásból hiányzó néhány vers szóanyaga, illetőleg szóelőfordulása azért nem szerepel a szótárban, mert az írói szótár egyik sajátos feladata, hogy valamilyen pontosan körülhatárolható, előzetesen kijelölt korpusz tükrözője legyen. [7] Tehát a költő szókészletére, a magyar költői szókincsre általában (vagy valamilyen meghatározott vonatkozásban) vagy akár az egységes nemzeti nyelv szótári szóanyagára támasz-

kode bármilyen további kutatás számára hasznosabb támpontot, biztosabb és gyakorlatilag sokkal könnyebben kezelhető egészlet nyújt egy ilyen korpusz szókincsét feldolgozó szótár, mintha a teljességi igénynek abszolút értelemben amúgy sem megvalósítható követelményét hajszolva, néhány címszóval vagy néhány idézettel megnövelt, de bizonytalan határú vagy az egybevetést gátló, nehezítő szövegekre támaszkodna. [8]

Hasonló megfontolásból nem szerepel a JuSz címszavai közt a variánsokból származó szóanyag sem. A címszók variánsokban található szinonimáinak a feltűntetése kétségkívül növelné a szótár értékét stilisztikai, esetleg egyéb szempontból is. Ámde az ilyen természetű eltérések a variánsoknak csak egy töredék részét adják, sokkal gyakoribbak a tartalmi, nem egy szóra vonatkozó változtatások. Mindezek beilleszthetők a szövegkiadás jegyzetapparátusába (s Juhász Gyula költői műveinek kritikai kiadásában a szerkesztők gondos munkája következtében jól és könnyen áttekinthetők), de nem vagy csak nagyon körülményesen volnának beiktathatók a szótárba s jó részük természeténél fogva nem is tartoznék oda. Az írói szótár szerkesztőjének, mint minden új műfajban dolgozó munkásnak, (alább látni fogjuk) a feltornyosuló dilemmák sok-sok kásahegyén kell magát átrágnia keresve a határt jelölő, egzakt pontokat. (Ha a címszók variánsokban előforduló szinonimáit akar-nánk számbavenni, minduntalan ilyen kételyek bukkannának elénk, mint ezek a találomra felütött egyetlen versből vett példák: *rítt a gyászod — rikattad bánatod*, *Halálra bágyadt szomjas lelkedet — Halálra szomjas bágyadt lelkedet, vágyón néztél a csöbe — néztél a barna csöbe* stb. [9] Csak nagyon gondosan elemző (de eredményében kétes értékű) tanulmány alapján volna eldönthető, hogy mi kerüljön a variánsokból egy-egy címszóhoz. Ha pedig a variánsszövegeket egyszerűen feldolgoznánk a szótárban, felhasználásukról, illetőleg módosításukról csak hézagos és nehezen áttekinthető képet kapnánk.

2.2. Ha szótári szerkesztő munkám Juhász Gyula költői szóanyagának — akárha szövegkörnyezettel történő — ábécérendbe szedésére korlátozódnék, nem nyújtana többet a régi típusú (bár ma is gyakori) ún. konkordancia-szótáraknál. [10] Az ilyen szótár fontos segédlet bizonyos kutatási célokra, de használati köre, jelentősége erősen korlátozott, önálló értéke nincs. Felfogásom szerint az írói szótárnak ennél sokkal igényesebb feladatokat kell megoldania. [11] Elsősorban értelmeznie kell a címszókat, továbbá bemutatni a címszó felhasználását (természetesen szövegkörnyezetben) és minősíteni, mégpedig grammatikai (közelebb-ről szófaji, szóalak-tani és mondattani) szempontból, s minthogy az írói szótár elsőrendűen stilisztikai szótár, stilisztikai szempontból is. Ezek a minősítések természetesen a lexikográfiai lehetőségekhez igazolódnak és kötődnek.

3. A címszó.

3.1. A JuSz előbb megjelölt célja szerint a szótár címszavait képezik mindazok a szók, amelyek a feldolgozott kritikai kiadás verseiben benne vannak — tekintet nélkül arra, hogy köztük tulajdonnév, idegen szó, szórövidítés (illetőleg rövidítés-sel jelzett szó) stb. van. Címszóanyagában tehát a JuSz abszolút módon teljes.

E látszólag egyszerű tétel megvalósítása azonban több részletkérdés tisztázását kívánja meg. Meg kell állapítanunk, hogy milyen alapon különböztetjük meg, illetőleg azonosítjuk az egyes szokat, szóalakváltozatokat. Legegyszerűbbnek látszik a formális, alaki szempontok szerinti osztályozás, vagyis az az elv, hogy minden ragtalan szóalak külön címszó. (Ragtalan szóalaknak tekintve a névszóknak egyes számú, ún. alanyesetét, az igéknek az alanyi ragozás kijelentő mód jelen idő egyes

szám harmadik személy szerinti alakját.) Ezen az alapon kétségkívül tisztázódnék, hogy a *szó*: *szavak* egy címszó (ti. *szó*). Ugyanígy a *vagyonok:van* (címszó: *van*). De egy címszó alá kerülnének az *én*, *nekem*, *tőlem*, sőt a *mi*, *bennünket* stb. szóalakok is (címszó: *én*). Ugyancsak egy címszó lenne a *szív* ige és főnév, a *bár* főnév és kötőszó stb., vagyis az összes homonimák, s ez nagyon zavaró volna. Tehát a formális elvet nem lehet egyedüli osztályozó alapnak tekinteni az írói szótárban sem, de következetesen érvényesíteni sem lehetne bizonyos esetekben. Egyes toldalékos szóalakok tudvalevően elkülönülnek, vagy az alapszó nem fordul elő a feldolgozott költői nyelvben, esetleg nem él az általános nyelvhasználatban sem (*békén*, *nagyon*, *nótázva*; *sívó*). A címszó kérdését tehát több oldalról kell megvizsgálni.

3.2. A szóhatár (szószerkezet vagy összetett szó) kérdésében fő szempont a költői írásmód. Ami Juhász Gyula szerint egy szó, az a szótárban is címszó pl. *aszondják* (a helyesírási vonatkozásokat l. alább). Nehezebb kérdés a különírás minősítése olyan esetekben, mint pl. *ősz* *rózsa*. Végső soron itt is a költői nyelvhasználat (írásmód) a döntő, de a jelentés szempontjait is figyelembe véve, ilyenkor mindig utalás történik a helyes írásmódra is (főleg akkor, ha — mint az *ősz* *rózsa* esetében — a költői írásmód következtelen). Tehát *őszirózsa* egy címszó, *ősz*, *rózsa* külön-külön címszók utalással így: vö. *őszirózsa*. Tehát itt is igazodtam a költői írásmódhoz, mert az *őszirózsa* vagy *ősz* *rózsa* egyaránt lehetséges, illetőleg a kettő között stilisztikai értékkülönbség adódhat, tehát a kétféle írásmód költői szándékából is fakadhat. Ha azonban a különírt szók (szóelemek) sem jelentésben, sem stilisztikai értékben nem térnek el a (mai helyesírás szerint) egybeírt szóalaktól, tehát nyilvánvalóan a (korabeli) helyesírási ingadozás, esetleg nyomdai felületesség következményeként jöttek létre, akkor csak zavaró volna a külön címszók közé sorolás. Ilyenkor tehát két szó kerül a címsorba, vagyis a címszó után zárójelben = jellel jelölöm a helyes írásmódot: *kapás növény* (=kapásnövény). Ha egy szóalak helyesen egybeírással és helytelenül különírással is előfordul, a helyes szóalak mellett címszóként szerepel a különírást (helytelen) forma is, de zárójelben: *ami* ~ (*a mi*).

Összetett szónak, tehát egy szónak tekintem a kötőjeles írású szokat is (*Mozart-szonáta*).

3.3. A *csend* ~ *csönd*, *fel* ~ *föl* stb. változatoknak Juhász Gyula nyelvében jelentős szerepük van. [12] Ezért — mint az ÉrtSz-ban is — külön címszóként fordul elő mindkét változat, de a JuSz-ban a ritkább *e*-ző változat az utaló címszó.

Ugyanígy külön címszó a *lányszív* ~ *ledányszív*-féle minden egyes alakváltozat. (Természetesen az ilyen alakváltozatok közül is az egyik, a ritkábbik csak utaló címszó.) Látszólagos kivétel az olyan eset, amelyikben a két alakváltozat egyetlen fonémaeltérése a szó belsejében jelentkezik (a jelentés teljes azonossága mellett) úgy, hogy a két címszó (az utaló és a szócikkkel rendelkező) amúgy is közvetlenül egymás után következne a betűrend szerinti sorrendben. Ilyenkor — helymegtakarítás céljából — elhagytam az utaló címszót, s mindkét alakváltozat egymás mellett áll a címsorban, köztük ~ jellel.) Ilyenek elsősorban a következtelen írásmódból származó változatok: (*Atlas* ~ *Atlasz*, továbbá *alszik* ~ *aluszik* stb.)

3.4. A magyar szótári gyakorlatban általában külön címszóként szerepelnek a származékszók, tehát a képzővel bíró szóalakok; *ír*, *írás*, *iratkozik*; *város*, *városi*, *városias* megannyi külön címszó. De nem külön címszó az ÉrtSz-ban az igék főnévi és legtöbbször a határozói, ritkábban a melléknévi igenévképzős alakja. (Tehát pl. a *nő* ige mellett nincs *nőni*, *nőve*, *növő*, *nőtt* címszó.) Csakhogy ezt az elvet nem lehet következetesen alkalmazni (nem alkalmazza következetesen az ÉrtSz sem). Nem pedig azért, mert a melléknévi igenév gyakran önállósul vagy főnévvé, vagy melléknévvé, vagy mind a kettővé, esetleg az alapige nem fordul elő Juhász Gyulánál,

vagy nem is él a nyelvhasználatban stb. Ezért, valamint a jelentésbeli árnyalások, nyelvtani felhasználások, stilisztikai szerep stb. kidomborítása céljából helyesebbnek látszott, ha az ige szócikkében következetesen csak a főnévi és a határozói igenevet hagyom meg, a melléknévi igenevet — mind a folyamatos, mind a befejezett történést — mindenkor külön címszóba sorolom. A határozói igenév csak akkor kap külön címszót, ha jelentésében elkülönül az alapszótól (*lopva* 'titkon').

3.5. Egyes esetekben kikövetkeztetett, bizonytalan a címszó alakja. (A bizonytalan szóalakot, szóelemet zárójel jelzi.): *álmodoz(ik)*.

3.6. Mint az ÉrtSz-ban, a JuSz-ban sem kap külön címszót az igék *-hat* *-het* képzős alakja.

Utaló címszóként szerepel azonban (a mai magyar nyelvben már nem használatos) *lőn* alak mint régiségénél fogva elkülönülő szóalakváltozat.

3.7. A személyes névmás alakjai közül külön címszó lesz minden olyan ragos alak, amelynek töve nem azonos a ragtalan alanyesetbeli szótóval (*én, nekem, tőlem, mi, bennünket* stb.). Ugyanígy szerepelnek a többi különböző névmási alakok, valamint a személyragos határozószók.

3.8. Szókapcsolat (szó szerkezet), tehát több szó nincs a címszók között még akkor sem, ha a szerkezeti tagok valamelyike vagy mindegyike nem fordul elő sem önállóan, sem más összefüggésben (*Sant Elmo tüze, attikai só*). Az ilyen megmerevedett szerkezetek mint lexikai egységek [13] értelmezése a szerkezeti alaptag szócikkében történik. A szerkezeti determináns(ok) utaló címszók maradnak (vö. az értelmezésről szóló fejezeteket).

3.8.1. Ezt az elvet csak látszólag keresztezi néhány olyan eset, amelyben a mai magyar nyelv (helyesírás) szerinti írásmódtól eltérően különírva fordul elő két szó (ma összetett szó elő- és utótagja) pl. *szembe jön*. Minthogy a JuSz nyelvművelő és normatív célokat is követ, nem hagyhatja figyelmen kívül a mai magyar nyelv szempontjait. Ilyen esetben tehát kettős követelmény hárul a szótárra. Az írói írásmód tiszteletben tartása érvényesül abban, hogy a címszóba a költőhöz igazodva (tehát különírva) kerül be a szóban forgó nyelvi jel (és csak utána következik a helyesbítő címszó). A mai magyar nyelv normatív kívánalmainak azáltal teszünk eleget, hogy ez a néhány összetett szó a különírás ellenére egy címszóként kerül a szótárba. Ha nem így járnánk el, megtévesztő volna a címszóanyag, mert a szótárnak az a forgatója, aki a *szembejön ~ szembejő* szó előfordulásait akarná megnézni, azzal a meggyőződéssel tenné le a kötetet, hogy ilyen szó nincs Juhász Gyula költői nyelvén. (Ha — tegyük föl — a *szem* vagy *szembe* szavak szócikkében keresné valaki a *szembejön* összetételt, megtalálhatja néhány címszóval alább ugyanúgy, mint az ÉrtSz-ban. Aki pedig a *jön* szócikkét üti fel ilyen céllal, azt az összetételek felsorolása figyelmezteti, hogy külön ilyen címszó van a szótárban.)

3.9. Nehéz megállapítani és pontosan elhatárolni a nyelvünkben határozószóként is előforduló igekötők szófaji szerepét, tehát azt, hogy az igétől elválasztva használt ilyen szó önálló szó-e vagy sem. (Az egy szófajú, csak igekötőként előforduló morféma persze nem okoznak ilyen gondot.) A „Nem ront el semmi fergeteg” mondatban az *el* kétségkívül a *ront* ige előtagja. A „Dajkadallal ringat át az éjbe”, „Rohan ki a rétre” mondatokban az *át, ki* egyaránt lehet igekötő vagy határozószó. Az ilyen mondatok a JuSz-ban akkor kapnak külön címszót, ha a kérdéses szók az igétől függetlenül is előfordulhatnak az adott mondatkörnyezetben. Tehát a fenti példák *át, ki* szava önálló címszóként kerül a szótárba, mert így is értelmezhető: *át az éjbe, ki a rétre*.

3.10. A magyar szótári gyakorlat nem tekinti külön szónak az *-ú, -ű* képzős denominális képzésű mellékneveket (*sorsú, minőségű*). (Érthető, hiszen az ilyen szók

többszörre összetételben, szerkezetben fordulnak elő.) A JuSz-ban sem sok az ilyen képzővel ellátott szó, de ha előfordul, külön címszó lesz (*selymű*).

3.11. A mellénevek közép- és felsőfokú alakja az alapfok szócikkében található meg, nem kap külön címszót. Pontosabban csak akkor kerül címszóba, ha a mellék- név alapfoka nem fordul elő: *legsajgóbb*. (A több természetesen nem tekinthető a sok középfokának, hanem külön szónak).

3.12. A tulajdonnevek és idegen szók ugyanúgy külön címszót kapnak a JuSz-ban, mint a közszók. Ha a személyek teljes neve szerepel, a második (harmadik) név utaló címszó lesz pl. *Szomorú Kiss István* névből csak az első (*Szomorú*) tag kap szócikket, *Kiss* és *István* utaló címszók. Ugyanígy utaló címszót kapnak a több szóból álló idegen nyelvű kifejezések második, harmadik stb. szavai. („Honi soa, ki mal i panz” 2—6. szavai utaló címszóként kerülnek a szótárba.)

3.13. Általában a JuSz a címszók tekintetében is — mint majd a szócikkek felépítésének egyéb vonatkozásaiban — az ÉrtSz-hoz igazodik a magyar szótári rendszer egységének megóvása, illetőleg kialakítása érdekében [14] még akkor is, ha az ÉrtSz eljárása következtelennek látszik (pl. külön címszó nemcsak a *régen*, hanem az *övé*, *övék* stb. is.)

4. A címszók osztályozása.

Az eddigiekből megállapítható, hogy a JuSz-ban előforduló címszók közt bizonyos árnyalati eltérések, illetőleg sajátos megkülönböztetések érvényesülnek.

4.1. Egyszerű címszó: a hozzátartozó szócikk példáiban rendszerint különböző toldalékokkal, egy vagy több jelentésben előforduló szóalakváltozatok alapalakja. Ilyen a legtöbb címszó.

4.2. Utaló címszó, másként szócikk nélküli címszó: ugyanúgy (külön bekezdéssel, vastag betűvel) fordul elő a szótárban, mint az egyszerű címszó, de nincs szócikke, csupán az utalt címszó áll mellette: **csend**: l. *csönd*. Ide tartoznak az alakváltozatok, továbbá a lexikológiai egységekben determinánsként szereplő szók, a személynevek vagy más, több szóból álló tulajdonnevek második, harmadik stb. tagjai, a több szóból álló idézetek második, harmadik stb. szavai.

4.3. Másodlagos vagy alakváltozatot jelölő címszó: a címsorban második (ritkán harmadik vagy további) helyen, a fő címszó után áll (vastag betűvel ~ jellel). Jelezhet írásbeli vagy hangsorbeli eltérést: **szív** ~ (**sziv**) ~ **Szív**; **amen** ~ **Ámen**.

4.4. Helyesbítő címszó: a címszónak a mai helyesírástól eltérő használata esetén. Mindenkor az eredeti írással közölt címszó után áll zárójelben, = jellel, nem vastagbetű: **szundit** (= szundít). Elvéve ugyanígy szerepel a nyelvi helyesbítés is akkor, ha a címszó helyett más alakváltozatot használ a mai irodalmi nyelv: **szürkáll** (= szürkállik).

4.5. Feltételezett címszó; pontosabban feltételezett (kikövetkeztetett) szóelemű címszó: **szunnyadoz(ik)** (a feltételezett morféma zárójelben).

5. A címszók sorrendje.

Szigorúan követi az abécérendet. Ezen belül a homonimákat a szófajta szó- kásos rendjében (az ÉrtSz szerint), illetőleg a gyakoriság szerint sorolom be (pl. *ami*⁽¹⁾ névm., *ami*⁽²⁾ fn ’barát’ francia).

6. A címszók szófaji megjelölése.

6.1. Közvetlenül a címszó után történik a szokásos (az ÉrtSz-ban használt) rövidítésekkel. A több szófajú szók jelölése némileg eltér az ÉrtSz gyakorlatától. Gyakori eset ugyanis, hogy a több szófajú szónak Juhász Gyulánál csak egyik szófaj szerinti felhasználása szerepel. Ezt a szófaj *-ként* ragos alakja jelzi. Legtöbbször a jelzőként használt melléknévi igenevekkel kapcsolatban találkozunk vele: *mn-ként*, *fn-ként*, esetleg *fn-* és *mn-ként*. (A melléknévi igenév akkor kap *mn* jelzést, tehát akkor tekintem melléknévnek, ha igenévi jellege elhomályosult, a szó elkülönült az alapigétől, vagy az alapige nem szerepel a nyelvhasználatban: *sívó*.)

6.2. A bizonytalan, átmeneti szófaji jellegre a *-szerű* utótag mutat (pl. *hsz* és *ksz* közötti átmenet esetén: *ksz-szerű*).

6.3. Szófaji megkülönböztetésül nem használom a *mondatszó* (msz) kategóriát. A MMNyR. rendszerezése szerint az idesorolt szók határozó-, illetőleg módosító szók (de vö. alább a mondatértékű szók szintaktikai minősítését).

6.4. Kiegészítő szófaji jelölésként az igék mellett a címsorban tárgyas (*ts*) vagy tárgyatlan (*tn*) jelek állnak, ha az ige határozottan egyik vagy másik csoportba sorolható.

6.5. A főnevek körében új jelölést igényel a tulajdonnév feltüntetése (*tul*). Ha nem személynév, hanem másfajta tulajdonnév a címszó, még további kiegészítő jelölést is kap (*földrajzi*, *történelmi*, *mitológiai* stb.).

6.6. Az idegen szók ugyanúgy megkapják a szófaji jelölést, mint a magyar szók a megfelelő nyelvre való utalással: *breve mn* (latin).

6.7. Az ÉrtSz-nak a főnév, melléknév, számnév, névmások, határozószók mellé illesztett kiegészítő jelölései a JuSz-ban nem szerepelnek.

7. A címszók nyelvi, stilisztikai minősítése.

A címszót a JuSz stilisztikailag több szempontból minősíti.

7.1. Történeti rétegződés szerint az előforduló szók zöme a mai magyar köznyelvben használt, stilisztikailag semleges szó. Az ilyen címszók nem kapnak külön minősítő jelet (rendszerint azonosak az ÉrtSz minősítés nélküli címszóival). De vannak elavult (*elav*), régi vagy régies (*rég*), illetőleg elavulóban levő (*szoc e*) szók. Ezeket a történeti alakulás szerinti rétegződéseket feltünteti a szótár a címszó mellett. A minősítés alapja elsősorban az ÉrtSz megállapítása. Ha a címszó ott nem fordul elő, a korabeli nagyobb szótárak, kortársak, szakemberek véleménye alapján, de sohasem egyéni felfogás szerint dönt a szerkesztő.

7.2. A mai magyar nemzeti nyelven belül a klasszikus stilisztikai osztályozást követve — többé-kevésbé minőségi sorrendben — legalább három stilisztikai réteget különböztethetünk meg:

- a) költői (szépirodalmi),
- b) köznyelvi (irodalmi),
- c) népnyelvi (nyelvjárási).

A szavak zöme Juhász Gyula szóanyagában is a középső rétegben helyezkedik el. Az ilyen címszóknek nincs sajátos minősítő jegyük. A költői (*költ*), illetőleg szépirodalmi (*irod*) nyelvi rétegre jellemző szók azonban minősítő jelet kapnak, úgyszintén a népnyelvi (*nép*), esetleg nyelvjárási (*táj*) szók is. (Minősítésük az előbbi szempontok szerint történik.)

7.3. Egy további, az általános szótárakban is többé-kevésbé alkalmazott felosztási alap a címszók használati köre. Eszerint két nagy csoportunk van: álta-

lános és specifikus, szokásosabb megjelöléssel az alapszókinscbe, illetőleg a peremszókinscbe sorolható szavak csoportja. A határok tudvalevően nagyon elmosódók, mégis lexikográfiai szükség van a lehető pontos megkülönböztetésre. Az általánosan használt, alapszókinscbeli szavak persze jelöletlenek maradnak. A peremszók közé az alábbi csoportokat sorolom:

a) Szakszók (a szakot igen tág értelmezéssel tekintve): a különböző tudományokban használatos szók (történelmi, földrajzi, vallási, katonai, közigazgatási, hivatalos, publicisztikai), továbbá az állandó vagy alkalmi foglalkozás, szórakozás (kártya, futball stb.) körébe vágó szók.

b) Egyéb csoportnyelvi (pl. argó, gyermek). szók

c) Idegen szók (feltüntetve azt is, hogy melyik nemzeti nyelvbe tartoznak).

7.4. Célszerűnek látszott egy további minősítés a címszók gyakorisága alapján. Eszerint vannak:

a) általánosan használt (jelölésnélküli),

b) ritka (*ritk*),

c) újszerű (*új*) szók.

Általánosan használt szavaknak tekintem azokat a szókat, amelyeket az ÉrtSz tartalmaz.

Ritka az olyan szó, amely az ÉrtSz-ban nem fordul elő, de megvan valamelyik nagyobb szótárunkban vagy a MTA nagyszótári anyagában. Pl. a tűzoltóknál használt *sugárcső* az ÉrtSz-ban nincs meg, de megvan Országgh magyar-angol nagyszótárában, tehát a címszó után ilyen minősítés következik: *sugárcső* fn (ritk tűzoltó).

Az újszerű szók kategóriájába kerülnek a nagy valószínűséggel Juhász Gyulának tulajdonítható szóalkotások, vagyis azok a szók, amelyek nincsenek szótározva (nincsenek meg a Nagyszótár anyagában sem): *csillagszerelem* fn (új).

7.5. Végül kategorizálom a címszót a stilisztikai érték minősége szerint az ÉrtSz minősítő rendszeréhez igazodva *durva*, *bizalmas*, *választékos*, *finomkodó*, *rosszalló*, *gúnyos*, *szépítő*, *kedveskedő*, *túlzó* jegyekkel.

7.6. Minősítő jegyet kap a szavak származásából, illetőleg hangalakjából fakadó stilisztikai érték is. Az ÉrtSz hangutánzó (*hangut*) és hangulatfestő (*hangf*) megjelölésekre korlátozza ezt az értékelést. A JuSz minősíti a *hosszú* (több mint hat szótagú) szókat, valamint a *monoton* (három-öt azonos hanggal bíró: *abrakadabra*) illetőleg egyéb, a hangsor összetételével kapcsolatos, zeneileg pozitív vagy negatív hanghatású szókat is. Ez utóbbiak a képzésük szerint a magyar artikulációs bázisban zavaró hangkapcsolatokat tartalmazó szók: *przemysli*. (Megjegyzem, az ilyen előfordulások igen ritkák.)

Mindezek a minősítések a szavak általános osztályozására, nem sajátosan Juhász Gyula nyelvhasználatára vonatkoznak, de persze ez utóbbira nézve is érvényesek. A kettő legtöbbször egybeesik. Ha eltérés van — amennyire ez a korabeli szótárak, lexikonok, kortársak szóismerete stb. alapján megállapítható — azt a minősítő jegy elé illesztett *ma* jelzés tünteti fel. Pl. *konflis* (ma: elav). Éppen az ilyen megkülönböztetés céljából vettem át az ÉrtSz *szoc e* minősítő jegyét is egyes szavaknak a társadalmi rend megváltozásával kapcsolatos jelentésbeli, stilisztikai értékbeli megkülönböztetésére (*ébredő*, *nagyméltóságú*).

7.7. Esetenként még különböző kiegészítő jelzések is kerülhetnek a címsorba. Ezek vonatkozhatnak a címszó szintaktikai minősítésére (l. ott), esetleg az előfordulások közös stilisztikai sajátosságára (l. stilisztikai minősítéseket).

Az ötvennél gyakoribb előfordulású formaszók mellett VÁL jelzés található annak jelölésére, hogy az ilyen szócikk válogatással készült, nem tartalmazza az összes előfordulásokat (vö. alább).

8. A toldalékolás feltüntetése.

A szófaj megjelölése, illetőleg a különböző stilisztikai minősítési jelzések után a JuSz feltünteteti mindazokat a toldalékos alakokat, amelyek a költő nyelvhasználatában előfordulnak. (Sorrend tekintetében a MMNyR. rendszerezése irányadó [15.]. A toldalékok feltüntetési módjában is az ÉrtSz eljárását követem: Ha a toldalék a címszó változatlan alakjához járul, akkor a teljes szóalak kiírása helyett csupán a kötőjellel kapcsolt toldalékot tünteti fel a szótár. Ha a szótó a címszóban szereplő ragozatlan alakhoz viszonyítva megváltozik, a szótó változatlan alakjának utolsó betűjével kezdődő szórészt írjuk ki, a változatlan, hiányzó betűket két ponttal jelezve: *szerelem*, ...*lmet*. Ezt a rövidítést azonban csak akkor alkalmazzuk, ha helymegtakarítással jár (a legalább három betűből álló változatlan szóalakoknál). Egyébként kiírjuk az egész megváltozott szótövet (*lát: lássa*).

9. Címsor.

A (vastagbetűs) címszó, a címszó szófaji megjelölése, a stilisztikai minősítés, valamint a toldalékok feltüntetése együttesen alkotja a címsort. Esetenként további jelölések is kerülhetnek a címsorba:

9. 1. a) VÁL válogatással összeállított szócikk. Ilyenkor a VÁL jelzés után kettősponttal a címszó előfordulási indexszámát is feltüntetem. Erre a jelölésre akkor kerül sor, ha a címszó olyan formaszó, amelynek ötvennél több előfordulása van. Tehát ilyenkor a címsor így alakul: **néha** hsz (VÁL: 123).

9. 2. Gyakori eset, hogy a címszó kizárólag vagy néhány előfordulás kivételével azonos mondattani szerepben fordul elő minden idézetben. Viszont a címszónak több jelentése is van. Ilyenkor a címszó mondattani szerepét jelző minősítés — helymegtakarítás céljából — a címsorba kerül. Ez jelzi azt, hogy ez a minősítés az összes előfordulásokra, valamennyi jelentésben érvényes. Pl. az igék rendszerint állítmányi szerepben fordulnak elő a jelentés (jelentésárnyalatok) számától függetlenül. Ilyenkor a címsorba kerül — zárójelben — az *Állítm* jelzés. Ha a címszó mondattani szerepe nem teljesen egyöntetű (tehát pl. az igei szófajú címszó nem csupán állítmányként, hanem egy-két esetben főnévi igenévi alakban fordul elő), akkor az általános minősítés elé az erre figyelmeztető *rends*z (rendszerint) jelzés kerül. Vagyis a címsor így alakul: **játszik** tn ige (rendszerint *Állítm*).

9. 2. 1. Ugyanilyen rendszerezés alapján stilisztikai minősítő jegy is kerülhet a címsorba. Vagyis ha a címszónak több jelentése van, de az előfordulások valamennyije ugyanolyan stilisztikai jegyet hordoz (pl. csak szóképpen vagy csak átvitt jelentésben fordul elő), akkor a stilisztikai minősítő jegy ugyanúgy a címsorba kerül, mint az azonos mondattani minősítést jelző rövidítés. Esetleg egyszerre szerepel mind a kettő a címsorban, elől a stilisztikai, utána a mondattani minősítő jegy; pl. (*hasonl* *Al*), (*rendszerint* *Állítm*).

Ezek az esetenkénti jelölések zárójelbe kerülnek.

10. A szócikk.

A JuSz szócikkei a következő részeket tartalmazzák:

- a) Értelmezés.
- b) A felhasználás bemutatása, vagyis idézetek (a címszó szövegkörnyezettel).
- c) Lelőhely.
- d) A felhasználásból adódó stilisztikai jegyek.
- e) Az előfordulások mondattani (mondatrész szerinti) szerepe.
- f) A szócsalád (szóösszetétel, továbbképzések).

E hat szempont szerint épül fel a szócikkek tekintélyes része; az úgynevezett egyszerű szócikkek.

A szócikkeknek ez a felépítési rendje (a felsorolás egymásutánjában). többkevesebb módosítással minden szócikkben érvényesül. A módosítás oka lehet a címszó szófaji hovatartozandósága (pl. egyes formaszóknál), a címszó mondattani szerepe (pl. fn-nek jelzői használatakor), az előforduló jelentések (jelentésárnyalatok) száma, a szó (Juhász Gyula-i) gyakorisága, esetleg egyéb különleges szempontok. Mindezekről az alábbi részletezés tájékoztat.

11. Az értelmezés.

Az értelmezés célja kettős: mint egyéni stíluszótár a JuSz természetesen a költői szöveg szerinti, tehát egyéni, alkalmi jelentés(ek) megállapítására törekszik. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy az ilyen értelmezés minden óvatosság és a lehető körültekintő gondosság mellett is csak fenntartásos lehet. (A bizonytalan értelmezésre külön figyelmeztető jelet (?) is használok.) Mégis a lexikográfiai, mikrofilológiai jelentés-analízisek sok segítséget adhatnak, és nyilván adnak is a költői szöveg teljesebb, mélyebb megértéséhez, irodalmi, esztétikai stb. értékeléséhez. Minthogy pedig a költői nyelvhasználat szerinti szóértelmezés az irodalmi, illetőleg köznyelvi (állandó) jelentésekre támaszkodik, és csakis ezekhez viszonyítva állapítható meg, a JuSz értelmezései egyúttal a szavak köznyelvi jelentésstruktúrájának csiszolásához, finomításához is hozzájárulnak, tehát bizonyos fokú általános érvényű, normatív szerepük is van, sőt a majdani írói szótárak számára is viszonyító alapot adhatnak.

A JuSz értelmezési elvei és rendszere azonos az ÉrtSz-ével. [16] Bizonyos eltérések, módosítások, kiegészítések a műfaji jelleg következtében természetesen az értelmezésben is adódnak:

11. 1. A címszóállomány többértésűsége megkívánja az enciklopedikus (ismeret-tári) értelmezést is (főleg tulajdonnevek, idegen szók esetében). Ez az értelmezés azonban sohasem lépi túl a szótári értelmezés kereteit, azaz nem törekszik teljes adattári felsorolásra, sem pontos meghatározásra. Az értelmezés — főleg a személyekre vonatkoztatva — nem megkülönböztető, csak megjelölő, besoroló jellegű. Pl. több személyre (tehát több címszóra) is érvényes ez a megjelölés: „kortárs színész” esetleg: „nagyváradi v. szegedi stb. színész”. Tehát az értelmezés a személynek a költőhöz való viszonyára és legfontosabb ismertető jegyére szorítkozik. Általában így történik a Juhász Gyula korában élő személyek, illetőleg személyeket jelölő címszók értelmezése. Közismert, klasszikus nevek mellett, a foglalkozás megjelölése (esetleg egy értékelő jelzővel megtoldva) adja az értelmezést: „polgári politikus”, „kiváló szobrász”. Előfordul, hogy az értelmezendő név szöveg szerinti felhasználása szimbolikus utalás stb. következtében részletesebb kifejtést is kíván vagy tágabb ismereteket föltételez. A részletes magyarázatot a kritikai kiadás kitűnő jegyzetapparátusára történő utalás helyettesíti. Pl. *Lady Godiva*: (angol) mondai hősnő (vö. Krit 1:498).

11. 2. A JuSz minden címszót értelmez. Ez az értelmezés az ÉrtSz-i értelmezés rendszerére támaszkodik ugyan, de a műfaji sajátosságok következtében attól több vonatkozásban eltér. (Az eltérés szükségszerűen következik abból a körülményből, hogy az ÉrtSz a szavak elszigetelt jelentéseleseit — állandó jelentését, illetőleg jelentéseit — keresi, a JuSz mindenkor az alkalmi (aktuális) jelentéselemeket akarja feltüntetni.)

Az ÉrtSz-hoz való viszonylatban háromféle értelmezést különböztethetünk meg:

- a) Az értelmezés azonos az ÉrtSz-ével [17].
- b) Az ÉrtSz értelmezésének módosítása.
- c) Új értelmezés.

Ez utóbbi természetesen az ÉrtSz-ban nem szereplő szókra, illetőleg szójelentésekre vagy jelentésárnyalatokra vonatkozik.

11. 3. Az értelmezés módosítása lehet egyszerűsítő vagy ellenkezőleg részletesebben árnyaló. Egyszerűsítést alkalmazok általában akkor, amikor az ÉrtSz pontos definíciót ad. Közszókkal kapcsolatban a költői nyelvben erre legtöbbször nincs szükség. Pl. a *sugárút* címszót az ÉrtSz így értelmezi: „Központi térségből induló, ill. azt metsző, egyenes, hosszú széles(ebb), gyak. fákkal szegélyezett városi (fő)útvonat.” A JuSz értelmezése: 'Hosszú, széles út'. Viszont a *szunnyad* ige átv. jelentésében az ÉrtSz megelégedhet ennyivel: '(Természet, táj, település) pihen, nyugszik', illetőleg „Csirájában már megvan, de rejtve lappang, s még nem bontakozott ki, nem vált tudatossá.” A JuSz-ban előforduló *szunnyadt bánatok* szerkezet jelzője azonban megkívánja a külön értelmezést. Még ha a szinonimákkal történő igénytelenebb formájú elemzést alkalmazzuk is, akkor is ki kell terjeszteni a szinonimák körét legalább így: 'Megenyhült, lecsillapodott, illetőleg lappangó, ki nem bontakozott (érzés)'.

Természetes, hogy az ilyen értelmezési többletek elsősorban a költői kép elemeit alkotó címszók közt fordulnak elő. Az ÉrtSz ilyenkor megelégedhet egy egyszerű (*átv*) jelzéssel anélkül, hogy külön értelmezné a szójelentést. A JuSz-nak mint írói szótárnak azonban éppen az ilyen szóhasználat értelmezésében van sajátos feladata, tehát minden képi jelentésárnyalatot értelmeznie kell. A *szökell* ige első jelentése mellett az ÉrtSz csak jelzi az átv használatot: de nem értelmezi. A JuSz-ban az *átv* jelentés (jelentésárnyalat) is értelmezést kap: (*átv*) '(Érzés) könnyed, kecses lendülettel történő ugrás, mozgás hatását kelti'. A költői nyelvben felhasznált szavak nem föltétlenül és közvetlenül utalnak a szónak mint nyelvi jelnek a tárgyára; a költői nyelvi jel és az általa jelölt tárgy között nem áll fenn az „egy az egyhez” összefüggés. (A költői nyelvi jel gyakran ambivalens, különböző társképzeteket vált ki —, amint ezt HERNÁDI MIKLÓS is igen helyesen megállapítja. [18]) Az értelmezés sem lehet mindig egyértelmű, „átlátszó”. Pl. a *csillagszerelem* szó utalhat az érzés tiszta rágyogására, intenzitására vagy a végtelen távolságra, elérhetetlenségre egyaránt. Előfordul tehát, hogy meg kell elégednünk a megközelítő, potenciális értelmezéssel. (Az ilyen ingadozást kíséri a (?) utaló jelzés.) De arra is adódik példa, hogy a költői kép nem bonyolítja, hanem egyszerűsíti az értelmezést. A költői képet létrehozó szókapcsolatot olykor át lehet transzformálni — gyakran egyetlen szinonima segítségével — egyszerű, köznyelvi szószervezetté: „Köszöntve a tavaszt, Mely új reményt sugárzik”. A *sugárzik* szót egyetlen szinonimával értelmezhetjük: 'áraszt' (persze az *áraszt* külön is értelmezett címszó). Ismét máskor a legegyszerűbbnek, legszürkébbnek látszó szó, pl. közlekedési eszköz a situáció révén sajátos jelentésárnyalatot kap, új jelentéssel bővül: „A színpalak közt várjon autó rá, Repülőgépen szökjön a szerelmes A gazdag lánnyal.. S jazz-band ütemre pördüljön le minden”. Az *autó*, *repülőgép* itt nem pusztán mint közlekedési eszköz, a *jazz-band* nem csupán tánczenei műfaj, hanem modern, új keletű, divatos, előkelő kellékei a mai (1925-ben érvényes) életformának. Tehát az értelmezésnek — legalábbis zárójeles utalással (modern, előkelő) — ezekre a sajátságokra is ki kell térnie.

Gyakori eset az is, hogy az ÉrtSz-ban feltüntetett finomabb jelentéskategóriák (árnyalatok) közti különbségek elmosódnak. Ilyenkor természetesen a különböző értelmezések összevonását kell alkalmaznunk. Az ÉrtSz — helyesen — megkülönbözteti a *hős* (fn) szónak ezt a két jelentését: 3. „Veszélyben, nehéz helyzetben példa-

mutatóan bátor ember. 4. (vál) 'Valamely mozgalomban, tevékenységben elért áldozatos, példamutató teljesítményéért nagy megbecsüléssel övezett, kiváló személy.' Természetesen mindkét jelentésre lehet igazoló példákat találni (l. uo.). De a szónak nem minden előfordulását lehet pontosan az egyik vagy másik jelentéshez tartozónak nyilvánítani. Pl. „a munka hőst fogom énekelni. Keresek hőst, aki jövőt jelent” stb. Ezért a JuSz ilyen összevont értelmezést alkalmaz: 'vmely tevékenységben kimagasló s ezért megbecsüléssel övezett, kiváló személy'.

Az is előfordul, hogy két, egymástól elkülöníthető jelentés mellett egy harmadik, a kettő kombinációjából származó új jelentés (jelentésárnyalat) jön létre. Ez lehet a szó konkrét és átvitt értelmezésének együttese. Pl. „Örök tavasz, Te sugároztad fényedet felém...” Nyilván nem a fizikai értelemben vett fénysugarak kibocsátásáról van szó (ÉrtSz 1.), hanem egy ehhez hasonló, de e művet elvégzése mellett bizonyos érzelmetöbbletet is tartalmazó, hangulati hatást keltő képességről is. Tehát a *sugároz* értelmezése így alakul: (átv is) *fényt* —: '(Természeti jelenség) fényével ragyogásával életkedvre derít, reménységgel tölt el vkit.' De lehet egy szónak a harmadik jelentése egyszerűen az 1—2. jelentéselemeinek együttes, közös kifejezője. Ilyenkor a szó utaló értelmezést kap: 1—2. együtt.

Ismét máskor határozottan elkülönülnek olyan jelentések (jelentésárnyalatok), amelyek a köznyelvi használatban (tehát az ÉrtSz-ban) nem mutathatók ki vagy elenyészők. A *halál* címszó mellett a JuSz-ban külön jelentést kap 'az élő szervezet működésének végleges megszűnése, meghalás' mellett 'az élet megszűntével bekövetkezett állapot.' Pl. „Mákonyn keresem és halált,” illetőleg „Te végzetes, te forradalmas, Te halálban is diadalmas”.

11. 4. A JuSz címszavainak értelmezési formáiban tehát igen nagy változatosság mutatkozik. Az értelmezésnek e rugalmasan alkalmazkodó skáláját az alábbi elvek szabályozzák:

a) Az értelmezés általános formája a körülírás (ritkábban pontos meghatározás).

b) Egy szinonimával csak akkor értelmezek, ha az értelmező szó címszóként már előfordult (*sírhant*: 'sírdomb'), vagy az idegen szónak közismert magyar megfelelője van (autó: 'gépkocsi').

c) A több szinonimával történő értelmezésre rendszerint akkor kerül sor, amikor az ÉrtSz külön jelentései a költői nyelvhasználatban eggyé olvadnak, illetőleg nem lehet köztük különbséget tenni. Pl. az ÉrtSz a *szürkeség* szónak az alábbi átvitt jelentéseit (árnyalatait) különbözteti meg: **2.** (átv kissé vál) 'Szürke (I. 4) állapot; megszokott, unalmas, jellegtelen egyformaság, egyhangúság'. **a.** (átv kissé vál). 'Olyan állapot, amelyben vki, vmi semmi feltűnést nem kelt, nem emelkedik ki környezetéből; egyformaság, ismeretlenség, jelentéktelenség'. A JuSz-ban elmosódik a különbség, tehát csak egy értelmezés van: 'Megszokott, unalmas, jellegtelen, egyforma állapot; egyhangúság, jelentéktelenség'.

d) Van utaló értelmezés is: 1. és 2. (jelentés) együtt (l. előbb).

e) Kiegészítő értelmezésnek nevezhető az állandósult szókapcsolatok, frazeológiai egységek értelmezése. Minthogy a JuSz az alkalmi jelentéseket értelmezi, igen gyakori, és az általános szótáránál tágabban értelmezett a lexikai egység előfordulása. Azaz minden olyan szerkezet lexikai egység, amely szemantikailag eltér a szerkezeti tagok jelentéseinek összegétől; tehát lexikai egység minden olyan szintagma, amelynek jelentése nem illeszthető sem az egyik, sem a másik tag jelentésstruktúrájába. [19] Az ilyen lexikai egységeket külön jelentésként (jelentésárnyalatként) minősíti a JuSz. Az átfedés, ismétlés elkerülése céljából az értelmezés csak a szerkezeti alaptag szócikkében történik. A szintagmát a determináns szócikkébe

is besorolom ugyan, itt azonban értelmezés helyett a másik tag szócikkéhez irányító (a nyíl hegye szerint érvényes $\rightarrow \leftarrow$) jelzést alkalmazok.

f) A JuSz-nak mint írói szótárnak néha még tovább, a közvetlen szintagmatikus kapcsolatoknál tágabb szövegre is ki kell tekintenie az értelmezésben. Ilyen vonatkozásokra gondolok, mint: „Szürdolmányon ezüst gomb és Szegeden kultúra”. Az egyes szóknak még oly pontos értelmezéséből sem láthatja az összefüggést az olvasó, ha nem ismeri az össze nem tartozó (szinesztéziás) dolgokat kifigurázó, tréfás dalmotívumot, vesszorunk alapját („Ki a fene látott szürdolmányon apró ezüstgombot”). Az írói szótár értelmezésének — véleményem szerint — utalnia kell az ilyen összefüggésekre (anélkül természetesen, hogy enciklopedikus magyarázatokba bocsátkoznék). Az átfedések elkerülésére az utalás itt is csak a szerkezeti alaptag szócikkében (adott esetben az *ezüstgomb* címszó alatt) és természetesen a lexikográfia eszközeivel történik (vö. a kliséről szóló fejezetet).

g) Mint minden értelmező szótárban, a JuSz-ban is adódnak formális értelmezések. Pl. *szőkehajú* (=szőke hajú) mn 'Olyan (személy), akinek a haja szőke'.

h) Szófaji szempontból a mellénevek mellett minden esetben feltüntettem azt a nemfogalmat, amelynek determinánsaként a címszóban megjelölt melléknév előfordul. (Ezt megkívánják a szokatlan szókapcsolatok.)

12. A jelentésstruktúra összeállítása.

A legtöbb címszónak több jelentése (jelentésárnyalata) van. A szócikk felépítési rendjének alapja ez a jelentésstruktúra. Elrendezésében, jelölési rendszerében szintén az ÉrtSz útmutató. Tehát a külön bekezdéssel, félkövér arab számmal jelölt jelentések sorrendje az ÉrtSz-hoz igazodik. Ezt a sorrendet tartja meg a JuSz akkor is, ha a gyakorisági (fontossági) szempont mást kívánná meg. Pl. főleg átvitt értelmű használata van a címszónak, mégis ez a JuSz-ban is csak a konkrét jelentés után következik. Egy jelentésen belül a félkövér betűs jelzések (a), (b) különböztetik meg az árnyalatokat. Ha a címszónak az ÉrtSz-ban nem szereplő jelentése van a JuSz-ban, ez a szócikk végére kerül. Ugyanígy egy jelentésen belül az ÉrtSz-ban nem található jelentésárnyalat is mindenkor az ÉrtSz-ban felsoroltak után következik. (Egy szócikken belül a jelentéseket és jelentésárnyalatokat feltüntető számok, illetőleg betűk természetesen így sem mindig azonosak az ÉrtSz-éival, hiszen nem minden szónak minden jelentése fordul elő a JuSz-ban, illetőleg megfordítva.)

Eltérés, hogy a római számokkal jelzett csoportosítást és azon belül az új számozást a JuSz nem alkalmazza. A jelentések számozása egy szócikken belül egytől kezdődően folyamatosan történik.

A ritkán előforduló szótlások egy-egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül az idézetek végére kerülnek: Sz (esetleg *Sz-szerű*) jelzéssel.

13. Az értelmezés előtti és utáni minősítő jegyek.

A címszó minősítésére alkalmazott, már említett minősítő jegyek [20] gyakran nem minden előfordulásra, csak a címszónak bizonyos jelentés szerinti használatára vonatkoznak. Ilyenkor a minősítő jegyek — ugyanúgy, mint az ÉrtSz-ban — nem a címszó mellett a címsorban, hanem új bekezdésben a szó értelmezése előtt (több jelentés esetén az ezeket megkülönböztető számok után) vannak (zárójelben) feltüntetve. Ezek a jelölések is — mint a JuSz valamennyi értelmezése és minősítése — mindenkor az adott és a szócikkben bemutatott költői nyelvhasználatra vonatkoznak ugyan, de egyúttal általános érvényűek is, mint a címszó melletti minősítő jegyek.

Tehát pl. a *vál* jelzés nem, illetőleg nem csak azt jelenti, hogy a címszó ilyen jelentése Juhász Gyula költői nyelvében választékos, hanem az egész magyar irodalmi, illetőleg köznyelvben is az. Látszólagos ellentmondásosság adódhatna a *ritk* jelzéssel kapcsolatban. Ez sem azt jelenti, hogy a címszónak ilyen minősítő jeggyel ellátott értelmezése a költő nyelvhasználatában ritka, hanem az általános (irodalmi, illetőleg köznyelvi) használatban. A költői szóhasználat ritkaságát már csak azért sem kellene külön feltüntetni, mert a szócikk úgyis bemutatja (vagy legalábbis jelzi) az előfordulások gyakoriságát. A csupán Juhász Gyula-i nyelvhasználatra vonatkoztatva nem volna értelme a *költ* (= költői) használatú minősítő jegynek sem, hiszen az egész szótár a költői nyelvet tükrözi, illetőleg dolgozza fel. Azonos címszók, illetőleg jelentések esetén ezeket az értelmezés előtti, egy bizonyos jelentésre vonatkozó minősítő jegyeket is átveszem az ÉrtSz-ből.

Ami az ÉrtSz-ban nincs meg — legyen az akár címszó, akár jelentés — az automatikusan *ritk* jelzést kap. Az ÉrtSz-ban nem szereplő jelentések egyéb stilisztikai minősítése (pl. *vál biz* stb.), a szerkesztő (szükség szerint munkatársi vagy alkalmi kollektíva) értékelése alapján történik.

Az értelmezés előtti stilisztikai értéket jelző minősítő jegyek tehát mindenkor a szójelentéshez általában tapadó sajátosságok. Az ÉrtSz természetesen csak ezeket tünteti fel. [21] Ezzel szemben a JuSz a szövegösszefüggésben alkalmasszerűen a szóhoz kapcsolódó stilisztikai értékeket is minősíti. Minthogy ezek rendszerint egyediek, alkalmiak, az egyes idézetek után tüntetem fel őket, (l. alább a kontextus minősítését). Ha azonban az azonos jelentés szerint egy bekezdésbe kerülő idézetekben azonos stilisztikai jeggyel szerepel a címszó, az alkalmi, tehát sajátosan Juhász Gyula-i nyelvhasználatra vonatkozó stilisztikai minősítő jegy megelőzi az idézeteket, de megkülönböztetésül az általános érvényű minősítő jegyeiktől az értelmezés után következik ugyancsak zárójelben. Gyakran a címszó felhasználásának szintaktikai minősítő jegye is mellé kerül (vö. előbb 9. 2, ill. a szintaktikai minősítést 26.).

Már előbb utaltam arra, hogy az egyes jelentések értelmezése elé gyakran kerül egy vagy több kiegészítő címszónak nevezhető szó. Akkor ti., ha a címszó, illetőleg a címszónak valamelyik jelentése nem önmagában, hanem lexikológiai kapcsolatban állapítható meg. Azaz a jelentés nem egy szóra, hanem szószerkezetre vonatkozik: Ilyenkor a címsor alatt bekezdéssel feltüntetem az értelmezendő szókapcsolatot (az ismétlődő címszót persze csak tildével jelezve: *dől: ágynak —:*). Több jelentés esetén az egyes jelentések előtt álló félkövér szám van az értelmezés bekezdésének élén, ilyenkor a szám után következik a kiegészítő címszó).

Ugyancsak az értelmezés elé kerül a *ts* és *tn* (tárgyas, tárgyatlan) jelzés azoknál az igéknél, amelyeknek tranzitív és intranszitív jellege jelentésenként (sőt egy jelentésen belül is) változó.

Végül megelőzi az értelmezést, sőt a jelentéseket megkülönböztető számozást is a több szófajú szók szófajiságára vonatkozó jelzés. A címsorban — mint láttuk — mindkét szófajt feltüntetem (*szűz* mn és fn), először a gyakoribb, utána a ritkább előfordulását. Ebben is az ÉrtSz-hoz igazodom.

A két szófaj jelentései és idézetei elkülönülnek egymástól a szócikken belül. Ezért van szükség a szófaj szócikkbeli jelzésére. Ez a jelzés a szócikkben csak egyszer szerepel az értelmezések előtt, de nem kap külön sort, vele kezdődik az értelmezés bekezdése, tehát: mn. 1.

14. Az idézet.

Az értelmezés (és az esetleges stilisztikai, illetőleg szintaktikai minősítő jegy vagy jegyek) után következik a címszó megadott jelentés szerinti bemutatása a megfelelő szövegkörnyezetben. (Az idézetet az értelmezéstől kettőspont választja el, az idézetet kurzív szedés emeli ki.)

14.1. A szövegkörnyezet kiválasztásának célja és elvi alapja természetesen nem lehet más, mint az, hogy feltüntesse a címszónak az értelmezéssel megállapított jelentés, illetőleg grammatikai és stilisztikai érték szerinti felhasználását. Az ideális és főleg költői szöveggel kapcsolatos kíváncsi az volna, hogy az idézett szövegkörnyezet egyáltalán értelmes, kerek egészet alkotó szövegrész (mondat) legyen; legalább az ÉrtSz példáinak megfelelően. Teljességre törekvő szótár terjedelmi okokból ezt aligha teheti meg. A JuSz pedig — a kiadási terv szűkre szabott keretei következtében — éppenséggel nem. Tehát a teljes mondat igényét már eleve mellőzve, a lehetőleg értelmes szövegrész (mondatrészlet) szerény igényére kellett csökkenteni az elvi mércét, s a gyakorlati kivitelezés még további könyörtelen szűkítő eljárásokra kényszerít. A korlátozás szempontjai a következők:

a) Teljes mondatkörnyezetet csak ritkán — főleg állítmányi, alanyi szerepű igék, illetőleg főnevek szócikkében — idézek. Ilyenkor is elmaradnak a mondat szerkezetét vagy értelmét nem befolyásoló bővítmények, kopulák: Ugy-e tudjátok, hogy *szent a verejték*”, „*A szőke szépeket szerettem egykor*”.

b) A tárgyi, határozói bővítményként előforduló szók lehetőleg még szűkebb szövegkörnyezetet kapnak. Az előbbi mondatpéldából: „*A szőke szépeket szerettem*”, illetőleg „*szerettem egykor*”.

c) Jelzőt (akár minőség-, mennyiség- vagy birtokos-) csupán közvetlen szerkezeti alaptagjával, jelzettjével idézek: *A szőke szépeket*. (A jelentés bemutatása olykor persze tágabb szövegkörnyezetet követel meg: a *színes egymagában* szerkezet nem tájékoztatna a *színes* szónak sem értelmi, sem stilisztikai helyzetéről. Ki kell egészítenünk így: *színes egymagában Egy rózsaszín ing*. A kiegészítésre egyrészt az értelmezés céljából van szükség. Csak így állapítható meg, hogy a *színes* szónak 'nem fehér' jelentése érvényes (egyébként lehetne 'tarka' is). De szükség van a szövegkörnyezetre a *szín-színes* figura etimologicájának stilisztikai értéke szempontjából is.

d) A formaszók — mondattani, stilisztikai szerepük bemutatására — sokszor tágabb szövegkörnyezetet igényelnek, mint a tartalmas szók.

14.2. A jelzős szerkezetek példája mutatja, hogy a rövidítési tendenciákkal szemben vannak az idézetet bővítő követelmények is. Ezek főleg abból adódnak, hogy a JuSz mint írói szótár elsősorban stilisztikai szótár, tehát nem mellőzheti a felhasználásból adódó stilisztikai értékek bemutatását:

a) Ha a jelző halmozott mondatrészként vagy más különleges szintaktikai szerkezetben (pl. értelmező jelzőként) fordul elő, az összes jelzőket feltüntetem: „Ha szűk, ha parányi egy kis rózsaaág”. Ugyanígy a jelző saját bővítményét: „álmaim *színes* tömjéne.”

b) Költői nyelvben gyakori a gondolati vagy formai párhuzam. Ennek stilisztikai értéke van, tehát bemutatása nem mellőzhető: „Csak egy csók, aki hideg kőre lel, csak egy szó, kire visszhang nem felel.”

c) Szövegbővítésre kényszeríthet a hanghalmozás, alliteráció, ritmus, rím, szimmetria vagy a szembeállítás, hasonlat, illetőleg a szókép különböző megnyilvánulási formái is (vö. a megfelelő fejezeteket).

A szövegkörnyezet kijelölésében tehát nincs egységes, meghatározott szempont. A szerkesztőnek az említett irányelvek alapján esetenként kell döntenie.

14.3. Az említett szűkítő vagy tágító tényezők miatt néha elkerülhetetlen a kihagyás. Pl. a jelentés csak a távoli főmondatnak (vagy a főmondat állítmányának) bevonásával válik érthetővé vagy igazolttá. Olykor nélkülözhetetlen a cím közlése: (TEHENEK).

Egy-két esetben kiegészítő utaló szó segítségéhez is kell folyamodni. Az ilyenre zárójel és álló szedés figyelmeztet. A kihagyást .. jelzi megkülönböztetésül a költői ... írásjeltől.

Szövegcsonkítást (a költői szöveg megváltoztatását) sohasem alkalmazok.

15. Utalás az idézetre.

Azonosan ismétlődő szövegeket (refrénsorokat, ilyen jelzős szerkezeteket) csak egyszer idézek, de az ismétlődések lelőhelyének feltüntetésével jelzem a többszöri előfordulást: *áldott föld* 656/5 871/11 (l. még **22. 3.** is).

A terjedelmi korlátozottság még további szűkítésekre is késztet. Nem egyszer előfordul, hogy a címszó közvetlen szó szerkezeti környezete azonos az előzővel, de a tágabb kontextus eltér tőle. Ez főleg tárgyi, határozós, ritkábban predikatív szerkezetekben mutatkozik. Helymegtakarítás céljából ilyenkor sem idézem újra az ismétlődő szerkezeteket. De az eltérésre a lelőhely előtt *ua.:* (= ugyanaz) jelzés figyelmeztet (vö. **22. 3.** is).

15. 1. Nagy fogyatékosága volna azonban az írói szótár minősítő rendszerének és így az egész szótárnak, ha ezeket az ismétlődéseket mechanikusan egy szintűnek tekintené és azonos módon jelezné. Tapasztalatom szerint sokkal finomabb differenciáltságra van szükség.

A jelzős szerkezetekben (DEME LÁSZLÓ terminológiája szerint szerkezeti szinten [22]) nemcsak a grammatikai jelleg, hanem a stilisztikai érték is a szerkezeten belül maradvá érvényesül, vagyis azáltal jön létre, hogy milyen névszóhoz (jelzett-hez) milyen jelzőt kapcsolunk, illetőleg hogy milyen melléknév (jelzőként használt más szó) milyen alaptaghoz illeszthető. Ezzel szemben az állítmányi alaptaghoz kapcsolódó tárgyas, határozós szerkezetek s természetesen a predikatív szerkezet is stilisztikai szempontból rendkívül sokrétűek, mondatszinten befolyásolják, illetőleg fokozzák a stilisztikai értéket: „Fehér kendőt terít az asztalra”, vagy „Fehér kendőt terít lelkemre a remény” mondatokban a *fehér kendő* jelzős szerkezet azonos (semleges) stilisztikai értékű. Ellenben a „terít az asztalra”, „terít a lelkemre” szerkezetek nemcsak önmagukban és egymáshoz viszonyítva eltérő stilisztikai értékűek, hanem a képalkotással létrehozott szintagmának kisugárzó stilisztikai értéke van a távolabbi szövegkörnyezetre is. (Példánkban a *fehér kendőt* szintagmát is belevonja a képbe.)

Az elmondottak alapján az ismétlődő jelzős szerkezeteket a JuSz csak egyszer közli. Az ismétlődéseket a lelőhely feltüntetésével jelzi. Az ismétlődő tárgyas, határozós, illetőleg predikatív szerkezeteket azonban megfelelő szövegkörnyezetükkel együtt feltünteti. Ezt megkívánják a stilisztikai értékben mutakozó eltérések. Rövidítés itt is van, mert az ismétlődő szerkezeteket csak az állítmányi alaptag szócikkében találjuk meg, a determináns szócikkében ugyanúgy a lelőhellyel vannak jelezve, mint az ismétlődő jelzős szerkezetek. Tehát pl. a *szem* címszó cikkében a *szembe néz* szerkezet csak egyszer fordul elő kiírva, utána az ismétlődések lelőhelyét jelző számok következnek. De már a *néz* ige szócikkében valamennyi előfordulás ott van a megfelelő szövegkörnyezettel.

Kombinált szerkezetek, tehát pl. az olyanok, amelyekben az (igenévvvel kifejezett) jelzőnek saját bővítménye van, mindenkor bekerülnek a szócikkbe olyan esetben is, ha a jelzős szerkezet egyébként már előfordult.

15. 2. Ezekkel a megszorításokkal ugyan, mégis minden tartalmas szónak minden előfordulását bemutatja a JuSz. A formaszókkal kapcsolatban azonban nem csupán terjedelmi, hanem racionális okoknál fogva is le kellett mondanom a szó szerint vett teljesség alkalmazásáról. Mi szükség is volna a határozott névelőnek mintegy 15 000, az *és* (*s*) kötőszónak kereken 6000 felsorolására? Ez a két, gyakorisági indexszám tekintetében messze kimagasló címszó a többtől eltérő szócikket kap: csupán előfordulási típusait mutatom be néhány illusztráló idézettel.

Egy-két, ugyancsak gyakori (rendszerint több százszor előforduló) formaszó idézeteivel való takarékoskodás további korlátozások bevezetését kívánta meg. A Mickiewicz-szótár szerkesztőinek példájára felállított technikai sablonnal nem teljes idézetanyagot, csak válogatást kapnak szócikkükben azok a formaszók, amelyek ötvennél többször fordulnak elő. Ezek a címsorukban *VÁL* jelzéssel ellátott formaszók az *a* (*az*), *és* (*s*) szócikkétől abban különböznek, hogy összes előfordulásait figyelembe véve és feldolgozva minden egyes jelentéshez megadom az előfordulási indexszámot, de csak szemelvényes példákat közlök (vö. *aki, bár, is* stb. szócikkeit).

16. Az idézetek lelőhelyeinek feltüntetése.

A címszó előfordulásainak feltüntetését megkönnyíti és egyszerűsíti a kritikai kiadás beosztása. A három kötetben előforduló versek 1—1373-ig számozottak. A JuSz-ban a lelőhelyet jelző törtszám számlálója a kritikai kiadás szerinti versszám, nevezője a vers megfelelő sora. Ettől az egyszerű jelzéstől — amely mindenkor közvetlenül az idézet után áll — csak akkor kell eltérni, ha egy vers több részletből áll, s az egyes részletek külön sorszámozást kaptak a kritikai kiadás köteteiben. A több részből álló versek (ciklusok) rendjét rendszerint római szám jelzi a kritikai kiadásban is, (pl. a 968. vers I—XII.). Az ilyen versekből idézett szavak után a JuSz-ban az egyszerű tört számlálója és nevezője közé bekerül a megfelelő ciklusdarabot jelző római szám is ugyancsak törtvonallal elválasztva: (968/II/4). Ugyanezzel a jelzéssel különböztetem meg az olyan egy versszám alá sorolt, több részletből álló verseket is, amelyeket a kötetben külön alcímek választanak el egymástól (pl. 1271.).

A verscímben előforduló szók (hozzaértve az alcím szavait is) a nevezőben *c* (= cím) jelzést kapnak: *Icukának* 1269/*c*.

17. Az idézetek sorrendje.

A kritikai kiadásban a versek időrendi sorrendben következnek egymás után. Tehát a versszámok — relatíve — a versek keletkezési idejét is jelzik. Ez a természetes sorrend az alapja a JuSz idézetek egymásutánjának is egy-egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül. Ennek a természetes sorrendnek a megváltoztatását azonban gyakran megkívánják bizonyos módszerbeli vagy célszerűségi körülmények:

a) Az utalással jelzett (ismétlődő) idézetek (jelzős szerkezet, az ún. saját költői klisék, az *ua* jelzésű szövegek stb.) természetesen csakis közvetlenül az első, kiírt előfordulás után sorolhatók be.

b) Minthogy a JuSz grammatikai minősítést is ad, feltünteti a szavak mondattani szerepét (vö. alább a szintaktikai minősítést), s e vonatkozásban az időrendi

sorrendnél nyilván fontosabb annak áttekintése, hogy pl. egy melléknév inkább jelző vagy állítmány szerepét tölti-e be, vagy egy bizonyos névszó milyen fajta határozóként, illetőleg milyen jelzőkkel szokott előfordulni stb., ezért a mondattani szerep szerinti csoportosítás (a jelölés egyszerűsítése céljából is) az ún. közép- és nagy szócikkekben (l. alább) felborítja az időrendiség sorrendjét.

c) Nagy gyakoriságú címszók felhasználásának áttekintését (pl. jelzők, állítmányi vonzatok stb.) könnyíti meg esetenként az ábécérend szerinti felsorolás, s ez persze szintén keresztezi az időrendi egymásutánt.

d) Ritkábban ugyan, de előfordul, hogy a stilisztikai minősítés szerinti csoportosítás kíván meg sorrendi változtatást. (Ha pl. az idézetek túlnyomó részében hasonlatként, illetőleg hasonlatban fordul elő a címszó.)

e) Szokatlanul nagy terjedelmű szócikkekben — esetenként — még további csoportosítás, megannyi sorrendi változtatás is történik az áttekintés megkönnyítése céljából. Ilyen pl. a *szív* (fn) szó nagyszámú helyhatározó ragos alakjainak toldalékok szerinti csoportosítása, vagyis itt egymás mellett állnak a *-ben*, *-be*, *-re*, *-hez* stb. toldalékos alakok — természetesen csak egy jelentésen belül.

Mindezek alapján az időrendiség csak a kis szócikkekben (jelentésenként maximálisan öt előfordulással) érvényesül teljes mértékben. Ezekben a fent jelzett szempontok sem bontják meg az időrend szerinti egymásutánt.

18. A címszó stilisztikai minősítése a felhasználásban.

Az írói szótár alapvető sajátsága, hogy a címszónak nem általános, hanem egyes alkalmi felhasználásait, illetőleg abból adódó sajátságait mutatja be és minősíti. Ezért a címszónak mint lexémának stilisztikai minősítése mellett szükség van a felhasználásból adódó, alkalmoszerű stilisztikai minősítésére is. A szavak felhasználásából adódó stilisztikai minősítés célja tehát az írói szótárban az, hogy a feldolgozott korpusznak a nyelvi eszközökkel (kisebb részben írásjelekkel, írásképekkel) kifejezett stíluselemeit megállapítsa, rendszerezze, minősítse és feltüntesse. E célból a JuSz az alábbi stilisztikai minősítő rendszert alkalmazza:

18. 1. Hangtani vonatkozású sajátságok:

Hangismétlés, hanghalmazos, (ritkábban és főleg negatív értelemben) hangtorlódás, alliteráció, a hangsor terjedelme.

18. 1. 1. Stilisztikai értékű hangismétlésnek tekintem — a szóhatároktól függetlenül — a szomszédos szótagokban háromszor vagy négyszer előforduló azonos hangot vagy a szomszédos szavakban három-öt előfordulását azonos hangot (munkára, dalra; dicsér, harsogva, bátran; Túlzengi azt a munka s dal).

18. 1. 2. A hanghalmazos egy azonos hangnak ötszörös vagy ötnél többszöri előfordulása szomszédos szótagokban vagy szomszédos szavakban: Hogy *a magyar* egy *akarattal*.

18. 1. 3. Negatív értékű (–) hangtorlódás jön létre két olyan hangnak közvetlenül egymás mellett történő előfordulásakor, amikor a magyar artikulációs bázis szerint a két hang egymás után csak szünet beiktatásával képezhető (pl. *s + sz*).

18. 1. 4. Alliteráció esete áll fenn az egy mondaton belül előforduló azonos hanggal kezdődő szavak közt (magánhangzókra is érvényesen). A kezdő hang ismétlése lehet többszörös is. Az alliteráció stilisztikai hatása érvényesülhet a „rejtett” alliteráció által is, vagyis az összetett szónak (igekötős igének) nemcsak az első szóeleme, hanem az összetétel belső (utó)tagja is hozhat létre alliterációt: „lelkem legszebben szeret”. Megkülönböztetésül ilyenkor az alliteráció jelzése zárójellel kerül az idézet, illetőleg lelőhelyet jelző törtszám mögé (allit).

18.1.5. A hangsor terjedelmét tekintve megkülönböztetnek rövid és hosszú szókat. Rövidnek minősítik az egy és két szótagú, hosszúnak a hat vagy hatnál több szótagú szókat. Ez utóbbiakat mint ritka előfordulásúakat mindenkor jelölöm (*hosszú*), az előbbieket mint gyakori előfordulásúakat csak akkor, ha halmozódás vagy a felhasználás más sajátságai (pl. ritmikus, szabályos váltakozás) kiemelik őket: „A lámpa sárga lángja sápad” (rövid szók ritm halm belső rím).

19. Tartalmi vonatkozású stilisztikai sajátságok.

19.1. Kép: A költői nyelv sokat emlegetett sajátsága a képszerűség. Lexikográfiai szempontból történő körvonalazása, meglétének, sajátságainak tisztázása és kategorizálása külön tanulmányt igénylő feladat. (Az idevágó elvi kérdésekkel Képszerűség és lexikográfia c. — kézirat — dolgozatomban foglalkozom. Itt csak vizsgálatom eredményét rögzítem.)

Szöveggörnyezetében (egyszerű szószerkezetben vagy testesebb mondatban, de sohasem önmagában) a címszó része, alkotó eleme lehet egy költői képnek.

Költői képnek tekintek minden olyan szintagmát vagy testesebb szókapcsolatot, mondatot, amelyben a szintagmatagok az objektív valóság különböző síkjaiban (egymástól eltérő nyelvi mutató mezőkben) helyezkednek el, összekapcsolásuk konvencionálisan nem, csak képzelet segítségével lehetséges. Éppen ezért információként való felhasználása a költői képnek bonyolultabban történik, mint az egyszerű (köznyelvi) szintagmáké.

Ha a nyelvközösség valamely tagja létrehoz egy *A kutya ugat, Fehér fal-féle* szintagmát, az a nyelvközösségnek egy másik tagja számára közvetlenül, azonnal appericiálható információt jelent. Vagyis a nyelvi jelek konvencionálissága alapján közvetlenül történik az információ átadása, illetőleg átvétele azért, mert az ilyen típusú szintagmák szárai és ezrei raktározódtak már el mind a beszélőnek, mind a hallgatónak (az információ átadójának és átvevőjének) tudatában. Tehát itt az információ átadása és átvétele, illetőleg az ehhez szükséges tudattartalom aktualizálása mintegy automatikusan, a már nagyon sokszor alkalmazott, begyakorolt módon megy végbe. Ezzel szemben egy *Meghalt a nap, Halkan ballagok, Bús víz-féle* szintagmának mint információnak az átadása, illetőleg átvétele csak sokkal bonyolultabb úton, a képzelet megmozgatásával jut el egyazon nyelvközösség egyik tagjának tudatától a másikig. Hogy eljuthasson, ahhoz a képzelet síkját is be kell vonni az informálás folyamatába. A képzeleti sík igénybevételére pedig azért van szükség, mert az idézett szintagmák helye bizonytalan a hallgató, átvevő tudatában. Hogy a megfelelő helyre kerülhessen, át kell transzformálódnia valamilyen ismert, megszokott területre. Tehát a hallgatónak fel kell bontania azokat az összevegyített elemeket, amelyeket a szintagmát létrehozó beszélő a képalkotás, a metonimizálás vagy perszifikálás stb. műveletével létrehozott. Más szóval — JAKOBSON megjelölése alapján — jellemző a képi szintagmára a köznyelvvel szemben, hogy míg ebben az informatív funkció lényeges, amabban az emotív funkció válik uralkodóvá. [23]

Az ún. költői képet alkotó szintagma típusát az ún. köznyelvi szintagma típusoktól könnyű megkülönböztetni (vö. az előbbi példákat). A lexikográfiai minősítés szempontjából irreleváns az, hogy egy ma köznyelvi szintagma eredetileg költői kép volt (exmetafora), esetleg megfordítva. (Pl. egy ilyen tréfás megjegyzésben: „Barátom kocsija tönkre ment, azaz rászaladt egy országút melletti facsonkra”. Mellékes, hogy itt az ambivalencia is belejátszik a képszerűségbe.)

Annál lényegesebb, hogy az ún. egyszerű szó szerkezet és költői kép (szívesebben nevezném egyszerű és képi szintagmának) állandó fluktuálása folytán keletkező átmeneti sávot megállapíthassuk, és lehetőség szerint megkeskenyíthessük. Éppen ezért egy hármas rendszerezésű analízisben látom az írói szótár egyik igen fontos feladatát.

19.2. Tehát minősítési rendszerünkben az egyszerű szintagma és a (költői) kép között van egy harmadik, átmeneti kategória is. A szótári rendszerezéssel egymás mellé állított példasorok részletes kommentár nélkül is feltárják a költő képalkotó eszközeit, s az írói szótárnak aligha lehet nemesebb feladata, mint az, hogy minél hívebben és minél teljesebben bemutassa a kiválasztott költő nyelv-művészetét, mégpedig lexikográfiai eszközökkel, vagyis a lehető legegyszerűbb és legrövidebb jelzésekkel s természetesen kísérő magyarázat nélkül:

1. Szemükben még az isteni egeknek visszfénye csillog.
2. Szememben isten visszfénye ragyog.
3. Szemében tiszta fény ragyog.
4. (Szemében fény ragyog).

Első két példamondatunk vitán felül költői (képi) szintagmákat tartalmaz. A sorozat teljessége kedvéért beiktatott negyedik példamondat jelzi a két elsővel szembeállított egyszerű szintagmát. De hogyan minősítjük a harmadik előfordulást? Azzal hogy az előző predikatív szerkezet alánya (fény) egy jelzőt, mégpedig egyszerű, nem átvitt (vagy nem csak átvitt) értelemben használt jelzőt kapott, az egyszerű szintagmából még nem lett költői kép. De jelzi a képpé alakulás útját, illetőleg azt az eszközt, amellyel az egyszerű szintagma a megszokott mederből kilépett. Ha a költő ezt a kiemelését tovább fokozza, vagy úgy, hogy az egyszerű jelző helyébe egy olyan elemet iktat, amellyel a szintagmaalkotás csak képzetmozgatással lehetséges (pl. Szemében *bús* fény ragyog), vagy úgy, hogy a szerkezeti alaptagot egy másik, képzetmozgató elemmel bővíti ki (pl. Szemében tiszta fény ragyog *magányosan*), akkor az egyszerű szintagmát átvitte, átkapcsolta a költői (képi) szintagmák csoportjába. Ilyen átkapcsolási móddal a költői nyelvben minduntalan találkozunk. Végeredményében így vagy így is jönnek létre a klasszikus stilisztikai alakzatok.

19.3. Szótárilag meg kell állapítanunk és minősítenünk a közbülső fokozatot is, vagyis azt, amelyikben a költő egy vonással eltér az egyszerű (köznyelvi) szintagmaalkotástól anélkül, hogy átlépne a költői (képi) szintagmák kategóriájába. Ez éppen olyan gyakori sajátja a költői (szépirodalmi) nyelvnek, mint a képalkotás. [24] Végső soron idetartozik minden expresszivitást fokozó kifejező forma: az ún. költői kérdés, hasonlítás, meg- vagy felszólítás, felkiáltás, szembeállítás, párhuzamosítás, ismétlés, halmozás stb. stb., sőt ugyanilyen kiemelő eszközök az alliteráció, a ritmusnak valamilyen erőteljesebb érvényesítése, a rímnek speciális fajtái stb. stb.

Maradjunk azonban most a szintagma, illetőleg a szintagmaalkotás keretei között. Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a nyelvben általában és a költői (szépirodalmi) nyelvben különösképpen előfordulnak *a)* egyszerű (köznyelvi, *b)* költői (képi, képzetmozgató) szintagmák, illetőleg szintagma alkotási módok. *c)* Van azonban olyan átmeneti kategória is, amely a köznyelvi, megszokott szintagmaformákba nem illeszthető be pontosan, mert valamilyen eszközzel kiemelte a költő ezek sorából, anélkül azonban, hogy átlendítette volna a költői (képi) szintagmák közé. E három kategória lexikográfiai minősítése valamilyen jól és könnyen alkalmazható jelrendszert követel meg. Az általános szótári gyakorlatot figyelembe véve legcélszerűbbnek látszik, ha az *a)* kategóriába tartozó szintagmát nem látjuk el

külön minősítéssel mint legegyszerűbbet, legáltalánosabbat. A *b)* csoport röviden és könnyen felismerhető módon ellátható *kép* jelzéssel. A *c)* kategóriába sorolom tehát azokat a szintagmákat, amelyek nem költői képek ugyan, de valamilyen módon kiléptek a köznyelvi szintagmák sorából, valamilyen módon kiemelte őket a költő. [25] Ez a kiemelés legtöbbször megállapítható a mondattani analízissal: bármely szintagmát ki lehet emelni egy szintaktikailag vele összefüggő, közvetlenül hozzá kapcsolható determinánssal akkor, ha ez a szókapcsolási forma eltér a köznyelvi használattól. Eltér azzal, hogy

aa) a köznyelvben szokásos szót egy ritka szinonimával helyettesítjük: „Néha *szűk* még a csillagos ég is” (ehelyett: kicsi, alacsony, kevés, nem elég stb.). „*Megvertek* születést és temetést” (= szemmel megvertek, megbabonáztak, megrontottak).

bb) a köznyelvitől eltérő, szokatlan nyelvtani formát (toldalékolást, vonzatot) alkalmazunk: „Szívemet a bú megeste”. (Mellékes, hogy ez a változtatás milyen szándékkal, illetőleg nyelvtani helyzettel jár.)

cc) szórendi változást iktatunk be. Pl. úgy, hogy hátulálló, értelmező jelzős szerkezeteket alakítunk, vagy egy határozói bővítményt a mondat végére illesztünk (rendszerint távol az alaptagjától (vö. alább a „told” jelzésű stilisztikai minősítő jegyet).

dd) végső soron ide tartoznak mindazok a stilisztikai értéket képviselő sajátosságok, amelyeket a következő fejezetekben mint stilisztikai minősítő jegyeket tárgyalok.

Az ilyen átmeneti kategória jelzésére a *kiemelve* minősítő jegy látszott legalkalmasabbnak, hozzátéve mindjárt a kiemelés eszközét is: pl. tárggyal, jelzővel stb. *kiemelve*. (A *kiemelve* jelzés elmarad, ha a kiemelésül felhasznált eszköz megnevezése amúgy is magában foglalja a kiemelés tényét (vö. az alább ism. halm, fig etim, szór, told, párh, szemb, szimmetr, style, felk, felsz, megsz, kérd, párbeszéd, rím, ritm, képzet címszók alatt tárgyalt stíluselemeket). (Stilisztikai értéket fokozó hatásukat tekintve idetartoznak természetesen a már előbb tárgyalt akusztikai jellegű, fonematikus vagy morfofonematikus természetű stíluselemek is: hangismétlés, hanghalmaz, alliteráció stb.)

19. 4. A képnek minősített szintagma összefoglaló, általános megjelölés. Sokszor — a klasszikus stilisztikai osztályozásból ismert — speciális formái is megjelennek. Ezek a metafora, megszemélyesítés, metonímia, szinekdoché, hasonlat, szinesztézia, szimbólum.

Minden stíluskutatónak gondot okoz azonban ezeknek a közkeletű alakzatoknak a megkülönböztetése, mert igen nagy átfedési sávok vannak köztük. Pl. a „Rohan az idő” szintagma lehet igei metafora, de lehet megszemélyesítés is. „Az én szívem már emlékezni áttal” mondat lehet metonímia vagy szinekdoché stb. Kérdés mármost, hogyan és mikor alkalmazzuk az általános kép, illetőleg a speciális metafora, megszemélyesítés, metonímia stb. minősítő jegyét. A JuSz-ban mindegyiket alkalmazom az alábbi megkülönböztetés szerint:

19. 4. 1. Metafora: tiszta metafora a rendszerint névszói állítmányú predikatív szerkezetben alkalmazott azonosítás: „reménytelenség lett a végtelenség”, „Nagyapám Dózsa György volt”.

Igés szerkezetet csak akkor tekintek metaforának, ha nem lehet megszemélyesítés, vagyis az ige jelentése nem vonatkoztatható élőlényre, hanem azt fejezi ki, hogy egy tárggyal, dologgal valami történik, valamilyen állapotban van. A kép ilyenkor valamely elvont jelenséget konkretizál: „Szemük parázslott”.

Helyzeti (szituációs) metafora keletkezik akkor, ha a felhasznált szó (szószereket) a szövegkörnyezetből adódóan nem valóságos, csak hasonlatként érvényes képletes értelmű lehet: „Búbánattal szívem tele”, „A színház táján háború dúl”.

19. 4. 2. Megszemélyesítésnek minősítem azokat a képeket, amelyekben a szerkezet igei alaptagja élőlényekre jellemző cselekvést, állapotot, tulajdonságot fejez ki, s ezt élettelen tárgyakra, dolgokra, jelenségekre vonatkoztatja: „A felhő szól”, „Dalol a szél”.

Ritkán ugyan, de létrejöhet megszemélyesítés élőlényre vonatkozó jelző alkalmazásával is: „Csüggedt szívárvány”.

Továbbá, élettelen tárgynak, dolognak, jelenségnek megszólítása által: „Őszi rózsá... virulj örökkön”.

19. 4. 3. Metonímia osztályozást kap az olyan szintagma, amelyben a kép azáltal jön létre, hogy a szintagmatagok egymásra vonatkoztatása nem híven, nem pontosan tükrözi a valóságot. Ez a tévedés vagy szándékos tévesztés — mint jól ismert — úgy keletkezik, hogy az egyik szintagmatagot valamilyen térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok- okozati kapcsolat alapján egy másik, hozzá közelálló, illetőleg hasonló fogalom nyelvi jelével helyettesítjük: „Szüretre érnek a szőlőhegyek” (szőlőfürtök helyett).

19. 4. 4. Szinekdoché az olyan metonímia, amelyikben a csere a nem- és fajfogalom nevének felcserélése vagy pars pro toto alkalmazása révén jön létre: „Érezni, most is rám gondol szíve” (szíve = az egész ember).

19. 4. 5. A szinesztéziát mint stilisztikai értéket fokozó elemet a klasszikus stilisztikai felfogásnál tágabb értelemben használom: szinesztéziának tekintem az olyan halmozott mondatrészeket, amelyekben az egyik tag konkrét, a másik elvont jelentésű: „Rohanni szélmalomra és halálba”, „Az utcán és a szívben Parádé nélkül temetnek.”

19. 4. 6. A hagyományos stilisztikai osztályozás a szóképekhez kapcsolja a hasonlatot is. Megjelölése kétségkívül feladata az írói szótárnak. De már a hasonlat analízis értelmezése, a hasonlított és hasonló viszonyának vizsgálatára a szótár — felfogásom szerint — nem térhet ki. [26] Meg kell elégednie a hasonlatnak mint stíluselemnek feltüntetésével (ugyanúgy, ahogy a többi stíluselemek megjelölésében is csak a megállapítás tényére szorítkozik.) Akár összetett mondatban, akár más formában van kifejezve a hasonlat, a szótár mindenkor csak a szókép megállapítására és jelölésére szorítkozik. Éppen ezért nem tesz különbséget a hasonlatnak hasonlított és hasonló elemei között. A minősítő jegy mindkettőre nézve azonos (*hasonl*), és kiterjed a hasonlított vagy hasonló részeket alkotó alapszerkezetek szavaira. Általában a hasonlított igei alaptagjára és legközvetlenebb bővítményére, valamint a hasonló megnevezésére és közölt legfontosabb tulajdonságára.

19. 4. 7. A képek mint összefoglaló megjelölésnek körébe vont, speciális stilisztikai alakzatok között talán legingoványosabb alapon áll a szimbólum. Figyelem kívül hagyni persze éppen úgy nem lehet, mint ahogyan jelölni kell a többi képszerű megnyilvánulási formákat is. Ezért szimbólumnak minősítem és így jelzem (*szimb*) azokat a szerkezeteket (mondatokat), amelyekben az informatív tartalom kettős, és ez a kettősség az olvasók túlnyomó többsége számára nyilvánvaló. (Tehát a szimbólum azok közé a stíluselemek közé tartozik, amelyeknek megállapítása és minősítése objektíve nem, csak mérlegelés, értékelés alapján lehetséges.) [27]

Ha a költő azt mondja: „Vár Párizs és Abádszalók”, akkor nyilván nem a Szolnok megyei kisközségre gondol, hanem egy, a nagy világvárosnak minden vonatkozásban ellentétét kifejező kicsiség, elmaradottság, parlagiasság stb. tulaj-

donságait sűrítő és érzékeltető fogalomra. Ha azt kérdezi: „Mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma...”, kétségkívül nem egy nyári tűznek, szalmakazal égésnek a kérdése izgatja, hanem a már nagyon is nyilvánvaló, küszöbön álló forradalmi megmozdulások lehetősége, illetőleg várható következményei.

A szimbólum felismerése, megjelölése — szükségszerűen értékelő kollektíva bevonásával — megnyugtató módon történhet. Ezzel szemben teljesen bizonytalan és szubjektív volna a szimbólum kifejtő magyarázata vagy akár csak szűkszavú értelmezése is. Ez teljesen az olvasótól, illetőleg az olvasó beleélő, beleérző képességétől függne, amint ezt KIBÉDI VARGA ÁRON igen helyesen megállapította. [28] A JuSz tehát jelöli a szimbólumot (szimb), de nem magyarázza.

19. 5. A stilisztikai minősítés rendjében különleges helyet foglalnak el a mondatkörnyezet nélküli szók, főleg az egyszavas verscímek. Ezek bizonyos szempontból közel állnak a képhez, mert céljuk legtöbbször nem tartalmi informálás, hanem expresszív figyelemkeltés, felhívás, hangulati, érzelmi hatások keltése. [29] Tehát — akárcsak a kép — képzeletmozgató erővel rendelkeznek. A képtől azonban több vonatkozásban is eltérnek. Eltérnek elsősorban nyelvi formájukban, nem tartalmazzák a képet alkotó szintagma mindkét elemét, hanem csak az egyiket, mintegy az olvasóra bizzák a kiegészítést. (Ezért képzeletmozgatók.) Ennek alapján a nem mondat, nem szerkezet formájú és értékű verscímek (ritkán a versben ehhez hasonlóan elkülönített szók) a képhez hasonló, de egyúttal az eltérést is kifejező minősítő jegyet kapnak: *képzet*. Ez tehát a képzettársítási tevékenységre készített, képzelet felidéző címszók és hasonló jellegű szók minősítő jegye.

Mindaz, ami a felsorolt speciális alakzatokba nem sorolható be, de nem is egyszerű (köznyelvi) szintagma, *kép* jelzést kap.

19. 6. A képek rendkívüli gazdagsága, sokrétősége, az egyes alfajok speciális sajátosságainak megjelenése, illetőleg megállapítása így is nehézségekbe ütközik, s csak erőszakoltan volna alkalmazható. Ezért célszerűnek látszott egy — a szófajoknál már alkalmazott — áthidaló megjelölés bevezetése: a *-szerű* utótag hozzáadásával. (Pl. kép-szerű, meta-szerű stb.)

Ilyen átmenetiség áll fenn akkor, ha a kép megszokottá kezd válni, illetőleg a szintagma valamelyik tagja — nyilván a köznyelvben gyakori használat következtében — felveszi az eredetileg csak képben érvényes jelentést: „Ez a föld még *szomjúhozik* nagyon”. Az ilyen szókapcsolat még nem köznyelvi szintagma (nem exmetafora), stilisztikai értékfokozó szerepe van, tehát erre a stíluszótárnak rá kell mutatnia. Ilyenkor alkalmazza a JuSz a *-szerű* utótaggal ellátott minősítő jegyet. (Tehát példamondatunkban a *szomjúhozik* címszó cikkében a minősítő jegy: megszem-szerű. Ugyanígy: „Örvend néha egész szíve” — szinekd-szerű.

19. 7. Klisé.

A szóképek — akár az általános, akár a specifikus szóképek — jellemzője, hogy nemcsak tartalmában, hanem kifejező eszközeiben, pontosabban a kifejező eszközök összekapcsolásában is eltér a megszokott köznyelvi használattól. Tehát nemcsak tartalmi, hanem a felhasznált nyelvi jelekkel is fokozott stilisztikai értéket képvisel (persze a szintagmát alkotó nyelvi jelek önmagukban lehetnek köznyelvek, legtöbbször azok is: *halkan ballag, meghalt a nap* stb.).

Minthogy a szavaknak ez a köznyelvben nem használatos összekapcsolása a szóképeknek állandó és természetes velejárója, erre a szókapcsolásra külön jelzést nem alkalmaz a JuSz. De a képek, illetőleg valamely képfajtának jelzése egyúttal a szókapcsolás szokatlanságára is figyelmeztet.

Van azonban a képet alkotó szókapcsolásnak egy ellenkező előjelű — bár nem föltétlenül és mindig negatív értékű — párja. A szokatlansággal szemben a nagyon is

gyakran használt, megmerevedett kifejezésekre gondolok. Azokra a szó szerkezetekre vagy nagyobb nyelvi egységekre, amelyek nem tekinthetők a főtebb (az értelmezéssel kapcsolatban) tárgyalt lexikai egységeknek. Nem pedig azért, mert összetevőik jelentése a szókapcsolat keretében is megmarad. Ezeknek a képző szerkezetekkel szemben az a legfőbb jellemvonásuk, hogy alkotó elemeik túlságosan is gyakran kerülnek egymás mellé, s éppen a gyakori használat következtében a köznyelvi értelemben vett frázissá kopnak. Csökkentik a beszéd frissességét, spontaneitását. Ezek az olyan nyelvi klisék, amelyek főleg a zsargonok jellemzői, egyesek beszédében minduntalan vissza-visszatérő fordulatok, divatos kifejezések (*Nem az én asztalom, Hogy oda ne rohanjak* stb.).

19. 7. 1. Juhász Gyula költői nyelvének semmi köze sincs az ilyen tisztavirág életű zsargonklisékhez. De vannak a köznyelvnek olyan fordulatai, amelyek bizonyos helyzetekben újra meg újra ajkunkra tolulnak: *Szépen süt a nap, Itt a tavasz, Csak azt szeretném tudni* stb. Ilyenek Juhász Gyula költői nyelvében is jócskán találhatók. Ezeket a köznyelvben gyakran használt kifejezéseket, szó szerkezeteket (ritkábban egész mondatokat) tekintem a költői nyelvben (legalábbis Juhász Gyula költői nyelvében) felbukkanó klisék első, köznyelvi csoportjának (*nyelvi klisé*).

19. 7. 2. Lényegében és tartalmában teljesen megegyezik ezzel a típussal a költői klisének nevezett kifejezésforma is. Csak abban tér el az előbbitől, hogy ismerjük keletkezését vagy legalábbis azt a szerzőt, aki a szóban forgó nyelvi klisé népszerűsítette. (Tehát az általam költői klisének nevezett szókapcsolat úgy is tekinthető, mint a szállóige egy részlete. De míg ez mindig teljes mondat, amaz csupán egy, a mondatból kiemelt szerkezet, illetőleg bizonyos szerkezeti elemeknek más mondatkörnyezetben történő felhasználása.) Ha tehát Juhász Gyula a Martinovitsék c. versében ezt írja: „a szolgaföldben nem nyughatnak ők”, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jussanak Petőfi Nemzeti dalának közismert, azonos szavai. Éppen ezért azokat a kifejezéseket, amelyek egy közismert (tehát az iskolai irodalmi olvasmányokban, gyűjteményes kiadványokban szereplő) jelentős író, költő nyelvi fordulatai, *költői klisé*eknek tekintem. Ide sorolva egyes népdal sorokat is, pl. „Kis kacsá fűdik fekete tóban”.

19. 7. 3. A klisé harmadik változata úgy jön létre, hogy egy-egy, a köznyelvben általában nem használatos (olykor talán még soha nem alkalmazott) szókapcsolatot (akár képet, akár egyszerű szintagmát) a költő mintegy megkedvel, ismételtten többször felhasznál. Így saját alkotású vagy saját használatú klisé (jelezve: *saját klisé*) hoz létre. Pl. „Oly szűk ma a világ”, „Mennyit ér a szűk világ”, „A világról, mely ily szűk neki” stb.

Természetes, hogy a szavak felhasználásának szótári egymásutánjában a klisé mindhárom típusa világosan megmutatkozik. A típusok közt keveredés is történhet úgy, hogy egy köznyelvi vagy költői klisé egyúttal saját klisévé is válhat.

A saját klisévé minősítés alapja a szótárban legalább háromszori előfordulás. Annak eldöntése, hogy e klisék — különösen a költői klisék — alkalmazása véletlen-e vagy tudatos, a felhasználás stilisztikai értéke pozitív-e vagy negatív, esetenkénti analízisen alapuló, külön tanulmányt igénylő feladat. Erre a szótári minősítés nem terjedhet ki. A stíluszótárnak (és így az írói szótárnak is) — felfogásom szerint — itt arra kell szorítkoznia, hogy megállapítsa és megjelölje a klisé valamely válfajának előfordulását. Ezért alkalmazom a JuSz-ban a klisé jelzést. Megkülönböztetve ezen belül a köznyelvi, költői, illetőleg saját alkotású alcsoportokat.

19. 8. Stilisztikai minősítést kap minden tartalmas szó minden előfordulása. Nem minősítem a formaszókat, kivéve, ha nyilvánvaló stilisztikai szerepet kapnak.

(pl. ismétlés, halmozás), továbbá a jelzőket (akár minőség-, mennyiség-, birtokos- vagy értelmező jelző legyen is), minthogy a jelző túlnyomólag a jelzettel együtt alkot stíluselemet. Itt is előfordulhat azonban a jelző „önállósodása” a stilisztikai érték szempontjából. Ilyenek az ismétlés, halmozás, a jelző külön bővítménye stb.

20. A nyelvtani (szintaktikai) szerkezeten alapuló stíluselemek minősítése.

Nyelvtani szerkezeten alapuló stíluselemeknek tekintem az alábbi, a mondat szerkesztésével összefüggő sajátságokat: szóismétlés (ritkábban szó szerkezet ismétlése), figura etimologica, szóhalmozás (halmozott mondatrészek, ritkábban halmozott szerkezetek), közölés, hozzátoldás, egyéb szórendi, illetőleg szintaktikai formák. Továbbá párhuzam (formai vagy tartalmi jellegű), szembeállítás, -szimmetrikus szerkezetek, style coupé. Itt tárgyalom a mondat tartalmi jellegéből fakadó sajátságokat is, vagyis a felkiáltást, óhajtást, felszólítást, kérdést, megszólítást, párbeszédet.

Végül itt kapnak helyet a verstani vonatkozású rím, ritmus, refrén, enjambement sajátságok. Ezeknek a szerkezeti (mondattartalmi vagy verstani) jegyeknek a megállapítása — egy-két szélsőséges esettől eltekintve — objektíve lehetséges. [30]

Ezért ezeknek a sajátságoknak a körvonalaázása, illetőleg minősítése viszonylag egyszerű:

20. 1. Szóismétlés: azonos hangsorú (legfőljebb toldalékolásában eltérő) szóalaknak egy mondaton belül kétszer vagy többször történő előfordulása: „Álom, álom, rossz álom az élet”.

Az ilyen egyszerű szóismétlés mellett idetartozik az alaki szóismétlésnek nevezhető szerkezet is, amelynek jellemzője, hogy az ismétlődő szó nem pontosan azonos jelentésben fordul elő: „S álmában megcsókolni a szívét, S érezni, most is rám gondol szíve”. Az ilyen eltérés szójátékos ismétléssé is fokozódhat: „ebben Aranytól Tovább megyek, bár ő arany marad”.

(Szórványosan előfordul, hogy nem egy mondatban, hanem mondatvégre és mondatkezdő helyzetben van az ismétlődő szó.)

Az ismétlést tartalmazó idézeteket egy szócikken belül csak egyszer, mégpedig az első előfordulás szerinti besorolásban közli a JuSz. (Tehát az iménti idézet a *szív* címszó alatt a 'testnek szívtáji része' jelentés keretében kap helyet.)

20. 1. 1. A szóismétlésnek sajátos, külön minősítő jeggyel ellátott formája a figura etimologica — a hagyományos stilisztikai felfogásnál tágabban értelmezve, vagyis a JuSz-ban figetim-nek minősítem az ilyen töismétlődéseket is: *borul: domborul*

20. 2. Halmozás: az azonos mondatrészek (szerkezetek) többszöri alkalmazása. Bármely mondatrész lehet halmozott, de nem tekintem halmozásnak a határozók, jelzők különböző fajtáinak egymás melletti előfordulását.

A jelzők közt ez a különbség — mellé- v. alárendelő viszony — nem mindig állapítható meg pontosan. A központozás Juhász Gyula költői szövegében sokszor következtelen. Ha a több, egymás utáni jelző halmozásnak is tekinthető, ilyennek minősítem: „Szent szomorú szíve”, „egy szomorú magányos Galileai férfi”.

Az ismétlés és halmozás fokozással is párosulhat (*fokozó halm*): „Be szomorú lehet Hallgatni, hallgatni, De még szomorúbb tán Hangtalanul állva...”

20. 3. A halmozott mondatrészeknek a magyar nyelvben nem kell szükségszerűen közvetlenül egymás mellett állniuk. Sajátos esete a halmozott mondatrészek szórendjének a közölés [31], vagyis a halmozott mondatrészek olyan elhelyezése, hogy közéjük iktatódik egy másik mondatrész, rendszerint az állítmány: „Tavaszy nyög benne s zokogó avar”.

20. 4. A szórendi elhelyezésből adódó stíluselem a hátul álló ún. értelmező jelző alkalmazása is. Itt az általános nyelvtani megjelöléssel ellentétben megszűkítést alkalmaznak, vagyis értelmező jelzőnek csak azt a szerkezeti determinánst minősítem, amelyik egyszerű, elől álló jelzőként is alkalmazható, tehát a jelzett szó elé is illeszthető (vö. a szintaktikai minősítéseket).

20. 5. Juhász Gyula nyelvhasználatának sajátos, jellemző formája a hozzátoldásos szórend, vagyis a határozói (ritkán másfajta) bővítménynek alaptagjától elkülönített elhelyezése a mondatban, rendszerint a mondat végén: „Piros, kék gömbök módján fönny lebegni Az élet színén, büszkén, ámulón.”

Az ilyen szerkezetű mondatrészt kapja a hozzátoldás minősítő jegyét (*told*), ti. a mondathoz mintegy utólag toldott szó hatását kelti, a mondat nélküle is értelmes, kerek, egész. De éppen ezért van az ilyen hozzátoldásos mondatrészeknek stilisztikai értéke.

20. 6. A nyelvtani szerkezettel kapcsolatos stilisztikai sajátosságnak tekintem az olyan szintagmákat is, amelyek a viszonyítás formájában térnek el a szokásos, köznyelvi használatától. Ilyenek lehetnek: tárgyatlan igének tárgyasként való használata (*Szívetem a bú megeste*), a határozói determináns (vonzat) szokatlan toldalékolása (*besüppedt... szőnyegén* — szőnyegébe helyett); *egen* (égen helyett) stb.; ilyen az azonos szerepű mondatrészek közül a toldalék elhagyása valamelyik szón stb.

21. Tartalmi összefüggésből fakadó, de a nyelvtani (szerkezeti) forma alapján megállapítható stíluselemek:

21. 1. Párhuzam: azonos vagy rokon tartalmú szerkezetek (mondatok) egymás utáni alkalmazása (vö. 14. 2/b).

A tartalmi összefüggés olykor háttérbe szorul, vagy teljesen eltűnik, a formai azonosság viszont összeköti a tartalmilag egymástól független szerkezeteket (mondatokat) is.

A párhuzam — ugyanúgy, mint a halmozás — fokozással is kombinálódhat (fokozó párh).

21. 2. Az olyan párhuzamos szerkezetek, amelyek közt tartalmi ellentét van, a szembeállítás (*szemb*) minősítő jegyét kapják: „A Kőröst néztük és láttuk Velen-cét”.

21. 3. Vannak olyan, lényegében párhuzamos szószerkezetek, amelyek azzal emelkednek ki, hogy felépítésük szimmetrikus, vagyis a szerkezeti tagok úgy helyezkednek el, hogy ha összehajtván egymásra illesztenénk a két szintagmát (mondatot), az azonos szerepű mondatrészek pontosan fednék egymást: „Az ajka bíbor, bársony a szeme.”

21. 4. Style coupénak a minősítő jegyét viselik azok a mondat-sorozatok, amelyekben legalább két, (de rendszerint több) egy vagy két szóból álló mondat következik egymás után. (A mondatok persze lehetnek hiányosak is): „Autó. Berreg a gép.. Filmstar jó. Figyel a nép”.

21. 5. A mondat-tartalom szokásos (a beszélő szándéka szerinti) megkülönböztetése alapján külön minősítő jegyet kapnak a felkiáltás, óhajtás, felszólítás, kérdés; továbbá a megszólítás, illetőleg párbeszéd. Minthogy ezek a sajátosságok mondatkörnyezetben érvényesülnek, tehát az egész mondatra érvényesen állapíthatók, illetőleg állapítandók meg, feltüntettem őket olyankor is, amikor a mondatnál kisebb, nem az egész mondatot tartalmazó idézetet közlök. Ezzel utalok a mondatnak felkiáltó, felszólító, kérdő stb. jellegére. (Ha minden alkalommal, vagyis

az ilyen mondat minden szavának szócikkében közölném a teljes mondatot, rengeteg fölösleges ismétlés történne. Ha viszont a mondatnál szűkebb szövegkörnyezetet tartalmazó idézetekben nem jelölném meg a mondat tartalmi jellegét, elsikkadna a stilisztikai érték jelentős része. Próbálkoztam olyan közbülső megoldással is, hogy a mondat tartalmi jellegét kifejező minősítő jegyet csak bizonyos mondatrészeket kifejező szónál vagy szóknál alkalmazok, [pl. az állítmány vagy a mondat utolsó szava mellett.] De az ilyen mesterséges korlátozás torzabb képet mutatna, mint a minden szónál egész mondatra utaló jelölés.)

21. 5. 1. A felkiáltás (óhajtás) a csodálkozás, félelem, fájdalom, öröm stb. érzelmek megnyilvánulási formája. Az ilyen mondatokban rendszerint felkiáltó, nyomósító indulatszó van.

21. 5. 2. Juhász Gyulánál gyakori a kijelentő mondat végén használt felkiáltójel. Ezzel nyilván a mondanivaló erőteljes kiemelését, nyomósítását célozza a költő. Az ilyen mondatokat nem lehet az egyszerű kijelentésekkel azonosítani, de persze nem sorolhatók a felkiáltások közé sem. Ezért az áthidalásokra alkalmazott jelöléssel felkiáltásszerűnek (*felk-szerű*) minősülnek.

A felszólítást mindenkor jelzi (néha csak implicite) az igei állítmány felszólító módja. Tehát ez a sajátosság objektíve megállapítható.

21. 5. 3. A kérdés meghatározása már nem ilyen egyszerű. A hagyományos stilisztikai megkülönböztetést (valóságos kérdés, stilisztikai célú kérdés) nem alkalmazom. Az ilyen megkülönböztetés alapja túlságosan bizonytalan. Ezért minden kérdőmondatot kérdésnek nyilvánítok. Sőt tovább menve — stilisztikailag — a kérdés jellegét az összetett mondaton belül mindig az egyes tagmondatokra korlátozottan vizsgálom. (Tehát pl. az ilyen, nyelvtanilag kijelentő mondaton belül is kérdésnek minősítem a mellékmondatot: „Azt kérdeztem, elhozod-e a kabátomat”.) Vagyis minden olyan tagmondatot kérdésnek tekintek, amely önálló mondattá alakítva kérdőmondat volna. (Erre az eljárásra készítem, hogy a mondat tartalmi súlypontja a kérdést tartalmazó mellékmondatban van, a főmondat ilyenkor csak mintegy tájékoztató kiegészítő körülményt fejez ki) [32].

21. 5. 4. A megszólítás a magyar nyelvben pontosan megállapítható a második személyű személyraggal ellátott igealakból. Költői nyelvben — mint ismeretes — gyakori a megszemélyesítésnek ilyen megszólítással létrehozott formája.

2. 5. 6. Ha két különböző személy (képzeltbeli lény) szájába adott, mintegy dramatizált formában kifejezett szöveg fordul elő, az *párbeszéd* minősítő jelzést kap. (Az előzőknél ez lényegesen ritkább előfordulású.)

22. Verstani jellegű stíluselemek minősítése.

Tágabb értelemben a szerkesztésen alapuló stilisztikai sajátságok közé sorolhatók a verstani vonatkozású stíluselemek, jelesen a ritmus, rím, refrén, enjambement. (Az alliterációt azért soroltam a hangtani, nem pedig a verstani sajátságok közé, mert az kevésbé van kötve a versformához.)

22. 1. A ritmus és — Juhász Gyula költészetében — a rím is állandó elemei a költői szövegnek. Tehát mint ilyenek a stilisztikai érték szempontjából egyszintűeknek volnának tekinthetők, akárcsak a semleges értékű szók. Ámde éppen úgy, ahogyan a stílus szempontjából a semleges szó is, bizonyos felhasználásban fokozott stilisztikai értékűvé válhat (pontosabban részese, összetevője a stilisztikai érték felfokozásának), ugyanúgy a ritmus vagy a rím is kiléphet az egységéből, és sajátos stilisztikai értéket hordozó elemmé alakulhat. Ezeket a sajátos ritmus megnyilvánulásokat veszi figyelembe és minősíti a JuSz:

b) Hangsúlyos ütemezésű versben az időmérték erőteljes kicsengése: „fák fölött a béke kékje leng” (— $\smile$ | $\smile$ — $\smile$ | — $\smile$ | — $\smile$ | — |).

22. 2. A rímnek stíluselemmé nyilvánítása ugyanolyan elvek alapján történik, mint a ritmusé. Vagyis minősítő jegyet kapnak az alábbi rímfajták:

b) A szókezdő rím (egy mondaton belül vagy két egymás után következő mondatban, két egymás közvetlen közelében levő szóban): „De a *szí*vem magyar, *szí*laj az és méla”.

22. 3. A refrén egy vagy több szónak, szószerkezetnek, mondatnak a versben szabályosan visszatérő ismétlése. Rendszerint a versszakok végén fordul elő, de lehet más elhelyezése is. Lehet az első előfordulás pontos vagy variált ismétlése. A refrén minősítő jegyet az első előfordulás szavai kapják. Pontos imétlődés esetén az első idézet után következik az előfordulási hely (helyek) további megjelölése idézet nélkül: „S te meg akarnád ölni az öcsémet” 607/12 607/24 607/36. Ha az ismétlődő sorok nem pontosan egyeznek az elsővel, az eltérésekre a lelőhely törtszáma elé illesztett *ua*: jelzés figyelmeztet (vö. 15. is). De van olyan változat is, amelyet meg kell ismételni: „És lassan minden elhagy engemet..” „És lassan minden minden e magány lesz”

23. Hapax jellegű minősítő jegyek.

43

szükségesnek tartok egy ilyen megjelölést: „meghalok” szépítő körülírás. „A tenger gyönyörű. Bár a szemünk vak itt lenn.” A szokásos *szemb* jelzés mellé, illetőleg elé kell illeszteni a *megengedő* jelzőt is. Ilyen minősítő jegy a szórványos *szóátvetés* (metatézis): „színes szegénység köntösében” stb.

24. Íráskép, írásjel.

A stilisztikai érték komponense lehet — írott szöveg vizsgálatáról lévén szó — az íráskép, valamint az írásjelek bizonyos alkalmazása is.

24. 1. Az írásképpel kapcsolatos ilyen jellegű sajátság a nagy kezdőbetűs írás. Ezt mint alakváltozatot a címsor is feltünteti a rendes írású — és a költőnél is gyakrabban használt — szóalak mellett: *szűz ~ Szűz*.

Egy-két alkalommal kurzív szedés is kiemelheti a címszót. Az ilyen írásmódot tartalmazó idézetek után (rövidítés nélkül) *íráskép* minősítő jegy áll.

A kritikai kiadás a verscímekeket csupa nagybetűs szedéssel közli. Ezt az írásmódot — technikai, tipográfiai okokból — a szótárban nem vettem figyelembe, ez az elkülönülő írásmód esztétikailag, esetleg értelmileg (stilisztikailag) is zavaró volna. A verscímekeket tehát úgy kezelem, mintha a versszövegben előforduló írásmód szerint volnának írva.

24. 2. Kiemelő hatású írásjel a mondat (gondolat) lezáratlanságát jelző három pont: ...; a már említett felkiáltójel egyes kijelentő mondatok végén (vö. 21. 5. 2.).

24. 3. Szórványosan más szokatlan írásjeleket is használ a költő, pl. a szóvégi hang (betű) elmaradását jelző hiányjelet: *dalokba'*

Ezek az általában ritka előfordulású sajátságok ugyancsak rövidítés nélküli *írásjel* minősítést vonnak maguk után.

25. A stilisztikai minősítő jegyek kombinációja, helye:

A stilisztikai minősítésnek eddig tárgyalt sokrétűségéből következik, hogy az idevágó minősítő jegyek halmozódva is előfordulhatnak, sőt legtöbbször nem egy, hanem több stilisztikai minősítő jegyet kell egy-egy idézet után alkalmazni. Éppen ezért e minősítő jegyek egymáshoz való viszonyát — mondhatnám — hierarchiáját is tisztáznunk kell.

Az idézet, illetőleg értelmezés előtt álló, tehát az egy-egy jelentésre (jelentés-árnyalatra) vonatkozó minősítő jegyek minőségileg is, mennyiségileg is egyszerűbbek, könnyebben osztályozhatók, mint az egyes idézetekre vonatkozó jelölések. Az itt előforduló minősítő jegyek sorrendjét a tartalmi, illetőleg egyéb vonatkozás szabályozza:

a) Első helyre kerülnek a szó értelmezéséhez tartozó, ezt mintegy kiegészítő jelölések: átvitt értelmű (*átv*), konkrétizáló (*konkr*), továbbá *gúnyos*, *kedveskedő*, *rosszalló*, *szépítő*, *tréfás*, *túlzó*.

b) Ezután következnek a szó, illetőleg jelentés rétegződés szerinti besorolására vonatkozó jelölések:

Történeti szempont szerint: *rég*, *elav*, *szoc e*, *új*.

Használati kör, elterjedtség szerint: *vál*, *irod*, *költ*, *biz*, *nép*, *táj*, *argo*, *ritk*.

Esetleg a használati kör további, pontosabb (szakmai stb.) megjelölése: *hiv*, *földrajzi*, *katonai*, *orvosi*, *vall* stb.

(Az itt nem rövidítve jelzett, ritkább előfordulású minősítő jegyeket a szótári felhasználásban is kiírom.)

A most egy csoportba sorolt minősítő jegyek többnyire egymást kizárók, tehát nem fordulnak elő egyszerre. Ha egy jelentésre (jelentésárnyalatra) egyazon csoportba tartozó két minősítő jegy érvényes, ezek ábécérendben követik egymást (*költ vall.*)

25.1. Az idézetek, illetőleg a lelőhely után álló, egyes szóelőfordulásokra vonatkozó minősítő jegyek sorrendi elhelyezésében az az irányító szempont, hogy a konkrétból haladjunk az elvont felé, vagyis előre kerüljenek az objektíve, egzakt módon megállapítható minősítő jegyek, s ezeket kövessék a mérlegelés, értékelés alapján történő jelölések.

Eszerint a lelőhely feltüntetése után a hangtani vonatkozású minősítő jegyek állnak: *ism, halm*, (esetlegesen egyéb) *hangh, allit*.

b) A hangtani tulajdonságokat követik a szerkezeti sajátságokon alapuló minősítő jegyek: *ism, halm, közölés, fig etim, told*, (egyéb) *szór*; illetőleg: *párh, szemb, szimmetr, style*.

c) Csak ezek után sorolom be a tartalmi vonatkozású (értékelő) minősítő jegyeket: *kép*, illetőleg: *metaf, megszem, meton, szineká, szineszt, hasonl, szimb, képzet, kiemelve (kiemelő)*.

d) Még hátrább kerülnek az egész mondat, tehát tágabb szöveggörnyezet jellegéből fakadó minősítések: *felk, felsz, óhajítás, kérd, megsz, párbeszéd*.

Végül a verstani vonatkozású jelölések zárják a sort: *rím, ritm, refrén, enjamb*.

A hapax jellegű minősítés, illetőleg megjegyzés helye aszerint alakul, hogy melyik csoportba tartozó minősítéssel van összefüggésben. A *-szerű* utótagú minősítő jegy sem változtatja meg a most feltüntetett sorrendet.

25.2. Az egyes csoportokon belül előforduló minősítő jegyek rendszerint kizáró jellegűek vagy egymással hierarchikusan szembenállók: Pl. a *megszem*-nek minősülő alakzat nem kaphat sem *metaf*, sem *kép* minősítést. A „szeme színére visszarévedek” szerkezetben az alliteráció intenzívebb hatású és magasabb rendű, mint az egyszerű hangismétlés, tehát ez utóbbit az *allit* mellett nem tüntetem fel.

Hasonlóképpen a *felsz* mellett elmarad az esetleges *megsz*-ra utaló jelzés. *Közölés* esetén nincs szükség a *halm* feltüntetésére. A szóképek, illetőleg kiemelések pedig magukban hordozzák a szókapcsolatok (nyelvi) szokatlanságát is.

Ez a sorrendi szabály azonban nem merev, hanem bizonyos rugalmassággal alkalmazott. A verstani vonatkozású *ritm* jelzés pl. igen gyakran az egyébként is feltüntetett — mondjuk — szerkezeti jellegű sajátsághoz van kötve, ezért sokkal plasztikusabb, természetesebb a ritmikus párhuzam (*ritm párh*) megjelölése, mint a *párhuzam ritmus*, esetleg egymástól elkülönítve: *párh felk ritm*. (A jelzések elhelyezésére nézve vö. még a jelölési rendszer racionalizálása című fejezetet.)

26. Szintaktikai minősítés.

A szófaji megjelölés és a stilisztikai minősítés mellett a szó használati értékének teljes áttekintése megkívánja a mondatnyi szerep megjelölését is (nem is említve a pedagógiai, illetőleg nyelv művelő szempontokat).

A szintaktikai minősítés lényegében egyszerű. Annak megállapítására, illetőleg jelölésére szorítkozik, hogy a címszó milyen mondatrész szerepét tölti be az adott idézetben. Az alkalmazás során azonban kiderült, hogy e téren is vannak ingadozásra mutató jelenségek (s aki már foglalkozott valaha mondatelemzéssel, annak számára ez egyáltalán nem meglepő.)

26.1. Többé-kevésbé új és a szokásos rendszerezéstől eltérő minősítést alkalmaztam az ún. értelmezővel (*Ért*) kapcsolatban. Az általánosan használt értelmező

jelző mellett megkülönböztettem és feltüntettem a többi mondatrész szerepében, illetőleg értelmében előforduló értelmezőt is. Tehát nemcsak az értelmező jelzőt, hanem az értelmező alanyt, állítmányt, tárgyat, határozót is.

Értelmező jelzőnek tekintem az értelmezett (jelzett) alaptag után álló jelzőt, ha ez az értelmezett elé is beilleszthető (*csizmát, pirosat: piros csizmát*).

Értelmező alany, tárgy stb. a tulajdonképpeni mondatrészhez magyarázó utótagként csatlakozó, vele mellérendelő szószerkezetet alkotó, tehát egyenlő értékű és minőségű mondatrész: „A többi már meglesz: *csönd, béke, álom*”. [34] Az értelmező jelölési eszköze a mondatrész megnevezése után zárójelben feltüntetett (*Ért*).

26. 2. Ugyancsak új minősítést, illetőleg jelölést kapnak az olyan szók, amelyek nem szerves tartozékai a mondatnak, tehát nem sorolhatók be egyik mondatrész szerepébe sem. Ilyenek elsősorban a verscímek (főleg az egyszavasak), s szövegben, mondatkörnyezetben előforduló megszólítások, indulatszók, egyéb, bizonyos gondolatfoszlányokat kifejező mondattöredékek. Mindezek együttesen „Mondatszerű elemeknek” minősülnek és *Msz* jelölést kapnak.

26. 3. A többi mondatrész megkülönböztetése a szokásos nyelvtani rendszerezés szerint történik. [35] A mondattani minősítő jegyeket — megkülönböztetésül — nagy kezdőbetűvel jelzem: *Al, Állítm, Tá, (Hat), Je*.

26. 4. A mondatrész megnevezése mellett további megkülönböztetést igényel az állítmány akkor, ha nem egy szóból áll, helyesebben ha nem igei, nem névszói, hanem névszói-igei a mondat állítmánya. Ilyenkor a névszói és az igei elem is külön-külön *Állítm* jelzést kap (hiszen külön-külön címszavuk van), de a névszói elem megkülönböztetésére az *Állítm* minősítőjegy után (*névszói*) figyelmeztetés is kerül. (Ez viszonylag ritkán fordul elő.)

26. 5. A határozó általános megjelölésének nem volna sok értelme, ha nem különböztetnénk meg az egyes határozófajtákat. (Sem a tudományos kutatás, sem a nyelvművelés számára nem közömbös, hogy milyen szók milyen határozói szerepben, illetőleg milyen arányban fordulnak elő.) Tehát mindenkor feltüntettem a megfelelő határozófajta megkülönböztető jegyét: *Helyh, Időh, Módh, Állapoth... Képes h*. Ez utóbbi az újabb nyelvtani rendszerezésünkben állandó határozónak nevezett határozói vonzat. (A *Képes h* megjelölés még a terminológiai kialakulatlanság idejéből való, azért tartottam meg, mert jól megkülönböztethető és rövidebb mint egy *Állandóh* (vagy *Állh*)-féle jelölő jegy. A határozók minősítő jegyei az illető határozó fajta (hely, idő stb) megjelöléséből és a hozzá írott *h* betűből állnak. Rövidítést csak az elég gyakori és két szótagosnál hosszabb határozó esetében alkalmazok: *Állaph, Eredmh*. Ahol többféle határozó csoportosítva fordul elő egymás után (tehát egy szócikkben egy jelentésen belül), ott a határozók sorrendje a MMNyR tárgyalási rendjéhez igazodik. [36]

26. 6. A jelzők kategorizálásában nem alkalmazok külön minősítő jegyet a minőség- és a mennyiségjelzők közti megkülönböztetésre, de a birtokos jelzőt külön jellel (*Birtj*) tüntetem fel.

26. 7. Azonosítást tartalmazó predikatív szerkezetekben, komplex határozók előfordulásakor stb. vaglyagos jelzést használok; (*Al* v. *Állítm*), *Időh* v. *Okh*, illetőleg *Időh* (*Okh*).

26. 8. A két (nagyon ritkán több) szóból álló személyneveket mondattani szempontból egy szónak (nem jelzős szerkezetnek) tekintem.

A szintaktikai minősítő jegy zárja a idézettel kapcsolatos jelöléseket, tehát mindig a stilisztikai minősítő jegy(ek) után következik. Ez a helyhez kötöttség azonban csak a kis szócikkben (öt vagy ötnél kevesebb előfordulás egy jelentésen,

jelentésárnyalaton belül) érvényesül következetesen. Közép- és nagy szócikkekben (5—20, illetőleg 20-nál több előfordulás esetén) összevont jelölést alkalmazok (l. a jelölési rendszer racionalizálása című pontban).

27. Kiegészítő és egyéb jelzések.

Minthogy az írói szótári minősítés nem mindenáron való kategorizálásra, hanem a finom árnyalások, halvány eltérések, hajszálkülönbségek felismerésére és megmutatására törekszik, mindig maradnak olyan „szabályt erősítő kivételek”, amelyek nem sorolhatók be — legalább is erőszakolás nélkül, simán nem — az előzőkben vázolt minősítő rendszerbe. Az ilyen kimaradó esetek kívánják meg azt, hogy a szótár nagy egészéhez megalkotott jelölési rendszert a szükség szerint megfelelő kiegészítésekkel lássuk el. Ezek a kiegészítések vonatkozhatnak a jelentésstruktúra kialakítására éppen úgy, mint az egyedi előfordulásokat minősítő jelzésekre. Tehát kerülhetnek az értelmezés elé vagy mögé egyaránt.

Ezek a minősítő jegyek hasonlóak a hapax jellegűnek nevezett, már előbb (23.) tárgyalt jelzésekhez, de különböznek tőlük abban, hogy nem önálló minősítő jegyként fordulnak elő, hanem mindig egy, a minősítő rendszerben meglevő jelzés kiegészítése, módosítása, árnyalása céljából.

27. 1. A szójelentéssel kapcsolatos (tehát az értelmezést megelőző) kiegészítő jelölések: valószínűleg (*vleg*), *kissé*, ... *is*. Pl. *vleg gúnyos, kissé vál, átv is* stb.

Az értelmezés utáni stilisztikai, illetőleg szintaktikai minősítéshez csatlakozó kiegészítések: *is, lehet ... is, helyett*. Pl. *szimb is; lehet 2. is* (= a 2. jelentés szerinti felhasználás is); *lehet Állítm is*; (szőnyegen) *szőnyegbe helyett* stb.

27. 2. Ha egy címszó több előfordulás esetén majdnem mindig hasonlatban vagy metaforában szerepel, illetőleg egy-két esettől eltekintve jelzői vagy állítmányi szerepet tölt be, az „rendszerint” (*rends*) kiegészítő jelzést kap. Gyakori (*gyak*) a minősítés akkor, ha több előfordulás ellenére sem haladja meg a példák felét (vö. a jelölések racionalizálását: 28.).

27. 3. További jelzések még nagy szócikkekben az ábécérendet jelző *abc*, illetőleg az ötvennél nagyobb előfordulási számú formaszók címsorába iktatott *VÁL* és a mellette feltüntetett indexszám. Ilyenkor a címsorban az összes előfordulást jelző szám szerepel, az egyes jelentéseken belül a jelentéseket megkülönböztető (félkövér) szám, illetőleg betű után az odatartozó példák számát jelző számjegy van zárójelben feltüntetve. Pl. *is* *ksz* és *hsz* (*VÁL*: 574); ... **1.** (43).

28. A jelölési rendszer racionalizálása.

A szócikkeknek az eddigiekben tárgyalt beosztása, a minősítő jegyek elhelyezése nagyobb számú előfordulás esetén rengeteg ismétlődést von maga után. Ezt nem engedik meg a terjedelmi korlátok (egyébként sem volna értelme). De bizonyos racionalizálást kíván a könnyebb áttekinthetőség is. Ezért a szócikkeket terjedelmük szerint három csoportba osztottam: kis, közép és nagy szócikkek csoportjába.

28. 1. Kis szócikke van az olyan címszónak, amelynek egy jelentésen vagy jelentésárnyalaton belül nincs ötnél több előfordulása. Tehát a szócikkek felépítésében a gyakoriság nem az egész szócikkre, hanem az egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül mutatózó előfordulásokra vonatkozik. (Ez természetes, hiszen a szócikken belül egy-egy jelentés vagy jelentésárnyalat külön-külön egésznek számít, szerkezete ugyanolyan törvényszerűségek szerint tevődik össze, mint a csupán egy jelentésben előforduló címszók szócikke.)

Az ilyen szócikkekben a minősítő jegyek alkalmazása, elhelyezése a megfelelő fejezetekben tárgyalta rend szerint történik.

28. 2. Közép szócikkú az olyan címszó, amelynek egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül 5—20 közötti előfordulási száma van. Az ilyen szócikk felépítési rendje többé-kevésbé eltér a kis szócikktől. Az eltérést, illetőleg a szócikk szerkezeti rendjét a címszó szófaji hovatartozandósága, mondattani szerepe, kisebb részben stilisztikai vagy egyéb sajátosságai határozzák meg.

28. 2. 1. A szófaj azért befolyásolja a szócikk szerkezetét, mert az ige rendszerint állítmányként, a melléknév rendszerint jelzőként fordul elő stb. Ez a körülmény lehetővé teszi az áttekinthetőbb elrendezést és a racionálisabb jelölést. Tehát ha a közép szócikkkel bíró ige egy jelentésen belül csak állítmányként fordul elő, közvetlenül az értelmezés után *Állítm* jelzést kap, ezután következnek az idézetek időrendi sorrendben. Ha a példák közt van néhány más mondattani szerepű előfordulás is (mondjuk, határozói igenévképzős állapothatározó), akkor az értelmezés utáni összefoglaló jelzés (*rendszer Állítm*). Az állapothatározói minőségben előforduló példák ilyenkor kilépnek az időrendi sorból, s az állítmányok után következnek kettős elválasztó-jellel: // (*Állaph:*) jelzéssel.

Ha többféle szintaktikai szerepű előfordulás is van, pl. az állapothatározók mellett vannak alanyi szerepű főnévi igenevek, ezek ugyanígy külön csoportosításban kerülnek egymás mellé. A köztük levő sorrend a nyelvtani rendszerezés szokásos hierarchiája szerint alakul. Igéknél: *Állítm, Al, Tá, Hat* stb.; főneveknél: *Al, Állítm, Tá... Msz, Je-vel*; melléktneveknél a gyakoriság szerint: *Je, Állítm* stb.

Ha az állítmányi szerepű példák száma — igék esetében — nem haladja meg az összes előfordulások felét, a sorrend és felépítés ugyanez marad, csupán a *rendszer* kiegészítő jelzést váltja fel a *gyak* minősítő jegy.

Ha a közép szócikkkel bíró címszó több jelentésű és valamelyik vagy mindegyik jelentésen belül 5—20 előfordulása, a szerkezeti felépítés mindegyik jelentésen belül azonos, de — ismét igei címszót állítva példának — az *Állítm* (esetleg *rendszer Állítm* v. *gyak Állítm*) jelzés még egy fokkal előrébb kerül: a címsorba. Ezzel mutatva azt, hogy a minősítés az egész szócikkre, tehát valamennyi jelentés valamennyi példájára érvényes.

Az eredetileg egyetlen előfordulásra vonatkozó és az idézet után álló minősítő jegyek tehát két fokozattal is előre léphetnek, s ennek megfelelően növekszik érvényességi körük: ha az idézet utáni helyről a példák elé (de az értelmezés mögé) kerülnek, ez (mint az imént láttuk) azt jelenti, hogy érvényességük azon a jelentésen (jelentésárnyalaton) belül valamennyi idézetre kiterjed. Ha még előbb, a címsorban kap helyet az eredetileg egy idézetre vonatkozó minősítő jegy, akkor az egész szócikkre, valamennyi jelentésen belül felsorolt valamennyi példára vonatkozik.

Ez a mozgás lehetséges mind a szintaktikai, mind — de gyakorlatilag ritkábban — a stilisztikai minősítő jegyekre nézve.

28. 2. 2. A melléknévi szófajú címszók szócikke ugyanilyen elv szerint rendeződik, de itt a természetes, leggyakoribb szintaktikai szerep a jelzői. Ennek jelölése ugyanúgy kerülhet az idézet után (ha csupán egy esetre vonatkozik), vagy az idézetek elé, közvetlenül az értelmezés után (ha egy jelentésen belül több idézetre is érvényes), vagy a címszó mellé (ha érvényessége valamennyi jelentés példájára kiterjed), mint az állítmány minősítő jegye. Természetesen ugyanúgy kaphat *rendszer*, *gyak* kiegészítő jegyeket is. A jelzői szerepű példákat követi a többi, egyéb mondattani szerepű előfordulás. Pl. (*Állítm:*).

28. 2. 3. Ha a címszó nem egy szófajú, pl. a melléknév mellett főnévként vagy határozószóként is előfordul, az összefoglaló, valamennyi jelentésre vonatkozó szintak-

tikai (esetleg stilisztikai) minősítő jegy nem a címsorba, hanem az első jelentés előtt a szófajt jelző minősítő jegy után következik az első jelentés kezdő sorában: *mn* (*rendszer Je*) 1. ...

28. 2. 4. A főnevek szócikke a legváltozatosabb felépítésű, mert a főnév a legváltozatosabb szintaktikai szerepeket töltheti be. Az általános és leggyakoribb az alanyi szerep, tehát ezé az első hely, ha több ilyen előfordulás van egy jelentésen belül. Ennek összefoglaló jelzése kerül tehát közvetlenül az értelmezés utáni előkelő helyre ugyanúgy, mint az igénél az *Állím*, a melléknévnél a *Je* jelzés. Ezt követik sorrendben az állítmány, tárgy, a különböző határozók stb. példái. A sort a *Msz* illetőleg a *Je*-vel ellátott címszó-előfordulások zárják be.

A határozók egymásutáni rendje a kialakult nyelvtani rendszerezéshez igazodik az alábbi jelölések szerint: *Helyh*, *Időh*, *Számh*, *Módh*, *Eszközh*, *Fokh*, *Okh*, *Célh*, *Állaph*, *Körülményh*, *Tekinteth*, *Eredeth*, *Eredmh*, *Részh*, *Képesh*, *Hasonlítóh*.

A minősítő jegyek helyváltoztatása mindig racionalizálási okokból történik, tehát csakis akkor indokolt, ha vele valóban megtakarítás érhető el. Más szóval a minősítő jegy előbbre hozatalára csak akkor kerül sor, amikor egy minősítő jegy több idézetre érvényes. Ha tehát pl. egy jelentésen belül 17 előfordulás közül 8 alanyi, akkor a (*gyak Al*) jelzés az idézetek elé, az értelmezés mögé kerül. Ha három példában a címszó állítmányi szerepű, akkor az *//* (*Állím:*) jelzés megelőzi ezt a három idézetet. De ha — mondjuk — tárgyként csak egy alkalommal fordul elő a címszó, ez a jelzés az idézet után marad, hiszen így egyszerűbb, illetőleg rövidebb a jelölés.

Főnévi szócikkekben (s természetesen máskor is) a címszó jelzős előfordulásai időrendben következnek egymás után (akárcsak a többi csoportosítás szerint együvé kerülő példák). A stilisztikai és szintaktikai minősítő jegyek az idekerülő példákban az idézetek után állnak ugyanúgy, mint a kis szócikkekben. Kivétel itt is van, mert előfordul, hogy a jelzős példák csak hasonlatban vagy csak alanyi szerepű főnevekkel fordulnak elő. Ilyenkor a minősítő jegy előre kerül így: (*Je-vel hasonl Al:*).

28. 2. 5. A számnevek, illetőleg formaszók szócikkjei túlnyomólag kis cikkek vagy válogatással összeállítottak. Ez utóbbiak rendje ugyanolyan, mint a kis cikkeké.

28. 3. A nagy szócikk abban tér el a közép szócikk felépítési rendjétől, hogy a húsznál több előfordulású példák — a könnyebb áttekinthetőség céljából — rendszerint ábécérendben követik egymást. (Ennek jelzése: *abc*). Az ábécérend lép életbe elsősorban a főnevek nagyszámú jelzős előfordulása, illetőleg melléknéveknek jelzői használata esetén. (Az előző esetben természetesen a jelzők, az utóbbiban a jelzettek ábécérendje irányadó.) Más, ritkább esetekben az *abc* jelölés mellett azt is feltünteti a szótár, hogy minek az ábécérendjéről van szó. Pl. határozói vonzat, birtokszó stb.

Különlegesen nagy gyakoriságú címszók cikkében a minősítés szerinti további szétbontásra is sor kerül (pl. a *Helyh* megjelölésen belül a *-ban*, *-ba*, *-ból* stb. toldalékok szerinti felosztásra). Ez azonban nagyon ritka.

Az egyes szócikkeken, illetőleg jelentéseken (jelentésárnyalatokon) belül alkalmazott, az előbbieken ismertetett csoportosítási rend egyes részeit *//* választójelel különbözteti meg egymástól, illetőleg segíti az áttekintést.

28. 4. Szócsalád (a címszó képzett alakjai, összetételei): Több szempontból fontos annak áttekintése, hogy a címszót milyen képzőkkel látja el, illetőleg milyen összetett szó tagjaként használja a költő. (Ezekből a képzett, illetőleg összetett szókból kerül ki a költői neologizmusok túlnyomó része.)

A címszó képzett alakjai, valamint az olyan összetételek, amelyekben a címszó az előtag, az ábécérend alapján mindenkor a címszó környezetében található a szó-

tárban (itt-ott esetleg kisebb megszakítással. Tehát pl. az *át*- előtagú összetételek egymás után áttekinthetők annak ellenére, hogy *Atalanta*, *Athéne* stb. közébeékelődnek). Éppen ezért nincs szükség a szócsalád e tagjainak külön felsorakoztatására. Ezzel szemben azok az összetett (ritkán összetett és képzővel ellátott,) szók, amelyekben a címszó utótag vagy szóbelseji morféma, szétszóródnak a szótár ábécérendjében. Ezeket tehát külön is feltünteti a JuSz a szócikk utolsó bekezdéseként **Ö**: sorkezdő jel után. Pl. **ad**; el- meg- oda- vissza, hála—ás stb.

29. Helyesírás, nyelvhelyesség.

A JuSz természetesen Juhász Gyula nyelvhasználatát, illetőleg írásmódját tükrözi, tehát hozzáigazodik ilyen tekintetben is. Ez azt jelenti, hogy a címszót éppen úgy, mint az idézett szövegrészeket (a kritikai kiadás szerint) pontos hűséggel közli — tekintet nélkül az esetleges helyesírási eltérésekre. Ez a szolgai hűség azonban csak az idézett anyagra vonatkozik ilyen egyértelműen.

Minthogy a JuSz-nak pedagógiai, illetőleg nyelvművelő célja is van, a helyesírási hibákat vagy nyelvhelyességi vétségeket nem hagyhatja figyelmen kívül. A helyesbítés a címszó kiírásában, illetőleg a címszó után, a címsorban történik.

29.1. A címszó (vastagbetűs) fő alakja mindig a Juhász Gyula-i írásmódot követi, akár helyes ez, akár nem. De — mint már a címsorral kapcsolatban is utaltam rá **(4.)** —, mindenkor jelzi a mai helyesírási szabályoktól eltérő írásmódot is. A helyesbítés kétféle, illetőleg a helyesen írt szóalak jelzése kétféleképpen történik:

a) Ha a címszó következetesen hibás írásmóddal fordul elő, az így kiírt (vastag betűs) címszót követi zárójelben = jellel a helyesen írt szóalak: **szomjuság** (= szomjuság), **szűz dohány** (= szűzdohány), **aszondják** (= azt mondják).

b) De gyakori eset az is, hogy a helytelen kiírású alak mellett előfordul a helyesen írott forma is, vagyis a címszónak két (pontosabban kétféleképpen írt) alakváltozata van. Ilyenkor a helyesírás szerint kifogástalan szóalak kerül első helyre, vagyis ez a fő címszó. Mellette zárójelben áll a helytelen írású változat: **szundít** ~ (szundít).

Minthogy a címsorban minden egyes szó helyesírási korrigálásra kerül, fölösleges volna ugyanilyen javító átírást végezni az idézetként felhasznált szövegekben is. Ott tehát változatlanul a költői (pontosabban a kritikai kiadás szerinti) írásmód szerepel.

29.2. Az esetleg grammatikailag helytelenül használt szóalak (az ilyen nagyon ritka) viszont éppen megfordítva, nem a címszóban, hanem az idézett szövegben mutatkozik meg (többnyire a toldalékolásban), ezért az ilyet a stilisztikai minősítés után követi a *gramm* figyelmeztető jelzés, majd zárójelben a helyesbített alak vagy egyéb, nyelvhelyességre vonatkozó jelzés.

30. Központoszás.

A terjedelemmel folytatott állandó harcban jelentős siker könyvelhető el a központoszásban megtakarított s a szótár egészében jó néhány oldalnyit kitevő betűhelyekkel. Alapelv, hogy írásjeleket, ún. központoszást csak ott alkalmazok, ahol ezt a megértés, az értelmi zavar kiküszöbölése feltétlenül megkívánja. Ennek megfelelően az értelmezésben vesszőt használok a helyesírási szabályzat szerint, pontosvesszőt a kettősen vagy többszörösen értelmező szövegben (főleg akkor, ha a körülírással értelmezés után még egy-két szinonimával is értelmezek). Ebben követem az ÉrtSz-t.

30. 1. Nem választom el vesszővel az egymás mellé kerülő minősítő jegyeket sem a címsorban, sem az értelmezést megelőző, sem az idézetet követő helyzetben. Pl. címsorban: *fn mn* és *hsz*. Az egyes jelentések bekezdésében (értelmezés előtt: *vál rosszszálló*, az idézet után: *allit metaf belső rim Helyh*).

Minthogy a szövegkörnyezet legtöbbször nem teljes mondat, nem közlöm az eredeti szövegben az idézett szövegrész végén álló írásjelet (vessző, pont stb.) sem.

Az idézeteket kiemeli a kurzív szedés, ezért az egyes példák közt sincs írásjel.

Vessző nélkül következnek egymás után a címsorban (vagy ennek folytatásában) a toldalékos alakot feltüntető rövidített vagy teljes szóalakok összetartozó csoportjai, de az egyes csoportokat vessző választja el egymástól. Pl. ablak: *-ot -ba, -om -omat, -ába -ának, -ai*.

Ugyanígy vessző nélküliség jelzi a szorosabb összetartozást, illetőleg a vessző a más csoportba sorolást a szócikk végén álló összetételek, továbbképzések felsorolásában is: meg- oda-vissza-, hála — ás

A megértés és megkülönböztetés viszont nélkülözhetetlenné vagy legalábbis ajánlatossá teszi néhány írásjel következetes használatát:

30. 2. Kettőspont választja el az értelmezést (a hozzá tartozó esetleges minősítő jegyekkel) az idézetek megkezdésétől.

Ugyancsak kettőspont van a válogatással közölt cikkek címsorában a válogatást jelző *VÁL* rövidítés és az indexszám között: *VÁL: 574*.

Kettőspont van a részben eltérő ismétlésre utaló jelzés után a leíróhely története előtt: *ua: 905/4*.

A több idézetre vonatkozó, tehát előre hozott stilisztikai vagy szintaktikai minősítő jegyek után — annak jelzésére, hogy ezek a jelölések a következő idézetekre vonatkoznak — a zárójelen belül szintén kettőspont áll: (*Je-vel:*); ugyanúgy a hapax jellegű kiegészítő, figyelmeztető jelek esetén, pl. (*ma: elav*).

30. 3. Jelentős szerepe van a zárójelnek mint elkülönítő, megkülönböztető eszköznek.

A címsorban zárójelbe kerül a szófaji megjelölés után álló esetleges kiegészítés: *tul (földrajzi)* vagy az egész szócikkre vonatkozó stilisztikai, grammatikai minősítő jegy: (*kép*), (*Állítm*), illetőleg (*kép Állítm*).

A szócikkben zárójelbe áll az egy jelentésben belül előforduló példákra érvényes, tehát az értelmezéshez tartozó stilisztikai minősítés jelzése: (*vál*), (*átv vál*) stb.; ugyanígy a válogatással közölt szócikkekben az egy jelentésben előforduló példák indexszáma: **1.** (46). (Ez utóbbi mindig közvetlen a jelentéseket sorszámozó számjegy mellett van.)

Az értelmezést kiegészítő, nem közvetlenül beletartozó szók is zárójelben vannak (mint az ÉrtSz-ban). Pl. melléneveknél a jelzett nemfogalomra történő utalás: Olyan (*személy*)..., Ilyen személyre valló (*tulajdonság, magatartás*). Egyes jelzések megkülönböztető, elkülönítő kiemelésére a zárójel ismételten is előfordulhat. Pl. nagy szócikkekben az ábécérend jelzése: (*abc*).

30. 4. Egyéb írásjelek, jelölések: A címszó toldalékos alakjainak jelzésére használt kötőjelről, illetőleg a szó ismétlődő szövelemét jelző két pontról már előbb (a címsorral kapcsolatban: **8.**) volt szó. Két pont jelzi az esetleges szövegkihagyást az idézeteken belül is.

Több jelentésű szóban az egyes jelentéseket (új bekezdésben) félkövér számjegyek, a jelentésárnyalatokat (bekezdés nélkül) félkövér kisbetűk jelzik. (A számok után pont, a betűk után választó vonal van.)

Közép és nagy szócikkekben az egyes csoportok határát kettős választó vonal jelzi: //

A homályos, bizonytalan értelmezések után zárójelbe tett kérdőjel következik: (?).

A lexikai egységek értelmezésének helyét (szócikkét) a megfelelő címszóra mutató vízszintes nyíl → v. ← jelzi.

Az idézeteket kurzív szedés emeli ki (éppen ezért ilyen kiemelés a minősítő jegyekkel kapcsolatban nem alkalmazok, kivéve a teljesen különálló *abc* jelet).

Ugyancsak kurzív szedésűek a szócikken belül kiegészítő címszóként feltüntetett lexikai egységek kiírt szavai: *ágyinak* – (a *dől* címszó szócikkében).

31. Rövidítések: A JuSz-ban felhasznált jelzések természetesen csak megfelelő rövidítésekkel kaphatnak helyet.

A rövidítésnek azonban olyannak kell lennie, hogy lehetőleg mutató, magyarázó szöveg nélkül is könnyen felismerhető, megjegyezhető legyen. A szótári rendszerünkben — főleg az ÉrtSz-ban — szokásos rövidítéseket természetesen a JuSz-ban is felhasználok. De még egy sor rövidített jelzést kellett alkalmaznom. A rövidítések túlnyomólag egyöntetűen úgy jöttek létre, hogy a szóban forgó minősítő jegy (szó) első, ritkán első két szótagját írom ki. Összetett szókból, szerkezetekből álló minősítéseket a jellegzetes szók első tagjával, illetőleg a továbbiak első betűjével (betűivel) rövidíték: *style* = style coupé.

A rövidítések után nincs pont, kivéve azokat az általánosan használt rövidítési jeleket, amelyeket a Helyesírási szabályzat így ír elő. Pl. *v.*, *stb.*, *vö.*

A szótárban felhasznált rövidítések ábécérendben a következők:

abc	ábécérendbe sorolva
Al	alany
Állaph	állapothatározó
Állítm	állítmány
allit	alliteráció (szókezdő hangok azonossága)
ált	általában
átv	átvitt értelmű, átvitt értelemben
Birtj	birtokos jelző
biz	bizalmas nyelvhasználatban
c	cím, verscímbe szereplő szó
Célh	célhatározó
elav	elavult (elavulóban levő), már nem használatos
Eredeth	eredethatározó
Eredmh	eredményhatározó
ért	értelemben, értelmezésben
Ért	értelmező
Eszközh.	eszközhatározó
felk	felkiáltás,
felsz	felszólítás
fig etim	figura etimologica (szótó ismétlése)
fn	főnév
Fokh	fokhatározó
gramm	a köznyelvben nem vagy ritkán használt nyelvtani szerkezet, forma
gyak	gyakran, gyakori
halm	halmozás, -sal kiemelve
hangf	hangulatfestő, -festéssel kiemelve
hangh	hangsorral, hangok összetételével kapcsolatos akusztikai hatás
hangut	hangutánzó, hangutánzással kiemelve
hasonl	hasonlat(ban előforduló szó)
Hasonlítóh	hasonlítóhatározó
Hat (~—h)	határozó
Helyh	helyhatározó
hiv	hivatalos, hivatali nyelvhasználat

hsz	határozószó
Időh	időhatározó
ign	igenév
irod	(szép)irodalmi nyelvben
ism	ismétlődő, ismétléses, ismétléssel kiemelve
isz	indulatszó
Ju	Juhász Gyula
kép	költői képben előforduló
Képes	(képes helyhatározónak is nevezett) állandó határozó
képzet	képzettársító hatású, képzeletet felidéző
kérd	költői kérdés
konkr	konkrét (érzékelhető) jelentésben, konkretizálva
költ	csak költői használatban
knyelvi	köznyelvi
Körülményh	körülményhatározó
Krit	Juhász Gyula műveinek kritikai kiadása (versek)
ksz	kötőszó
m	mondat
mm	mellékmondat
megsz	megszólítás
megszem	megszemélyesítés
metaf	metafora
meton	metonímia
mn	melléknév
Módh	módhatározó
Msz	mondatszerű, mondat értékű szó (mondatszó), ill. a mondatnak nem szerves része
mut névm	mutató névmás
ne	névelő
nép	népnyelvi, népies stílusban szokásos
népd	népdal
névm	névmás
nu	névutó
Okh.	okhatározó
Ö	szóösszetételek (igekötős igék), ill. szóképzések
párh	tartalmilag vagy formailag hasonló szerkezetek egymásutánja, párhuzam
rég	régi, régies
rends	rendszerint
Részesh	részeshatározó
rím	szokatlan, különleges rímfajttával kiemelve
ritk	ritkán előforduló, szokatlan
ritm	erőteltjes ritmusával kiemelkedő
style	style coupé (rövid, széttört, rendsz hiányos mondatok egymásutánja)
Sz	szólás, -szerű
Számh	számszámhatározó
szemb	szembeállítás(sal kiemelve)
szerk	szerkezet
SzegSz	Bálint, Szegedi szótár
szimb	szimbólum
szimmetr	egymást pontosan fedő, azonos szerkezetek
szinek	szinekdoché típusú szókép
szineszt	szinesztézia (más érzékterületre tartozó vagy egymástól élesen elütő fogalmak egybekapcsolása)
szn	számnév
sznévm	személyes névmás
szoc e	szocializmus építése előtti nyelvhasználatban
szór	szokatlan szórend
szrag	személyrag
Tá	tárgy
táj	nyelvjárási, tájszó
tbsz	többszám

Tekinteth	tekintethatározó
tényk	kiemelés nélküli tényközlés, megállapítás
tn	tárgyatlan
told	a mondathoz mintegy utólag hozzátoldott szó
ts	tárgyas
tul	tulajdonnév
ua:	a címszó közvetlen szó szerkezete azonos az előzővel, de más szövegkörnyezetben
új	újszerű (valószínűleg a költőtől származó)
vall	vallásügyi, vallásias jellegű
vál	választékos
VÁL	válogatással összeállított szócikk
vleg	valószínűleg
(?)	...
(—)	bizonytalan, nem pontosan vagy többféleképpen értelmezhető
—	negatív értékű
	a címszó, (esetleg más szó) ismétlésének jele, tilde
..	azonos jelentésű példák (nyelvtani vagy stilisztikai mínősítés szerinti) csoportjait elválasztó jel
→	a címszónak azonosan ismétlődő része, ill. egy idézetben belül kihagyott szó (szók) jelzése
→ ←	lásd az így jelzett címszó alatt

JEGYZETEK

- [1] Vö. Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 5—26
- [2] A Juhász-szótár próbafüzete. MTA I. OK. XVII, 307—20; Mutatvány a Juhász-szótárból. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1963. 45-71; Mutatvány a Juhász-szótárból. MNY. LXII, 248—56.
- [3] Természetesen a lexikográfiának mint új vagy megújított tudományos diszciplínának más ágaiból is csíholódtak ki hasonló jellegű munkák. Elég itt az ÉrtSz szerkesztő gárdájának két jelentős kiadványára gondolnunk: A szótárirás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában. (Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ) 1962. Nytud. Ért. 36. (A továbbiakban: Szótlr), Szótártani tanulmányok (Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ) 1966; továbbá az olyan lexikográfiai kérdésekkel foglalkozó periodikákra, mint a szovjet tudományos akadémia kiadásában megjelenő Lekszikograficeszkij Szbornyik; Cahiers de lexicologie (szerk. B. QUEMADA); Beiträge zur Linguistik (korábban: Sprachkunde) u. Informationsverabeitung (kiad. H. MARCHL) stb. Idetartoznak természetesen a különböző szótári előszók vagy külön tájékoztatók is.
- [4] Vö. A Juhász Gyula-szótár MTA I. OK. XXII, 377—81.
- [5] Vö. a 3. sz. jegyz.
- [6] Juhász Gyula összes művei. Versek. 1—3. (Sajtó alá rendezte ILIA M., PÉTER L.). Bp. 1963. (A továbbiakban: Krit).
- [7] Vö. ezzel kapcs. GÁLDI L. megjegyzéseit: I. OK. XXII, 370—1.
- [8] Ezért nem tarthatom szerencsésnek pl. a Mickiewicz vagy Goethe-szótár módszerét. Bennük elmosódik az adatnyújtó szóanyag határa.
- [9] Krit. 2:133, 482.
- [10] Pl. 1964-ben jelent meg C. V. BOCK Wort-Konkordanz zur Dichtung Stefan Georges. (ism. Helikon 1966/3:376—7).
- [11] Vö. I. OK. XXII, 337—81.
- [12] Vö. Juhász Gyula ö-zése. Nyr. LXXXIII, 405—18.
- [13] Vö. KÁROLY S: Ált. nyelvt. tanulm. IV. 91 kk.
- [14] Vö. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957:15. Ugyanígy GÁLDI: Nyr. LXXXIII, 205—6.
- [15] I. 512—4, 584—7.
- [16] L. Szótlr. 63—93.
- [17] Az ÉrtSz-ével azonos értelmezés előfordulása természetes következménye annak, hogy az ÉrtSz példaanyagában gyakran szerepel Juhász Gyula-i idézet.
- [18] FilKözl. XII, 198. A modern szemantikát általában erősen foglalkoztatja a jelentés különböző szempontú analízisének (vö. B. Malmberg, Les nouvelles tendances de la linguistique. Paris, 1966. 197-206)
- [19] Vö. 13. jegyz.; továbbá JUHÁSZ JÓZSEF: Nytud. Ért. 40:150—3; H. MOLNÁR ILONA: Ált. ny. tanulm. IV, 157 kk.; A Phal: Cahiers de lex. 4.(1964.) 1:47

- [20] Vö. SzótIr. 53—7
 [21] Vö. SzótIr. 57
 [22] Vö. Nyr. XC, 275 kk.
 [23] Linguistics and Poetics. Style in Language (kiad. THOMAS A. SEBEOK). New York—London, 1960. kötetben (357—8).
 [24] Hasonló megállapítást tesz E. REICHTSIEGEL: Forschungen u. Fortschritte 40/11. 335—7.
 [25] Uo.
 [26] Nem így SZATHMÁRI: I. OK. XXII, 400.
 [27] Vö. a debreceni nyelvészkonferencián (1966) elhangzott A stilisztikai minősítések realitása c. előadásomat.
 [28] Les constantes du poème. Haag 1963. E tételt elfogadja GÁLDI egyébként szigorú bírálata is. (Helikon 1965/4: 589).
 [29] Vö. JAKOBSON idézett tételét. (23. jegyz.)
 [30] Vö. A stilisztikai minősítés realitását (27. jegyz.).
 [31] Az eredetileg HORVÁTH JÁNOS által így nevezett alakzat (Rendsz. m. verst. 54—5). ma már általánosan használatos terminus.
 [32] Vö. MMNyR. II, 330 kk.
 [33] A kérdés legújabb magyar taglalását l. Gáldi László, Ismerjük meg a versformákat. Budapest 1961. 195—7.
 [34] Vö. MNy. LIV, 305—11.
 [35] MMNyR. II, 105 kk.
 [36] MMNyR. II. 173.

MUTATÓ

- ábécérend 17c, 27.3 28.3
 alakváltozatok a címszóban 3
 alany 26.3
 alliteráció 14.2c, 18.1.4, 25.1, 25.2
 állítmány 26.3, 26.4, 28.2.1
 argó (l. szókincs használati kör is) 25b
 átvitt értelmű szó 11.3, 25a
 bizalmas szóhasználat 7.5, 25b
 cél 2.
 címsor 9
 címszó (képzett alakjai l. szócsalád) 3, 4.1—5, 5. 6, 7
 csoportnyelvi szók 7.3
 durva szók 7.5
 elavult szók 7.1, 7.6, 25b
 enjambement 20, 22.4, 25.1
 értelmezés 10, 11
 értelmező 26.1
 felkiáltás 20, 21.5,
 félkövér betű l. vastag b.
 felsőfokú melléknév 3.11
 felszólítás 20, 21.5.2, 25.1, 25.2
 figura etimologica 20, 25.1
 finomkodó szóhasználat 7.5
 formaszók 7.7, 14.1, 15.2
 földrajzi 6.5, 7.3, 25.b
 főnév 6.7
 gúnyos szóhasználat 7.5 25a
 gyakoriság (l. szó-)
 gyakran 27.2, 28.2
 halmozás (hang-, szó-,) 20.2, 25.1, 25.2, 14 2c, 18.1.2—3
 hanghatás 7.6, 25.1
 hangismétlés 18.1
 hangtani sajátosságok 18.1
 hangulatfestő szók 7.6
 hangutánzó szók 7.6
 hapax jellegű minősítő jegyek 23
 hasonlat 14.2c, 19.4.6, 25.1
 -hat, -het képzős ige 3.6
 határozók 14b, 26.3, 26.4 26.8
 határozószó 6.7
 helyesírás 3.2, 29
 helyett 27.1, 29.2
 hivatali (hivatalos) szóhasználat (l. szókincs is) 7 3, 25b
 hosszú szók 7.6, 18.1.5
 hozzátoldásos szerkezet 20.5 25.1
 idegen szók 3.12, 6.6, 7.3
 idézet 10, 14, 14.2, 15. 16, 17
 időrendiség 17
 igekötő 3.9
 igenév l. szófajok
 indulatszók 19.5 (vö. formaszók)
 írásjelek 14.3, 24, 30
 írásképek 24
 írásmód 3.3, 3.8.1
 irodalmi nyelvhasználat l. szókincs rétegződése is 27.1
 ismétlődés jelzése 15.
 jelentés 12
 jelző 14c, 14.2, 15.1, 20.2, 26.3, 26.7
 kedveskedő szóhasználat 7.5, 25a
 -ként 6.1
 kép 14.2.c, 19, 25.1, 25.2
 képzet 19.5, 25.1
 képzett szók l. szóképzés
 kérdés 20, 21.5.3, 25.1
 kettőspont l. központosítás
 kiegészítő jelölések 7.7, 27
 kiemelő, kiemelve 19.3, 25.1
 kihagyás 14.3
 kikövetkeztetett szóalak 3.5
 kissé 27.1

- klisé 19.7.1—3
 konkrétizálás 25a
 költői szóhasználat 7.2, 13, 25b
 kötőjeles írású szó 3.3
 kötőszó l. formaszók
 középfokú melléknév 3.11
 köznyelvi szóhasználat 7.2
 közöles 20.3, 25.1, 25.2
 központosítás 14, 30
 kurzív írás 14, 30
lehet 27.1
 lelőhely 10, 16
 lexikai egység 3.8 11.4.e, 13
 lön 3.6
 mai szóhasználat 7.6
 megszemélyesítés 19.4.2, 25.1, 25.2
 megszólítás 20, 21.5.4, 25.1, 25.2
 melléknév 6.7, 11.4.g
 metafora 19.4.1, 25.1, 25.2
 metonimia 19.4.3, 25.1
 minősítő jegyek 13
 mitológiai szók 6.5
 mondatszó 6.3, 26.2
 mondattani l. szintaktikai
 monoton hangzású szók 7.6
 nagybetűs írás 26.3
 népnyelvi szóhasználat 7.2, 25b
 névelő l. formaszók
 névmás 6.7
 névutó l. formaszók
 nyelvhelyesség 19.3.bb, 20.6 29
 nyelvjárási szóhasználat 7.2, 25b
 óhajtás 20, 25.1
 összetett szó 3.2, 10
 párbeszéd 20, 21.5.6, 25.1
 párhuzam 14.2.b, 20 21.1, 25.1
 publicisztikai szóhasználat 7.3
 racionalizálás (átfedés, ismétlődés kerülése stb.)
 28.1—3
 refrén 20, 22.3, 25.1
 régi 7.1, 25b
rendszerint 9.1 27.2, 28.2
 rím 14.2.c, 20, 22.2, 25.1
 ritka szók 7.4, 13, 15b
 ritmus 14.2.c, 20, 22.1, 25.1, 25.2
 rosszalló szóhasználat 7.5, 25a
 rövidítések 31
 rövid szók 18.1.5
 sorrend az idézetekben 17
 statisztikai minősítés 9.2, 18, 25
 style coupé 20, 21.4, 25.1
 szakszók 7.3
 számnév 6.7
 származék szók 3.4
 szembeállítás 14.2.c, 20, 21.2, 25.1
 szépítő szóhasználat 7.5, 25a
 -szerű 19.6, 21.5.2, 25.1
 szimbólum 19.4.7, 26.1
 szimmetrikus szerkezetek 14.2.c 20, 21.3, 25.1
 szinekdoché 19.4.4, 25.1
 szinesztézia 11.4, 19.4.5, 25.1
 szinonima 19.3.aa
 szintaktikai minősítés 9.2, 20, 26, 28
 szóátvetés 23
 szocializmus előtti szóhasználat 7.1, 25.b
 szócikk 10, 26.8, 28
 szócsalád 28.4
 szófaj 3.4, 6.1, 13
 szógyakorítás 7.4
 szóhosszúság l. hosszú szók
 szóismétlés l. ismétlés
 szókapcsolat l. szó szerkezet, lexikai egység
 szóképzés 10 (vö. szócsalád)
 szókincs: alap- 7.3
     elhatárolása 2.1
     használati kör 7.3
     perem- 7.3
     rétegződés 7.1 25b
 szólás 12
 szóösszetétel 3.4 (vö. szócsalád)
 szórend 19.3.cc, 20.4, 25.1
 szó szerkezet a címszóban 3.2, 3.8
 szövegkörnyezet l. idézet
 tárgy 14b, 26.3
 tárgyas ige 6.4, 13
 tárgyatlan ige 6.4, 13
 teljesség 2.1
 toldalékolás 8
történelmi 6.5, 7.3
 tréfás szóhasználat 25a
 tulajdonnév 3.12, 6.5, 11.1
 túlzó szóhasználat 7.5, 25a
 -ű, -ü képzős melléknév 3.10
ua: 15
 új(szerű) szók 7.4, 25b
 utalás idézetre 15, 17
 válogatással összeállított szócikk 7.7, 9.1, 27.3
valószínűleg 27.1
 választékos szóhasználat 7.5 13, 25b
 vallási 7.3, 25b
 variánsok kérdése 2.1
 vastag betű 9, 12, 29.1
 verstani sajátságok l. emjambement, refrén,
 rím, ritmus
 vessző l. központosítás
 zárójel 13, 14.3, 26.1, 30

КОНСТРУКТИВНЫЙ СЦЕНАРИЙ СЛОВАРЯ ЯЗЫКА ДЮЛА ЮХАС

Л. Бенкё

Цель этой работы — по мере возможности — суммирование в точных экзактных правилах, всех тех задач, которые возникают в частности при составлении СЯДЮ, и, с соответствующими изменениями всякого писательского словаря. Часть поставленных здесь вопросов одинакова с задачами при составлении общего словаря, особенно при составлении словарей типа толковых. (Естественно, что в этой работе они не освещаются но составление словарных статей, лексикографические методические вопросы, системы квалификации и её употребления — особенно выяснение стилистической квалификации — образование системы отметок, всё это новые, решаемые задачи.

DAS REDAKTIONS-DREHBUCH DES JUHÁSZ GYULA-WÖRTERBUCHES

Von L. Benkő

Das Ziel dieser Arbeit ist, alle zu lösenden Aufgaben, die spezifisch bei der Redaktion des Juhász Gyula-Wörterbuches, mutatis mutandis aber bei allen Schriftsteller- (Dichter-) Wörterbüchern auftreten, in nach Möglichkeit genaue, präzise Regeln zu fassen. Ein Teil der hierbei vorkommenden Fragen ist mit denjenigen identisch, die bei der Redaktion allgemeiner Wörterbücher, insbesondere solcher erläuternden Typs zu lösen sind. (Auf diese wird in der Arbeit selbstverständlich nicht ausführlicher eingegangen.) Doch ergeben die Zusammenstellung der Wortartikel, lexikographisch-methodologische Fragen der Gesichtspunkte und Anwendung der Qualifikationskriterien, insbesondere die Klärung der stilistischen Qualifizierung, die Ausbildung des Bezeichnungssystems eine Reihe neuer, zu lösender Aufgaben.

A GRAMMATIKAI TAGADÁS ÉS A TAGADÓ MONDATOK FOGALMA AZ OROSZ NYELVBEN

Írta: ERDEI MIHÁLY

Az orosz nyelvben is, mint minden nyelvben igen lényeges probléma a mondat-típusok kérdése: szerkezetük módjai, egymás közötti kapcsolatuk. A tagadó mondatok megkülönböztetett figyelmet érdemelnek, nemcsak különleges szintaktikai sajátosságai miatt, hanem azért is, mert a nyelvi kategóriák és a tudatkategóriák között levő viszony szempontjából is jelentősek.

A tagadás és a tagadó mondatok meghatározásában nincs egység a kutatók között. Egyesek szerint — ahogy a későbbiek során látni fogjuk — nem szabad elfogadni azt a nézetet, amely a mondatokat állító és tagadó mondatokra osztja; más nyelvészek viszont azon a véleményen vannak, hogy minden mondat, amely tagadószt tartalmaz, tagadó mondatnak tekinthető. Mindezekből az következik, hogy az orosz nyelv tagadó mondatainak specifikuma eddig még nem teljesen tisztázott probléma. A tisztázatlanság okát a grammatikai kategóriák és tudatkategóriák kölcsönhatásának egyoldalú értelmezésében kell keresnünk, ti. a tagadást külön-külön vizsgálták a grammatika vagy a logika szemszögéből, elfeledkezve arról, hogy a grammatikai és logikai kategóriák között meghatározott kapcsolat van, következésképp, e két kategóriát kölcsönhatásában, nem pedig egymástól elszakítva kell vizsgálni; annál kevésbé, mert a mondat csak annyiban a grammatika tárgya, amennyiben a gondolat strukturális törvényszerűségét kifejező nyelvi eszközök leírását adja; másrésztől azonban a logika tárgya is, amennyiben a gondolatalkotás elemeinek jellemzésére szolgál. S ez a tagadásra és a tagadó mondatokra is vonatkozik, ezért a logikai és a grammatikai tagadást illetően meg kell találni a logikai és a grammatikai formák közötti összhangot. Ez késztetett arra, hogy az orosz nyelv tagadó mondatainak vizsgálatával foglalkozzam.

1. A tagadás és állítás terminológiát a nyelvtan a logikától kölcsönözte, ahol a tagadás az egyik legfontosabb konstans. A tagadás a logikában nem két kijelentés kapcsolatát jelenti, hanem olyan műveletet, amelyet egy kijelentésre alkalmazunk. E művelet segítségével egy tételből ugyanannak logikai ellentétét lehet képezni. Két tétel, amelyek közül az egyik a másiknak logikai tagadása, vagyis a logikai tagadása, vagyis a logikai ellentmondás viszonyában van egymással. Pl.: Ebből a P tételből: „Kint esik az eső”, a következő P' tételt nyerhetjük: „Kint nem esik az eső”. GEORG KLAUS szerint a nyelvtanban az ilyen „nem” szerepe egyáltalán nincs egyértelműen tisztázva. [1]

Felmerül a kérdés: mi felel meg a valóságban tagadásnak, azaz tisztázandó a negatív ítéletek megfelelőjének kérdése. A valóságban semmiféle logikai negatívum nem létezik. Ha ez az ítélet igaz, valóságos tényállást tükröz vissza. Ez az ítélet tehát nem a semmiről, vagy valamiféle „negatív valóságról” szóló ítélet, hanem annak a ténynek a tükrözője, hogy az időjárás állapotára jelen pillanatban az eső hiánya jellemző. Egy tulajdonság vagy egy tényállás tagadásának a gondolkodásunkban

tehát az a tény felel meg a valóságban, hogy a dolog másképp áll, mint ahogy azt a tagadott állítmány kifejezi. A logikai tagadásnak tehát a „máslét” felel meg. [2]

A nyelvben a logikai tagadó ítéletet leggyakrabban a tagadó mondatok fejezik ki. Természetesen nem lehet egyenlőségjelet tenni a két fogalom közé, mint ahogy nem tehetünk egyenlőség jelet a grammatikai mondat és a logikai ítélet közé sem. [3]

Hogy a grammatikai tagadás jelentését megállapítsuk, — OTTO JESPERSEN szerint — először különbséget kell tennünk a nyelvben levő tagadás és a logikában levő tagadás, valamint a matematikában levő tagadott mennyiség között: -4 nem mindent jelöl, ami a $+4$ -től különbözik, hanem azt, mennyivel kisebb a nullánál, és a $+4$ mennyivel több a nullánál. A grammatikai tagadás ellenkezőleg, a fogalmat ellentmondóvá alakítja, legtöbbször teoretikusan. Hiszen a közelebbi vizsgálódásnál kitűnik, hogy ez a szabály nagyon pontos meghatározásokat követel; hogy megértsük állandóan figyelemmel kell lenni az A, B és C felosztásra, ahol A és C abszolút értékek, és bizonyosságot feltételeznek; B bizonytalanságot feltételez, és e vonatkozásban parallelje a másik kettőnek. Először a B kategóriát vizsgáljuk meg:

Не всё и не ничего.

Itt a nyelvek többségére áll az a szabály, amit az angolban a „not” jelöl: „kevesebb mint”; másképpen „az adott” terminus és a nulla között. Ilymódon — írja Jespersen — a „not good” azt jelenti: „nem olyan jó”, de ez még mindig nem jelenti azt, amit az oroszban az отличный szó jelöl. A „not lukewarm” alacsonyabb hőmérsékletet jelent, mint a „lukewarm”, az oroszban a тепловатый és a холодный közötti, de nem a тепловатый és a горячий közötti hőmérsékletet jelöli. Az elmondottak jobban érthetőek, ha a tagadás számnevekkel áll kapcsolatban. Pl.:

Он не читает и трёх книг в год.

Высота холма не достигает двухсот метров.

Его доход не составляет 200 фунтов.

Ezek — JESPERSEN véleménye szerint — mind azt jelentik: „kevesebb mint három”, továbbá a не выше 30 jelenthet pontosan harmincat, vagy kevesebbet harmincnál. A következő mondat:

Он заплатил не менее двадцати фунтов.

meglepetést fejez ki a kapott összeg nagysága miatt, amely pontosan húsz font, és nem kevesebb. [4]

Különbség van továbbá a logikai és a grammatikai tagadás között, mert az ítélet nyelvi kifejezési formáját nemcsak maga az ítélet, hanem az illető nyelv szerkezeti felépítése is meghatározza. [5] A logikai különbözőségek egyformák ugyan minden nyelvben, de ugyanazon fogalmat az egyik nyelvben pozitívan fejezzük ki, míg a másikban negatívan. Ezzel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy az ítélet és a mondat viszonylatában az ítéletet — legyen az állító vagy tagadó — úgy határozhatjuk meg, mint a kijelentő mondatoknak azt a gondolati tartalmát, amely a kijelentő mondat egyik nyelvről a másik nyelvre való fordításkor feltétlen megőrzendő. [6]

2. A grammatikai tagadás formális ismérve a tagadószó jelenléte a mondatban. [7] A tagadás azonban sokszor tagadószó nélkül is kifejezhető az orosz nyelvben a következő előjárószók + birtokos eset segítségével:

без, вне, против, сверх; без нормы; вне нормы, сверх нормы.

De ezen szavak nem teszik tagadóvá a mondatokat, csupán bizonyos negatív árnyalatokat kölcsönöznek a szó jelentésének, hasonlóan a „Mi a sötétség?” kifejezéshez, amikor azt mondjuk, hogy a sötétség a fény hiánya. Az ilyen negatív meghatározás szintén megengedhető, mert maga a „sötétség” szó jelen esetben negatív fogalom.

Ezek után felvetődik a kérdés: mit nevezünk grammatikai tagadásnak, és mit fejez ki a nyelvi negáció?

THOMSON szerint [8] azért tagadjuk a mondat valamely tagját, mert a képzet szintézise nem felel meg a beszélő nézetének. Hogy milyen mértékben van jelen a beszélő képzetében a tagadott fogalom mellett egy másik pozitív fogalom, az a körülményektől függ. Ha azt mondjuk: „Ezt nem határidőre készítette el” — akkor a tagadás csupán az előre megfontolt szándék hiányzó tulajdonságát foglalja magában. Az emberek többségében az ilyen tagadó mondat esetén a beszélő képzetében jelen van egy másik fogalom képze, és a beszélgetőtárs is érti, hogy a beszélő mire gondol. Ezt az értelmezést nem az váltotta ki, mintha az adott tagadott szó a tagadószóval adná az adott képzetet, hanem azzal, hogy az esetek többségében az adott fogalom képzetének szintézisét csak akkor vethetjük el, amikor az elvetett fogalom helyett van egy másik fogalom, aminek jelenléte következtében tagadjuk az elsőt.

LUCIEN TESNIÈRE [9] abból indul ki, hogy minden tagadás egy állításhoz képest tagadás, a tagadó mondatot tehát az állítóból kell levezetni. A *ne* szócskának az a funkciója, hogy előbb elkülöníti a tagadó mondatot az állítótól, mintegy „leakasztja” (*decrochage*), arról, majd később „ráakasztja” (*raccrochage*) a tagadás síkjára. Ez a nyilván pedagógiai fogantatású szemlélet minden esetre annyi tudományos igazságot feltétlenül tartalmaz, hogy a francia tagadás egy előkészítő és egy befejező részből áll, tehát valóban mindkét résznek megvan a maga funkciója. S hogy ez nem belemagyarázás, bizonyítják azok az oppozíciók, amelyek a *ne... pas*, a *ne... guère* és a *n... que* között vannak. A tagadószó után, ellentétben az orosz és a magyar nyelvvel, a franciában még csak annyit tudunk, hogy negatív irányban indult el a beszélő, de a tagadás mértékéről csak a záró rész meghallása után lesz pontos tudomásunk. Ez azért van így, mert a francia nyelv nem képes a nyomatékos tagadás olyan sűrített kifejezésére, mint pl. az orosz és a magyar nyelv: „Nem Péter volt ott” — *He Пётр был там* mondatot a francia csak így tudja kifejezni: *Ce n'était Pierre qui était là*. Igaz, az orosz és a magyar nyelv is használhat a franciához hasonló formát: „Nem Péter volt az, aki ott volt”. — *He Пётр был тот, кто там был*. [10].

A tagadás minőségét tekintve TESNIÈRE két tagadástípust különböztet meg: „nuklerális tagadás”-t és „konnexionális tagadás”-t. A nuklerális tagadás (magtagadás) szerinte az, amikor egy nuklerális kérdés esetében egy „üres maggal” van dolgunk: „qui est venu?” — s erre nem úgy felelünk: „Alfréd est venu” — azaz nem személynévvel egészítjük ki az „üres magot”, hanem a „personne” tagadószóval: „Personne n'est venu”. Ezzel azt jelöljük, hogy a cselekvő nem „Alfréd” vagy valaki más. A connexionális tagadás (viszonytagadás) „telt magok hordozója”, amelyeknek önmagukban pozitív értelmük van, de amelyeknek viszonya negatív a jel hatására, amely „a viszony hordozójaként” érinti az egész mondatot. Pl.: *ne... pas* — *chante* = *ne chante pas*; *Alfréd* *ne chante pas*. [11]

Foglalkoznunk kell továbbá a VASZILJEVA [12] által kifejtett nézettel a grammatikai tagadást és a tagadószókat illetően. Az ő véleménye szerint ugyanis számos kutató összekeveri a grammatikai és logikai fogalmakat azáltal, hogy a tagadó módosító szók jelentését felcseréli a tagadás jelentésével. Helyteleníti az ún. szemantikai elvet, mivel a tagadás szemantikai elvének megfelelően a különféle tagadó

módosító szók nemcsak a tagadás kifejezésére szolgálnak, hanem a különböző szubjektív árnyalatok kifejezésére, továbbá a határozatlanság és az ellentétesen állító jelentés kifejezésére is. Úgy véli, hogy a tagadó módosító szók szemantikai elvének keletkezésére azon logikusok idealista tételei hatottak, akik a tagadás problémáját a pszichologizmus szellemében akarják megoldani, miközben grammatikai tagadáson a beszélő különös viszonyát értik. Ha ennek a nézőpontnak hívei vagyunk — mondja VASZILJEVA —, akkor a tagadás nemoszthatóságot fejez ki, amelynek helye van a valóságban, hanem inkább specifikus szubjektív viszonyokat. És ekkor természetesnek tűnik a grammatikai tagadás kifejezésére szolgáló tagadó módosító szók poliszémiájának elismerése, tekintettel a beszélő szubjektív reakciójának sokrétűségére.

A tagadás szubjektív értelmezéséből kiindulva határozza meg számos kutató — VASZILJEVA véleménye szerint —, a tagadó módosító szók szemantikáját attól a jelentéstől függően, amit a tagadás kategóriájának tulajdonítanak. Példának hozza fel van Ginneket, aki a tagadás egyik elemének az érzést tartja, s a tagadó módosító szók sajátos jelentését az ellenállás, ellenvetés érzésének kifejeződésében látja; [13] továbbá Ottó Jespersent, aki a tagadás fogalmába az elhárítás érzését helyezi. A tagadás érzelmi kifejezésének híveként idézi még Havers-t, aki a tagadó módosító szókat úgy jellemzi, mint a „nem-kívánás” kifejezésére szolgáló primitív indulatszókat.

A valóság objektív kapcsolataitól való elszakadás nemcsak ezen nyelvészekre jellemző — írja VASZILJEVA —, akik a tagadás jelentését csak az elhárítás, elutasítás, nem-kívánás érzésében látják, hanem azokra a kutatókra is, akik a tagadás jelentését azonosítják a szubjektív negatív érzéssel, noha az utóbbi esetben a tagadó módosító szókat rendszerint a modális szókhoz sorolják. Ezt teszi KRUISINGEN, REFORMATSZKIJ, SCZERBA és BARHUDAROV, akik a tagadó módosító szókat úgy elemzik, mint a beszélő szubjektív értékelésének kifejezőit. VASZILJEVA úgy véli, hogy a felsorolt nyelvészek tételei a tagadó elemek természetéről, tekintet nélkül néhány megkülönböztető vonásra, egyben megegyeznek, mégpedig abban, hogy a tagadó elemek, amelyek a tagadás kifejezésére szolgálnak, összekapcsolódnak a beszélő mondanivalójához való viszonyal.

A tagadást kifejező eszközök szemantikájának elemzésénél feltétlenül abból a materialista tételből kell kiindulnunk, amelynek megfelelően a tagadást nem mint a beszélő szubjektív értékelését kell vizsgálni, hanem mint a valóság meghatározott jellemzőjét. Nyomatékosan aláhúzza azt, hogy a negatív jelentést, amelyet a tagadó módosító szók fejeznek ki a mondatban, nem tekinthetjük a beszélő szubjektív viszonyának, hanem logikai és gondolati jelentésként kell felfogni, mivel a tagadószó, amely a tagadás szintaktikai kategóriáját adja, oszthatóságot fejez ki. Ez a valóságban is megtalálható.

Végül bírálja a tagadószó poliszémiájának híveit, helytelenítve azok álláspontját, minthogy a tagadásra szolgáló tagadó módosító szónak nemcsak negatív jelentése lehet, hanem állító, ellentétesen-állító jelentése, továbbá az ingadozás és a határozatlanság kifejezése. Vinogradovot bírálva azt állítja, hogy azok a kutatók, akik elismerik a tagadás modális és emfatikus voltát, elszakítják azt a valóság egy meghatározott részétől.

Véleményem szerint, VASZILJEVA erősen a logika szemszögéből vizsgálja a grammatikai tagadás kérdését, és túlságosan ragaszkodik Arisztotelesz azon igazság meghatározásához: „Igazat az mond, aki azt állítja, hogy a különböző külön van és az együttlevő együtt van, s tévedésben van, aki ellenkezőt állít, amint ahogy

a dolgok vannak... Bizonyos, ugyanis, hogy nem azért vagy fehér, mert mi azt gondoljuk, hogy igazán fehér vagy, hanem mert fehér vagy, azért van igazunk.” [14]

Az igazság reláció valóban olyan viszony, amelyben két tényező van egymással összekapcsolva, nevezetesen az ítélet azzal a tényállással, amelyre az ítélet vonatkozik. Ha az ítélet annak a valójában létező ténynek fennállását állítja, amelyre vonatkozik, akkor igaz; ha ennek a létező ténynek a fennállását tagadja, hamis. [15]

A „vagy-vagy”; „igaz-hamis” arisztoteleszi tétel kétezer évig volt megdönthetetlen. De mit tegyünk az ilyen ítéletekkel: „Varsóban lesznek 1968. január 18-án?” Hol itt a „hazug” vagy „hamis”? 1968. január 18-án majd megtudjuk, de mi van addig, amíg elérkezünk a fenti dátumhoz?

Hasonló mondatokat analizálva JAN LUKASZEVIČ, lengyel logikus arra a következtetésre jutott, hogy az „igaz-hamis” tétel nem kielégítő, szükséges egy harmadik kategória: „lehetséges”. A logikában tehát, szerinte, az ítéleteknek a következő értékei vannak: 1. igaz, 2. hamis, 3. lehetséges. [16]

Ennek a tételnek alapján erősen vitatható VASZILJEVA fent ismertetett felfogása, annál is inkább, mert a tagadásban nem csupán „objektív” valóságtükrözés testesül meg, hanem a beszélőnek a társadalmi tudathoz, illetőleg a hallgatóhoz való szubjektív alkalmazkodása is. A beszélő tudja vagy feltételezi, hogy a hallgató mit tart természetesnek, megszokottnak, s az ehhez képest eltérő véleményét fejezi ki a tagadás formájában. [17] Továbbá vitatható azért, mert magában a tagadás kifejezésében, hasonlóan más tudati megnyilvánuláshoz, fontos szerepük van az emocionális és affektív momentumoknak.

Az eddigiekben a grammatikai és a logikai tagadás viszonyával foglalkoztunk. Vizsgáljuk most meg a tagadó mondatok mibenlétét.

A tagadó mondatokat illetően sincs egyetértés az orosz nyelvészek között. Vannak, akik tagadják a tagadó mondatok létét. Például RUDNYEV [18] szerint nem szabad elfogadnunk azt a tételt, hogy a mondatokat állító és tagadó mondatokra osztják fel. Ez nem más — írja —, mint a grammatika azonosítása a grammatikai fogalmakkal. Tétele alátámasztására abból indul ki, hogy nem minden mondat tartalmaz ítéletet, mint pl. az óhajtó vagy kérdő mondatok, amelyekben nincs se állítás, se tagadás. A mondatok felosztása állító és tagadó mondatokra nem a mondatok strukturális szerkezetéből adódik, hanem a tárgyak minősége és tartalma szerinti felosztásból. Továbbá — véleménye szerint —, miközben valamit tagadunk, állítunk is, míg viszont valamit állítva tagadóvá formáljuk a közlést:

Студенты первого курса не имеют плохих отметок.

Студенты-выпускники плохо подготовлены по русскому языку.

A második mondatban плохо szó tölti be a tagadószó funkcióját. Ebből nyilvánvaló, hogy a mondat szerkezetében nem tükröződik az állítás és tagadás. Úgy véli, hogy az úgynevezett tagadó konstrukciójú személytelen mondatok képeznek kivételt. A személytelen mondat jelenségét azonban nem lehet minden mondatra vonatkoztatni.

Rudnyevet megelőzően SAHMATOV [19], a szintaxis legtekintélyesebb orosz kutatója, akinek munkái ma is fontos forrásként szolgálnak, azt írja, hogy a tagadó mondat általában egybeesik az állító mondattal, amikor azt mondjuk: Он не ходит. — azt állítjuk, „ő nem jár” és ezzel tagadjuk, hogy „ő jár”.

SAHMATOV és RUDNYEV felfogásával ellentétben számos nyelvész külön mondat-típusként kezeli a tagadó mondatokat, de pontos és általánosan elfogadott meghatározása nincs a tagadó mondatoknak. PESKOVSKIJ [20] Meillet véleményével, [21]

egyezően szintén tagadó mondatnak tekint minden mondatot, amelyben a *ne* tagadó módosító szó jelen van, attól függetlenül, hogy melyik mondatrész előtt áll. Azokat a mondatokat, amelyekben a tagadószó az állítmány előtt áll, általánosan tagadónak, ha más mondatrész előtt áll, akkor részlegesen tagadónak jelöli. Ezzel a véleményével nem áll egyedül, mert a francia Tesnière [22] szintén hasonlóan fogalmaz, amikor azt mondja: a tagadás lehet megtagadás (*négation nuclaire*) és konnexionális tagadás (*négation connexionelle*), és a konnexionális tagadás az egész mondatot érinti. Ugyanúgy, mint a magyarban.

GALKINA—FEDORUK [23] lényegében Peskovszkij elméletét fejleszti tovább, amikor a tagadó mondatokat logikai jellegük szerint *a)* általánosan tagadó mondatokra (egyszerű és nyomatékos tagadás; *b)* részleges tagadó mondatokra osztja. Általános tagadó mondat: *Не пылит дорога*. Részleges tagadást tartalmazó mondat:

Не работа старит человека, а горе.

SZUHARJEVA szerint [24] viszont tagadó mondatot az ilyen meghatározás a tagadó ítélettel teszi egyenlővé. A nyelvi tények — írja —, logikai kategóriákkal való viszonyának a megállapítása alapján hasznos az általános nyelvi problémák meghatározásánál, pl. a mondat problémái általában. A mondattípusok kiválasztása azonban mindenek előtt a specifikus nyelvi jelenségeken áll, azaz kell, hogy alapuljon, vagyis az adott nyelvnek megfelelő sajátos strukturális ismérveken, amiknek a mondatok szemantikai analizisével kell párosulniuk.

DONDUA [25] igen egyéni és sajátos véleménynek ad hangot, amikor azt mondja, hogy a grammatikai mondatok nem fejezik ki teljesen az alany és állítmány között levő reális viszonyt, s ezért az állító mondatokhoz tartoznak:

a) „a szorosabb értelemben vett állító mondatok”, amelyekben az állítás szemben áll a tagadással, azaz amikor az állítást úgy fogjuk fel, mint feleletet egy meglevő vagy feltételezett tagadásra, pl. *Не придёт? — Придёт, обязательно придёт.*

b) „neutrális mondatok”, amelyeken azokat a mondatokat értjük, melyek csupán pozitív formában konstatálják a tényeket anélkül, hogy szembeállítanak más ítélettel, pl. *Дождь идёт. Голова болит.*

A tagadó mondatokhoz tartoznak: *a)* „a szorosabb értelemben vett tagadó mondatok”, azaz azok a mondatok, amelyekben a tagadás szemben áll egy állítással:

Он придёт? — Нет, он не придёт.

b) „neutrális tagadó mondatok”, amelyekben csupán „tagadó formában” konstatálunk egyényt, minden szembeállítás nélkül, pl. *Он не придёт.*

4. A tagadószt tartalmazó mondatok klasszifikációját illetően tehát nincs egyetértés az orosz nyelvészek között. A kérdés tisztázása céljából térjünk vissza THOMSONnak [26] a tagadószt tartalmazó mondatokkal kapcsolatos téziséhez. Szerinte a mondatokat, amelyek tagadószt tartalmaznak, feloszthatjuk olyanokra, amelyekben a tagadószó nem az állítmányhoz tartozik, hanem a mondat valamely más tagjához. (A tagadó mondatok első típusa.) Továbbá olyanokra, amelyekben a tagadószó az igére vonatkozik.

Az első típusú mondatokban a cselekvést egyáltalán nem tagadjuk. Pl.: *He он это сделал.* A második típusú mondatokban viszont tagadjuk. Az ide tartozó mondatokat jelentésük alapján feloszthatjuk olyanokra, amelyekben a cselekvést ugyan tagadjuk, de csak *relative*, és olyanokra, amelyekben abszolúte tagadjuk a cselekvést, — írja THOMSON.

Azokat a mondatokat, amelyekben a cselekvést *relative* tagadjuk, feloszthatjuk olyanokra, amelyekben csupán azt a cselekvést tagadjuk, amit az ítélet tartalmaz,

és helyette a beszélő más cselekvésre gondol (a tagadó mondatok második típusa, pl. *А возик свой мы не свезём, а скатим.*) Továbbá olyanokra, amelyekben a cselekvést az állító ítélet egyik tagjának viszonylatában tagadjuk csupán, amikor a beszélő az adott képzet helyett másra gondol, amelyhez viszonyítva a cselekvést egyébként nem tagadta volna. (A tagadó mondatok harmadik típusa, pl. *Не выбирай невесту, выбирай сваху.*) Az első és második típusú mondatok lényegében nem különböznek egymástól elvileg — folytatja THOMSON —, mivel az egyikben is, meg a másikban is az állító ítéletet elvettük, mégpedig úgy, hogy közben a beszélő más fogalomra gondol s ha a tagadott fogalom helyett ez a másik létezne, akkor a mondat állító lenne. Nincs lényeges különbség az első és a harmadik mondatfajta között. A harmadik típusú mondatokban a cselekvést relatíve tagadjuk, a beszélő tudatában „mellékgondolat” van jelen, amelyben nem tagadjuk ezen cselekvésnek a szintézisét azzal a képzzel, amelyre a beszélő gondol, a másik fogalom helyett, amihez viszonyítva a cselekvést tagadjuk. S ez teszi lehetővé az első típusú mondat keletkezését. Pl. *Не выбирай невесту, выбирай сваху! — Выбирай не невесту, а сваху!* Az első típusú mondatban, de a másodikban is, a beszélő azt fejezi ki, hogy az adott ítélet minden tagját elismeri, egyetlen kivétellel, amelynek elvetése alkotja a tagadó mondat közvetlen jelentését.

A harmadik típusú mondatokban a beszélő elfogadja az állító ítéletre vonatkozó azon egyoldalú nézetet, amikor saját ítéletének kiinduló pontjává teszi az ítéletnek azt a tagját, amelyet ő (a beszélő) nem ismer más összefüggésben és ily módon természetesen kénytelen tagadni a cselekvést, amelyet lényegében elismer ugyan, de más fogalmakkal kapcsolatosan.

A második és harmadik típusú mondatoktól jelentésük szerint eltérnek azok a mondatok, amelyekben a tagadást abszolúte tagadjuk, mint nem létezőt azon szubjektummal kapcsolatban, amelyre a beszélő gondol. Ez a különbség teszi lehetővé, hogy éles határvonalat vonjunk a két következő mondatfajta közé.

Azon mondatokat, amelyekben a cselekvést abszolúte tagadjuk, formális ismervük szerint két típusra osztjuk: az első, amelyben a tárgy accusativusban (THOMSON szerint ez a tagadó mondatok negyedik típusa), a második, amelyekben a tárgy genitivusban van (ez az ötödik típus).

A negyedik és ötödik típusú mondatokat illetően a jelentéskülönbség abban van, hogy a negyedik típusú mondatokban konkrét cselekvést tagadunk, amelynek fogalma a pozitív ítélethez tartozik és a beszélő „lelkében” létezik; ennek a fogalomnak a létezését végső soron a hallgató „lelkében” is feltételezi a beszélő:

Не шей ты мне, матушка, красный сарафан.

Az ötödik típusú mondatokban rendszerint csupán az adott esetben lehetséges absztrakt cselekvést tagadunk, amikor a cselekvés a negatív tulajdonság segítségével meghatározott azon elképzelések közötti viszonyban rejlik, amelyet a grammatikai alany és tárgy jelöl. Pl. *Так как он не нашёл подходящей квартиры, то он поселился в меблированных комнатах.* Az ilyen mondatok természetesen a pozitív ítélet elvetésére is szolgálhatnak, de ilyen esetben elveszítik a cselekvés absztrakt jellegét, amely meghatározza a grammatikai alany és állítmány által jelölt viszonyt. Pl. *Нет, она музыки не любит.* Ily módon az elsőől a negyedikig típusú mondatoknál az a közös vonás, hogy az állító ítélet valamely tagjának elvetésére szolgálnak az ítélet többi tagjához viszonyítva. Az ötödik típusú mondatok a pszichológiai szubjektum és az absztrakt negatív cselekvésből eredő állapot meghatározására szolgálnak.

5. A tagadó mondat típusok feltüntetése mellett meg kell még vizsgálnunk a lexikai és a grammatikai tagadás fogalmát, valamint a kettő között levő összefüggést. Ezt a kérdést — véleményem szerint —, SZAMATOVÁNAK [27] sikerült a legjobban megoldania. Szerinte ne által kifejezett tagadás hatássférája nem korlátozódik csupán a lexikai jelentésre, hanem kiterjedhet a különböző grammatikai jelentésekre (pl. az eset, a szám, az idő és az igeaspektus stb. kategóriákra is). S ekkor a meghatározott lexikai vagy grammatikai jelentés létének lehetőségét csak „tagadjuk”, vagyis nem állítjuk egy ellentétes lexikai vagy grammatikai jelentés meglétének lehetőségét, és számos lexikai vagy grammatikai jelentés előfordulásának a lehetősége áll fenn. Így például a не módosítószó jelenléte a читает állítmány mellett: Студент не читает. Ez a mondat azt mutatja, hogy az adott grammatikai és lexikai összefüggésben kizárjuk az „olvas” szó lexikai jelentés lehetőségét és a jelen idő használatát. De miközben tagadjuk az adott cselekvés (olvas) lehetőségét, a не módosítószó nem mutatja meg: mit is csinál a hallgató? Lehetséges, hogy ír, rajzol stb. (lexikai tagadás esetén), az is előfordulhat, hogy azért „nem olvas”, mert „olvasott”, vagy „olvasni fog” (a jelen idő grammatikai tagadása esetén). Hogy most a kettő közül mit tagadjunk, azt csak azon összefüggés segítségével tudhatjuk meg, amelynek része az adott mondat. Tehát, 1. a не által kifejezett tagadás jelentése nemcsak a szó lexikai jelentésére hat, hanem a nyelvtani jelentésére is; 2. a не nem külön-külön hat a szó lexikai vagy grammatikai jelentésére, hanem a mondatban, egy meghatározott szintaktikai összefüggésben. Ezért mondhatjuk, hogy a не a tagadás grammatikai hordozója, ahol a tagadás grammatikai jelentésén azt a jelentést értjük, amely „tagadólag” hat az utána álló azon szavak lexikai és grammatikai jelentésére, melyek meghatározott szintaktikai viszonyban vannak egy mondaton belül. A tagadás grammatikai jelentése hatással van egy mondat összes lexikai és grammatikai tényeire, vagyis azon szavakra, amelyek a mondat részei. Ha a не valamely szóval kapcsolatba kerül, akkor nem mint szót, hanem mint mondatrészt teszi tagadóvá.

A lexikai és grammatikai tagadás a tagadó mondatokban együtt valósul meg, de a részleges tagadást tartalmazó mondatokban, amikor a tagadás egy fogalomra korlátozódik (a szó lexikai jelentésére csupán), akkor úgy véljük: a kettő egymástól elkülönül.

6. Az elmondottak konklúziójaként összegezhethetjük, hogy az emberi megismerés folyamatában háromféle tagadást különböztetünk meg:

1. A formális logikában levő tagadást, amikor az ítélet hamis, azaz, amikor egy meghatározott összefüggés létezését tagadjuk.

2. A matematikai logikában levő tagadást; ez olyan logikai negáció, amely az igaz ítéletből téves, a téves ítéletből igaz ítéletet hoz létre.

3. Végül a nyelvi negációt, amikor vagy egyedi fogalmat tagadjunk, vagy egy nexus két komponensének kapcsolatát.

Ha a három tagadás közötti kapcsolatot vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a tagadásnak mint a tudat megjelenési formájának nincs abszolút adekvát nyelvi kifejezője, mindazonáltal a grammatikai tagadás nagyon közel áll a fenti két tudatformához.

Általánosan elfogadott tétel, hogy a grammatikai tagadás formális ismerve a tagadószó jelenléte a mondatban. Az indoeurópai nyelvekben, így az oroszban is, a tagadás kifejezésére a „ne” használatos. [28] Ezzel kapcsolatban felvetődhet a kérdés: miért a „ne” használatos a tagadás kifejezésére; honnan ered a tagadás e kifejezője? Erre a kérdésre mind a mai napig Darwinnál találjuk a legszemlelmesebb magyarázatot: „Kisgyermeknél a tagadás első művelete a táplálék visszautasítása-

ban áll; gyermekeimen ismételtlen megfigyeltem, hogy ezt fejüknek a mellről oldal-irányban való elhúzásával fejezik ki, s így járnak el azzal az étellel is, amit kanálban kínálnak nekik. A táplálék elfogadása vagy szájbavétele alkalmával fejüket előre hajtják. Azután, hogy ezeket megfigyeltem, közölték velem, hogy Charma is ugyanerre a gondolatra jutott. Figyelmet érdemel, hogy a táplálék elfogadása vagy felvétele alkalmával a fej csak egyetlen mozdulatot végez előre, és ez az egyszerű bölintás foglalja magában a helyeslést. Ha viszont a gyermekek elutasítják a táplálékot, kiváltképpen, ha azt rá akarják erőszakolni, a fejüket gyakran többször mozgatják egyik oldalról a másikra, mint mi, amikor tagadás közben a fejünket rázzuk. Ezen felül visszautasítás esetében nemritkán hátravetik fejüket, vagy becsukják a szájukat, s így a tagadás jeléül szolgálhatnak. Wedgwood a kérdésre nézve megjegyzi, hogy ha hangunkat zárt fogakkal vagy ajkakkal szólaltatjuk meg, az *n* vagy *m* betű hangját adjuk ki. Éppen ezért a *ne* szótag használatát a tagadás kifejezésére, és ugyanilyen értelemben talán a görög $\mu\eta$ szótagét is ebből magyarázhatjuk.” [29]

JEGYZETEK

- [1] KLAUS, GEORG, Bevezetés a formális logikába, Budapest, 1963. 49—50.
- [2] Uo.
- [3] MMNyR, Budapest, 1962. II. 6.
- [4] Есперсен, О., Философия грамматики, Москва, 1958. 377—81.
- [5] Уемов, А. И., Проблема отрицательных определений, Логико-грамматические очерки, Москва, 1961. 62.
- [6] G. HAVAS KATALIN, Logika, Budapest, 1963. 47.
- [7] „La chose niée s'exprime en effet de la même façon que la chose affirmée, avec cette seule différence qu'elle comporte en plus le marquant de la négation.”
LUCIEN TESNIÈRE, Éléments de syntaxe structurale, Paris, 1959. 217.
- [8] Томсон, А. И., Винительный падеж прямого дополнения в отрицательных предложениях, Русский филологический вестник, Варшава, 1903. 192—234.
- [9] LUCIEN TESNIÈRE i.m. 191—235.
- [10] KÁROLY SÁNDOR, Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése, (Általános Nyelvészeti Tanulmányok III.) Budapest, 1963. 161—86.
- [11] LUCIEN TESNIÈRE i.m. 218.
- [12] Васильева, С. А., К вопросу о семантике отрицательных частиц, Научные доклады высшей школы, Филологические науки, Москва, 1959/3. 78—85.
- [13] JAC. VAN GINNEKEN szerint: „La négation dans la langue naturelle n'est pas la négation logique, mais l'expression du sentiment de la résistance.”
Principes de linguistique psychologique, Paris, 1907. 199.
- [14] GEORG KLAUS i. m. 33—4.
- [15] Uo. 33—4.
- [16] Кондратов, А., Люди и знаки, Новый мир, 1963/64. 202—15.
- [17] MMNyR. II. 52.
- [18] Руднев, А. Г., Синтаксис современного русского языка, Москва, 1963. 30.
- [19] Шахматов, А. Н., Синтаксис русского языка, Ленинград, 1941. 482.
- [20] Пешковский, А. М., Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1956. 386—81.
- [21] „Nincs semmilyen utalás sem arra, hogy a kérdő és a tagadó mondatok külön szabálynak volnának alávetve, csupán egy tagadószóval a „ne”-vel különböznek.”
Мейе, А., Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва—Ленинград, 1938. 387.
- [22] LUCIEN TESNIÈRE i.m. 218.
- [23] Галкина—Федорук, Е. М., Горшкова, К. В., Шанский, М. Н., Современный русский язык, Синтаксис, Москва, 1958. 14—5.
- [24] Сухарева, А. А., К вопросу об отрицательных предложениях в современном русском языке, Учёные записки, XIII. Ташкент, 1958. I.
- [25] Дондуа, К. Д., Грамматическое отрицание как проблема общего языкознания, Сб. Язык и мышление, XI. Москва—Ленинград, 1948. 162—85.

- [26] THOMSON i. m. 194—99.
 [27] Саматова, К. В., К вопросу о „двойном отрицании” в современном русском языке, Вестник Московского Университета, Москва, 1959. 153—66.
 [28] DONDUA i. m. 167.
 [29] DARWIN, CHARLES, Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése, Budapest, 1963. 212—3.

ПОНЯТИЕ ГРАММАТИЧЕСКОГО ОТРИЦАНИЯ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

М. Эрдеи

Специфика отрицательных предложений до сих пор не является установленной проблемой. Причину этого мы находим в одностороннем толковании взаимодействия грамматических и сознательных категорий. Автор настоящей статьи с этой целью сравнивает разные концепции, связанные с этим вопросом, и на основе критического анализа разных взглядов сближает проблему к решению.

GRAMMATIKALISCHE VERNEINUNG UND DER BEGRIFF DER VERNEINUNGSSÄTZE IN DER RUSSISCHEN SPRACHE

Von M. Erdei

Das Spezifische der Verneinungssätze der russischen Sprache ist ein bisher noch nicht vollkommen geklärtes Problem. Der Grund dieser Sachlage ist in der einscitigen Interpretation der Wechselwirkung zwischen grammatischen Kategorien und Bewusstseinskategorien zu suchen. Verfasser behandelt deshalb die in der russischen Sprachwissenschaft bezüglich dieses Problems vertretenen verchiedenen Meinungen und sucht die Frage durch deren kritische Analyse der Lösung näher zu bringen.

A „DAV” MAGYAR VONATKOZÁSAI

Írta: GYIVICSÁN ANNA

A „Dav”, a két világháború közötti szlovák kommunista értelmiség folyóirata. Létrejöttét annak a differenciálódási folyamatnak köszönheti, amely Csehszlovákia megalakulása után a szlovák értelmiség soraiban megindult. 1918 előtt egy szélesebb, differenciáltabb értelmiség kialakulását a szociális és nemzetiségi elnyomás következtében elmaradott gazdasági viszonyok nem tették lehetővé. Akkor e társadalmi réteg ideológiai egységét a nemzeti elnyomás elleni küzdelem határozta meg, amely a századfordulón már egyre inkább a konzervatív nacionalista és klerikális eszmék jegyében folyt, s ez belső fejlődését is lassította. E konzervatív ideológiát magáénak valló burzsoáz értelmiség erősen tartotta pozícióit 1918 után is, éppen a cseh burzsoázia helytelen nemzetiségi politikája miatt, amely elsősorban gazdasági téren sujtotta Szlovákiát. Már úgy látszott, hogy sikerül tért hódítania a háború után felnövekvő új értelmiség nagyobb részénél is, de egy szocialista érzelmű réteg kialakulását mégsem tudta meggátolni. E haladó szlovákiai csoport legfőbb támasza a Prágában tanuló szlovák diákság, mely elszakadva a nagyrészt konzervatív és provinciális otthoni környezettől, közvetlenül is kapcsolatba került a prágai egyetemeken és főiskolákon a cseh avantgard irodalmi és művészeti körökben kibontakozó baloldali és kommunista mozgalommal. Ennek hatására már 1922-ben megalkult a Volné združenie študentov socialistov zo Slovenska (A szlovákiai szocialista diákok szabad társulata), amelyből később a „Dav” (A Tömeg)-csoport nőtt ki.

A „Dav” című folyóirat 1924 végén jelent meg. Kis létszámú, de aktív munkatársai, elsősorban az egyre növekvő anyagi nehézségek és a cenzúra miatt kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan, de fenn tudták tartani egészen 1937-ig.

Az induló folyóirat fő célja az volt, hogy progresszív eszméivel behatoljon a felnövekvő szlovák értelmiség soraiba, s hatásával bővítse a haladó és baloldali értelmiség körét. A „Dav” csoport tagjai: VLADO CLEMENTIS, LACO NOVOMESKÝ, a lap két legaktívabb, legtermékenyebb szerkesztője, akik politikai és elméleti publicisztikájukkal maguk is hozzájárultak a folyóirat tematikai gazdagságához, s akiknek munkássága határozta meg leginkább a folyóirat profilját; az irodalom-elméleti és kritikai munkásságot kifejtő DANIEL OKÁLI és EDO URX, a neves irodalomkritikus; a jugoszláviai ANDREJ ŠIRÁCKÝ, a költő és újságíró JÁN PONIČAN, hogy csak a legismertebb neveket említsük — forradalmi, kommunista csoportnak nevezték magukat, ami gyakorlati tevékenységükben azt jelentette, hogy határozottan a Csehszlovák Kommunista Párt politikája mellett foglaltak állást.

A folyóirat „művészeti, kritikai, filozófiai és irodalmi” szemleként indult, erős hangsúllyal az irodalmi jellegen. De már az első számokban is megtaláljuk a Szlovákia gazdasági, politikai és nemzetiségi (csehek és szlovákok viszonya) kérdéseivel foglalkozó publicisztikát, hogy ez az irányelv majd a harmadik (1929-es) évfolyamtól kezdve egyre inkább tért hódítson s az irodalmi avantgard folyóirat

olyan társadalom- és kultúrpolitikai fórummá váljon, mint a JULIUS FUČÍK szerkesztette cseh „Tvorba”, vagy az 1931-ben megjelenő, FÁBRY ZOLTÁN szerkesztette „Az Út”. A folyóirat ilyen irányú fejlődését a gazdasági válság idején Szlovákiában is elmélyülő társadalmi ellentétek, majd a válságot követő bel- és külpolitikai viszonyok alakulása határozta meg. A „Dav” nem volt a kommunista párt hivatalos lapja, ennek ellenére igen gyakran a csehszlovák hatóságok által többször betiltott kommunista sajtóorgánium szerepét is be kellett töltenie.

A folyóirat sokoldalúságáról vall az is, hogy — bár a közlemények száma nem nagy — figyelmet szentelt a magyar irodalomnak, a magyarországi haladó, elsősorban kommunista mozgalomnak s a csehszlovákiai magyar baloldali értelmiség problémáinak.

Dolgozatomnak az a célja, hogy felhívja a figyelmet a folyóirat magyar vonatkozású közleményeire vagy olyan jelenségeire, amelyek párhuzamba állíthatók a magyar baloldali értelmiség politikai és eszmei tevékenységével.

A „Dav” első két évfolyama érdekes közleményekben foglalkozik az irodalom szerepével, a társadalmi-politikai harcban elfoglalt helyzetével, s ezen kívül számos verset, prózát és reprodukciót közöl az egykorú modern képzőművészetből és irodalomból. A világirodalom és az egyetemes művészet olyan kiemelkedő íróinak és művészeinek egy-egy műve szerepel a „Dav”-ban, mint pl. Blok, Gorkij, Lunacsarszkij, Barbusse, Max Linder, Chagall, Grosz, Masereel, Weiskopf, Sztravinszkij, valamint a magyar Kassák Lajos.

A „Dav” első számában kapott helyet Kassák „Júliusi földeken” c. verse. [1] A közlés külön érdekessége, hogy eredeti nyelven, tehát magyarul jelent meg, hasonlóképpen, mint ahogy németül a neves prágai német költő, Weiskopf költeményei vagy csehül a markáns cseh proletáriró, Vladimír Vančura regényének részletei. A cseh, a német és a magyar irodalom ilyen jellegű bemutatása nemcsak a „Dav”-nak a proletárkultúra egyetemességéről vallott szemléletét tükrözi, hanem egyúttal a „Dav” ars poetica-ja is, annak ellenére, hogy az elméleti cikkekben (amelyek elsősorban a lap két kritikusa, DANIEL OKÁLI és EDO URX tollából kerültek ki), nem ilyen egyértelmű az avantgard költészetről vallott állásfoglalása. Szükségesnek láttam, hogy kitérjünk erre, mivel a folyóiratban az irodalom társadalmi szerepével és általában a kultúrával foglalkozó cikkekben szerepet kap — hol pro, hol kontra — a Kassák mű is. [2]

A vita elsősorban a cseh avantgard költészet körül bontakozott ki, amelynek képviselői 1922-ben, röviddel Jiří WOLKERnek, a cseh forradalmi proletárköltészet megalapítójának halála után, VITĚZSLAV NEZVAL köré csoportosultak, s poetizmus néven új avantgard költői iskolát képeztek. A „Dav” a 20-as években bírálta ezt a csak „tisztá” költészetet hirdető költői stílust, a bírálók szerint azért, mert ezek a költők teljesen elhatárolták magukat a proletárköltészettől, s nem akarták többé vállalni a költő társadalmi felelősségét. A davisták olyan költészet hívei, amelyben benne van a hétköznapiok küzdelme, hitvallás a munkásság mellett. EDO URX egyik bírálatában hangsúlyozza, hogy ezzel nem agitációs, tendenciózus költészetet követelnek, bár — hozzáteszi — erre is szükség van, de a társadalmi problémákat elkerülő költészettel nem tudnak egyetérteni. [Megjegyzem, hogy URX később, a 30-as években, már fenntartás nélkül elfogadta a 20-as évek avantgard költészetét, sőt, mint a szocialista líra fejlődésének egyik szükségszerű szakaszát értékelte.] Bár URX 1924-ben megjelent kritikájában is elismeri — mert mindig igényes, magasrendű művészetet követel — Nezval lírájának formai gazdagságát, egyéni szuggesztív erejét és szépségét, erős lírizmusát párhuzamba állítja Kassák pozitívan értékelt verseivel, mégis a bírálat további gondolatmenetében Nezval poézisének

ugyanazt a könnyedségét, játékosságát, gazdag fantáziáját szembeállítja Kassák költészetének komolyabb, tömörebb hangvételével s a benne foglalt tények súlyosságával. Urx itt — úgy tűnik — a súlyosabb tartalmat hordozó modern formát követeli a költészetben. Ehhez a bírálathoz annyit kell még hozzátenni, hogy az 1924-es számban valóban Kassák „súlyosabb”, szigorúbban felépített verse jelent meg, [4] de már az 1925-ös úgynevezett tavaszi szám, ahol DANIEL OKALI, Edo Urxnál is szigorúbb hangvételű, modern költészetről szóló elméleti tanulmánya kap helyet, mindjárt a cikk után propagálja olvasóinak az — izmusok néhány új termését, többek között (éppen Daniel Okali fordításában) Kassák 20-as években írt szürrealista versét. [5] A két Kassák vers közlése szervesen illeszkedik be abba az állandó lázas útkeresésbe, mely ennél az irodalmi avantgardnál tapasztalható a hagyományos irodalommal szembenálló, formailag és tartalmilag modern, haladó szellemű művészet megteremtéséért. E törekvésben a lap munkatársai sokszor önmagukkal is ellentmondásba kerültek (Pl. LACO NOVOMESKÝ sajátos, a cseh poétizmushoz is közelálló költészete sem fért már el a csoport irodalomesztétikai nézeteinek körében), s nem egyszer maguk is tudatában voltak ennek a bizonytalanságnak. [6]

A világirodalom termékeinek pusztá közlésén túl a „Dav” programjába vette, hogy olvasótáborát — ez a 20-as években elsősorban egy szűkebb, haladó értelmiséget jelentett, — behatóbban tájékoztassa a határon túli irodalmi és művészeti élet egyes jelenségeiről. [7] Már ennek a célkitűzésnek a jegyében születtek WEISKOPF informatív jellegű, de röviden az egykorú haladó német költészet jellemzésére is törekvő közleményei. A magyar írók munkásságáról hasonló ismertetés megírására TILKOVSKÝ BÉLÁT kérték fel. [8] Az 1929-ben megjelenő harmadik évfolyamban még egy Kassákra vonatkozó közleménnyel találkozunk, amelynek szerzője LACO NOVOMESKÝ. NOVOMESKÝ az emigrációból Budapestre visszatérő Kassák politikai állásfoglalását bírálja. [9] Ha NOVOMESKÝ recenzióját összevetjük az itthon és a külföldön, elsősorban a Szovjetunióban megjelenő kommunista magyar sajtó Kassák-bírálaival, úgy tűnik, NOVOMESKÝ bírálata tárgyilagosabb. Ugyanis a magyar sajtó a jogos bírálat mellett már-már személyeskedő hangnemben, sokszor túlzó baloldali szémszögből ítélte meg Kassák akkori irodalmi és politikai tevékenységét, s ez egyre inkább elidegenítette Kassákot a kommunista íróktól. NOVOMESKÝ említett cikkében elismeri Kassák költői nagyságát, a legegységesebb magyar költőnek nevezi, de szigorúan elítéli forradalmi eszméinek feladását, csatlakozását a szociáldemokráciához. Rámutatott Kassák politikájának kudarcaira is, mintegy tanulságul a hazai (szlovák) értelmiségieknek, akik hasonló idealista szemlélet hívei voltak. Itt említem meg, mert a későbbiekben még szó esik a „Dav” és a Sarló kapcsolatáról, fejlődésük néhány párhuzamos vonásáról, hogy a szlovákiai magyar haladó szellemű értelmiség ekkor fedezte fel Kassákot, elsősorban szuggesztív erejű, őszinte hangú önéletrajzi regényének hatására és bizonyos idealizálással vallotta mesterének. Viszont igaz az is, hogy ez újabb, előre mutató szakasz volt a Sarló fejlődésében). [10]

Az 1929-től társadalom- és kultúrpolitikai folyóirattá vált irodalmi szemle már nemcsak az értelmiséghez, hanem szélesebb rétegekhez és munkás olvasókhoz is szólt. Kassák Lajos politikai állásfoglalásának bírálata is akkor jelenik meg, amikor a lap munkatársai egyre nagyobb felelősséggel figyelik a munkásság helyzetének megjavításáért vívott küzdelmét. A munkás téma mellett, s nem véletlenül, szól a „Dav” a Magyar Tanácsköztársaságról. Néhány nagyobb terjedelmű közlemény a Tanácsköztársaság évfordulói alkalmából vagy egy más olyan eseményhez kapcsolódva, amely szoros összefüggésben állt a Tanácsköztársaság emlékének fellelvenítésével, annak jelentőségét elemezte. KUTY KÁLMÁN „Proletár március”

címmel a magyar proletár hatalom 12. évfordulóján a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt elért gazdag eredményeit méltatja, majd a megdöntését követő fehérterror kegyetlenségeit idézi fel. [11] Mélyebb történelmi összefüggésekre mutat rá PAVEL KOSÁK kisebb tanulmányának is beillő, a Rákosi-per alkalmából írt cikke. [12] KOSÁK végigkíséri a Tanácsköztársaság létrejöttének folyamatát, hangsúlyozza, hogy a Tanácsköztársaság bukása ellenére a magyar proletariátus harca és céljai abban a történelmi helyzetben az osztályerők viszonyát is figyelembe véve, reálisak voltak. Bírálta és tények alapján cáfolta a csehszlovák hivatalos politikai irodalomnak és a burzsoá csehszlovák történetírásnak azt a hamis álláspontját, amely a Csehszlovák Köztársaság részvételét a Tanácsköztársaság elleni intervencióban azzal indokolta, hogy a „vörös hóditók” ellen védelmezte az újonnan alakult Csehszlovákiát. [13]

A magyar Tanácsköztársasággal foglalkozó közlemények témakörét bővítik LACO NOVOMESKÝ és JOZEF MATLOCHA visszaemlékezései is. NOVOMESKÝ már az 1929-es évfolyamban közli lírai hangvételű visszaemlékezését 1919. március 21-ről, amikor 14 éves gimnazistaként élte át Budapesten a magyar proletárforradalom gyorsan pergő, számára még alig követhető eseményeit. [14] MATLOCHA, a Tanácsköztársaság eseményeinek szlovák részvevője, folytatásokban közölt visszaemlékezésében az 1919-es szabad május 1-ről, a budapesti cseh és szlovák munkások részvételéről, majd a visszaemlékezés harmadik részében a Tanácsköztársaság leveretéséről, a fehérterror embertelenségéről, személyes megkínztatásáról és megmeneküléséről szól egyszerű, de szuggesztív hangon. [15]

Az egyes írások a magyar vonatkozású eseményeket többször összekapcsolták a szlovák reakciós és szélsőjobboldali lapok nézeteinek bírálatával, [16] a szlovák nacionalista pártok politikájának leleplezésével és ezt a politikát támogató értelmiség bírálatával is. Ez az értelmiség többször felemelte szavát a magyarországi szlovákok védelmében, de a szlovákiai nemzetiségek szociális és nemzeti elnyomását, amelyhez a szlovák burzsoázia is segédkezett nyújtott, közömbösen szemlélte. [17]

A nemzeti és a nemzeti kérdés, amely a magyarországi kommunista, baloldali és polgári demokratikus sajtóban az egyik fő helyet foglalta el, a „Dav”-ban is állandóan visszatérő gondolat. A bevezetőben már utaltam arra, hogy a „Dav”-ban ez a problémakör elsősorban a szlovákok és a csehek viszonyát jelenti az új államkereten belül, de a 30-as évektől kezdve, a hitleri fasizmus erősödésével és a háborús veszély növekedésével felvetődik a közép-európai, Duna-medencei népek és államok viszonyának és egymásra utaltságának gondolata is. Bár a folyóirat ilyen jellegű közleményei közvetlenül vagy közvetve érintik a magyarországi eseményeket, nem ezeket a konkrétumokat akarom kiemelni. A kérdést inkább abból a szempontból szeretném megközelíteni, hogy milyen párhuzam és különbség fedezhető fel a *Dav*-közlemények szemlélete és a magyarországi baloldali és polgári demokratikus értelmiség körében nagyon elterjedt Duna-konföderáció, valamint a „Sarló” kelet-európai koncepciója között. [18]

E koncepciók kialakulásához mindkét országban a belpolitikai viszonyokon kívül a német fasizmus terjeszkedési törekvéseinek egyre konkrétabb, a Duna-medencei államokat is fenyegető megfogalmazása, s a nyugati nagyhatalmak határozatlan, felemás kelet-középeurópai politikája is hozzájárult.

Bár az egyes magyar értelmiségi rétegek körében a dunai népek együvé tartozásának koncepcióját szubjektíve jószándék jellemezte, a Duna-konföderáció gondolata nem volt mentes a magyar szupremácia hangsúlyozásától, a revízió követelésétől és a szovjetellenességtől. [19]

Sem az egykorú szlovák értelmiségi sajtóban, sem a „Dav”-ban nem találkozunk olyan gondolatokkal, amelyek reagálnának a Duna-konföderáció gondolatára. Ez a koncepció elsősorban a magyar szupremácia és revízió hirdetése miatt nem válhatott népszerűvé a szomszéd államok haladó közvéleményében. [20] A magyar polgári értelmiség Duna-konföderáció gondolatának másik hiányossága pedig az volt, hogy hirdetői nem vették figyelembe a nemzetközi helyzet alakulását, s így ez a koncepció, különösen a 30-as évek második felében egyre irreálisabb lett. Ezzel szemben a „Dav” cikkei a revízió és a dunai népek összefogásának fölvetésénél a nagyhatalmak politikájának elemzéséből indulnak ki, konkrétan kifejtve, hogy Németország és Olaszország nyomására Anglia és Franciaország hajlandó lemondani a status quo fenntartásáról a dunamedencei államokban. E nagyhatalmak ugyanúgy hirdetik a revízió szükségességét, ahogy 1918–19-ben ők maguk döntöttek a közép-európai kisépek önrendelkezési jogáról, hangsúlyozta LACO NOVOMESKY cikke. [22] E cikkek mindenfajta revíziót elvetnek, elítélnék. A „Dav” szemben állt a francia szocialisták és a II. Internacionálé által hangoztatott „baráti revízió”, a revízió békés úton való megoldásának koncepciójával is, amelyet különösen azoknak az államoknak a szociáldemokratái tettek magukévá — s ez a magyarországi szociáldemokrata párt jobboldali vezetőségének békés revíziót hirdető politikájára is vonatkozik —, amelyekben az állam csak nyerne vagy semmit sem veszítene a revízió realizálásával. Mind ez a figyelmeztetés, mind pedig a magyar kormányok politikájának bírálata közvetve vagy közvetlenül a magyar revíziós törekvések jogos elítélését jelenti akkor, amikor Magyarországon a gazdasági válság éveiben — nem rejtett politikai és taktikai célokkal — erősödik a revíziós mozgalom a kormány támogatását élvező revíziós egyesületekben. [23] E közlemények nem vízióként, hanem a tények alapos ismerete folytán figyelmeztetik Közép-Európa népeit: a revízió csak kegyetlen háborút jelenthet a kis közép-európai népek számára. Vajon mire lesz majd képes az a német fasizmus a háború idején, amely békében koncentrációs táborokat tart fenn százezrek számára és könyvmáglyán pusztítja a saját nemzete haladó kultúráját — teszi fel a figyelmeztető kérdést BOHUMIL ŠMERAL, a Csehszlovák Kommunista Párt egyik vezetője, a „Dav” számára írt cikkében. [24] A cikk zárogondolatában felmerül a kis népek szocialista föderációjának koncepciója, melyet majd a kapitalizmus megdöntése s a szocializmus megteremtése valósíthat meg, biztosítva a nemzetek nyelvi, kulturális, politikai és gazdasági fejlődését. Nem térek ki bővebben e föderáció-gondolat tartalmi és formai elemzésére, éppen az ilyen jellegű dokumentumanyag feldolgozásának hiánya miatt. ŠMERAL és a „Dav”-csoport — ezt bizonyítja nemzetiségi politikájuk is — legtöbb esetben Csehszlovákiára, sőt Kelet-Európára is a lenini, a Szovjetunióban megvalósult föderatív állami- és nemzetiségi politikát alkalmazta de e koncepciók során sokszor nem vette figyelembe a sajátos, történeti fejlődésű kelet-európai nemzeti-nemzetiségi viszonyokat.

A „Dav”-csoport marxista ideológiája mind nemzeti, mind pedig nemzetközi kérdések megoldásában hatással volt a csehszlovákiai magyar értelmiség mozgalmának, a Sarlónak ama fejlődésére, amely végül a kommunista párthoz és a FÁBRY ZOLTÁN szerkesztette „Az Út”-hoz vezetett el. A sarlósok kelet-európai koncepciója a cseh kommunista értelmiség (Julius Fučík felszólalása a Sarló 1931. szeptemberében megtartott pozsonyi kongresszusán) és a „Dav” közvetlen hatására konkrétabb tartalmat kapott. [25] Döntő szerepe volt ebben annak a tragikus eseménynek, amely kosuti tragédia néven vált ismertté a csehszlovák közvéleményben és a szlovákiai munkásmozgalom történetében is, s amely egyik eleme annak az eseménysorozatnak, mely a burzsoá Csehszlovák Köztársaságban a gazdasági válság éveiben

egyre súlyosabban jelentkező és elmélyülő társadalompolitikai és gazdasági ellentétek megnyilvánulása volt. 1931. május 25-én, amikor a galántai járásban levő, nagyrészt magyarlakta Kosuton, a mezőgazdasági bérmunkások a sikeres sztrájk után Major István, kommunista nemzetgyűlési képviselő részvételével gyűlést akartak tartani, a gyűlés napján Kosutot megszálló, feltűnően nagyszámú csendőrség belelőtt a munkástömegbe azzal a megokolással, hogy a gyűlést a hatóságok nem engedélyezték, s a tömeg a csendőrség felszólítása ellenére sem volt hajlandó szétoszlani. [26] A kosuti események ellen nemcsak a kommunista és a baloldali rétegek, hanem általában az egész csehszlovák haladó közvélemény tiltakozott. A kosuti tragédia mindazok előtt feltárta a köztársaság valóságos szociális helyzetét s brutális eljárási módszereit, akik addig hittek a rendszer sokat hangoztatott demokratikus politikájának érvényesülésében. Így a szlovák és a cseh kommunisták felhívására különböző politikai állásfoglalású szlovák és cseh írók manifestum kiadásával tiltakoztak a kosuti események ellen. A „Dav” nemzetközi tiltakozó akciót kezdeményezett. Nyílt levélben fordult Maxim Gorkijhoz, Romain Rollandhoz, Seaton Watsonhoz [Scotus Viatorhoz], 1918 előtt a szlovákok nemzeti elnyomása ellen fellépő neves angol professzorhoz. Az eseményekről a „Dav” szerkesztősége tudósítást küldött a párizsi „Le Monde”-nak, a New-York-i „News Masses”-nek, a moszkvai „Vjesztnyik Inoszttranoj Lityeraturi”-nak, a magyar „Korunk”-nak Erdélybe, a „Linkskurve”-nak Berlinbe, nemcsak azért, hogy tájékoztassa és tiltakozásra készítse a haladó közvéleményt, hanem azért is, hogy végleg feltárja és leleplezze azt a hamis illúziót, amely Csehszlovákiát a „nyugalom, a rend és a demokrácia szigeté”-nek hitte a közép-európai államok között, ahogy ezt a hivatalos csehszlovák politika igyekezett beállítani. [27] A „Dav” szerkesztősége külön számot szentelt a Kosuton történteknek és „Kosuton most rend és nyugalom van” címmel brosúrárt jelentetett meg LACO NOVEMESKÝ összeállításában, amelyben a magyar és a szlovák dolgozók elkeserítő és elviselhetetlen szociális helyzetét, nagyrészt hivatalos dokumentumok alapján tárta a közvélemény elé. [28] A „Dav” által kezdeményezett tiltakozó akcióban a csehszlovákiai magyar írók a kommunista Fábry Zoltán, Forbáth Imre és Földes Ferenc kivételével nem vettek részt. Nem hallatták hangjukat az aktivista és az ellenzéki magyar pártok sem. A fiatal magyar értelmiség, Bukat Edgár, Peéry Rezső és Horváth Ferenc éppen ez ellen a passzivitás ellen tiltakozott, [29] s ezért vállalta Balogh Edgár is, hogy behatol a csendőrökkel körülfalt faluba, hogy hozzájárulhasson az objektív történet feltárásához s a hivatalos politika igazságot eltussolni igyekvő közleményeinek cáfolatához.

A kosuti események után vált szorosabbá a „Dav” és a Sarló együttműködése. A személyes kapcsolatokon és a közös akciókon kívül a „Dav”-ban is helyet kapnak a Sarlóra vonatkozó közlemények. [30] Közvetlenül „Az Út” megjelenése előtt a „Dav” rövid üzenet formájában tudósítja olvasóit az új folyóirat indulásáról, megjelenésének jelentőségéről, s felhívásban fordul hozzájuk, hogy anyagilag és előfizetők szerzésével támogassák az új folyóiratot. E szerkesztőségi szöveg mellett terjedelmes cikkben számol be a kiadásra készülő „Az Út” köré csoportosuló értelmiség egyik tagja a magyar kultúregyesületek negatív vagy pozitív szerepéről a csehszlovákiai magyar irodalmi és kulturális életben. [31] A cikk legrészletesebben a Sarló mozgalommal foglalkozik. A „Dav” a cikk közlésével lehetővé tette, hogy a Sarló már „Az Út” megjelenése előtt is ösztönző bírálatot kapjon a kommunista értelmiség részéről. A cikk névtelen szerzője már ekkor megállapította, hogy ha a sarlósok megszabadulnak a „demokratikus” illúzióktól és az agrármítosztól, feltétlenül megtalálhatják a forradalmi értelmiséghez vezető utat. A sarlós mozgalomnak ez az értékelése a „Dav”-ban nemcsak azért jelentős, mert felhívta a „Dav”-csoport

figyelmét erre a haladó magyar értelmiségi mozgalomra; jelentőséget tulajdoníthatunk a cikknek azért is, mert a kommunista párt részéről a sarlós mozgalom pozitív vonásainak elismerését — nyílt fórumon — ekkor még nem nagyon fogalmazták meg. [32] A névtelen szerző általában helyesen foglal állást a szlovákiai magyar kulturális élet egyes jelenségeivel kapcsolatban, helytelen viszont az a szemlélete, amely a magyar irodalmi élet két olyan tényezőjét, mint Móricz Zsigmondot és Fodor Józsefet a Herczeg Ferenc féle pesti hivatalos irodalmi körökbe sorolja. A kosuti események és a Sarló pozsonyi kongresszusa után jelenteti meg a „Dav” Balogh Edgár Élő szocializmus című cikkét. [33] BALOGH EDGÁR a Sarló mozgalmát elemezve, hibáit is feltárva, megismerteti a „Dav”-csoportot mozgalmuk eredményes szociográfiai kutatásaival is. Balogh cikkét rövid szerkesztőségi kommentár vezeti be. A sarlósok 1931-es pozsonyi kongresszusát a „Dav” úgy értékeli, hogy itt a magyar baloldali értelmiség már tudatosan is a forradalmi proletariátus mellé állt. Érdekes párhuzamot von a kommentár a volt szlovákiai szocialista diákok szabad társulata — a későbbi Dav — és a Sarló között; analógiát fedez fel a két csoport szemléleti tévedéseiben is. Balogh cikkét a szerkesztőség azzal a megjegyzéssel közli, hogy egy-két elméleti tévedését nem fogadja el, de értékeli, s követendő példaként állítja saját csoportja elé a Sarló átgondolt szervezettséggel végzett szociográfiai munkásságát. Bár már a cikk megjelenése előtt is fennállt a kapcsolat a két csoport között [a „Dav” néhány munkatársa is részt vett a Sarló szociográfiai gyűjtést végző útjain.] [34] valójában ekkor s a következő években kezdődött s vált népszerűvé, épp a sarlósok hatására, a szociográfiai kutatás a davisták körében is. Ezután került sor a gyűjtött anyag rendszeres feldolgozására és közlésére a „Dav”-ban. [35] Valószínűleg ez a szociográfiai mozgalom is azoknak a tényezőknek az egyike, amelyek mind a „Dav”-nál, mind a Sarlónál fokozatosan ahhoz a helyes marxista szemlélethez vezettek, hogy a marxizmus eszméit a hazai viszonyokra nem elvontan, hanem e viszonyok konkrét ismeretében és elemzésével lehet csak érvényesíteni.

A „Dav” magyar vonatkozású közleményeivel kapcsolatban kitérhetnék még 1948-nak a folyóirat hasábjain ugyancsak felvetett problémájára is, mivel azonban ezeknek a cikkeknek a szerzője Laco Novomeský már maga is elvetette akkori álláspontját [36] s mivel az 1966. folyamán kialakult történész vita a szlovák és a magyar történészek között az 1848—49-es szabadságharc szlovák-magyar viszonyáról máig sem zárult le, nem foglalkozom e probléma elemzésével.

A „Dav”-csoport tagjainak magyar kapcsolatait csak részben mutattam be a „Dav” folyóirat magyar vonatkozású közleményeinek elemzésével. Ugyanis a „Dav” a davisták tevékenységének csak egy részét öleli fel, mert a „Dav”-on kívül még számos kommunista lapban publikáltak, s így magyar kapcsolataikat bemutató teljesebb kép csak a további kutatás során válik majd lehetővé.

JEGYZETEK

[1] DAV 1924. 1. évf. 1. sz. 50.

[2] Ez annál érdekesebb számunkra, mivel 1964-ben az Irodalomtörténeti Intézet XX. századi osztályán a Kassák műről lezajlott vita néhány kérdésben hasonló nézeteltéréseket váltott ki — természetesen inkább a magyar irodalom körén belül — mint a Dav hasábjain. A beszámoló és a vita anyaga MTA I. Oszt. Közl. XX. /1—4. és Kritika 1964./ 1.

[3] Dav 1924./l.: 32.

[4] A költemény még 1919 előtt jelent meg, majd 1921-ben a Világanyám c. verskötet is tartalmazza.

[5] KASSÁK: Nad našim srdcom... (Szívünk fölött...) Dav 1925. 1. évf. 2. 28.

[6] VL. CLEMENTIS, aki a „Dav” csoporton belül folyó irodalmi vitában a proletkult-költészet híve volt, ezt így jellemezte: „...talán több területen még eléggé határozatlanok, kísérletezők vagyunk. Ez inkább az irodalomra, mint az ideológiára vonatkozik...” Dav 1925. 2.

- [7] Dav 1924./1. Szerkesztői üzenetek.
- [8] ŠTEFAN DRUG, Literárny „Dav” dvadsiatych rokov. Dav. Štúdie a spomienky. Bratislava 1964. 189—217. Tilkovszky cikke nem jelent meg, de DRUG feltételezése szerint elhelyettkerült közlésre TILKOVSZKYNAK az egyetemes művészet válságáról szóló írása. Dav 1. évf. 2. sz. 36—8. TILKOVSZKY BÉLA Svetová kríza umenia. Magyarból Daniel Okáli fordította.
- [9] Dav 3. évf. 1929./1.
- [10] A „Dav”-költők és Kassák-költészet belső szerves kapcsolatának vizsgálatát csak a „Dav”-költők poézisét elemző monográfia tenné lehetővé; ezzel még adós a szlovák irodalomtörténet. A „Dav”-csoportról 1964 óta jelennek meg kisebb-nagyobb tanulmányok és visszaemlékezések, amelyeknek nagy része a „Dav”-csoport társadalom-politikai tevékenységének, a kommunista mozgalomban való részvételének objektív feltárására törekszik, mert 1951-ben éppen ezen a téren érték a vádak, sőt jogtalan megtorlások a „Dav” vezető gárdáját.
- [11] KÚTY KÁLMÁN „Proletársky marec”. K 12. výročiu 1. mad; Sovietskej republiky Dav 3. évf. 3. 3.
- [12] JÁN PONIČAN, a „Dav” munkatársa személyesen is részt vett a tárgyaláson és Budapestről küldte el tudósítását a „Dav” számára. „Dav” 8. évf. 1. 14—15. Erről szól „Budapest” c. költeménye is.
- [13] Dav 8. évf. 4. sz. 60—62. P. KOŠÁK: Oživená madárská komúna.
- [14] LACO NOVOMESKÝ: Jar v Pešti 1919. (Pesti tavasz 1919.) Dav 3. évf. 4—5. sz. 53—4.
- [15] Dav 4. évf. 1. sz. 16; 2. sz. 16; 4. sz. 6.
- [16] LACO NOVOMESKÝ: Chrochtanie pod šibenicami Dav 5. évf. 6. 80—81. NOVOMESKÝ a szlovák burzsoá sajtó állásfoglalását bírálja, amely Sallai és Fürst kivégzését a magyar statáriális bíróság jogos ítéletének tüntette fel.
- [17] VL. SOPKO: Za práva Slovákov v Maďarsku (A magyarországi szlovákok jogaiért). A szlovák burzsoázia, a Slovenská liga kisebbségi politikájával fordul szembe. Természetesen, a „Dav” sem helyeselte a magyarországi szlovákok elnyomását, de a Slovenská liga (sok mindenben átvette az 1918 előtti magyar kultúregyesületek módszereit) és a szlovák burzsoázia pálforduló politikáját ezen a téren is joggal kipellengérezte.
- [18] A csehszlovák és a magyarországi kommunisták e téren folytatott politikájára itt nem térünk ki; mind a két párt a bel- és külpolitikai viszonyok elemzésén alapuló konkrét programmal a 30-as évek második felében lépett fel. Vö: GYIVICSÁN ANNA, Adatok a csehszlovák—magyar kommunisták kapcsolatához (1937—1939) A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1964.
- [19] Ezzel a kérdéssel is foglalkozik ARATÓ ENDRE, A Szép Szó csehszlovákiai útja. Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből Bp. 1965. 451—92 és JAROSLAVA PAŠIAKOVÁ, Apolló Uo. 439—50. A népfront-politikát valló Gondolatban a józanabb, a népek őszinte barátságát és összefogását szorgalmazó gondolatok mellett helyet kapnak a magyar revíziót támogató nézetek is. pl. Gondolat 1937/2. NAGYPÁL ISTVÁN, Új március — új nacionalizmus.
- [20] A kérdést irodalomtörténeti vonatkozásban veti fel RUDOLF CHMEL, Literárnohistorické integrácie (Irodalomtörténeti integrációk) Slovenská literatúra 1966./6.: 581—92.
- [22] Dav 1931. 9—10. 2.
- [33] LACO NOVOMESKÝ, Pelechý revizionizmu Dav 1933. 6. évf. 6. sz. (A revízó fészkei)
- [24] BOHUMIL ŠMERAL, Budúcnost’ malých národov (Kis nemzetek jövője) Dav 1933.) 7—8: 100.
- [25] Ezt tükrözi Julius Bránik és Balogh Edgár kelet-európai gondolatról szóló közös cikke. Az Útban (Kelet-Európa tűzfészkek címmel)
- [26] A gyűlés betiltásáról szóló rendeletet sem Major István, sem pedig a környező falvak nem kapták meg. A csendőri sortűznek három munkás esett áldozatul.
- [27] Dav 1931. 4. évf. 5—6.
- [28] JÚLIUS FUČÍK recenziója. Dav 1931. 4. évf. 8. A broszúra címe „Nyní je v Košutech porádek a klid” a szlovák Slávik belügyminiszter a kósuti rend visszaállításáról szóló parlamenti beszámolójára utal.
- [29] „Restelljük a magyar írástudók árulását, és köszönjük Nektek, szlovák és cseh írók, hogy helyettesítették azokat, akik nálunk még hiányzanak. A fiatal kisebbségi magyar értelmiség jól tudja, hogy a szlovák és a cseh írók állásfoglalása a magyar földmunkások mellett történelmi vonatkozásban mit jelent: a magyar és a szlovák nép találkozását és szövetségét a cseh proletariátussal... a boldogabb jövőért.” BALOGH EDGÁR Hétpróba Bp. 1965. 251.
- [30] Ez a kapcsolat kölcsönös volt. BOTKA FERENC: A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája 1919—1938 is azt mutatja, hogy a szlovák irodalomra és kultúrára vonatkozó magyar közlemények és fordítások zöme éppen a Sarló és a Dav együttműködése idején keletkezett. Utal erre DANIEL OKÁLI Botka bibliográfiájáról szóló recenziója is. Slovenská literatúra 1966. 4.
- [31] Dav 1931. 4. évf. 2. 12.
- [32] BALOGH EDGÁR visszaemlékezésében az 1930-as évet jellemezve így ír: „Velünk kapcsolatosan pedig mindenkinek volt már számító programja vagy ellenvéleménye, éppen csak Csehszlovákia

Kommunista Pártja részéről nem kapta fel addig problémáinkat senki. Folyt pedig a kommunisták felfokozott harca mindenfelé, üzemekben és kint a birtokokon, de a front nem szélesült még ki, nem ért el hozzánk szervezettel. (Id. mű 213.)

[33] BALOGH EDGÁR: Živý socializmus. Dav 1931. 4. évf. 9—10. 14—15.

[34] JÁN PONIČAN: A Sarló pozsonyi kongresszusának negyedik napján megnyílt szociófotó kiállításon mondott megnyitójában is utalt a közös munkára. A megnyitó szövege: A Sarló jegyében Pozsony 1932. és Balogh Edgár im. 271.

[35] Ezekhez tartozik pl. KOSTRA JÁN a KARTAL PAĽO: Hel'pa. Zo sociografickej exkurzie po Horehroní. (Garammenti szociográfiai kirándulások) Dav 5. évf. 7. 100—101.; JÁN PONIČAN: Dedina z leta 1932. Zo sociografickej exkurzie po Zvolenskej. Dav uo. 104—105.

[36] L. NOVOMESKÝ: Na prelome. Slovenská literatúra 1966. 1.

ВЕНГЕРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ДАВ-А И ИХ СВЯЗЬ

А. Дивичан

Статья разрабатывает венгерские материалы в журнале ДАВ (1924) выпущенном словацкой коммунистической интеллигенцией, выросшей после первой мировой войны. В начале 30-ых годов ДАВ, ставший общественно-политическим и культурным журналом, в ряде материалов хранил память о Первой Венгерской Советской Республике и анализировал её значение.

В ДАВ-е отражается связь группы ДАВ-а с группой чехословацкой венгерской левой интеллигенции „Шарло”.

Помимо материалов, отражающих непосредственные связи, в статье рассматривается и то, какой параллель и разницу можно найти между идеей объединения народов Средней Европы и Дунайского Бассейна, возникшей в ДАВ-е в связи с усилением фашизма и ростом опасности войны, идеей Дунайской Конфедерации, распространившейся в среде левых и буржуазно-демократических интеллигентов Венгрии между восточно-европейской концепцией „Шарло”.

UNGARISCHE BEZIEHUNGEN DER „DAV”

Von A. Gyivicsán

Die Arbeit behandelt die ungarische Beziehungen enthaltenden Artikel der von der erwachsenen slowakischen kommunistischen Jugend von 1924 an herausgegebenen Zeitschrift DAV und deren weitere Zusammenhänge. Als literarische Rundschau gegründet, wurde die DAV zu Beginn der dreissiger Jahre eine gesellschaftspolitische und kulturelle Zeitschrift. In mehreren Artikeln ruft sie die Erinnerung an die ungarische Räterepublik wach und analysiert deren Bedeutung.

Es spiegeln sich in der DAV auch die Beziehungen der DAV-Gruppe zur linksgerichteten slowakischen ungarischen Intelligenz, der Sarló wider. Neben den auf eine unmittelbare Verbindung zeigenden Artikeln untersucht die Arbeit die Frage, welche Parallelen und Unterschiede zwischen dem in der DAV mit der Erstärkung des Faschismus und dem Anwachsen der Kriegsgefahr aufgeworfenen Gedanken der Solidarität der Völker Mitteleuropas, des Donauraumes und der in den Kreisen der ungarischen linksgerichteten, bürgerlich-demokratischen Intelligenz verbreiteten Idee der Donau-Konföderation, sowie der Osteuropa-Konzeption der Sarló nachweisbar sind.

A FÖLDRAJZI NEVEK TÖRTÉNETI RÉTEGZŐDÉSÉRŐL

Írta: INCZEFI GÉZA

Valamely területi egység földrajzi neveit a névalkotás módjai tekintetében a névalkotó eszközök (szókincs, képzők) felhasználásának ökonómiája jellemzi [1], ez más szóval azt jelenti, hogy a névadás viszonylag szűk nyelvi keretek között mozog: a termékeny névalkotó köznevek és a hatékony képzők száma igen alacsony. Ha azonban valamely vidék névkincsének történeti rétegződését vizsgáljuk, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy az igen gazdag, széles skálájú, több évszázad névadásának emlékeit őrzi. A szakirodalomban erre csupán annyi utalást szoktunk találni, hogy a határnevek között olykor régiek is találhatók [2], ez azonban azt is jelenti, hogy zömükben újabb alakulatok, sőt mintegy a szemünk előtt is keletkezhetnek újabb nevek. Tehát sok száz éves időszakra is kiterjedhet valamely vidék névkincse. Természetesen a régi nevek általában csak kisszámúak, az újabban keletkezettek a gyakoriak, mert csak kevés határnév maradt fenn sokáig, illetőleg a vidék történetének alakulásától függ a vidék neveinek történeti rétegződésében észlelhető arány: amely vidék kevesebb népmozgalommal járó történeti esemény színhelye volt, ott nagyobb számú és régebbi korra is kiterjedő történeti névvel számolhatunk. Ezzel szemben a sok pusztulást megért vidékeken csak nagyon kevés régi földrajzi név marad fenn, mert a népmozgalmak idején az őslakosság és a telepesek között a nagy pusztulás miatt csak laza érintkezés lehetett. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a háború által kevésbé sújtott vidékeken teljes egészében fennmarad a névállomány, hiszen a földrajzi nevek (különösen a határrésznevek) is állandóan változnak, mint a nyelv más elemei: új nevek keletkeznek, és régiek halnak ki, de néhány név mindig fennmaradhat régebbi időből.

Az egyes koroknak jellemző névadási módja van, ezért az olyan vidékek névállományának, amelyek sok régi nevet őriznek meg az újak mellett, a változatosság a jellemzője. Azonban gyakran csak a sokféleséget tudjuk megállapítani, de a változatosságot okozó sok névtípust egyelőre nem mind tudjuk időhöz kötni. Majd a további kutatás fogja bővíteni ismereteinket e téren.

A mondottakból következik, hogy a nemrég települt községek határának neveit a viszonylagos egyrétűség, a homogenitás jellemzi, mert nevei rövid idő lefolyása alatt keletkeznek. Ezt a homogenitást csak az bonthatja meg, ha (áttelepülés esetén) régi településhelyük neveiből néhányat névátvitellel az új lakóhelyük határában is meghonosítanak. Ilyen egysíkú névanyag jellemzi például a Szeged melletti Sándorfalva határát. A község csak az 1879-i árvíz után települt árvízkárosultakból. Teljesen szabályos, derékszögben szaladó utcái a mérnöki tervezés jelei. A település határának földrajzi nevei kevés kivétellel a *személynév* + *hegy* típusból (pl. Gémeshegy, Róvóhegy, Frankhegy), tehát a település korabeli birtokviszonyokat rögzítő nevekből tevődnek össze. Ezek különben a homokos talajon a XVIII. századtól kezdve telepített szőlők emlékei e vidéken. Csak ahogy (a községtől távo-

lodva) a Fehértóhoz érünk, ott válnak többrétűvé a nevek, mert a tó környékén folyamatos volt az emberi élet, a nagy vizet sokan felkeresték, mert élelmet nyújtott halászsoknak, pákászsoknak, madarászsoknak stb. Ez egyben felveti azt a kérdést is, hogy kik a névadói a település körüli földeknek, határrészeknek. A névtudományban általános az a vélemény, hogy a neveket a szomszédos, környező lakosság adja. Ez azonban csak a településnevekre érvényes, mert a faluk körüli határ elnevezése leginkább a birtokló település lakosságának érdeke; távolabbi vidék lakossága gyakran nem is ismeri őket. Ez természetesen nem vonatkozik a jelentősebb földrajzi alakulatokra (vízfolyásokra, dombokra). A határrészek névadásában a fenti tétel úgy módosul, hogy nem maga a tulajdonos a föld elnevezője, hanem a település lakossága, tehát az ott élő közösség.

Valamely vidék neveinek történeti rétegződését leginkább típusvizsgálattal lehet meghatározni, máskor pedig a nevek jelentéstartalmának elemzése segít a kor meghatározásban. Azonban mindenképpen sok helytörténeti ismeret is szükséges e munkához. A nevek korát meghatározó kritériumok két fő csoportját különböztethetjük meg: *formaiak* és *tartalmiak*. Formaiak a grammatikai és típustörténeti kritériumok, tartalmiak a szótörténeti, településtörténeti, gazdaságtörténeti, politikai történeti és más kritériumok.

A nyelvtudomány felderítette kihalt képzőinek eleven korát; ennek segítségével megállapíthatjuk az ilyen képzőkkel alkotott földrajzi nevek idejét. Egyes esetekben szótörténeti kritériumok nyújtanak segítséget a nevek korának meghatározásában. A levéltári iratokból megállapíthatjuk néhány szó kihalásának, valamint a helyébe lépő új szó elterjedésének idejét (pl. a *szállás* helyébe lépő *tanya* szóét), és ebből megismerhetjük a név korát. A nevek gyakran megőriznek olyan személyneveket, amelyek már kihaltak a vidéken, de a régi névjegyzékekből a családok ittlétének ideje (és vele a földrajzi név keletkezésének kora) néha meghatározható. Az idegen eredetű családneveknek akkor van kor meghatározó értékük, ha a vidék telepítésének folyamatába beleilleszthetők. A névtudomány alapvető megállapítása, hogy az egyes névtípusok csak bizonyos korban élnek [3], és így e típusok korhoz rögzíthetők. Az eseménynevek egy részének korát akkor lehet meghatározni, ha a jelölt eseményt a helytörténet vagy a néphagyomány számontartja. A névadás indítéka gyakran az ember foglalkozása. A különböző korok gazdálkodásának sajátos nyelvezeté alapján is lehet néha a név keletkezésének korára következtetni, de azon létesítmények (épületek, hidak, töltések stb.) neveinek kora sem kétséges, amelyek építésének idejét a lakosság ismeri.

Azt a célt tűztem magam elé, hogy az imént bemutatott elvi keretben egy vidék viszonylag teljes névgyűjteményének kronológiáját bemutassam, és ezzel e vidék névanyagának történeti rétegződéséből származó sajátosságát feltárjam. A teljes névanyagból természetesen csak azokat a neveket tárgyalhatom, amelyek idejét egyáltalán meg lehet határozni. Ezek száma azonban elég nagy, arra minden esetre elegendő, hogy a történeti rétegződés sajátosságát egy tájegységen bemutassam. Már előjáróban megjegyzem, hogy e vizsgálatból az is megvilágosodik, hogy a nevek keletkezésének kora nagy időre terjed ki, de korok szerinti megoszlásuk nem arányos, mert a régi időt csak kevés név képviseli, újabb időből viszont sok név származik.

A bemutatott nevek Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata című kéziratos munkából valók, saját gyűjtésem, és Makó, Óföldsé, Földsé és Maroslele települések határának élő és történeti nevei. Először a kor meghatározás különféle módjaiból adódó különféle típusokat mutatom be, majd az időrendbe

szedett nevek századok szerinti áttekintésével szemléltetem a vidék neveinek kronológiai megoszlását.

a) *Formai kritériumok.* A névalkotás formáinak (képzőknek, az összetétel módjainak stb.) névalkotáshoz való felhasználása korok szerint változik, ez teszi lehetővé a nevek rétegződésének felderítését. Azonban a formai kritériumok száma egyelőre csak kevés [4], és egy kisebb területen csak kevés névre alkalmazható. A mi vidékünkön a *-d* képzős nevek és a puszta személynévekből alakult földrajzi nevek kormeghatározásánál gondolhatunk formai kritériumokra.

A *-d* képzővel alkotott nevek a XIV. század előtti időben keletkeztek [5], bár olykor analógiásan is járulhattak a nevekhez későbbi időben. Azonban e vidéken olyan kis számban van e típus képviselve, hogy analógiás hatásra kevésbé gondolhatunk. Gyűjteményünkben mindössze három *-d* képzővel alkotott nevünk van: *Kisfalud*, *Kövesd*, *Férged*. *Kisfalud* nevünkben a *-d* képző kormeghatároló értéke nem nagy, mert e névről már a képző kihalása előtti időből, 1247-ből van okleveles adatunk [*Kysfalw*, 6]. Azonban ezen nincsen *-d* képző, de a rá következő — mindössze 9 év múlva előforduló — adat már *-d* képzős [1256: *Kysfalud*, 7]. Utána váltakoznak a képzős és képző nélküli adatok. Az utolsó 1337-ből való [8], mert e kis település a XIV. század közepe körüli időben elpusztult, illetőleg összeolvadt Szentlőrincsel [9]. A *-d* képzőnek a földrajzi neveken való megléte és hiánya gyakori jelenség, és a képző eleven korából való adatokon csak az lehet a magyarázata, hogy egymás mellett élnek variánsként, mert még nincsen a neveknek lezárt alakja, és becéző formában vagy becézés nélkül élnek a nevek. A kicsinyítő képzős nevek különben más nyelvekben is általánosak, például a franciában, németben [10], a szláv nyelvekben [11]. Ezért nem kell e variánsok kialakulását az írnokok pontatlan feljegyzésének tulajdonítani. *Kövesd* nevünkről csak a XVIII. századból van írásos emlékün, de fontos halászóvíz volt, amelyet bérbeadtak. A név meglehetősen nagy névcsalád alapjául szolgál: *Kövesdér*, *Kövesdfokja*, *Kövesdörvénye*, *Kiskövesdere*, *Nagykövesdere*, ezt pedig a vízér fontosságának és ebből következően hosszú élete bizonyítékának tekinthetjük. De bizonyára csak az alpnév való ilyen régi időből, a differenciált nevek csak későbbi alakulatok lehetnek. A harmadik *-d* képzős nevünk, *Férged* egykori településnév, amelyről első adatunk csak 1450-ből való, de minden későbbi adata is egészen a XVIII. századig *-d* képzős [12]. A vidék fontos települése volt, ezért talán nem tévedünk, ha korát a *-d* képző eleven korára, a XIV. század előtti időre tesszük.

A földrajzi nevek alkotói lehetnek *személynévek*, amelyek egymagukban vagy köznévvvel együtt jelölnek valamely területet. A *puszta személynévből* keletkezett földrajzi neveket a hazai és a külföldi szakirodalom egyaránt jellegzetes magyar névadás eredményének tartja [13]. Abban a tekintetben azonban már eltér a magyar kutatók véleménye, hogy ezzel a névadással ma is alkotunk-e neveket, vagy csak régen, a XIII. század előtti időben volt eleven névalkotási mód. Szeged vidékéről szóló dolgozatomban [14] SZABÓ T. ATTILA felfogását [15] tartottam elfogadhatónak, mert ebbe a típusba sorolható nevek közül többet is újabb keletkezésűnek kellett minősítenem. E vidék neveinek áttekintése is megerősít ebben a véleményben, sőt újabb bizonyítékot is tartalmaz e kérdésről. Az ide tartozó neveken azt vizsgálom, hogy rövidülés eredményei-e, vagy eredetileg is rövidek voltak. Olyan példákat kell kiválasztani erre a célra, amelyek keletkezésének kora megállapítható.

Először néhány olyan példát mutatok be, amelyekben a név rövidülése megállapítható. *Ágoston* nevünk az *Ágostonhalom* teljesebb névből rövidült, és nincsen kétségünk abban a tekintetben, hogy mindkét név azonos helyet jelölt, egy domborulatot Makó határában. E név rövidülése ezenkívül úgy is végbement, hogy az elő-

tag maradt el, tehát *Halom* alakúvá lett, amelyhez az újabban szokásos *-dülő* utótag járult: *Halomdülő*. Megrövidült *Borsos* nevünk a *Borsosere* összetételből. Mindkét név ugyanazt a vízeret jelölte. *Gospodi* a XIX. század elején rövidült *Gospodisziget*-ből, de csak alkalmi rövidülés lehet, mert a teljesebb alak is továbbélt. *Kollát* nevünk pusztaszemélynévből keletkezett, de ugyanazt a területet *Kollátrétje* néven is nevezték. Ki lehet mutatni, hogy ez az eredeti alak, és ebből rövidült a *Kollát* név. *Makó* nevünk 1450 és 1486 közötti időben rövidült *Makófalva*-ból azért, mert a település városi rangra emelkedett. A rövidülés folyamatát ezeken kívül még több névnél is igazolni lehet.

A nevek eredeti rövid voltát legbiztosabban azoknál a neveknél tudjuk kimutatni, amelyek újabban, a XVIII. századi nagy telepítések alkalmával ide telepített nemzetiségek családneveiből keletkeztek. E nevek fejlődését a gazdag levéltári iratokban szinte évről évre nyomon követhetjük, és így esetleges rövidülésüknek, illetőleg hosszabb hangtestüknek írásos emléke is maradt volna. *Hajdova* szláv személynévből keletkezett, egy XVIII. századi telepes nevét viseli a föld. A név keletkezése körüli időből már a mai alakjában maradt fenn a levéltár irataiban, ezért biztosan a pusztaszemélynévből keletkezett földrajzi nevek kései (XVIII. századi) emlékének tekinthető. *Ardics* nevünk is a XVIII. században települt szláv lakos nevét őrzi. Mellette *Ardicsihegy*, *Ardicsiszőlő* összetételei is vannak ugyan, de ezek újabb alakulatok, tehát az egytagú név bővült differenciáció útján. *Ködmönös* csak a XIX. század első feléből került elő a lele-makai egykori uradalom birtokkimutatásából. Bizonyára csak újabban keletkezett a név, kora esetleg a XVIII. századig nyúlik vissza.

Azonban néhány pusztaszemélynévből keletkezett (és talán nem rövidült) földrajzi nevünk régi időből való. Ilyen *Lele* nevünk, amely már a XIII. században megvolt, róla 1247-ből van adatunk. *Kollát* nevünk alapját képező családnév 1470-ben és 1552-ben mutatható ki a mi területünkön. *Gencs*-re az 1557–58. évekből van először adatunk, majd újra 1735-től a mai napig előfordul. A XVI. század előtt keletkeztetett két kun eredetű nevünk: *Döböröcsök* (talán *Döböröcsökhalom* is) és *Karabuka*, amelyek elhelyezkedésükkel jól csatlakoznak a Hódmezővásárhely körüli kun nevekhez.

b) A nevek keletkezésének korát gyakran *tartalmi kritériumok* alapján lehet meghatározni. Számos név egészének vagy csak egy tagjának jelentéstartalma olyan természetű, hogy belőle a név keletkezésének korára lehet következtetni. A nevek megörökíthetik a terület történetének valamely eseményét, vagy a régi gazdálkodás és birtoklás nyelvének őrzői lehetnek. A nevek más csoportjánál a védőszentek neve igazít el kormeghatározásunkban, számos esetben pedig a többtagú földrajzi nevek olyan családnevet tartalmaznak, amely telepéseknek a neve, és a család letelepedésének ideje a névjegyzékből megállapítható. Ez utóbbi csoportot tekintjük át először.

Személynevek köznévvvel együtt is alkotnak földrajzi nevet, és a személynevek alapján is következtetni lehet a földrajzi név keletkezési korára. Az Alföldön a nagy háborúk után a kipusztult lakosság helyébe mindenünnen toboroztak telepeseket, magyarokat és más nemzetűeket egyaránt. A telepítések részben csoportos és időhöz köthető népmozgalmak, részben pedig egyéni települések voltak, de mindkettőnek a nyoma megtalálható a korabeli névjegyzékekben azáltal, hogy egy-egy új család neve bukkan fel időnként. Ha pedig a családnév első jelentkezésének idejét és a nevet tartalmazó földrajzi név legrégebbi adatát egybevetjük, akkor ebből a név keletkezésének hozzávetőleges idejét megállapíthatjuk. Mindezt azonban csak a török

háborúk utáni telepítésekre lehet alkalmazni, mert erre a vidékre vonatkozó rendszeres névjegyzékek csak a XVIII. század óta maradtak fenn a levéltárban.

A földrajzi neveket alkotó magyar családnevek közül néhány csak a XVIII. század végétől található meg a névjegyzékekben, holott az előző évtizedekből is gazdag névtáraink vannak. Ezért a velük alkotott földrajzi nevek is csak azóta keletkezettek, ilyenek: *Jakabfenék*, *Jakabrét*, *Meszesdülő*, *Sűrűtanya*, *Szappanosdülő*, *Tézsleér*, *Tézslesziget*.

A nemzetiségek csoportos településének idejét ismerjük, ebből az idegen eredetű nevet tartalmazó földrajzi név korát könnyen megállapíthatjuk a korabeli névjegyzék alapján. A XVIII. századi nagy telepítések óta keletkeztek: *Bogdány*, *Buják*, *Goszpodí*, *Görögzigetje*, *Grécziéféle*, *Jángor*, *Kúszoktanyája* és talán ezek differenciációi. A XVIII–XIX. század körüli időből való *Babályhalom* nevünk, amelynek az előtagja a XVIII–XIX. század óta itt élő család neve. Közülük jól ismeri a nép ma is *Babály Gyurká*-nak, a vidék betyárának a nevét. A *Marsihalom* *Marsi Pista* nevét őrizte meg, akit a múlt század 60-as éveiben akasztottak fel betyárdodás miatt.

Területünkön viszonylag sok, *szentek nevéből* alkotott földrajzi nevünk van, amelyek részben alapnevek (Szentlőrinc), részben differenciált nevek (Ószentlőrinc). E nevek leginkább a település temploma védőszentjének nevét őrzik (Szentlászló, Szentlőrinc, Szentmargita?, Szentmiklós), egy közülük pedig csak arra mutat, hogy egy szentnévvel jelölt közeli település birtoka volt (Kalára). A szentek nevével alkotott településnevek úgy keletkeztek, hogy a település magvát alkotó templomot régen egy védőszent tiszteletére ajánlották fel, mert a lakosság tőle várta a védelmet. A templom neve azután a köréje keletkezett település nevévé vált; ez a névdivat a XIV. század előtti időre jellemző [16]. Neveink *Kalára* kivételével a magyar nyelvterület legelterjedtebb szentnevei, belőlük országszerte számos földrajzi név alakult. *Szentlászló*, *Szentmargita*, *Szentlőrinc* és *Szentmiklós* azonos kor kultuszának emlékei, amelyeket a fenntartó nép jól ismert, és gyakran választotta őket különféle intézmények (céhek) védőszentjéül is a környéken. *Szentlászló* a szegedi gombkötők és mészárosok, *Szentlőrinc* a tímárok védőszentje [17], *Szentmiklós* a vizenjárók patrónusa, *Szentmargit* napját Tápén régen népi szokással ünnepelték [18]. Ezzel szemben *Szentkalára* kultusza nem lehetett olyan általános, mint a többi. Talán ezzel magyarázható, hogy nincsen olyan adatunk, amelyeken a *szent* előtag a néven volna. Ugyanezt tapasztaltam *Ányás* nevéénél; ennek a XI. századig visszanyúló adatai között nincsen *szent* jelzős alak [19]. Az sincs azonban kizárva, hogy téves BOROVSKYNAK az a megállapítása, hogy *Klárafalva* neve temploma védőszentjének nevét viseli [20]. Ilyen szentnevet számon tart ugyan az egyház, de a magyar nyelvterületen sincsen *Szentklára* településnév [21], holott a legritkább szentnevek is előfordulnak települések nevéként, mint például *Szentbibor*, *Szentborbás*, *Szentkozma* stb. Sőt a *Klára* keresztnév is nagyon ritka helynévben, köznévvé összetéve is csak egy réginek látszó településnévben (néhány major és egy fürdőhely nevét figyelmen kívül hagyva; 22) található. Azonban *Klárafalva* így is régi név, mert már 1488-ból van róla adatunk, és a *-falva* utótagú neveket szakirodalmunk a XIII. század utáni időből valóknak tartja [23]. A mi Kaláránk nem azonos Klárafalvával, hanem a falu-nak a Maroson túli birtoka volt csupán. Azonban névadása bizonyára azonos korú a faluéval, mert a régi települések e vidéken a folyón túli területet is korán birtokukba vették, hogy ezzel a halászatot, legeltetést és az átkelést a Tiszán biztosítsák. Ennek nyoma van a névadásban is. *Tápé* község Tiszán túli birtoka a *Tápairét*, *Álgyő* (a régi *Győ*) falué a *Gyevirét*, a kihalt *Fark* falu birtoka volt a *Farkirét*,

Kovázdé a *Kovázdirét*. Az Anonymus említette *Curtueltou* a Tiszán túli *Körtvélyes* halastava volt [24].

A telepítések nyelvi emlékei. A telepítések legrégibb nyoma *Landor* nevünk, amely — mint közismert — annak emlékét őrzi, hogy a XI. században a Dél-Alföldre telepített magyar törzsek részeivel más népelemek — dunai bolgárok — is települtek. A velük együtt települt magyar törzsekre emlékeztetnek a közeli hódmezővásárhelyi és a kevésbé ismert szegedi *Tarján* [25]. *Landor* és a szegedi *Tarján* a folyók, a hódmezővásárhelyi *Tarján* jelentős régi belvíz melletti földháton található, és e nevek összefüggése nyilvánvaló.

1682-ben a törökök Makót feldúlták, a környéken fekvő kis települések pedig jóval előtte már elpusztultak. A törökök kiűzése után nagyarányú telepítés kezdődött, és e népmozgalmak nyoma maradt a földrajzi nevek szókincsében. A betelepülők által elfoglalt földet az *ülés*, *fogás*, *osztás* köznevekkel jelölték, és ezeket használták fel a névadásban is: *Újfogás*, *Újosztás*, *Legújabbosztás*, *Újülés*. E nevek a XVIII. és a XIX. század fordulója körüli időből valók. Ma már kihaltak e nevek, csak a levéltári iratok őrizték meg őket. Az *ülés* köznévként és névalkotóként is már régen kihalt, de a *fogás* és *osztás* is elavult, mert ennek a fogalomnak a jelölésére a *juttatás* (*juttatott föld*) szó terjedt el a hivatalok útján. Ezzel jelölték a fel szabadulás után az osztott földeket.

A törökök kiűzése után 1740 körül a Nyírségből meg bizonyára a régi Észak-Magyarországról, a Felvidékről nagyobb számban telepítettek lakosságot Makóra, annak környékére, és ennek emléke a földrajzi nevekben fennmaradt. A telepéseket a lakosság *oroszoknak* nevezte, mert bizonyára *kisoroszoszok* (akkori nevükön rutének) is nagy számban lehettek közöttük. A XVIII. század közepe táján keletkezhetett *Orosztemető* nevünk, bár róla csak 1819-ből van levéltári adatunk. Csoportosan települtek be a városba a XVIII. században, ezért több utcát, intézményt neveztek el róluk: *Kisoroszosz ucca*, *Nagyoroszosz ucca*, *Oroszosz ucca*, iskolájuk neve *Oroszosz iskola* volt.

A vízszabályozás nyelvi emlékei. A Tisza és a Maros folyók szabályozása a vidéken nagy változást okozott, és ez a földrajzi névadásban is nyomot hagyott: a vízszabályozás fogalmi körébe tartozó nevek keletkeztek. A terület fő folyójának, a Marosnak a szabályozását ugyan már a XVIII. században tervbe vették, kisebb kiigazítást végeztek is, de a végleges szabályozás csak 1858 körül valósult meg [26]. Ezért a vízszabályozás fogalmi körébe tartozó nevek keletkezését elég pontosan meghatározhatjuk, a XVIII. század második felétől a múlt század közepéig keletkeztek. A Maros éles kanyarait elzárták, és ezekben a medrekben megállt a víz folyása. Ez a szemlélet az indítéka a névadásnak a *Döglöttmaros*, *Dögmaros*, *Holtmaros* neveknél. Az új meder neve ekkor *Újmaros* lesz, a régié *Ómaros*. A kanyarok átvágásakor két meder is volt tehát. Amelyik a településhez közel feküdt, az volt az *Innensómaros*. Ezen a néven említik a Nagymaroson innen elnyúló keskeny Maroságot is. Az értelemszerűen várható *Túlsómaros* név nem került elő, talán nem is keletkezett, mert nem tartozott a település birtokához. A nagy kanyarok átvágásakor keletkezett a *Deszkiátvágás* név. A folyók szabályozása után, a századforduló körül csatornázzák a vidéket, ekkor keletkezik a *Csorgó* név, amely a békéssámsóni főcsatorna népi neve. A differenciált nevek is ebből az időből valók. A vízszabályozással egyidőben hatalmas töltésrendszer épült a Maros mindkét partjára, és ennek az emléke több *töltés* utótagú nevünk (*Csíkésitöltés*, *Kákásitöltés*, *Karika-töltés*, *Lúdváritöltés*, *Zugolyitöltés*). A víz újabb szabályozása előtti időben is volt néhány töltés a területen, ennek emlékei a *Régitöltés*, *Réitöltés*, *Keresztöltés* neveink. Ezek a XVIII. század második feléből valók.

A gazdaság- és birtoklástörténeti nevek keletkezési idejük szókinszét tükrözik. A török háborúk alatt a Makó körüli sok régi település elpusztult, és földjük a város határát nagyra növesztette akár csak más alföldi városét [27]. A város körül voltak a belső legelők valahol a *Honvéd* városrész, *Cigánybécs*, *Kisörzető*, *Kenyérváró*, *Ménészjárás* tájékán. Ennek emléke, hogy e nevek közül több az állattartás köréből való ebben az övezetben. A belső legelő és a szántók határát nagyjában az *Ugarszél* nevünk jelöli. Távolság volt a szántóföldek övezete, amelyen háromnyomásos gazdálkodás folyt a *nyomás*, *ugar* utótagú nevek tanúsága szerint (*Külsőnyomás*, *Csordanyomás*; *Ugar*, *Régiugarok*, *Rákosiugar*, *Igásiugar*). Ezek közel a Csörgőig és északra is meghosszabbított vonaláig terjedtek. Ezen kívül volt a külső legelő, amelyen szilaj állattartás folyt. A földművelő és a pásztorkodó ember létesítette a szállásokat, tanyákat, mint az *Igásiszállások*, *Szállások*, *Dáliszállás*, *Rákositanya* [29]. A város határának növekedése és tagolódása a török hódoltság vége óta alakult ki, tehát e tárgykör földrajzi nevei a XVIII–XIX. század körül keletkeztek.

1719-ben a terület nagy részét a király a csanádi püspökségnek adományozta. A földesúri jogokat gyakorló püspökök birtoklásukat a terület földrajzi neveivel is kifejezték, ezért néhány név elé a *püspök* meghatározó elemet tették: *Püspökmakó*, *Püspöklele*, *Püspökugar*, *Püspökrét*. Ezek közül azonban csak a *Püspöklele* terjedt el, és a település hivatalos neve volt 1945-ig. A püspöki uradalom a nagybirtok szűkítésére különféle építményeket létesített, és néhánynak a neve földrajzi névvé vált, ezek *Csöszház*, *Fehérház*, *Nagygöré*. Keletkezésük idejét a XVIII. század vége és a XIX. század eleje közötti időre tehetjük.

c) *Egyéb kormeghatározó kritériumok.* Neveink egy csoportjának korát sem formai, sem tartalmi kritériumok alapján nem lehet meghatározni, mert sem a névalkotás módja, sem a név jelentéstartalma nem nyújt segítséget keletkezési idejük megállapításához. Azonban ezek egy része se meghatározhatatlan, mert az újabbak, a 70–80 éve keletkezettek idejét az élő néphagyomány számotartja. De ide soroljuk azokat a neveket is, amelyek korának meghatározására csak annyi fogódzónk van, hogy róluk okleveles (levéltári) adat maradt fenn. Ezek helytörténeti szempontú mérlegelése néha pontosabb meghatározást is eredményezhet.

Neveink egy csoportjáról levéltári (okleveles) adatok maradtak fenn. Azonban a név első írásos feljegyzésénél régebbi is lehet, hiszen csak a véletlenül múlik, hogy valamely nevet mikor jegyezték fel, és melyik feljegyzés maradt fenn. Az írásos adat mindenesetre a név meglétének hiteles bizonyítéka, és támpontul szolgálhat arra, hogy más megfontolások alapján olykor előbbi létre is következtessünk. Ezek azonban legtöbbször csak feltevések maradnak. Ha valamely régi névnek az okleveles adatnál korábbi meglétére nézve semmi más támpontunk nincs, akkor e dolgozat végén közölt kronológiánkban szükségből az oklevél kelte szerinti helyre soroljuk nevünket, de külön jellel (o = okleveles adat) jelöljük.

A névről szóló utolsó adat kormeghatározó értéke viszont nagyobb, mert feltehetjük, hogy utolsó adatolása körüli időben halt ki a név. Ezt arra alapítjuk, hogy a név a nagyszámú levéltári iratokból (a falu határának leírása, végrendeletek stb.) előkerült volna később is, ha még élt volna. Ebben a fejezetben nem tárgyaljuk azokat a régi adatolt neveket, amelyeket valamely korhatároló kritérium alapján (pl. a szentek neveit) már máshol bemutattunk.

Az 1247-ből származó oklevél említi a *Velnök*, *Tömpös*, *Szárazér* neveket. *Velnök* még a honfoglalás előtti szláv lakosság települése volt, és nevét a honfoglaló magyarság is átvette. Ezért a név jóval korábbi első okleveles adatánál, a honfoglalás előtti időből való. Később a magyarság ajkán differenciálódik a név *Al-* és *Felvelnök*-re az 1256-ból való adatok szerint a két közeleső települést jelölve, de

a differenciálatlan *Velnök* is továbbél még 1488-ig. *Felvelnök* 1299-ben halt ki, amikor *Makófalva* névvel jelölték a települést. *Szárazér* nevünkről 1247-ből való az első adatunk, de feltehetjük, hogy jóval korábban — az első században is — megvolt ennek a régen jelentős víznek a neve. *Tömpös* falu neve 1247-től a mai napig fennmaradt határrész nevéként. Első okleveles említésénél régebbi meglétét nem lehet igazolni. Néhány évvel későbből a faluhoz tartozó sziget neve is fennmaradt: *Tömpösisziget* (1256). A régi falukhoz tartozó vizeket, szigeteket a falut megszálló lakosság egyidőben birtokba vette, ezért *Tömpös* falu nevével egyidős lehet. Az 1256-ból való oklevélben a *Balogkereke* név található még. A kihalt *kerek* 'erdő' szó élettartama adhatna a név koráról közelebbi felvilágosítást, azonban szótáraink csak vele alkotott földrajzi neveket közölnek jóformán, abból pedig a köznév élettartamát nem lehet megállapítani, hiszen a földrajzi nevekben fennmaradnak kihalt köznevek is. Ugyanabban az oklevélben (1256) fordul elő a *Köztelek* és *Malomszög* név, de korábbi meglétét bizonyító adatunk nincs. 1299-ből való az első adatunk *Makófalva*-ról, a későbbi *Makó*-ról. Az oklevél a nevet születése pillanatában örököltette meg, amikor még a régi név (*Felvelnök*) és az új egymás mellett éltek. A település természetesen ennél régebbi, mert a területén népvándorlaskori és Árpád-kori leletek kerültek elő. Ezt a Maros kanyarában fekvő kiváló településhelyet a magyarság a honfoglalás után nemsokára megszállhatta.

Csak 1331-ből maradt fenn *Batida* neve, és nem is tarthatjuk nagyon réGINEK, hiszen a Marostól távol, belvizek melletti hátsó részén települt falu volt, amely már nem helyezkedhetett el a Maros mellé, mert ott már egymást érték ekkorra a települések. A helység fekvésének is van korhatároló értéke, bár a Makó körüli terület nem volt síványhomok, mint Szeged környéke, hanem vízjárta rétek, legelők vették körül, ahol korai települések keletkezését sem tartjuk lehetetlennek. 1337-ből maradt fenn a Makót átszelő *Fok* vízerünk, egy Makó környéki *Eresztvény* nevű erdő, és ugyanaból az évből való *Vásárhelymakó*. 1360-ból pedig *Vásárosfalva* ismeretes. Korábbi meglétüket feltételezhetjük, de ezt igazolni nem lehet. Egy 1337-ből való oklevél őrizte meg *Beltömpös* (másképpen *Nagytömpös*) nevét. Ez az adat azért becses számunkra, mert belőle arra lehet következtetni, hogy *Tömpös* nemcsak maga volt jelentős település, hanem a kirajzott lakosság az egyidőből fennmaradt *Szentmiklóstömpöse* mellett már *Kistömpös* nevű falut is megalapította, holott arról csak 1508-ból való az első írásos emlékün. Tehát 1247, a *Tömpös*ről szóló első adat és 1337 közötti időben differenciálódott a név. Egyidőben pedig a *Tömpös* neve is *Nagytömpös*sé vált, hogy ellentét párt alkosson. Ugyanerre az időre tehetjük az összefoglaló *Kéttömpös* nevet (hiszen mindkét falunak meg kellett lennie már ekkorra), holott első okleveles adata kissé későbbi, csak 1344-ből való.

Földeák nevünk előtagja a *Fil* ~ *Fül* csonkítással keletkezett becenév, amely a XIII—XIV. században élt [28]. A földrajzi névről első adatunk 1406-ból való, de feltételezhetjük, hogy már az előző századokban is megvolt a név. Ezen a helyen mindenesetre már régebben is lehetett település valamilyen néven, mert a régi *Szárazér* partja emberi településre nagyon alkalmas volt. Az ásatások ennek bizonyítékai, mert a falu területén népvándorlaskori és korai Árpád-kori leletek kerültek elő [30]. *Csókás* (1456), *Igás* (1508), *Rákos* (1530) neveink korának meghatározásához kevés támpontunk van. *Csókás* a Marostól távoli település volt, *Igás* területén fennmaradt templomrom sem régebbi első adatánál. *Rákos* helyén levő épületrom is csak XVI. századi lehet. *Dálegyház* nevünknek első okleveles emléke 1555-ből való, azonban a területén nagy számban előkerülő korai Árpád-kori leletek, a név gazdag családja bizonyossá teszik, hogy legalább a XIII. századig visszanyúl

a falu története. Településhelye is megerősít ebben, mert egy vízerekkel átszött, magas partos részen feküdt, amelyet már korán benépesíthettek.

A XVII. századból alig van okleveles emlékünknél, és az Országos Levéltár gyűjteményéből is csak keveset szerezhettem. A XVIII. század második felétől gazdag levéltári anyag van ugyan, de a hiányzó másfél század miatt e század anyaga a nevek keletkezésére nézve nem nyújt segítséget, hiszen már előzőleg, a hiányzó másfél század alatt is lehettek róla adatok. Ezért a XVIII. századi levéltári iratokban először jelentkező nevek keletkezési korára csak más kritériumok alapján következtethetünk. Ezzel szemben a XIX. században először előforduló neveket bizonyos óvatossággal ebben a korban keletkezetteknek tekinthetem. A XVIII. század gazdagabb irattárának különféle kimutatásaiban, birtokügyekről szóló irataiban feltehetően előkerült volna a név, ha meglelt volna már akkor. Mégis a kormegállapítás sok megfontolást igényel, és a név első előfordulásán kívül lehetőleg más fogódzót is kerestem. Azonban a nevek kis számának kormeghatározását lehetett csak elvégezni.

A XIX. század első negyedében keletkeztek *Bivaloskert* (1808), *Dálímajorság* (1839), *Itató* (1805) neveink, amelyek annak az emlékei, hogy az uradalom akkor alapította gazdasági létesítményeit. Az uradalom földjeiből bérelt terület az 1808-ból fennmaradt *Mészárszékárendások kaszálója*, amely a vágómarhák ellátását biztosította. Más bérlemények nyomorúságos viszonyainak emléke *Halesz* (1827) és a *Hatrongyos*. A Maroson 1829 körül fahídat építettek, ez volt a *Nagyhíd*, amely a régebbi *Makairév* helyén épült.

Hagyományon alapuló kormeghatározások. Neveink egy csoportja a levéltár irataiban nem fordul elő, mert újabb keletű, csak a századforduló óta keletkeztek. Ezek korának meghatározásában a levéltár negatív vallomása mellett adatközlőim visszaemlékezései segítettek. A század elején keletkezett építmények, létesítmények nevei: *Bakacsárda*, *Dezsőmajor*, *Csányirampa*, *Hoppmegálljcsárda*. A föld bérlőinek nevéből keletkezett a *Dánielféle föld* név. Közvetlenül a felszabadulás utáni időben alakult a *Ládaváros* tréfás nevünk, amellyel az uradalmi épület anyagából épített házakat jelölik. Végül az 50-es évek óta keletkeztek a termelészövetkezetek mester-séges nevei: *Béke*, *Felszabadulás*, *József Attila*, *Kossuth*, *Köztársaság*, *Úttörő*, *Vihar-sarok* tsz. Számuk ma már nagyra nőtt, de a gyűjtés lezárásakor még kis számban voltak.

A földrajzi nevek kronológiai áttekintése

A földrajzi név	Adatolása	Keletkezésének ideje
Maros	Herodotostól máig	Ősi időkre nyúlik vissza.
Velnök	1247—1488	Honfoglalás előtti szláv név.
Landor	1805-től máig	A XI. században telepített dunai bolgárok idejéből.
Szárázér	1247-től máig	Régen nagy víz volt, ezért neve már korán meglehetett.

XIII. század

Szentlászló	1256-tól máig	A védőszentek nevével való névadás a XIII. században tipikus.
Szentlőrinc	1247-től máig	” ”
Szentmargita (Margita)	1265—1329 (1746—máig)	” / ”
Szentmiklós	1337—1836	” ”
Makó(falva)	1299—máig	A név 1299-ben keletkezett, de a település régebbi, előtte <i>Felvelnök</i> a neve. Régebbre utalnak a népvándorláskori és korai Árpád-kori leletek.

XIII—XIV. század

Földeák	1332/1572—máig	Bár korai Árpád-kori leletek vannak a területén, de a XIII—XIV. sz.-ban élő becenév az alapja.
Férged	1450—1702	A -d képzője a XIV. sz. előtti időre mutat.
Kisfalud	1247—1337	” ”
Kövesd	1761—1857	Nagy névcsaládja is régisége mellett szól.

Az Árpád-kor tágabb idejében keletkezett nevek

Balogkereke	1256	A <i>kerek</i> 'erdő' régen kiveszett (o).
Batida	1331—máig	A Marostól távolabb van, így csak jóval a honfoglalás után települhetett (o).
Dál	1247/1340—máig	Korai Árpád-kori leletek.
Dálegyház	1555—1702	Korai Árpád-kori leletek.
Lele	1247/1340—máig	Népvándorláskori és korai Árpád-kori leletek
Köztelek	1256	A Marostól távol települt (o).
Malomszög	1256—1285/1572	—
Búcsúháza	1360	A -háza útótagúak régiek (o).
Kalára	1788—máig	A -falva útótagú nevek a XIII. sz. utáni időből valók. Klárafalvával egyidejű.
(Klárafalva)	(1488—máig)	Árpád-kori rom.
Tömpös	1247—máig	Árpád-kori rom. Kéttömpös (1344) tanúsága szerint már korán differenciálódott.
Nagytömpös	1563—1584	—
Kistömpös	1508—1584	” ”
Kéttömpös	1344	A differenciált nevek összefoglaló elnevezése, tehát velük egyidős (l. Nagytömpös).
Tömpösisziget	1256—1858	A XIII. sz.-ban monostor volt rajta.
Beltömpös	1337	Nagytömpös (l. ott) más neve.

XV. század

Csókás	1456—máig	A Marostól távoli település, így csak kései lehet.
Kollát (Kollátrétje)	1805/1852-ben is	A csn. a XV. és XVI. sz.-ban fordul elő.
Döböröcsök	1883	Kun eredetű név a XVI. sz. előttről.
Karabuka	1791—máig	” ”

XVI. század

Gencs	1735—máig	A csn. 1557—8 között fordul elő.
Igás	1508—máig	Templomának romja e korból (o).
Rákos	1530—máig	Épületrom, leletek e korból (o).

XVIII. század

Ardics	1787—maig	XVIII. sz.-i telepes csn.-e.
Bogdán(ér)	1776—maig	„ „
(Bogdánfok)	1759	
Buják	1763—maig	„ „
Gospodi	1808—1824	„ „
Grécziéfele	1794	„ „
Hajdova	1782—maig	„ „
Jángor	1772—maig	„ „
Kúszoktanyája	1809—19	„ „
Vetye	1803—maig	„ „
Görögszigetje	1836	XVIII. sz.-i telepes ragadványneve.
Kenyérváró	1785—maig	A törökök kiűzése utáni állattartás neve.
Kisörzető	1804	„ „
Ménészjárás	1802	„ „
Jakabfenék	1805	A csn. a XVIII. sz.-i névjegyzékekben fordul elő.
Jakabrét	1803	„ „
Tézslaér	mai név	„ „
Tézsasziget	mai név	„ „
Meszesdülő	mai név	„ „
Sűrűtanya	mai név	„ „
Szappanyosdülő	mai név	„ „
Orosztemető (Orosz,	1819	A XVIII. sz.-ban végzett telepítés emléke.
Kisorosz, Nagyorosz utca)		

XVIII—XIX. század

Döglöttmaros	1786	A XVIII. sz. közepétől a múlt század közepéig végzett vízszabályozás emléke.
(Dögmáros)		„ „
Holtmaros	1735—maig	„ „
Innensőmaros	1798	„ „
Ómaros	1848	„ „
Újmaros	1849	„ „
Csipkésítettés	1814—maig	„ „
Kákásítottés	1814—24	„ „
Deszkiátvágás	1843—maig	„ „
Karikátöltés	1802—43	„ „
Keresztöltés	mai név	„ „
Lúdváritöltés	1821	„ „
Régitöltés	1831—1857	„ „
Rétitöltés	1824—1840	„ „
Zugolyítottés	1818—1821	„ „
Igásugar	1870 k.—maig	A XVIII—XIX. sz.-i gazdálkodás emléke.
Rákosiugar	1870 k.—maig	„ „
Ugar	1790—maig	„ „
Ugarszél	1825—maig	A XVIII—XIX. sz.-i gazdálkodás emléke.
Régiugarok	1817	„ „
Újfogás	1790	A XVIII—XIX. sz.-i telepítések emléke.
Újosztás	1813—1828	„ „
Legújabbosztás	1842	„ „
Újülés	1806	„ „
Csősház	1837—1858	A püspöki uradalom gazdasági építménye
Fehérház	1791—maig	„ „
Nagyóré	1808	„ „
Püspöktele	1921—1945	E néven újra falu rangjára emelkedik a püspöki uradalomban.
Püspökmakó	1827	Az uradalom rövid életű névadása.
Püspökugar	mai név	Az uradalom megalakulása óta keletkezett név.
Püspökrét	1860	„ „
Babályhalom	1836—1864	A csn. a XVIII—XIX. sz.-i iratokban van meg.

XIX. század

Szállások	1818	Kb. 1820 előtti a név, mert ekkor halt ki a szállás szó.
Szállásföldek	1795	" "
Dáliszállás	1819—20	" "
Igásiszállások	1792	" "
Városszállása	1817	" "
Belsőtanya	1839	Kb. 1820 óta terjedt el a tanya szó.
Dálitanya	1839—maig	" "
Igásitanya	1870 k.	" "
Kistanya	mai név	" "
Rákositanyák	1870 k.	" "
Roszvizitánya	mai adat	" "
Szárazéritanya	1864	" "
Várostanya	1829—1831	" "
Bivaloskert	1808—13	Az uradalom újabb létesítménye.
Itató	1805—57	" "
Mészárszékárendások		
kaszálója	1808	A XIX. sz. első negyedében bérbevett föld.
Marshalom	mai adat	Marsi Pista betyárt itt akasztották fel 1860 körül.
Nagyhid	1828	Az 1926-ig meglévő fahid neve.

XX. század

Bakacsárda	mai adat	A század elején keletkezett a lakosság viszszaemlékezése szerint.
Dezsőmajor	mai adat	" "
Csányirampa	mai adat	" "
Dánielféleld	mai adat	" "
Hoppmegálljcsárda	mai adat	A század elején keletkezett a lakosság viszszaemlékezése szerint.
Csirkésdülő	mai adat	" "
Ládaváros	mai adat	" "

Az 50-es évek óta keletkeztek: Béke, Felszabadulás, József Attila, Kossuth, Köztársaság, Úttörő Viharsarok tsz.

JEGYZETEK

- [1] INCZEFI GÉZA: MNy. LXII, 72—79.
- [2] Vö. pl. ADOLF BACH II/2, 487 §.
- [3] pl. KNEZSA Keletmagy.; BÁRCZI GÉZA, Szókincs²; A. BACH, Deutsche Namenkunde; Wegweiser zur Namenforschung, Halle (Saale) 1962.
- [4] Vö. BÁRCZI GÉZA, Szókincs² 151—62.
- [5] D. BARTHA KATALIN, Szóképzés 103; BÁRCZI GÉZA, Szókincs² 155; KERTÉSZ MANÓ: Nyr. 68, 68.
- [6] ÁUO. VII, 243; GYÖRFFY GYÖRGY I, 860.
- [7] ÁUO. VII, 429; GYÖRFFY GYÖRGY i.h.
- [8] I. GYÖRFFY GYÖRGY i.h.
- [9] BOROVSZKY SAMU, Csanád vm. tört. II, 288.
- [10] A. BACH II/1, 252 §.
- [11] PON 206—13.
- [12] L. BOROVSZKY SAMU i.m. II, 181.
- [13] L. a magyar irodalmat INCZEFI GÉZA: A szegedi Ped. Főisk. Évk. 1960, 40; a külföldi irodalomból megemlítem ADOLF BACH munkáját, II/1, 334.
- [14] INCZEFI GÉZA: a Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve 1960, 40—43.
- [15] MNy. II, 85; MNy. XXXVI, 127—9.
- [16] KNEZSA ISTVÁN, Keletmagy. 131; BÁRCZI GÉZA, Szókincs² 154—5.
- [17] REIZNER JÁNOS, Szeged tört. III, 456, 469.
- [18] BÁLINT SÁNDOR, SzegSz.
- [19] INCZEFI GÉZA, Sövényháza földrajzi nevei. 1958.
- [20] BOROVSZKA SAMU i.m. II, 300.
- [21] Hnt. 1944.

- [22] Hnt. 1944.
 [23] KNIEZSA ISTVÁN, Keletmagy. 128—9.
 [24] INCZEFI GÉZA, Sövényháza földrajzi nevei. 1958.
 [25] SZEREMLEI, Hódmezővásárhely tört. II, 437; KNIEZSA ISTVÁN, Magyarország népei 458; MELICH JÁNOS, HonfM. 359; NÉMETH GYULA, HonfKial. 255—6.
 [26] EPERJESY KÁLMÁN, A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei Könyvtár 12 sz. Makó, 1927.
 [27] GESZTHELYI NAGY LÁSZLÓ, A magyar tanyarendszer kialakulása. Kecskemét 1925.
 [28] PAIS: MNY. XX1, 110-1
 [29] ERDEI FERENC, A makói tanyarendszer NéNy. IV, 91, 143; Balogh: Ethn. LXX, 291—312.
 [30] BÁLINT ALAJOS, Csanád, Arad és Torontál vármegyék katasztere. Csanádvármegyei Könyvtár 37. Makó, 1941.

ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ НАСЛОЕНИЯХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Г. Инцефи

Историческое наслоение географических названий определённой территории охватывает большой отрезок времени. Однако, среди имён пограничной полосы количество старых названий незначительно, а возникшие в более новое время чаще встречаются. Наблюдаемая пропорция в историческом наслоении названий территории зависит от формирования истории края: тот край, в котором произошло меньше исторических событий, связанных демографическими движениями, там можем считаться с большим количеством исторических названий, охватывающих и более ранний период. В то же время, на территориях, подвергшихся многим испытаниям, осталось очень мало старых географических названий, потому что во время демографических движений между коренным населением и поселенцами из-за больших разрушений очень слабая связь могла возникать. Названия недавно возникших поселений очень односторонны, представлен только один тип. Раскрытие времени происхождения названий может произойти на основе критерий формы и содержания. Автор определяет время происхождения географических названий одного района (окружности города Мако) на основе разных критерий. В конце работы автор поставил материал в хронологическую таблицу по векам.

ÜBER DIE ZEITLICHE SCHICHTUNG DER ON

Von G. Inczeffi

Die zeitliche Schichtung der On irgendeiner Gegend umfasst einen grösseren Zeitabschnitt. Unter den FLN ist aber die Zahl der alten Namen nur gering, die neu entstandenen sind häufiger. Die in der zeitlichen Schichtung der Namen einer Gegend bestehende Proportion hängt von dem geschichtlichen Werdegang einer Gegend ab: eine Gegend, die der Schauplatz nur weniger mit Migration verbundenen geschichtlichen Ereignissen war, dort ist auf eine grössere Zahl des sich auf ältere Zeit erstreckenden historischen Namengutes zu rechnen. Dagegen überbleiben auf einem viele Verwüstung erlittenen Gebiete nur sehr wenige historische FLN, weil zwischen den Urwohnern und den Siedlern wegen der Verwüstung nur eine lose Berührung bestehen konnte. Die Namengebung der unlängst angesiedelten Dörfern ist nur einfach, abwechslungsarm, es ist sozusagen nur mit einem Typ zu rechnen. Die Bestimmung der Entstehungszeit der ON kann auf Grunde von formellen und inhaltlichen Kriterien ausgeführt werden. Der Verfasser bestimmt die zeitliche Schichtung der FLN einer Landschaftseinheit (der Gegend der Stadt Makó) auf Grunde von verschiedenen Kriterien. Am Ende des Aufsatzes fasst der Verfasser das Namengut in eine kronologische Tabelle nach Jahrhunderten zusammen.

A {-LAK} BENNFOGLALÓ ALAK HELYE A MAGYAR IGERAGOZÁS RENDSZERÉBEN

Írta: LOTZ JÁNOS*

Mint ismeretes, van a magyarban egy {-LAK} [1]-ra végződő igealak, amelyet akkor használunk, amikor a beszélő maga (egyes szám első személy) a cselekvés alanya és a közelebbiről ismert hallgató vagy hallgatók (második személy) a cselekvés tárgya, pl. *látlak* [2]. Ezt a formát *implikativusznak* [3], magyarul *bennfoglaló* alaknak fogjuk nevezni. E dolgozat célja, hogy meghatározza ennek az alaknak a helyét a magyar igeragozási rendszerben.

A magyar nyelv újabb grammatikái az implikativuszt az úgynevezett „tárgyas” formák közé sorolják — a XVI—XVII. századi grammatikusokról később szólnunk. — Lássunk néhány példát! Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanában [4], miután sorra vette az alanyi személyragokat, a tárgyas személyragokkal foglalkozik, különbséget téve a második és harmadik személyű tárgyra vonatkozó ragok között. Szinnyei ugyanígy jár el *Ungarische Sprachlehre* [5] c. könyvében: „Die Personalsuffixe in der objektiven Konjugation sind folgende: 1. Wenn das Subjekt die 1. Sing., und das Objekt die 2. P. Sing. oder Plur. ist, so steht als Suffix *-lak -lek*. 2. Die übrigen objektiven Personalsuffixe bezeichnen alle die 3. Objektpersonen...” Magyar nyelvtanomban [6] a ragozási kategóriák között az „Objektbestimmtheit” („tárgyhatározottság”) szempontjából két kategóriát különböztettem meg: 1. *Határozatlan alak* (unbestimmt) és *Határozott alak* (bestimmt), s az implikativuszt az igék paradigmarendszerében a határozott formák közé soroltam. R. Hall magyar nyelvtanában [7] hasonló módon jár el: „In addition, there is a special ‘poly-synthetic’ termination of the definite conjugation, which incorporates the element (1) referring to a second person direct object: (1^{a/k}): szeretlek ‘I love thee (sg) or you (pl.)’”. Majtinszkája orosz nyelven írott grammatikájában [8] az implikativuszt szintén a tárgyas alakok közé sorolja, használati szabályait pedig a tárgyas igeragozási rendszer használati szabályainál adja meg. Az újabb magyar grammatikák között Szabó Dénes egyetemi jegyzetében [9] megkülönböztet alanyi ragokat, amelyek csupán az alany személyét fejezik ki, és tárgyas ragokat, amelyek a tárgy személyét is kifejezik, s megállapítja, hogy az utóbbiak között első személyű tárgyra vonatkozó rag nincs, második személyű tárgyra vonatkozó egy van (az implikativusz), és a többi mind harmadik személyű tárgyra vonatkozik. A nemrég megjelent akadémiai nyelvtan [10] szintén alanyi és tárgyas ragozást különböztet meg, és az utóbbiban különbséget tesz egy nem teljes és egy teljes típus között. A nem teljes típusnak egy tagja van, egyes szám első személy második személyű tárgyra való utalással, a teljes típusban pedig minden személy megvan harmadik személyű tárgyra való utalással.

* A New York-i Columbia egyetem volt professzorának, azóta a Center for Applied Linguistics (Washington) elnök-igazgatójának Közleményeink számára küldött cikke.

Az implikativusz „tárgyas” formák közé való helyezésének megokolása egyszerű és világos. Míg az úgynevezett „alanyi” formák csupán az alany személyét fejezik ki minden tárgyi vonatkozás nélkül, a „tárgyas” formák tárgyi vonatkozást is tartalmaznak, amely vagy második személyű (implikativusz) vagy harmadik személyű tárgyra utal [11].

Az 1948-ban Párizsban tartott hatodik Nemzetközi Nyelvészkongresszuson a magyar igeparadigmának elemzésénél arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy az implikativusz helye nem a „tárgyas” formák között van [12]. Ezt a megállapítást azonban részletesebb megokolás nélkül adtam elő, a bizonyítás itt következik.

A nem egyes szám első személyű alakok elemzésével kezdem. Ezeknél általában két alak fordul elő: [13]

<i>vársz</i>	<i>várod</i>
<i>várna</i>	<i>várná</i>
<i>várjatok</i>	<i>várjátok</i>

A második oszlopban levő alakokat akkor használjuk, ha a következő három feltétel együtt teljesül: *a*) van tárgyi vonatkozás; *b*) a tárgy harmadik személyű; és *c*) a tárgy határozott. (A *magam*, *magad* stb. által kifejezett visszaható vonatkozás minden személyben harmadik személyű határozott tárgynak számít.) Az első oszlopban levő alakokat akkor használjuk, ha e feltételek valamelyike nem teljesül: tehát *a*) vagy nincs tárgyi vonatkozás; *b*) vagy a tárgy nem harmadik személyű (hanem első vagy második); vagy *c*) a tárgy harmadik személyű, de nem határozott. (Mint hogy a visszaható [reflexivitás] harmadik személyű határozott tárgynak számít, az első és második személyű tárgyaknak irreflexiveknek kell lenniök, azaz személyben különbözniök kell az alanytól. A visszaható alak megegyezik személyben az alannyal.)

Ezt az oppozíciót az *általános* és *határozott* terminusokkal jelöljük, ezekkel helyettesítvén a hagyományos és a félreérthető „alanyi,” és „tárgyas” megjelöléseket. [14] Az oppozíció két tagja közül a *határozott* a körülírtabb, a specifikusabb, a „megjelölt” (merkmalhaft), az *általános* a generálisabb, a „jelöletlen” (merkmallos).

Az egyes szám első személyű alannál a helyzet más. [15] Itt két típust különböztethetünk meg: *a*) vagy három alak van, *b*) vagy két alak van. Általában három alak van, két alak a perfektumban és az *-ik*-es igéknél emelkedett stílusban fordul elő (a köznyelvben az *-ik*-es igéknek is háromalakja van), például

	<i>várok</i>	<i>várlak</i>	<i>várom</i>
	<i>várnék</i>	<i>várnálak</i>	<i>várnám</i>
	<i>várjak</i>	<i>várjalak</i>	<i>várjam</i>
de	<i>vártam</i>	<i>vártalak</i>	
	<i>enném</i>	<i>ennélek</i>	

(vö. köznyelvi *ennék*, *enném*, *ennélek*.)

A probléma itt az, hogy e két, illetve három alakot tartalmazó csoportokat hogyan viszonyíthatjuk az előbbieken értelmezett *határozott-általános* oppozícióhoz, [16] modernebb terminológiával: hogyan képezhetők ezek le egymásra.

Nyilvánvaló, hogy három alakot nem lehet kettőre egy-egy megfeleléssel leképezni. Itt két lehetőség van, vagy egészen újfajta oppozíció rendszert kell felállítanunk, vagy a kettős oppozíció egyik tagjának két tag felel meg, természetesen új oppozíció osztódással. Mikor az egyes szám első személyben két alak van,

a megfeleltetés matematikailag megvalósítható, lehetséges azonban az is, hogy az oppozíció itt másfajta.

a) Amikor három alak van, az *-m* végződésűt pontosan akkor használjuk, amikor a határozott alakokat a többi személyben határozott harmadik személyű tárgyakkal. Ennek az alaknak pontosan ugyanaz a tartománya (extenziója). Ezért az implikativusz {-LAK} forma alosztálynak felel meg az oppozíció *általános* tagján belül. Ez egy közelebbről ismert második személyre való tárgyi vonatkozást juttat kifejezésre, míg a megelőző *l* nélkül *k*-ra végződő alak vagy harmadik személyű határozatlan tárgyra utal, vagy tárgyi vonatkozás hiányára (abszolút használat). A kettő együtt fedi az általános kategóriát a többi személyben. Ez az oppozíció az *implikativusz* és a *nem-implikativusz* között áll fenn. Itt tehát a helyzet a következő:

Tárgy \ Alany		Első és második személyű tárgy (irreflexív)	Nincs tárgy	Harmadik személyű tárgy, határozatlan	Harmadik személyű tárgy, határozott (reflexív)
Egyszám	1. személy	<i>várlak</i> (téged)	<i>várok</i> (—, valakit)		<i>várom</i> (őt, magamat)
	2. személy	(engem, —, valakit)	← <i>vársz</i>		<i>várod</i> (őt, magadat)
	3. személy	(engem, téged, —, valakit)	← <i>vár</i>		<i>várja</i> (őt, magát)

stb. Ez a felfogás egyezik Szenci Molnár Albertével (*Novae Grammaticae Ungaricae Libri Duo*, 1610). [17] Ő egy veláris (*-nak*) és egy palatális (*-nek*) igeragozást különböztet meg; ezenkívül mindkettőben két alosztályt: Activum indirectum (megfelel az általánosnak) és Activum directum (megfelel a határozottnak). Egy paradigmaminta a jelentő mód jelen időre, amit ő Praesens Primum-nak nevez, a következő:

Singularis

3 Lát, *videt*
2 Látsz, *vides*
1 Látoc, *video*

Singularis

3 Láttya, *videt hoc vel illud*
2 Látod
1 Látom.

et látlac, *video te vel vos*.

Pluralis

3 Látnac, *vident*
2 Láttoc, *videtic*
1 Látunc, *videmus*

Pluralis

3 Láttýác
2 Láttýátoc
1 Láttýuc

És hasonlóképpen a többi kategóriában.

Sylvester János grammatikájában (*Grammatica Hungaro-Latina*. 1539 [18]) a középkori hagyományhoz áll közelebb. Ő az általános igeragozást tekinti alapvetőnek (*absoluta*) és mind az implikativuszt, mind a határozott alakokat affixumokkal származtatottnak. Érdekes módon azonban az implikativusz paradigmáját a nem-határozott alakokkal folytatja: „Ut autem res fiat dilucidior, de singulis

ordine ponam paradigmata: *Amo* absolute acceptum, sic coniugatur: *Amo*, szeretek; *amas*, szereccz; *amat*, szeret; *amamus*, szeretünk; *amatis*, szerettek; *amant*, szeretnek... Idem verbum si construatur cum accusativo, pronominis secunde personae *l* literam ante ultimam verbi adscissit syllabam, quae haud dubie pronominum vim obtinet: *Amo te*, szeretlek, *amas*, szereccz, *amat*, szeret, *amamus*, szeretünk, *amatis*, szerettek, *amant*, szeretnek... Quodsi idem verbum construatur aut cum nomine sine proprio, sine appellatiuo, aut etiam pronomine accusatiui casus, tertiae personae, pro extrema litera *k*, *m* obtinebat... *Amo Petrum aut illum*, *amas*, *amamus*, *atis*, *ant*. Szeretem, szereted, szereti, szerettük, szeretitek, szeretik,”

Komáromi Csipkés György hét igeragozási mintát sorol fel (Hungaria Illustrata, 1655). [19] Az implikativusz ezek közül az ötödikhez és hatodikhoz tartozik (ez Szenci Molnárnál a palatális típus): „7. Paradigma quintae conjugationis est *kérlek*, ad quod referenda omnia verba in *lek* praecedente consona aliqua desidentia, ut *verlek*, *mérlek*, *veszlek*. Paradigma sextae conjugationis est *várlak*, ad quod referenda omnia verba in *lak* praecedente consona aliqua desidentia, ut *látlak*, *várlak*, *haraplak*”. Ezután szintén a paradigma többi személyéhez tartozó általános alakokkal folytatja a felsorolást.

Végül, az implikativuszt Pereszlényi is az általános alak alosztályának tartja (Grammatica Linguae Ungaricae, 1682 [20] és „Alter modus primarum personarum”-nak nevezi, de nem ad teljes paradigmát.

Tehát egyetlen régebbi grammatikus se sorolja be az implikativuszi {-LAK} formát a határozott („tárgyas”) kategóriába. [20/a]

b) Ha csupán két alak van egyes szám első személyben, az alakok nem fedik egymást és nem vethetők össze pontosan. Az implikativusz itt is egyes szám első személyű alanyra és második személyű tárgyra vonatkozik, de az *-m*-re végződő alak funkciója bővebb és nem csupán harmadik személyű határozott tárgyra vonatkozik, hanem harmadik személyű határozatlan tárgyra is, vagy pedig nincs tárgyi vonatkozása, e két utóbbi esetben azt a funkciót tölti be, amit fentebb a *-k*-ra végződő alak. [21]

Itt új oppozíciót állapíthatunk meg: *implikativusz* ~ *nem-implikativusz*. [22] Az előbbi elrendezést véve alapul, a helyzet ebben az esetben a következő:

Alany \ Tárgy	Tárgy	Első és második személyű tárgy (irreflexív)	Nincs tárgy	Harmadik személyű tárgy, határozatlan	Harmadik személyű tárgy, határozott (reflexív)
Egyes szám	1. személy	<i>vártalak</i> (téged)		<i>vártam</i> (—, valakit)	öt, magamat)
	2. személy	(engem,	<i>vártál</i> — , valakit)		<i>vártad</i> (öt, magadat)
	3. személy	(engem, téged,	<i>várt</i> — , valakit)		<i>várta</i> (öt, magát)

Összefoglalva az elmondottakat, az implikativusz nem sorolható a határozott alakok közé. Ha az egyes szám első személyben háromszoros megkülönböztetés található, akkor ez egy speciális oppozíció tagja a nem-határozott kategórián belül, amit a többi személyben egyetlen alak képvisel. Ha csupán két alak fordul elő, egy új oppozíció jön létre az implikativusz és nem implikativusz között. Itt olyan

nyelvi dinamizmussal állunk szemben, amely a grammatikai rendszer újra modellálásának és változásának egyik lehetséges forrása. Az implikativusz a *megjelölt* (merkmalhaft) kategória és minden esetben különbözik a többi első személyű alaktól. Az implikativusz „rossz helyre tevésének” a magyar igeragozási rendszerben az volt az oka, hogy csupán a tárgyra irányulás szemantikai elemzésére fordítottak figyelmet, ahelyett, hogy az alany-tárgy viszonyok szintaktikai szerkezeiteinek egészét vizsgálták volna tekintetbe véve a teljes paradigma rendszert.

Az egyes szám első személyre javasolt megoldást az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

Tárgy Alany	Első és második személyű tárgy (irreflexív)	Nincs tárgy	Harmadik személyű tárgy, határozatlan	Harmadik személyű tárgy, határozott (reflexív)
Háromszoros különböztetés	—LAK	—K		—M
Kétszeres különböztetés				

A morféma-elemzés szempontjából ez azt jelenti, hogy a -LAK két morféma-ból álló (bimorfematikus) igeragnak tekintendő, amelyben K fejezi ki az egyes szám első személyű alanyt, L a második személyű tárgyat. [23] Az implikativusz egyedül-álló alak a magyar igeragozási rendszerben, de könnyen beilleszthető az alany-tárgy relációk keretébe, ami az igeragozási rendszerben kifejezésre jut. [24]

JEGYZETEK

- [1] A {-LAK} négy alakváltozatban fordul elő: *-lak, -lek, -alak, -elek*. A megfelelő változat kiválasztását a magánhangzót illetően a *tő*, a kötőhangzót illetően a közvetlen megelőző morféma határozza meg, pl. *lát-lak, kér-lek, tanít-alak, ejt-elek*.
- [2] A többes második személyt általában kötelezően kifejezett *titeket* vagy *benneteket* személyes névmási formákkal fejezzük ki.
- [3] Az implikativusz műszó tudomásom szerint ebben a dolgozatban jelenik meg először. A hatodik nemzetközi nyelvészkongresszus aktáiban (*Actes du sixième congrès international des linguistes*, Paris, 1949, 467—68) az *inkluzív* terminust használtam; ez nem túlságosan szerencsés elnevezés, minthogy a grammatikai irodalomban a többszám első személy bizonyos a hallgatót is magában foglaló típusára elég általánosan használatos az inkluzív műszó. R. HALL magyar nyelvtanában (*Hungarian Grammar*, Language Monograph No. 21, Baltimore, 1944) a 41 és 43. oldalakon idézőjelbe tett „incorporating” formáról beszél; ez se szerencsés műszó, mert ezt meg egy bizonyos tipológiai jelenségre foglalta le a nyelvészeti irodalom. A magyar nyelvészeti irodalomban részletesebb körülíró leírás használatos inkább, mint egy speciális műszó, pl. *második személyű tárgyra mutató igealak*.
- [4] SIMONYI: *Tüzetes Magyar Nyelvtan*, I. kötet, Budapest, 1895, 605—6.
- [5] J. SZINNYEI: *Ungarische Sprachlehre* (Sammlung Götschen 595), 1912. 63.
- [6] J. LOTZ, *Das Ungarische Sprachsystem*, Stockholm, 1939, 44 és köv. és 124 és köv.
- [7] R. HALL i.m. 41 és 43.
- [8] K. E. MAJTINSZKAJA, *Vengerszkij Jazyk*, I. kötet, Moszkva, 1955, 211—2.
- [9] SZABÓ DÉNES, *A mai magyar nyelv*, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1955, II. rész, 238—9.
- [10] *A mai magyar nyelv rendszere*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, I. 482—3 és 508 kk. (Ennek a résznek a szerzője Tompa József.)
- [11] Így például az Akadémiai Nyelvtanban; 482. l.: „Vannak azonban olyan személyragjaink is, amelyek az alany számán és személyén kívül még azt is kifejezik, hogy a cselekvés 2. sze-

- mélyű tárgyra (téged, titeket'), vagy pedig 3. személyű határozott tárgyra (őt, őket, a fiút, a leányokat stb.) irányul..."
- [12] Lásd a 3. sz. jegyzetet.
- [13] A következő eltérő esetek fordulhatnak elő: 1. Hiányosság (defektivitás); az alakok száma kisebb és a szemantikai vonatkozás is csökken; például *van*, nincs megfelelő tárgyas alak. 2. Átfedés (szinkretizmus); az alakok száma növekszik, a szemantikai vonatkozás azonban ugyanaz marad; például *várnátok* (*várnátok* és *várnátok azt*). 3. Bővülés (abundáció), az alakok száma növekszik és a szemantikai vonatkozás is megosztódik, pl. várd (szigorúbb), várjad (enyhébb). 4. Váltakozás (variáció), az alakok száma növekszik, a szemantikai vonatkozás azonban ugyanaz marad (a különbség a stílusban, az egyéni használatban van) pl. *érzi* és *érez*. — Ezek egyike sem befolyásolja elemzésünket.
- [14] Nem ismerek a grammatikában olyan műszavakat, amelyek rosszabbak és félreérthetőbbek lennének, a tanításban több nehézséget okoznának és a nyelvi elemzést is inkább zavarnák, mint az „alanyi” és „tárgyas” ragozás. Az úgynevezett „tárgyas” alakok alanya pontosan ugyanaz, mint a megfelelő „alanyi” alakoké, az „alanyi” alakok pedig változatosabb tárgyakkal fordulnak elő, mint a „tárgyasok”, beleértve a harmadik személyű tárgy-típusok nagy számát. A „tárgyas” és „tárgyatlan” terminusok ugyanúgy félreérthetőek. Német nyelvtanomban a „bestimmt” (*határozott*) és „unbestimmt” (*határozatlan*) terminusokat használtam. „Az igék alakja a Jókai Kódexben” című tanulmányomban (1939) az *Általános és Határozott* megjelöléseket használtam, azt akarván kifejezésre juttatni ezzel, hogy a két osztály közt nincs párhuzamosság (lásd különösen a 17. lapot). A határozott és nem-határozott terminusokat PAULUS PERESZLÉNYI *Grammatica Linguae Hungaricae* c. műve (1682) tartalmazza: „Ő négy igeragozást különböztet meg: „prima est verborum activorum in determinatorum... Altera est activorum, ad certam rem determinatorum”; ezekhez még további kettő járul: „Tertia passivorum. Quarta neutrorum, quorum tertia persona singularis desinit in -ik.” (*Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum*, 459—60 és kk).
- [15] A számbeli variációval kapcsolatban (lásd a 13. sz. jegyzetet) a következő esetek fordulnak elő: 1. Defektivitás. Néhány igenek nincs implikativusza; például *vagyok*. 2. Szinkretizmus. Pl. *láttam*. Ez az eset befolyásolja az elemzést, ezért részletesebben fogjuk tárgyalni. 3. Abundáció. Nem fordul elő egyes szám első személyben; és 4. Variáció. Tőváltozatokban fordulhat elő; pl. *érezek* vagy *érezek*, *érezlek* vagy *érezlek*; és *érezem* vagy *érezem*. Ez utóbbi eset nem befolyásolja a megoldást az implikativuszt illetően.
- [16] Ezzel kapcsolatban érdekes a Pereszlényi művéből vett következő idézet: „Commune praeterea discentibus officium est in verbis activae praesentis significationis earundem personarum duplex, aut etiam triplex usus, ut: *Tanítok, tanítalak, tanítom*: doceo; *szeretek, szeretlek, szeretem*: amo; *tanítasz, tanítod* doces; *szeretsz, szereted*: amas... *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum*, p. 406.
- [17] *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum*, 183 és 195.
- [18] *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum*, 59. Az *ű*-t *ű*-re változtattam.
- [19] *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum* 376.
- [20] *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum*, 473.
- [20/a] A tanulmány befejezése után megnéztem az implikativusz tárgyalását korábbi grammatikákban (a régebbiek közül néhány, így RÉVAIÉ és VERSEGHYÉ, nem állt rendelkezésemre). Érdekes módon a magyar grammatikai hagyomány a 19. század második feléig nem sorolta az implikativuszt a határozott formák közé. Rendszerint két-személyű formának nevezik és vagy a teljes paradigmák végéhez csatolják a PERESZLÉNYI-féle tradíciót követve, vagy kifejezetten a nem határozott formák között jelenik meg. Így például Földi (1795), Fogarasi (1843) és Gondol (1845) grammatikájában és az Akadémiai nyelvtanban (Magyar Tudós Társaság, 1847) épp úgy, mint később SZVORÉNYI iskolai nyelvtanában (1861). (Gyarmathy [1794] első és második személynek tekinti és a jelentő mód jelen idő egyes szám második személyű alakok alapján négy igeragozást különböztet meg: -sz, -d, -lak, -l.) Az implikativusznak a tárgyas határozott formák közé sorolása más hagyomány alapján írott nyelvtanokban jelenik meg először. Így Riedl (Magyarische Grammatik, Wien, 1858) „Objektive Konjugation” alatt a következőket írja: „Wie bereits in dem vorigen... § 103 erwähnt worden ist, enthalten die Personalendungen der objektiven Konjugation ausser den entsprechenden Elementen zur Bezeichnung des Subjektes auch eine Hinweisung auf das Objekt der Thätigkeit des Verbums. Jedoch sind von den in dieser Beziehung überhaupt möglichen Kombinationen nicht alle im wirklichen Gebrauch. Die 2. Person beider Numeri als Objekt jedoch nur mit der 1. Person Sing. als Subjekt in allen Zeiten und Arten vorhanden. Es wird dargestellt durch das konstante nach den Modus- und Tempusexponenten folgende Suffix: -lak, -lek, in welchen

Formen das *-l* als Representant der 2. Person mit dem Suffixe der 1. Person *-k* verbunden ist." (p. 179). Úgy látszik, hogy ez a nézet SIMONYI hatására általánossá vált.

Érdekes lenne megvizsgálni a katolikus és protestáns iskolai hagyomány szerepét, valamint a 18. és 19. század nyugati nyelvészetének hatását, nem csupán e kérdés, hanem a magyar grammatika egész történetének szempontjából.

- [21] A szintaktikai környezet, természetesen, differenciálhat a különböző lehetőségek között. A megkülönböztetés a mai köznyelvben redundáns, ha tárgy van a mondatban, azonban gyakran nincs tárgy és ilyenkor a különbséget az ige fejezi ki.
- [22] A régebbi grammatikusok — és ebből a szempontból több modern is — nem ismerik a szinkretizmus fogalmát és ezért ezt a problémát figyelmen kívül hagyják. Az azonos alakot két homonim részre osztják és felsorolják mindkét paradigmában.
- [23] Ezt már SYLVESTER is megállapította: „De L primae personae singularis numeri. Ego amo, doceo, lego, audio, audio te. Szeretlek, tanytlak, oluaslak, halgatlak, seghytlek. *Corpus Grammaticorum. Linguae Hungarica Veterum*, 44; s a fenti szövegbeli idézetben. Ugyanígy több későbbi magyar nyelvtenban.
- [24] Két ilyen viszony van: a) Egy általános, mely minden személyű alanynál megvan harmadik személyű tárgyra vonatkoztatva, ahol pluralitás lévén, több fajta tárgy közötti választás lehetséges, innen a teljes paradigma, és b), egy különleges, mely a beszédszituációban résztvevő beszélő vagy író (egyes első személy) és az intimen ismert hallgató (vagy hallgatók) között áll fenn, ezért csak egy alak van. (A nem közlőről ismert hallgató, valamint a visszahatás minden személyben, harmadik személyként van kategorizálva, természetesen történeti okokból, mivel későiek.)

*

— A {-LAK}-os alaknak a fenti cikkben javasolt elemzésével ketten is foglalkoztak: TOMPA JÓZSEF, „Ragozás tanunk vitatott kérdései és nyelvtani oktatásunk.” *Magyar Nyelvőr*, 1964 (68. évf.), különösen 442—4, és KERESZTES KÁLMÁN, „About the Problem of the Hungarian Implicative”, *Ural-Altische Jahrbücher*, 1964 (36. kötet), 39—45.

Ez a cikk magyar fordítása annak az angol eredetinek, mely a Ravila emlékkönyvben (*Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Paavo Ravila*, MSFO-u/125, Helsinki 1962) jelent meg „The Place of the Implicative {-LAK} Form in the conjugation pattern of Hungarian” címen.

МЕСТО ФОРМЫ „-LAK” ВЪВ ГЛАГОЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ВЕНГЕРСКОГО ЯЗЫКА

Я. Лотц

Автор рассматривает взгляды старых грамматик, занимающихся данной формой. Вопреки им он уже в своём докладе на Парижском Международном конгрессе в 1948 году сделал конечный вывод, что место данной формы, названной имплицативом, не среди „переходных”. Обоснование этого раннего вывода содержится в этой работе. Автор с точки зрения анализа морфем, определяет, что „- LAK” должен считаться глагольной прилепой (биморфематичной), состоящей из двух морфем, в которой „K” выражает подлежащее первого лица единственного числа, а „L” объект второго лица.

DIE STELLUNG DER IMPLIKATIVFORM „-LAK” IM UNGARISCHEN KONJUGATIONSSYSTEM

Von J. Lotz

Verfasser überblickt die Auffassung der die genannte Form behandelnden älteren Grammatiken, denen gegenüber er bereits in seinem Vortrage am Pariser Internationalen Kongress 1948 zum Schlussfolgerung gelangte, dass der Platz der erwähnten, Implikativ genannten Form nicht unter den „transitiven” Konjugationsformen zu suchen ist. Gegenwärtige Arbeit enthält die ausführliche Begründung seiner früher dargelegten Meinung. Vom Standpunkt der Morphemanalyse stellt Verfasser fest, dass die Endung -LAK als ein aus zwei Morphemen bestehendes (bimorphematisches) Konjugations-suffix zu betrachten ist, worin das K das Subjekt erster Person, das L das Objekt zweiter Person darstellt.

EGY MAGYARORSZÁGI OROSZ NYELVTAN MEGJELENÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

Kerek száz esztendővel ezelőtt, 1867-ben, RAKOVSKY JÁNOS tollából egy orosz nyelvtan látott napvilágot nyomtatásban Magyarországon [1]. Ennek az eseménynek kulturális szempontból az a tény adott rendkívüli jelentőséget, hogy Rakovszky orosz nyelvtana — a szerző szavaival élve — „a magyar irodalomban e nyelvtudományi szakban első kísérletkép” jelent meg.

Amikor most erről a munkáról megjelenésének századik évfordulóján megemlékezem, úgy gondolom, egyúttal vázlatosan szólnom kell az orosz nyelvvel kapcsolatos magyarországi „tanírodalom” fejlődésének az első világháborúig tartó szakaszáról, valamint az orosz nyelv iránt a régi Magyarországon Rakovszky művének kiadását megelőző és követő időkben megnyilvánult érdeklődés alakulásáról is, főleg azoknak az adatoknak alapján, melyek a fent jelzett magyarországi orosz nyelvtani és szótári szakirodalom területén találhatók.

Amint azt Rakovszky munkája megjelenésének időpontja mutatja, az első, magyar nyelven írt orosz nyelvtan kiadása elég sokáig váratott magára. Ez főleg azzal a rendkívül helytelen és káros közfelfogással volt magyarázható, mely hosszú időn át nem tulajdonított fontosságot a szláv nyelvek, így a legnagyobb, legjelentősebb szláv nép, az orosz nép nyelve ismeretének sem.

A szláv nyelvekkel ellentétben a német és a francia nyelv iránt nagy érdeklődés mutatkozott a XIX. század derekán. Ez a jelenség emlékezetünkbe idézi a XVIII. századból azokat az időket, amikor a „magyar magasabb körökben” a német és a francia nyelv nagyfokú kultusza volt tapasztalható. Akkor történt meg az az eset is, hogy a Pest megyei Abonyból 1786-ban Thúry Pál, a község életének egyik tekintélyes alakja örömmel távozott el Kókára, amint ABONYI LAJOS írja, mert — saját kijelentése szerint — „gyomrából megunta ezt a mindenféle zagyva nyelveken beszélő auditoriumot”. Abonyi Lajos ezt úgy magyarázza, hogy Thúry Abonyban „az úri családoknál azon időben szokásos német és francia társalgási nyelvvvel nem tudott megbarátkozni” [2].

A baj természetesen nem az volt, hogy a német és a francia nyelv iránt érdeklődés nyilvánult meg azok körében, akiknek megvolt a lehetőségük idegen nyelvek tanulására, hiszen a német és a francia nyelv ismerete módot nyújtott a haladó eszmék megismerésére az e nyelveken írt művek révén is. Éppen ennek megakadályozása végett adták ki a múlt század derekán azt a rendeletet, melynek értelmében a külföldről visszatérő mesterlegények „málháit” az illető hatósági szerveknek igen alaposan át kellett vizsgálniuk a „ne talán náluk fel lelhető szocializmus terjesztő iratoknak azonnali el kobzása” céljából [3].

Hasznos szolgálatot tett a francia és a német nyelv ismerete a magyar-orosz irodalmi érintkezések megindulását illetően is. Az orosz irodalom nagy alakjait, Tolsztojt és másokat, műveiknek német vagy francia fordítása révén ismerte meg

a magyar közönség, mielőtt még alkotásaik magyarul megjelentek volna. Ezeknek orosz eredetiből való fordításáról nyelvi nehézségek miatt akkor még nem igen lehetett szó.

Nagy hasznát vették a francia és a német nyelv ismeretének azok is, akik az orosz nyelv tanulására határozták el magukat. Ilyenek, kevesen ugyan, de már a múlt század első felében is akadtak a magyarság körében. Magyar nyelven írt orosz nyelvtan, ill. nyelvkönyv hiányában németül vagy franciául kiadott orosz nyelvkönyvek és nyelvtanok segítségével igyekeztek az orosz nyelvet elsajátítani.

Mindezek ellenére azt kell mondani, hogy a német és a francia nyelv iránti erős érdeklődés egyoldalúságra vezetett, és a szláv nyelvek iránti érdeklődést háttérbe szorította. Azok a magyarok ugyanis, akiknek a távolabbi múltban módjuk és lehetőségük volt a latin nyelv mellett más idegen nyelvek tanulására, túlnyomórészt a német, ill. a francia nyelv elsajátítására törekedtek, a szomszédos szláv nyelvek ismeretének pedig nem tulajdonítottak fontosságot, nem szólvá arról, hogy annak idején akadtak még olyan magyarok is, akiknek számára a magyar nyelv is alig számított valamit, és szívesebben beszéltek németül vagy franciául, mint magyarul [4]. Hasonló jelenség a nem magyar nemzetiségűek körében is előfordult saját anyanyelvükkel kapcsolatban. Nagyon elgondolkodtató, és fölülte tanulságos volt az a magyarok számára is, amit 1848-ban JANCZOVICS ISTVÁN írt azon szlovák honfitársaival kapcsolatban, akik szégyelltek szlovák anyanyelvükön beszélni.

„Magyar Honunk egy harmada, írta a haladó gondolkodású JANCZOVICS ISTVÁN, beszéli 's anyanyelvének vallja a' szláv nyelvet. Minthogy azonban többnyire a' szegény nép nyelve (jóllehet a' felföldi kivált alsóbb nemesség is ehhez ragaszkodik), leginkább a' magasabb rangúak örözködni tőle, mintha általa lealacsonyulnának, mi több, vannak eredeti tót családok, melyek a' jólét vagy rang által némileg a' köznép fölött emelkedve, mint valami derogáló cselekvéstől tartózkodnak tót nyelven való beszéléstől, és inkább — gyakran a neveltség — török a' német, mint anyai tejjel beszített tót nyelvet; úgy, hogy nem ritkán a' házi kisasszony úri hangon szól: 'Frau mutra! vo ist die raňička 's a' Tens mamá bizodalmasan felel szeretett magzatja úri kérdésére: 'auf die polička liebe Aňička'. Na de hijába, mégis csak németül van mondva biz az!?! Németül pedig nagy urak beszélnek, tótul csak szegény pórnép! De ha pórnép is édes feleim, azért emberek, azért embertársaink az alsó rendűek is, mi pedig nem vagyunk braminok, hogy már csak beszélni is a' páriák nyelvén, undokság volna előttünk, sőt inkább a' korszellem a' köznépet magunkhoz emelni parancsolja, nem pedig eltaszítani magunktól. Aztán hisz volt idő, midőn a' magyar úrfi és úrhölgy magyarul is szégyelt beszélni, 's a' magyar magasabb körökben Schiller és Voltaire nyelve hangzott 's az emberrel csaknem elhitették, hogy Szászországban vagy Frankhonban van inkább, mint Magyarországon, és az fájt akkor az igaz magyarnak” [5].

JANCZOVICS ISTVÁN a fentieket magyar-szláv szótárának előszavában írta, melynek elkészítésével az Akadémia bízta meg. Az erről szóló akadémiai megbízólevélben, melyet Toldy Ferenc még mint Schedel Ferenc írt alá, a szótár elkészítésének fő célját illetően a következő megállapítás szerepel: „E' szótár készítésénél fő tekintet az legyen, hogy a magyarországi tótokat a' magyar nyelv tanulásában segítse, ennél fogva abba a' lehetőségig minden — hazánk bármely tót nyelvű részeiben divatozó — tót szó felvétessék” [6].

Az akadémiai megbízólevél szerint, melynek szövegét egyébként egész terjedelmében a szóban forgó szótár elején a közönség is olvashatta nyomtatásban, a fő cél Janczovics munkájának elkészítésénél tehát az volt, hogy ez a szótár a magyarországi szlovákokat segítse a magyar nyelv tanulásában. Arról viszont, hogy a magyarokat pedig a szlovák nyelv tanulásában segítse JANCZOVICS-nak ez a szótára, a megbízólevél nem szól semmit. A szerző azonban a maga részéről erre munkája előszavában felhívta a hazai magyar anyanyelvű közönség figyelmét.

„Így a többi közt, írta JANKOVICS, a' szláv nyelv e' Honban az, mely Kárpáttól Belgrádig, Bécestől Erdélyig van elterjedve, vagyis egész Magyar Haza területén beszéltetik: vajjon vétkezik-e bár ki is, ha azt — meg nem velve — szinte megtanulni iparkodik. Sőt sok honpolgár nagyobb hasznot látna abból, ha — midőn az olasz, francia, angol 's a' t. nyelveket nagy áldozattal veri fejébe, az alatt hazájában élő nyelveket tanulna inkább. — Jelen szótárom — melyet a' M. T. Társaság megbízásából volt szerencsém megszerkeszteni — mind a' mellett hogy fő czélja az, miszerint a' szláv ajkúaknak, a' magyar nyelv megtanulásában segédeszközül szolgáljon: egyszersmind segédeszközül szolgálанд azon Magyaroknak is, ki a' szláv nyelvet megtanulni óhajtaná”[7].

Abban az időben, amikor Jancsovcics e sorokat írta, az idegen nyelvek közül a francia nyelv iránt mutatkozott fokozottabb érdeklődés az országban. Erre mutat rá FÉNYES ELEK néhány évvel Jancsovcics szótárának megjelenése előtt, amikor a délvidéki francia telepesekről megállapította, hogy „a' gallusok nyelve nemsokára megszűnik hazánkban köznép nyelve lenni; hanem annyival nagyobb divatba jön ez az úri rendnél” [8].

Mint hogy a hazai szláv nemzetiségű népek nyelve iránt a magyar közönség részéről nem mutatkozott érdeklődés, JANCISOVICS az előszóban ismételten és különös nyomatékkal hangoztatta a „tót nyelv” megbecsülését, tanulásának fontosságát s ugyanakkor ismételten megróttá, mégpedig elég keményen, azon szlovák anyanyelvű honfitársait, akik megtagadták szlovák nemzetiségüket, szlovák anyanyelvüket. Ezzel kapcsolatosan a következőket írta:

„... becsüljétek tisztelt magyar feleim! becsüljétek sőt tanuljátok ti is tót testvéreitek nyelvét, az által hatalmasan előmozdítandjátok saját nyelvek terjesztését... Még egyszer tehát, becsüljétek és tanuljátok ti magyarok is szláv honfitársaitok nyelvét, az által mit sem veszítetek nemzetiségetekben, és meglátandjátok, hogy édes magyar nyelveketek fogja szeretni,... Eddig sokaknál francziául vagy olaszul tudni dicsőség, de tótul tudni gyalázat. Láttam már sok úrfélét, ki gyermekségében nem tudott másképp mint tótul, most, valami rangra felforgódván megtagadja magát, mert szégyenli, hogy tót, 's mint az egyszeri nagykőrösi zsirosbundás 'tud ken tótul? nem tudok hála Istennek!' nyilatkozik saját anyanyelvéről”[9].

A szláv nyelvek tanulását illetően JANCISOVICS ilyen képet tár elénk szótárának megjelenése idején vagyis 1848-ban. Azonban már abban az időben is, sőt azt megelőzően, voltak a magyarság körében olyanok, ha kevesen is még, akik a szláv nyelvek ismeretének fontosságot tulajdonítva azokat elsajátították. Ezek közé tartozott Kazinczy Ferenc unokaöccse, Kazinczy Gábor, aki eperjesi diákkorában tanult szláv nyelveket, és az ő nevéhez fűződik az első magyar nyelvű Puskin-fordítás megjelenése 1844-ben [10].

Az orosz nyelv tanulásának gondolata Magyarországon a múlt század második felében kezdett figyelemre méltó mértékben jelentkezni. Ebben jelentős szerepet játszott az orosz irodalom egyre fokozódó magyarországi népszerűsége. A múlt század ötvenes éveitől kezdve mind több fordítás jelent meg. Ezek nemcsak az orosz irodalomra irányították mindinkább a figyelmet Magyarországon, hanem ugyanakkor az orosz nyelv elsajátítására is serkentettek. Így látott neki az orosz nyelv tanulásának ZILAHY KISS IMRE is (írói álnévén: CSERÉNYI IMRE), aki az 1866-ban Északi fény címmel megjelent kötetben szereplő irodalmi alkotások egy részét már idegen nyelv közvetítése nélkül orosz eredetiből ültette át magyar nyelvre [11]. BÉRCZY KÁROLY Puskin Anyeginjának átültetését német fordítás alapján megkezdve, az első ének lefordítása után arra az elhatározásra jutott, hogy megtanul oroszul, és az orosz nyelv ismeretének birtokában eredetiből, nem pedig másodkézből fordítja le Puskin remekművét [12]. BÉRCZY Anyegin-fordítása ilyen előzmények után került 1866-ban a magyar közönség kezébe.

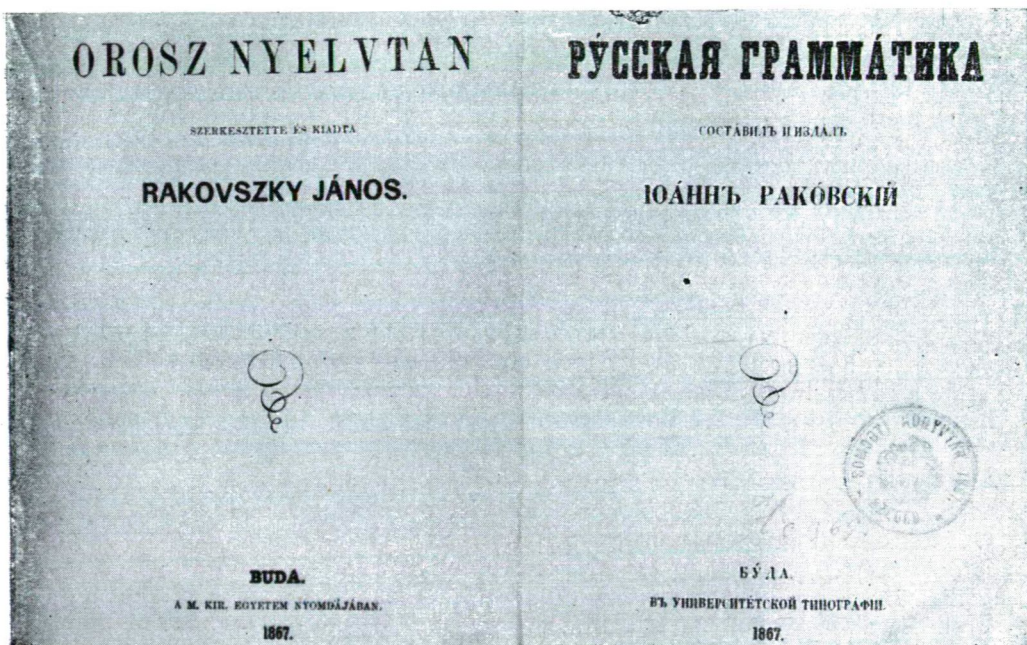
Ebben az időben az oroszul tanuló magyarok általában német vagy francia

nyelven megjelent nyelvkönyveket, ill. nyelvtanokat használtak segédeszközül az orosz nyelv tanulása során.

Az orosz nyelv elsajátításához komoly segítséget és nagy előnyt jelentett valamelyik más szláv nyelvnek ismerete. BÉRCZY KÁROLYT, aki egyébként már fiatalon jelét adta kiváló nyelvérzékének, gyermekkorában szerzett szlovák nyelvtudása segítette igen eredményesen az orosz nyelv megtanulásában [13].

Nem véletlen, hogy a múlt századnak éppen a hatvanas éveiben, amikor az orosz írók műveinek magyar fordításai egymás után láttak napvilágot, az orosz irodalom iránt általánossá vált érdeklődés közepette orosz nyelvtan megjelenésére Magyarországon is végre sor került.

Ez a munka, melynek RAKOVSZKY JÁNOS volt a szerzője, 1867-ben jelent meg Budán. Ezt megelőzően, 1850-ben, egy SZÖLLŐSY nevű katonatiszt német nyelven több nyelvnek rövidített nyelvtanát adta ki füzetalakban [14]. Ezen nyelvek között az orosz is szerepelt, melynek a nyelvtanát a szerző 67 oldalnyi terjedelemben ismertette német nyelven. RAKOVSZKY orosz nyelvtana viszont magyar nyelven jelent meg, nagyobb alakú kiadványban és nagyobb terjedelemben is [15].

Rakovszky János orosz nyelvtanának kettős belső címlapja

RAKOVSZKY JÁNOS személyére vonatkozóan elég kevés adat áll rendelkezésre. Orosz nyelvtanának megírása idején Mármaros megyének egyik kicsiny községében, Izán lelkészkedett. Hivatásával járó teendőinek ellátása mellett nagy szorgalommal foglalkozott az orosz nyelvvel és irodalommal. Ennek során határozta el magát magyar nyelvű orosz nyelvtan megírására attól a tényről indítva, hogy — amint műve előszavában írja — „a magyar tanirodalomban hiányzik még segédeszköz az orosz nyelvvel megismerkedésre”. Ezen nyelvtanának megírásán kívül tevékenyen részt vett MITRÁK SÁNDOR orosz-magyar szótára megjelenésének előkészü-

leteiben is. Felkérésre átnézte MITRÁK terjedelmes szótárának kéziratát. Emellett a szótár összeállításához saját maga gyűjtötte szóanyaggal is hozzájárult.

Orosz nyelvtanának megírásával hézagpótló munkát végzett. Amikor ennek megvalósítását a „közhaszon” érdekében célul tűzte ki maga elé, tudatában volt a reá váró nehézségeknek, és arra is számított, hogy munkája nyilván nem lesz mentes fogyatékoktól annak következtében, hogy orosz nyelvtana a magyar „tanírodalomban” első kísérletként jelenik meg. A szerző azonban nem hátrált meg a nehézségek elől, és igen alapos gondnal igyekezett a maga elé kitűzött feladatot elvégezni.

Művét több külföldi szerző nyelvtani munkáira támaszkodva írta meg. Ennek során felhasználta, amint az előszóban írja, Grecsnek, Vosztokovnak és más szerzőknek idevágó műveit. RAKOVSZKY-nak azonban ennek ellenére is számos nehézséggel kellett megküzdenie úttörő jellegű munkája során még az olyan könnyebbnek látszó esetekben is, amikor pl. egyes sajátos orosz nyelvtani fogalmaknak, ill. fogalomcsoportoknak magyar nyelven való megjelöléséről volt szó.

RAKOVSZKY munkája rendszeres nyelvtan. A szerző ezzel a művével jól használható magyar nyelvű segédkönyvet adott azok kezébe, akik Puskin nyelvét akarták megtanulni. Nagy gondnal megírt munkája bizonyos nyelvi jelenségekkel kapcsolatban gyakorlati szempontból is nem egy olyan lényeges megállapítást tartalmaz, melyeket hiába keresünk a későbbiek során Magyarországon megjelent orosz nyelvtanokban.

Az első magyar nyelvű orosz nyelvtan különösen alkalmas időben látott napvilágot, mégpedig akkor, amikor az orosz irodalom iránt már általános érdeklődés nyilvánult meg Magyarországon és az orosz nyelv ismeretének fontosságát is egyre többen kezdték felismerni a magyarság körében.

A száz évvel ezelőtt megjelent hézagpótló munkáját RAKOVSZKY a következő előszóval bocsátotta útjára:

„Folytonos haladás a tudomány minden ágában, valamint a mindinkább terjedő nemzetközi közlekedés szolgáltak a többi közt indokul arra, hogy a nyelvtudományra is komoly figyelem lőn fordítva. Úgy az egyik, mint a másik cél által indítva, hazánk tudósai is jelentékeny számú segédkönyvet szerkesztettek és adtak ki különféle nyelvek megtanulására. Azonban tudomra, a magyar tanírodalomban hiányzik még segédeszköz az orosz nyelvvel megismerkedésre, daczára annak, hogy e nyelv irodalma hontársainkra nézve sem érdektelen, mint az abból is látható, hogy a jelesebb orosz írók sok egyesműve némely magyar írók fáradságával magyarra is fordítottak, — daczára annak, hogy az orosz nyelvet oly nemzet beszéli, mely a földgömb egy roppant részén terjed el, — s végre, daczára annak, hogy e nyelv közel rokonságban áll a szláv fajok nyelvével, melyek hazánk népességének is nem jelentéktelen részét képezik. Kitölteni e hézagot a magyar irodalomban, volt jelen munkám célja. Orosz nyelvtanom szerkesztésénél a legjelesebb úgy orosz, mint idegen írók, a többi közt Grecs, Vosztokoff, Schmidt orosz nyelvtani munkáit használtam. A szabályok bővebb felvilágosítása és könnyebb emlékebevéshetése végett tapasztalt nyelvtanítók példájára nyelvtanomtól minél több nyelvtani példával, kapcsolatban magyar fordításokkal igyekeztem ellátni. Beismerem, hogy e munkámban nem kevés hiány fog találtatni, de e tekintetben szolgáljon mentségül az, hogy e munka a magyar irodalomban e nyelvtudományi szakban első kísérletkép jelenik meg. A tanult és tanuló közönség, a sok hiány daczára — reményem, — nem fogja e munkám jelentőségét a magyar irodalomban, s azon közhasznót félreismerni, melyet a szerző szem előtt tartott”.

RAKOVSZKY munkájának megjelenése után eltelt évtizedekben az orosz-magyar kapcsolatok fokozatosan erősödő és kiszélesedő képe tárul eléink. Az orosz irodalom nagy alakjainak alkotásai iránt az érdeklődés állandóan növekedett. BÉRCZY Anyegin-fordítása nem sokkal a századforduló előtt már a negyedik kiadásban jelent meg. De az újabb orosz irodalom nagyjai is sorra szólaltak meg magyarul. A magyar-orosz kapcsolatok történetében jelentős ténynek számít az a körülmény, hogy 1867 után megnövekedett azoknak a magyaroknak száma, kik különböző

céllal Oroszországban tettek utazást [16]. A magyar utazók között nem egy olyan akadt, aki hosszabb ideig vagy többször is megfordult Oroszország földjén. Ez utóbbiak közé tartozott THALLÓCZY LAJOS, aki oroszországi tapasztalatai alapján a következőket ajánlotta az ifjúság figyelmébe: „Vesse magát fiatalságunk az orosz világ egyes részletkérdéseinek a tanulmányozására, lássa meg az eredetét s jót ott is. Négy-öt értelmes fiatalember évenként nagyon sok hasznosat tanulhat s láthat ott” [17].

Más területeken is létesültek kapcsolatok [18]. Ezek közül az első világháború kitöréséig a tudományos kapcsolatok területén mutatkozott különösképpen jelentős előrehaladás.

A magyar-orosz kapcsolatok erősen felfelé ívelő alakulásáról jellemzően tanúskodott az a tény, amelyre DOLMÁNYOS ISTVÁN mutatott rá a következőket állapítva meg: „Csupán a XX. század első öt esztendejében — a Kozocsa-féle bibliográfia tanúsága szerint — megközelítően annyi orosz munka és annyi orosz művet ismertető cikk került ki a magyar nyomdákából, mint amennyi az egész XIX. század folyamán!” [19].

Az orosz művelődés magyarországi térhódítása során az orosz nyelv iránt szintén fokozódott az érdeklődés a magyarság körében. Világosan tanúskodik erről az orosz nyelvtani és szótári szakirodalmunk alakulása. 1888-ban három orosz nyelvtan jelent meg Magyarországon. RAKOVSKYNak még 1867-ben kiadott munkája ekkor új kiadásban és módosított címmel került a közönség kezébe. A mű — amint az a címlap szövegéből kitűnik — abban az időben nemcsak magán-, hanem már „tanodai” használatra is számított [20]. Ugyanebben az évben jelent meg ASBÓTH OSZKÁRTól és SZABÓ ENDRÉtől is orosz nyelvtan [21].

ASBÓTH OSZKÁR, a hazai szlavisztika megalapozója, orosz nyelvtanának megjelenése idején a szláv nyelvészet nyilvánosan rendkívüli tanára volt a budapesti tudományegyetemen. Minthogy abban az időben a magyar közvélemény az orosz nyelvet ún. „nehéz” nyelvnek tartotta, ezért ASBÓTH is, miként SZABÓ ENDRE, ezt a hiedelmet a saját példájára való hivatkozással igyekezett eloszlatni, amikor nyelvtanának előszavában az orosz nyelv tanulására való buzdításként a következőket írta: „Én mindezekben a sajátságos nehézségeken valaha magam végig küzdöttem, nem ismerve egy szláv nyelvet, tanító nélkül kezdtem az orosz nyelvvel foglalkozni. Azután több mint tíz évig tanítottam erre a nyelvre megint csak olyanokat, akik előtt mindaz, a mi az orosz nyelvet nehézzé teszi, merően új volt”. SZABÓ ENDRE ugyancsak saját magát hozva fel például cáfolta munkája előszavában az orosz nyelv „legyőzhetetlen” voltáról elterjedt hiedelmet.

1888 fordulópontot jelentett az orosz nyelv elsajátítására szolgáló magyar nyelvű segédkönyvek kiadása terén. RAKOVSKY JÁNOS, ASBÓTH OSZKÁR és SZABÓ ENDRE munkáihoz a későbbiek során újabbak csatlakoztak. A ROZSNYAI KÁROLY kiadásában 1900-ban megjelent népszerű „gyors nyelvmesterek” között természetesen az orosz is szerepelt. A „Rozsnyai Nagy nyelvtanai” sorozatban, melyet a kiadó a „Világnyelveknek magán úton való könnyű elsajátítására” jelentetett meg, az orosz nyelvtan MUNKÁCSY MIHÁLY nevű szerző tollából került kiadásra.

Az eddig említett nyelvtanok mellett igen jól használható orosz-magyar szótár állt a magyar közönség rendelkezésére. A munka, melynek MITRÁK SÁNDOR volt a szerzője, sajnálatosképpen hosszabb ideig kinyomatlanul kéziratban maradt és csak 1881-ben jelent meg a szerző kiadásában [22]. MITRÁKNak ez az újabb kiadást is megért orosz-magyar szótára mellől azonban, Pallas Nagy Lexikona közlésével ellentétben, évtizedekig hiányzott a magyar-orosz rész, mely anyagi eszközök

hiányában csak 1922-ben került kiadásra Ungvárott [23]. Ennek is MITRÁK SÁNDOR volt a szerzője.

Ebben a még nem olyan gazdag, de biztatóan fejlődő „tanírodalomban” is elég korán feltűntek az első világháború baljóslatú előjelei olyan művek megjelenésével, melyeknek megírását már merőben más szándékok diktálták, mint pl. annak idején RAKOVSKY orosz nyelvtanát. Az egyébként haladó felfogású SZABÓ ENDRE, aki éppen katonai vonatkozású hasonlattal vezette be nyelvtanát, említést is tett az Oroszország elleni háborúval kapcsolatos „közhit”-ről, amikor munkája előszavában a következőket írta: „Az orosz nyelv a közvéleményben egészen olyan, mint az orosz hadsereg: ezt is, azt is legyőzhetetlennek tartják. Pedig ha — a közhit szerint — egyszer meg kell mérköznünk az orosz hadsereggel, meg kell verekednünk az orosz nyelvvel is”. Szerinte a katonáknak is már régen meg kellett volna ismerkedniük az orosz nyelvvel. Alig telt el néhány év és 1893-ban már meg is jelent HORN ÖDÖNTŐL a Rövid katonai orosz nyelvtan c. munka [24], melynek második kiadására már a következő évben sor került. Katonai használatra készült a BODICZKY DEZSŐ által összeállított zsebkönyv is [25].

A múlt század vége felé az orosz nyelv iránt a magyar közönség körében megnyilvánult érdeklődés biztatóan kezdett alakulni. Ez azonban, sajnos, nem öltött szélesebb arányokat. Pedig nem volt hiány intő szóban. A múlt század végén is elhangzottak olyan figyelmeztetések, melyek a szláv nyelvek tanulásának elhanyagolásából eredő igen káros következményekre hívták fel a figyelmet. A századforduló előestéjén, 1897-ben, a román MOLDOVÁN GERGELY is ezekre figyelmeztetett, amikor a korabeli fiatal magyar generáció arculatát megrajzolta. „A fiatal nemzedék, írta MOLDOVÁN, elég különös, mindenfélére ráadja a fejét; távol eső cseremiz tudománnyal imponál; messze fekvő járatlan utakon törtet előre; de nem hadja magát reá venni egy kis román nyelv-, meg egy kis cyrill-betű tudományra, hogy az orra előtt levő népet, a mellyel a magyarnak annyi érintkezése volt s a jövőben még több lesz, valójában megismerhesse” [26]. Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy jó három évtized múlva, 1931-ben, KNEZSA ISTVÁN is felemlelte szavát a szláv nyelvekkel kapcsolatosan mutatkozó nemtörődömség ellen, és azt igen éles szavakkal bélyegezte meg [27].

RAKOVSKY JÁNOS is nem ok nélkül célzott nyelvtanának fentebb idézett előszavában az orosz nyelv ismeretének fontosságára. Az orosz irodalom iránt a 60-as években már általános érdeklődés nyilvánult meg, az orosz nyelv tanulása terén azonban BÉRCZY KÁROLYHOZ és ZILAHY KISS IMRÉHEZ hasonló kortársak kevesen voltak a magyarság soraiban. Az első, magyar nyelven írt orosz nyelvtan megjelenésének századik évfordulóján nagy megbecsüléssel tekintünk és emlékezünk a mű szerzőjére, aki annak idején a különböző nehézségek elől meg nem hátrálva írta meg orosz nyelvtanát, hogy magyar nyelvű segédkönyvvel nyújtson segítséget „hontársainak” az orosz nyelv elsajátításához s annak révén az orosz nép és az orosz művelődés közvetlenebb megismeréséhez.

JEGYZETEK

[1] RAKOVSKY JÁNOS, Orosz nyelvtan. Buda, 1867.

[2] ABONYI LAJOS, Abony története (kéziratban). 213/a.

[3] Szegedi Állami Levéltár, Megyehatósági elnöki iratok. 1852, 38.

[4] ABONYI LAJOS, Emlékek. Budapest, 1907. 185.

[5] JANCZOVICS ISTVÁN, Új magyar-szláv és szláv-magyar szótár. Szarvas, 1848. I./XIII.

[6] Uo. V.

[7] Uo. VIII.

- [8] FÉNYES ELEK, Magyarország statisztikája. Pest, 1842—1843. I, 79—80.
- [9] JANCZOVICS i.m. XIV—XV.
- [10] KOVÁCS ENDRE, Puskin és a magyar társadalom. (Magyar-orosz történelmi kapcsolatok. Budapest, 1956. 178.)
- [11] Uo. 190.
- [12] Uo. 192.
- [13] Magyar-orosz történelmi kapcsolatok 192.
- [14] JOH. NEP. V. SZÖLLÖSY, Sprachlehre um nach Ollendorff's Methode mittelst Selbsunterricht stb. Klausenburg, 1850.
- [15] RAKOVSKYKYNAL ezzel a munkájával kapcsolatban két régebbi magyar lexikonban néhány téves adat szerepel. A Pallas-lexikon XIII. kötete szerint, melyet 1896-ben adtak ki, a szerző utóneve: István. A Révai-lexikon XIV. kötete, mely 1916-ban jelent meg, helyesen közli ugyan a szerző utónevét, a mű megjelenési helyéül és idejéül azonban ugyanazt mondja, ami a Pallas-lexikon fent említett kötetében olvasható: „Ungvár, 1860”. A Pallas-lexikon tévedett, amikor Rakovszky János helyett Rakovszky Istvánt tette meg a szóban forgó orosz nyelvtan szerzőjévé. A PETRIK GÉZA által összeállított bibliográfiai munkában RAKOVSKYKYNAL ISTVÁN nevű szerző is szerepel, de nem olyan jellegű munkával, mint RAKOVSKYKYNAL JÁNOS. Ez utóbbinak műve, amint ezen dolgozatban közölt kettős belső címlapon is olvasható, 1867-ben Budán jelent meg. Petrik is ennek megfelelően közli az adatokat említett bibliográfiájában. Hasonlóképpen nem tesz említést a mű korábbi kiadásáról az Irodalmi Értesítő című folyóirat 1888. évi 11. számában RAKOVSKYKYNAL JÁNOS orosz nyelvtanának új kiadása alkalmából megjelent ismertetés szerzője sem, aki RAKOVSKYKYNAL munkáját méltatva a következőket írta: „SZABÓ ENDRE és ASBÓTH OSZKÁR orosz nyelvtanai után jelenik meg ugyan az előttünk fekvő kézikönyv, de keletkezési idejére nézve mindkettőnél régibb, mert RAKOVSKYKYNAL JÁNOS még 1867-ben megírta, s elkészülésének idejében az egyetlen magyar segédkönyv volt az orosz nyelv megtanulására.” RAKOVSKYKYNAL munkája új kiadásban és módosított címmel 1888-ban valóban Ungvárról jelent meg, de évszám feltüntetése nélkül. Erről a kiadásról azonban sem a Pallas-, sem a Révai-lexikon nem tesz említést. Bizonyára nem lesz fölösleges mellékesen arra is rámutatni, hogy az említett két lexikonban az adatközlés MITRÁK SÁNDORNAL vagy utónevével vagy orosz-magyar szótárával kapcsolatosan szintén nem kifogástalan.
- [16] NIEDERHAUSER EMIL, Magyar utazók Oroszországban a XIX. században. Magyar-orosz történelmi kapcsolatok 133, 135.
- [17] Uo. 137.
- [18] DOLMÁNYOS ISTVÁN, Haladó magyar-orosz művelődési kapcsolatok a századforduló idején. Magyar-orosz történelmi kapcsolatok 256—9, 269—83.
- [19] Uo. 284.
- [20] Gyakorlati orosz nyelvtan, mely szerint orosz nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra írta RAKOVSKYKYNAL JÁNOS. Ungvár, é. n.
- [21] ASBÓTH OSZKÁR, Rövid gyakorlati orosz nyelvtan. Budapest, 1888.; SZABÓ ENDRE, Zsebbe való orosz nyelvtan. Budapest, 1888.
- [22] MITRÁK SÁNDOR, Orosz-magyar szótár. Ungvár, 1881.
- [23] MITRÁK SÁNDOR, Magyar-orosz szótár. Uzsgorod, 1922.
- [24] HORN ÖDÖN, Rövid katonai orosz nyelvtan. Magyar-orosz és orosz-magyar szótárral. Budapest, 1893.
- [25] BODICZKY DEZSŐ, Orosz zsebkönyv katonai használatra. Budapest, 1900.
- [26] Századok XXXI, 45.
- [27] KNIEZSA ISTVÁN, A szláv tudományos élet és a magyarság. (Jancsó Benedek Emlékkönyv.) Budapest, 1931. 341.

К СТОЛЕТИЮ ПОЯВЛЕНИЯ РУССКОЙ ГРАММАТИКИ В ВЕНГРИИ

Л. Палашти

В первой половине 19-го века значение знания славянских языков среди венгров опознавали лишь немногие. Серьёзный интерес к русскому языку проявился во второй половине прошлого века. В этом значительную роль сыграла та усиливающаяся популярность русской литературы в Венгрии, которая в 60-ые годы уже приняла всеобщий характер. В это время, в 1867-ом году вышла в Венгрии первая, написанная на венгерском языке, русская грамматика, работы Яноша Раковски. В последующих десятилетиях после появления этой работы в процессе дальнейшего распространения русской культуры в Венгрии, возрос интерес и к русскому языку особенно в 1880-ых годах. В это время, в 1888-ом году вышло и второе издание грам-

матики Раковски. В этом же году вышла и маленькая практическая русская грамматика Оскара Ашбота, основателя венгерской славистики и в частности исследования русского языкознания в Венгрии. Рост интереса к русскому языку ясно отражался в русской грамматической и лексикографической литературе в Венгрии, но Первая Мировая война прервала мирное развитие венгеро-русских связей.

ZUM ZENTENARIUM DES ERSCHEINENS EINER RUSSISCHEN GRAMMATIK IN UNGARN

Von L. Palásti

In der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts wurde die Wichtigkeit der Kenntnis slawischer Sprachen im Kreise des Ungartums nur von wenigen erkannt. Erst nach der Mitte des Jahrhunderts begann ein ernsteres Interesse für die russische Sprache aufzutreten. Eine bedeutende Rolle spielte hierin die ständig zunehmende Beliebtheit der russischen Literatur in Ungarn, die in den sechziger Jahren bereits allgemein wurde. Zu dieser Zeit, in 1967, erschien in Ungarn die erste, in ungarischer Sprache geschriebene russische Grammatik aus der Feder von János Rakovszky. In den Jahrzehnten nach dem Erscheinen dieses Werkes, mit der weiteren Verbreitung der russischen Kultur in Ungarn, nahm auch das Interesse für die russische Sprache zu und nahm besonders in den achtziger Jahren grössere Masstäbe an. In dieser Zeit, in 1888 kam es auch zu einer zweiten Auflage von Rakovszkys Grammatik. In demselben Jahre erschien auch die kurze praktische russische Grammatik von Oszkár Asbóth, dem Begründer der Slawistik und im besonderen der russischen sprachwissenschaftlichen Forschungen in Ungarn. Die Entwicklung des Interesses für die russische Sprache spiegelte sich deutlich in der grammatischen und lexikalischen Fachliteratur der russischen Sprache, doch wurde die friedliche Entwicklung der ungarisch-russischen Beziehungen durch den ersten Weltkrieg unterbrochen.

A FÖLDRAJZI NEVEK KELETKEZÉSÉNEK NÉHÁNY PSZICHOLÓGIAI KÉRDÉSE

Írta: ZSOLNAI JÓZSEF

A földrajzi nevek keletkezésének vizsgálatában nem elég csupán a nevet — mint az elnevezés eredményét — tanulmányozni; szükséges a névvel összefüggő, attól elválaszthatatlan névalkotó tényezők (az elnevezendő objektum, az elnevező ember) figyelése is. Erre ösztönöz JÖRAN SAHLGREN, a neves svéd névkutató véleménye. Szerinte a „földrajzi név ... a legrövidebb formájú leírás, s ezért valamely földrajzi nevet csak akkor érthetünk meg igazán, ha ismerjük az általa jelölt földrajzi objektumot. Ezért a kutatónak lehetőleg a helyszínen kell meggyőződnie arról, milyen sajátossága alapján kapta nevét ez vagy az a földrajzi objektum”. [1] Láthatjuk, ez a felfogás már — éppen a név megértése, keletkezése végett — számol az elnevezendő tájjal; és ki nem mondvá az emberrel is. Hisz „a milyen sajátossága” alapján kapta nevét szempont akarva-akaratlan is feltételezi, hogy a kérdéses sajátosságot (a táj alakját, nagyságát, távolságát) valakinek észre kellett vennie, ki kellett emelnie, el kellett neveznie. Persze nemcsak az a fontos, hogy valaki észrevette-e a táj valamilyen sajátosságát, hanem az is, hogy mit vett abból észre, mit emelt ki; mit tartott fontosnak, mihez viszonyította; mi befolyásolta (motiválta) az elnevezésben? Ezekre a kérdésekre csak akkor adhatunk valóságghű választ, ha pszichológiai szempontot is érvényesítünk a névkutatásban. E törekvés nem előzmény nélküli nálunk.

PETERDI OTTÓ már 1936-ban *A dülönévadás lélektana* című tanulmányában megkísérli az akkor divatos asszociációs pszichológia néhány eredményének a felhasználását. [2] Megállapításainak legnagyobb része ma is helytálló. Tőle tudjuk, hogy a „névadást három forrás táplálja: a szemlélet, az emlékezet és a fantázia.” Hibája, hogy ezeket a pszichés folyamatokat az elnevező tevékenységétől függetlenül, abból kiszakítva tárgyalja. Ezért nem adhat eleve támpontot — legfőljebb csak ötletet — az elnevezési folyamat feltárásához.

A pszichológiai kutatások eredményeit a névészetben csak akkor használhatjuk fel helyesen, ha az elnevezésben, a név keletkezésében közrejátszó valamennyi meghatározó szerepét (az objektumét, az elnevezőét és a felhasznált nyelvi jelét) egyformán fontosnak tartjuk; illetve akkor, ha ezeket a tényezőket az elnevező emberrel kölcsönhatásban vizsgáljuk. De hogyan oldható meg ez? Hisz a nevek keletkezésénél általában a „kutató nincs jelen.” Két lehetőség kínálkozik. Az egyik, olyan szituációk megfigyelése és elemzése, amelyekben tetten érhető egy leendő földrajzi név kialakulása, azaz valamilyen köznév vagy köznévi szókapcsolat tulajdonnevesülése. A másik olyan források tanulmányozása, amelyekből megtudhatjuk a név létrejöttének időpontját, az objektum jellegzetességét az elnevezéskor; továbbá az elnevező, megnevező ember (emberközösség) viszonyát az objektumhoz, és „észjárását”, azaz azt a gondolkodási és állásfoglalási sémát, amely a cselekvést közvetlenül megelőzi, és „amellyel az egyén az őt érő külső és belső ingerekre, az előző élete folyamán kialakult gondolkodási szokásai alapján, általában válaszol.” [3]

Ez utóbbi tényezőnek, „az észjárásnak, gondolkodási sémának”, a hangsúlyozása azért lényeges, mert rendszerint ez határozza meg, hogy milyen nyelvi jeleket (közszókat és képzőket) használnak fel az elnevezők a névalkotásban. [4]

A következőkben öt földrajzi név keletkezésének a folyamatát mutatom be. Közülük két esetben „szemtanúja” voltam a nevek létrejöttének. (*Birsalmás iskola; Süket bolt.*) Háromnál a névkeletkezés adataihoz ismertetések, feldolgozások útján jutottam. (*Feketeszl, Százforintos, Kisbécs.*)

E nevek bemutatása előtt még egyetlen dolgot kell leszögezнем. Az elnevezést pszichológiai szempontból tevékenységnek fogom fel, függetlenül attól, hogy lefolyása ösztönös vagy tudatos volt-e.

A tevékenységet — így az elnevezést is — mindig motívumok váltják ki. Az elnevezések létrejöttében szerintem leginkább a következő motívumok játszanak szerepet:

a) A megnevezési szükséglet.

b) Valamilyenféle emocionális — indulati viszonyulás az adott objektumhoz.

c) Esetleg emlékéllítás annak az eseménynek, amely az elnevezendővel szorosan összefügg, rajta vagy a közelében történt.

A legtipikusabb elnevezési indíték ezek közül a szükséglet, mint legősibb motívum, amely kifejezi az embernek a világtól való függését és arra való irányultságát. [5] Egyik ilyen alapvető szükséglet a tájékozódás, a térben való eligazodás szükséglete, a fontosabb — létfenntartásunkkal összefüggő — objektumok helyének térbeli kijelölése. Földrajzinév-gyűjtések alapján %-osan is kimutatható és ellenőrizhető, hogy erre az elnevezési motívumra vezethető vissza a legtöbb földrajzi név keletkezése.

A másik két motívum jelentősége jóval kisebb. Kevesebb névben ismerhető föl.

A névkeletkezés motívumaira mindenhol rámutatok majd példáim elemzése során.

Szeged egyik — a Szilléri sugárúton levő — élelmiszerboltját a közelben lakók többféle névvel illetik. Nevezik: *Sarki bolt*nak, *Szilléri bolt*nak, *Önkiszolgálónak* és néhányan *Süket bolt*nak is. Mi ezeknek a jelöléseknek, elnevezéseknek az objektív alapja? Nyilván magának az elnevezendőnek, a boltnak a következő sajátosságai: a Szilléri sugárúton, az egyik utca sarkán áll; önkiszolgáló, belseje hosszú és keskeny; meglehetősen sötét, szűk, zsúfolt stb. Szinte mindegyik sajátossága lehet a névadás alapja, az elnevezés indítéka. Az elnevező emberek motívumaitól függött, hogy a bolt milyen vonásait emelték ki. Az elnevezés alapmotívuma a szükséglet, a tájékozódás volt az *Önkiszolgáló*, a *Sarki bolt*, a *Szilléri bolt* megjelöléseknél. E motívum az említett nevek alap- és meghatározó elemében egyaránt felismerhető. Hiszen a „bolt” alapelem már önmagában — viszonyítva a lakó- és egyéb középületekhez — tájékoztat, megkülönböztet. A „Szilléri” és a „Sarki” pedig egyértelműen azonosít, félreérthetatlenné teszi az eligazodást az elnevezők számára. Egészen más jellegű a probléma a *Süket bolt* esetében. A hazai névadásban szokatlan, alig használt [6] meghatározó elemet egyáltalán nem a tájékozódás igénye hozta létre, hanem az elnevezőnek az elnevezendőhöz (a bolthoz) való emocionális-indulati viszonyulása.

E viszony nem a „leghízelgőbb”. A süket szó pejoratív jelentése közismert. (Süket vagy. Megsüketültél, hogy... Süket alak, stb.) Olyan egyénre mondjuk, aki valamit nem ért, vagy nem akar érteni; tehetetlenségével akadályoz bennünket stb. Nos a boltba vásárolni járó szintén bosszanthatta a lassú, ügyetlen, hosszantartó kiszolgálás, ezért a furcsa szokatlan minősítés (Süket bolt). Ez persze továbbra is alkalmas a tájékozódási igény kielégítésére, hisz a „bolt” alapelem megmaradt.

Felhozott példám jól mutatja — az ilyen a megszokottól eltérő — nevek keletkezése esetén az objektumnak és az elnevezőnek a kölcsönhatását. Azt ti., hogy a süket meghatározó elem létrejöttének alapját maga a bolt és a benne folyó kiszolgálás adta. Ennek találó, tömörítő kifejezéséhez — nyelvi formában való „rögzítéséhez” — egy olyan egyén kellett, aki „érzékenyebb” a többinél, aki „nem elégedett meg” a hagyományos „észjárás” tükröző észleleti és nyelvi sémával („sarki”, „szilléri”), hanem metonímiás-metafórikus nyelvi formában fejezte ki viszonyát a bolthoz, és a benne kiszolgálókhoz.

Kecskemét határában van egy tájegység: *Szarkás*. Ennek közelében : a *Szarkási iskola*. Az iskolát az utóbbi időben a távolabb lakó kerekgyházaiak *Birsalmás iskolának* is mondják. (Az új név létrejöttének szem- és fültanúja voltam. Keletkezésének időpontja: 1962.) Az iskolát gyönyörű, egészséges fiatal telepítésű birsalmakert veszi körül. Mindenki megcsodálta, mindenkinek tetszett. A név egy menetrendszerűen közlekedő autóbuszon született. A kalauz vidám, különcödő ember volt, aki szerette új és kissé szokatlan nyelvi kifejezésekkel szórakoztatni utasait. Egyik reggelen, amikor az autóbusz megállt a *Szarkási iskolánál*, a kalauz ezt kiáltotta: *Birsalmás iskola*. Nagy derűtség az utasok között, mindenki helyeslően bólintott. Az új jelölés köztetszést váltott ki. Az ismétlődő utazások alkalmával jóváhagyólag vették tudomásul, hogy a *Szarkási iskolát Birsalmás iskolának* is lehet nevezni. Az új név grammatikailag, szerkezetileg lényegében azonos a régivel; (köznév + s képző + iskola kapcsolata). Az újszerűséget a tájváltozást regisztráló — észleleten alapuló — új nyelvi kifejezés, minősítés. adta. Az elnevezés indítékának külső forrása, éltetője a tájváltozás volt; belső pedig a pontosságra törekvő tájékozódás szükséglete. (Nem szarkás az iskola környéke, hanem birsalmás.)

A következőkben olyan neveken mutatom be a pszichológiai szempont alkalmazását, amelyeknek a keletkezési körülményeiről nincs közvetlen élményanyagom; amelyeknél a név létrejöttében szerepet játszó tényezők — ember és objektum kölcsönhatását — források és részben konkrét megfigyelések útján derítettem föl.

Feketeszl a szegedi határban sokak által ismert tájegység név. INCZEFI GÉZA Szeged környékének földrajzi nevei című monográfiájában a következő adatokat közli a névről és az objektumról: „Fekete + szél 'perem' összetétele. A feketék (l. ott) szélén terül el, onnan nyugatra a homokföldek következnek.” [7] E név keletkezése csak másik két vele összefüggő név alapján érthető meg. Az egyik a *Homok*, a másik a *Fekete*. Az előző 1473-tól, az utóbbi 1748-tól, a *Feketeszl* pedig 1822-től adatolható. [8] Mint látjuk, régi nevekről van szó. A *Fekete* és a *Homok* névvel jelölt tájegységek közös vonása, hogy mindkettő nagyjából egyenletes síkvidék kb. azonos tengerszintfeletti magasságban. Különböznek a talaj minőségében és a növénytakaróban. Továbbá abban, hogy más-más művelési ág alakult ki területükön. Mit emelt ki e vonások közül az elnevező, a tájat észlelő, figyelő egyén? Az első esetben a talaj egyik külső jellemzőjét, a színét, a feketés árnyalatot. A másik esetben a talajfőleséget. Ez utóbbi esetben miért nem a talaj színét használta fel identifikálásra?

RUBINSTEIN említi, hogy „az észlelés folyamatában keletkező érzéki adatok (a mi esetünkben pl. a talaj fekete színeződése) és az e közben kialakult szemléleti kép rögtön tárgyi jelentőségre tesz szert, azaz meghatározott tárgyra vonatkozik. Ezt a tárgyat szóban rögzített fogalom határozza meg, a szó jelentésében azok a jegyek és tulajdonságok vannak rögzítve, amelyek a társadalmi gyakorlat és a társadalmi tapasztalat eredményeként a tárgyban feltáruznak.” [9] Amikor az elnevező egyszer vagy többször szembekerül az elnevezendővel, a földrajzi objektummal, érzékeli, észleli annak néhány olyan vonását, sajátosságát, amelyet a társadalmi

gyakorlat már szóban is objektívált. Így például azt, hogy az adott tájegység talajának színe, különösen tavasszal és az őszi szántás-vetés idején fekete, azaz ilyen év-szakban, de máskor is jellemző a talaj színére mindaz, amit a fekete szó mint melléknév, mint tulajdonságot kifejező szófaj az elnevezőnek jelent. (Az Ért. Sz. szerint *fekete* 'A legsötétebb semleges színű, a fehér ellentéte, amilyennek a szem látja az olyan tárgy felületét, amely a ráeső fénysugarakat csaknem teljesen elnyeli'.) Miért épp a talajszínt emelte ki az elnevező, miért nem a talaj fizikai tulajdonságára utaló (agyag, vályog) szót használta fel azonosításra, hisz a Homok esetében ezt tette. Először is szerintem azért, mert nem „agrárszakember”, pontos ismerete a humuszos, mezősegi talajok minősítéséhez nincs, ezért nem vállalta, nem vállalhata — mivel az elnevezés ösztönös, rendszerint véletlenszerű tevékenység eredménye — a téves általánosítás, azonosítás „kockázatát”. Másodszor, az objektumok nagy többsége ún. felszólító jelleggel rendelkezik. A „felszólító jelleg” tipikusan pszichológiai terminus. Tartalmát a szakirodalom még csak nagyjából körvonalazta. Kb. a következőket jelenti. Az ember szükségleteinek kielégítése során szembekerül a külvilág dolgaival. Ezek a dolgok, jelenségek pusztán létükkel gyakran cselekvésre, tevékenységre ösztönöznek. Pl. az elénk guruló labda rúgásra készlet, egy kényelmes fotel arra, hogy leüljünk stb. [10] Ilyen felszólító jellegük, „árulkodó” jegyük az elnevezendő objektumoknak is van. (Pl. a talaj színe; a környező tájtól elütő felszínforma alakja, nagysága stb.) A *Fekete (föld)* esetében a talajnak a *Homoktól* eltérő színe volt a felszólító jelleg; a *Homoknál* pedig a humuszos, fekete földtől sokkalta silányabb termőföld, amelyet mindenki könnyen tudott azonosítani, azzal a tapasztalatával, amit a homok szó jelent. E hosszú kitérő után könnyű rekonstruálni azt a pszichés helyzetet amelyben a *Feketeszél* név megszületett. A névadás alapját már idéztük INCZEFTől. (A humuszból gazdag fekete földeket felváltja a homok.) Az elnevezés alapvető motívuma ez esetben is a tájékozódás volt. A szél „perem” valaminek a végét, lezárását jelenti. Az általa történő jelölés alkalmas a tájban való eligazodásra (pl. erdő széle, a rét széle stb.). De itt ennél többről van szó! A meghatározó elem arra utal, hogy nem akárminek a lezárásáról van szó, hanem a *Feketéknek*, a *Fekete földeknek* a végéről. Azon túl kezdődik a szegénység, a nyomor, a homoknak való kiszolgáltatottság, tarthatta a *Feketéken* élő ember. A homoki ember fordítva látta. A *Fekete föld* szélénél, a *Feketeszállón* belül kezdődik a jólét, a gondtalanabb élet, ott vár az emberre a meggazdagodás lehetősége. E másodlagos motívum — azaz az objektumhoz való emocionális viszonyulás — nem kiagyalt, nem kitalált, hanem valóságosan létezett, mindaddig, amíg a *Homokon* nem kezdődött az igényes szőlő- és gyümölcskultúra kialakulása. E sorok írója szüleitől — akik a homokon küszködtek, és „célszerű szögény embörök” voltak — sokat hallotta a fentebb említett elnevezési indítékot.

Van olyan földrajzi nevük, amelynek „keletkezési alapja... az emberrel kapcsolatos valamiféle esemény, amelynek a tájjal csak annyiban van kapcsolata, hogy szükségszerűen a tájban játszódik, annak valamelyik pontjához fűződik.” [11] Ezeknél a neveknél az elnevezés létrejöttének indítéka nem a tájékozódás szükséglete, hanem magának az eseménynek a keletkezése és hatása a tájban élő emberekre, amit szándékuk ellenére megőriznek, önkéntelenül is az utódokra hagyományoznak. Az ilyen típusú nevek keletkezésének pszichés alapját nehéz megállapítani. Sokan bizonyára az emlékezetre, pontosabban az önkénytelen bevésődés utáni felidézésre gondolnak. Ilyesmire utal LŐRINCZE IS PÉTERDI OTTÓ idézett munkája nyomán, amikor a *Dezsőirtás*, *Pálhalála* nevek esetén egyedül az emlékezetet említi az elnevezés lélektani alpjául azzal érvelve, hogy: „a tájon történt változás, a tájon lefolyt esemény és a névalakulás között több-kevesebb idő telik el.” [12] Tehát mintegy

vissza kell az elnevezőnek emlékeznie a tájban lejátszódott eseményre. Ez az érvelés egy vonatkozásában kiegészítést kíván. Nem vesz tudomást arról, hogy az esetleges tájváltozást vagy a tájban történt eseményt előbb észlelnie kellett az elnevező közösségnek ahhoz, hogy azt meg tudja őrizni, illetve emlékéllítási indítékkal fel tudja idézni. Ne feledjük, az elnevezés aktusa nem korlátozható csupán egyetlen pszichés működésre. Egy-egy név létrejöttében rendszerint közreműködik az ember teljes pszichikuma. Példa erre a következő név. *Nyírbogdányban* egy vizes, posványos terület neve *Százforintos*. Ez ún. eseménynév, ahol is a névkeletkezés alapja a emlékezet lenne a fentiek szerint. Kiss LAJOS ezt írja erről a névről. „A tagosító mérnöktől 100 forintért vették meg.” [13] A név létrejöttében szerintem nem az emlékezetnek van elsősorban szerepe, hanem az észlelésnek. Annak az észleleti, tapasztalatok élménynek, hogy száz forintért földet vettek, hogy olcsón földhöz jutottak. Az más kérdés, hogy erre emlékeztetni kell. De ez nem az elnevezés pszichés alapja, hanem annak motívuma. Még egy fontos tény. Megnyugtatóan úgy sem lehet megállapítani, hogy a név pontosan mikor született. Az esemény lejátszódásával egyidőben-e vagy néhány évvel, hónappal stb. később. Ha feltételezzük is, hogy a név későbbi a meg-történt eseménynél, az észlelés szerepét, tényét akkor sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Földrajzi neveink között találunk olyanokat is, amelyeknél a névadás alapját nehéz megállapítani, a névből magából nem tudjuk pontosan a keletkezés pszichés alapját és motívumát feltárni. Ilyenféle nevek a szegedi határban: *Jerikó*, *Kisbécs*, máshol *Szibéria* [14] stb. Ezek közül részletesebben az egyik ásothalmi határrészenek, *Kisbécsnek* a nevére szöveg. A név keletkezését így idézte föl Konrád Béla nyugalmazott erdész, a kisbécsi homok „megszelídítője”, a terület legrégebbi lakója. [15] A Szegedi Dóm építésekor a város haszonbérbe adta a *Birkajárás* területét is. Ezután az új tulajdonosok megkezdték kis házaik, tanyáik építését. A kézbesítő levelet hozott a már benépesülő területre. Egy Urbán nevű juhásztól tudakolta a levél tulajdonosának a házát. A juhász azt mondta: „Nem messze van ide, ott találja, ahol már annyi lesz a ház, mint *Bécsben*. Ha a *Birkajárás* beépül, olyan lesz mint egy *kis Bécs*.” Az új névre „nem volt szükség.” Nem a tájékozódási indítéka hozta létre, hanem a csodálkozás, tehát az objektumhoz való valamilyenféle emocionális viszonyulás. *Bécsről* kialakult emlék- vagy fantáziakép a juhász (a jelölő, elnevező) tudatában hasonlósági alapon asszociálódott a beépülő *Birkajárás* észleletével. E feltételezett hasonlóság létrejöttét tükrözi a nyelvi forma is, a hasonlat, ami későbbi formájában — elterjedése során —, megrövidülve, mint azonosító lett az említett tájegység jelölője, majd neve. (Annyi a ház, mint *Bécsben*. Olyan lesz, mint egy *kis Bécs* = *Kisbécs*.)

Az öt különböző típusú név keletkezési folyamatának bemutatása után a következő tanulságokat fogalmazom meg.

a) Mindenfajta földrajzi név létrejöttének van pszichés háttere. Ez természetes is, hisz a Földön létező élőlények közül egyedül az ember képes „vegetatív-szomatikus történései mellett pszichikuma és ezen belül tudata segítségével egyrészt a környezetével, a rajta kívül levőkkel, másrészt önmagával megfogalmazás- *megnevezés-szerűen* foglalkozni.” [16] A lélektani szempontú vizsgálatnak a földrajzinév-kutatásban ezért van jogosultsága.

b) Egy névben kifejeződik, hogy a megnevezett objektumnak — vagy az objektumon lejátszódó eseménynek — melyik sajátosságát emelte ki az ember; milyen indítékkal alkotta a nevet; tudati működésének melyik szférája funkcionált leginkább a név létrejöttékor; hogyan befolyásolta ezt az elnevező közösség „észjárása”; ebből következően: milyen típusú nyelvi jelét választott az azonosítás eszközeként.

JEGYZETEK

- [1] Idézi KISS LAJOS: MNy LXII, 363.
- [2] PÉTERDI OTTÓ, A dülönévadás lélektana. EPhK. 1936:378.
- [3] DR. HORVÁTH LÁSZLÓ GÁBOR, Pszichológiai módszer a gondolkodási séma vizsgálatára. 1959. 7.
- [4] INCZEFI GÉZA, A névadás ökonómiája. MNy. LXII. 72—9.
- [5] Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1966. 183—85.
- [6] A kiadásban megjelent hazai gyűjtemények közül egyedül a Zala megye földrajzi neveiben találtam két esetben „süket” meghatározó elemet. „Siket árok.” 184/99. „Siket utca”. 157/9. (Az első valószínű, családnév).
- [7] INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei. Akad. Kiadó. 1960. 30.
- [8] INCZEFI GÉZA i.m. 29. és 38.
- [9] RUBINSTEIN, S. L., Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964. 383.
- [10] BÜCHLER RÓBERT, Pszichológia. Sport Könyvkiadó. 1960. 45.
- [11] LÖRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete. Bp. 1947. 6.
- [12] LÖRINCZE LAJOS i.m. 22.
- [13] KISS LAJOS, Régi Rétköz. Akad. Kiadó. Bp. 1961. 289.
- [14] INCZEFI GÉZA i.m. 40, 47.
LÖRINCZE LAJOS i.m. 32.
- [15] Előfordulhat, hogy szakembereink e magyarázat mögött népetimológiát sejtjenek. Ez azért nem lehet, mert fiatal névről van szó. KONRÁD BÉLA most 80 éves, ő a táj telepítője, legjobb ismerője; a név semmiképpen sem lehet idősebb nála. Levéltári adatot Inczefi monográfiája nem említ; valószínűleg azért, mert a szerző nem talált ilyet. A területnek korábban is volt neve.
- [16] GEGESI KISS PÁL, A klinikai pszichológia alapjairól. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 41.

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Й. Жолнаи

Автор работы анализирует происхождение географических названий с точки зрения психологии. Он понимает название как деятельность. Он раскрывает, что в процессе происхождения названия играют значительную роль следующие факторы:

- a) Потребность ориентации
- b) Эмоциональное отношение называющего к объекту названия.
- в) Стремление дать памятку, стремление к напоминанию о событии, которое связывается с объектом, или происходило на нём или поблизости его.

Конечный вывод работы:

В названии выражается то, какое свойство названного объекта или происходившего на нём события подчёркивает человек; с каким мотивом он создал то название; какая сфера деятельности его сознания работала более всех при создании названия; как повлиял на это образ мышления коллектива назывателей; исходя из этого: каково типа языковой знак он выбрал для отождествления.

EINIGE PSYCHOLOGISCHE FRAGEN DER ENTSTEHUNG GEOGRAPHISCHER NAMEN

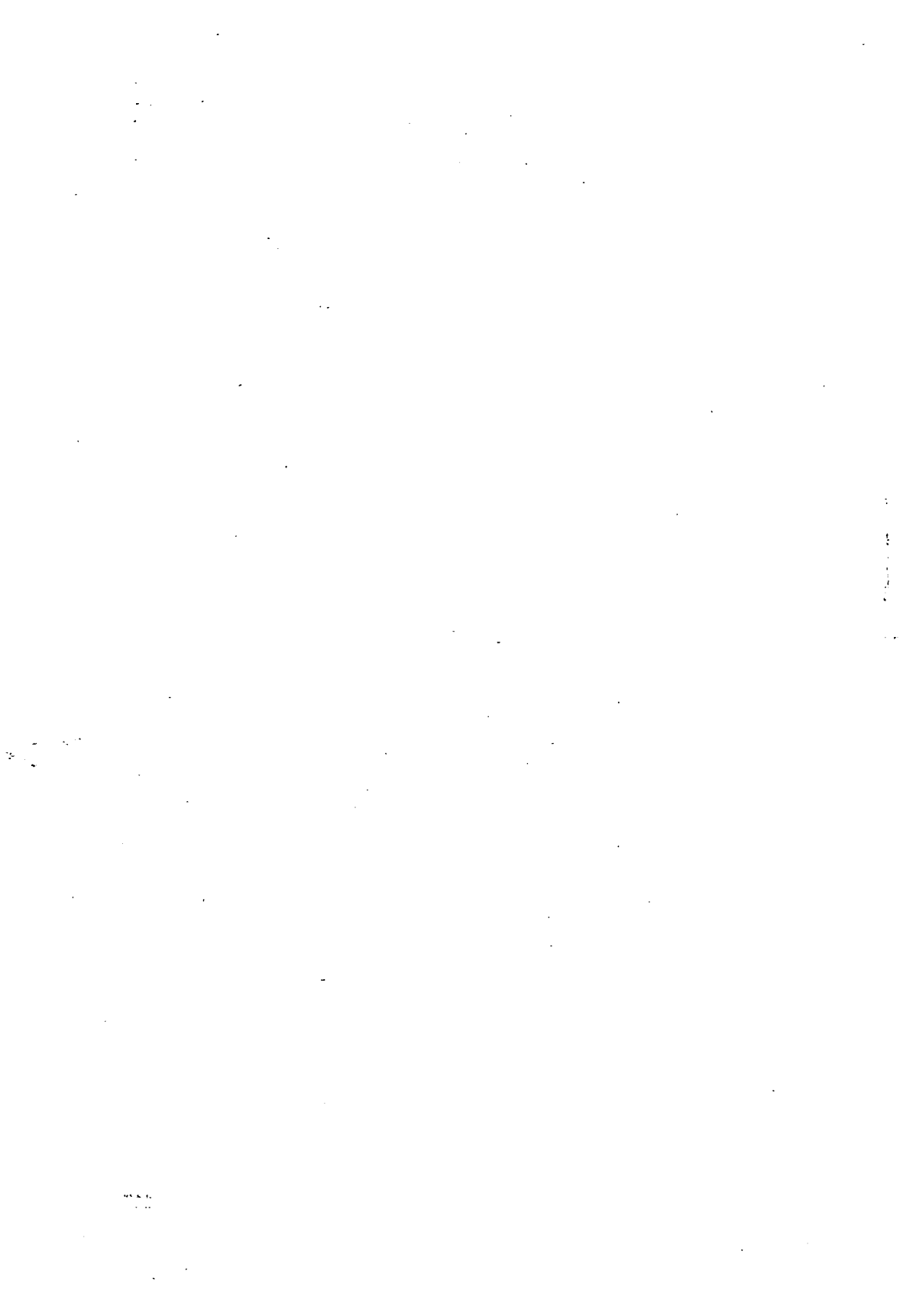
Von J. Zsolnai

Verfasser analysiert die Entstehung geographischer Namen vom psychologischen Standpunkt. Er deutet die Namengebung als Tätigkeit und führt aus, dass im Entnehmungsprozess der Benennung folgende Motive eine wesentliche Rolle spielen:

- a) das Bedürfnis der Orientierung,
- b) die emotionale-affektive Einstellung des Namengebers dem zu benennenden Objekt gegenüber,
- c) die Absicht, ein Denkmal zu setzen; das Vorhaben, an die Begebenheit zu erinnern, die mit dem Objekt verknüpft ist.

Schlussfolgerung: Im Namen kommt zum Ausdruck, welche Eigenheit des benannten Objektes — oder des am Objekt stattgehabten Ereignisses vom Namengeber hervorgehoben wurde; aus welchem Beweggrund er den Namen bildete; welche Funktionssphäre seines Bewusstseins bei dem Zustandekommen des Namens am stärksten tätig war; in welcher Weise es durch die Denkweise der benennenden Gemeinschaft beeinflusst wurde; folglich: was für einen Typs das Sprachzeichen ist, das er als Identifikationsmittel wählte.

III. TÖRTÉNELEM

FÖLDINDULÁS SOMOGYBAN

Írta: KÁVÁSSY SÁNDOR

A világháború Somogyban is végsőkéig élezte a parasztság és a földesúri osztály ellentéteit, s amikor 1918. november 1-én és 2-án a munkásság és a polgárság Kaposváron is véghez vitte a forradalmat, [1] késelem nélkül mozdultak meg a falvak, és a parasztság is megszínálta a maga forradalmát, amely — minthogy a nép felzúdulásában a frontról fegyveresen hazatért katonaság járt elől — különösen is viharos fejezete a somogyi parasztság osztályharcának, mivel a visszaözlő katonatömeg nemcsak az úrrenddel kívánt leszámolni, hanem a lövészárkokban elviselt szenvedésekért is meg akart fizetni.

A források tanúsága szerint a zúdulás Somogyban először Tabon ütötte fel a fejét, ahol november 2-án éjjel a frontokról és más helyekről hazatért katonaság kivonult az utcára, beverte az ablakokat, és nagy lövöldözés és ordítózás közben megnevezte azokat a hatósági és egyéb személyeket, akiket halálra ítelt. [2] A felkelés lángja azonban, az első napokban nem itt, hanem a szigetvári járás Dráva-melléki falvaiban csapott magasra. A zúdulás, mint arra következtetni lehet, ezen a részen a megye dél-keleti csücskében elhelyezkedő Drávafokon kezdődött, és feltehetően innen csapott át a szomszédos falvakba. Azonban bárhol is indult, a mozgalmat hatalmas energiák robbantották. A hatóságok napokon át képtelenek voltak urrá lenni és a mozgalmat legyűzni. Végső eszközként már a statárium fegyverére gondoltak, amelynek a drávafoki, felsőszentmártoni és a lakócsai körjegyzőség területére történő elrendelését a Szigetvári Nemzeti Tanács az alispántól november 9-én táviratban kérte. [3] A mozgalom lecsendesítését és a nyugalom helyreállítását csupán 12-re sikerült elérniük. [4]

Mialatt a Dráva-mente parasztjai a karhatalommal viaskodtak, a megyében másutt is kigyúltak a zúdulás tüzei, és zavargásokra került sor. November 4-én felzúduló katonák Miháldon betörték a korcsmába, és szeszes italokat követeltek. Miután leitták magukat, távoztak. Távozásuk előtt azonban megfenyegették a kocsmároszt, ha még egyszer zárva találják a korcsmát, a csapszéket felgyújtják, őt magát pedig agyonlövik. [5] Ugyanezen a napon felbőszült katonák Belezna községben agyonlőtték Schönberger Mór zsidó kereskedőt (más források szerint: bérlőt), leányát megbecsületlenítették, házát pedig felgyújtották. [6] November 5-én Nagyatádon fosztogatásokra került sor, a szentai állomást pedig formálisan kirabolták, két vagon lisztet széjjelhoradtak. [7]

A kezdeti anarchia, és a történelmi vizsgálódás mérlegén is közönséges bűncselekményeknek minősülő események káoszából azonban már az elején kibontakoztak és sorozatosan követték egymást azok az események, amelyek élesen világítottak rá, hogy valójában nem közönséges bűntényekről van szó, mint azt az egykorúak vélték, hanem roppant arányú földindulásról, az úri hatalom és a latifundumok ellen felkelt parasztság osztályharcáról.

A parasztok szerte a megyében, „rettenetes, vad dühvel” fordultak a latifundiumok ellen, javait pusztítani és kizsákmányolni kezdték. A források tájékoztatása szerint november 7-én a Nyim községhez tartozó Kási pusztán a szabadságos katonák hatalmukba kerítették az urasági magtárt, és a gabonát elszállították. [8] A következő nap Felsősegesden gróf Széchényi Bertalan erdőiben és kastélya parkjában vadásztak, egyik halastavából pedig kifogták a halakat, azután lecsapolták. Miután ezt elvégezték, az ott bémészködő cselédségnek kijelentették, hogy rövidesen a többi tóra is sort kerítenek, „mert szabadság van és köztársaság, a vagyon meg a közös.” [9] Ugyanekkor az Iharosberény határában fekvő Pálpusztán, Steinitz Imre gazdaságában felgyújtottak egy kazal szénát, Jolánta-pusztán ugyancsak a Steinitz-gazdaságban betörték a dohánypajtába, [10] és nagymennyiségű dohányt vittek magukkal.

Nagy félelem napjai következtek az úri hatalom helyi képviselőire, a jegyzőkre, akik ellen számos helyen zendülés tört ki. Istvándiban a jegyzőt lecsukták, a bírót elcsapták, helyébe mást választottak. [11]

November 7-én a karádi jegyző Kaposvárra menekült, mivel a hazajött katonák felkoncolással fenyegették. [12] Ugyanaz nap kénytelen volt elhagyni helyét a csökölyi jegyző is, mivel „állandóan fenyegető leveleket kapott, éjjelenként pedig fegyveres katonák jártak udvarán és lövöldöztek”. [13] Zákányban rálöttek és menekülni kényszerítették a jegyzőt, [14] és menekülni kellett a jegyzőnek Nemesvidről is [15]. Somogyszentmiklóson „két összeesküdt katona” levélben szólította fel a jegyzőt, hogy amennyiben el nem hagyja a községet, családjával együtt fogják kiírtani. [16] A kéthelyi jegyzőt pedig a főszolgabírónak kellett szabadságolnia, hogy még idejében menedékhez jusson a népharag elől. [17] Jellemző a jegyzők szorongatott helyzetére, hogy a marcali járás körjegyzői egyenként és összesen is kimondták, hogy helyzetük tarthatatlanná vált. [18]

A hangulat — mint azt a marcali járásból jelentették — mindenütt „a zsidóság, a hatóságok és az úri osztály ellen” izzott, [19] s mint utóbb Tallián Andor vármegyei főjegyző írta, a „vad, indulat, a fékevesztett szenvedélyek lettek úrrá”, s „pusztítva, rombolva száguldtak végig” a vármegye „csendes, békés vidékein”. A vidéket; a surdi szőlőshegyekben, Bakházán, Háromfán, Kadarkút környékén és Rinyaszentkirály körül, [20] a taranyi erdőkben, fegyveres csoportok, 40—45 főből álló bandák járták, amelyekkel néhol valósággal hadiállapot alakult ki. Csurgón a nemzetőrség három napig állott tűzharcban az éj leple alatt fellépő fegyveres csoportokkal. [21]

Pár napba sem telt tehát, a nagybirtok fellegrárában, az uradalmas Somogyban is összeomlott a régi rend épülete. A hatóságok napokon át, úgyszólván teljesen tehetetlenek voltak a parasztság váratlanul kirobbanó osztályharcával. Nem állott rendelkezésükre alkalmas haderő a csendőrszuronyok pedig kevésnek és elégtelennek bizonyultak. Így a megye urai azonnal hozzáláttak a mozgalmak megfékezésére egyedül alkalmasnak látszó nemzetőrség megszervezéséhez, amelynek felállítására november 3-án adott rendeletet a hadügyminiszter. [22]

Azonban hiába tette közzé november 5-én az alispán a hadügyminiszter felhívását, és hiába hivatkozott maga is a hazafras kötelességtudás, valamint a szűkebb haza, a „szép Somogy vármegye” iránti szeretetre, a nép nem sietett a nemzetőr zászlók alá. [23] A tiszti keret felállítása, minden további nélkül, gyorsan megtörtént. November 6-án megalkult Somogy Vármegye Nemzetőrségének Parancsnoksága, [24] a következő nap pedig elkészült a járási székhelyeken felállítandó nemzetőrszázadok tiszti beosztása is. [25] A légénység toborzása azonban már nagy nehézségekbe ütközött. Kaposváron még csak volt foganatja a felhívásnak, már az első

hívószóra nyolcvanán esküdtek fel nemzetőri szolgálatra. [26] A falusi nép azonban elhúzódtott a toborzástól, sőt akadtak helyek, ahol ellenségesen fordult vele szembe. Balatonkilitiben, amikor a jegyző kihirdette a nemzetőrség szervezésére vonatkozó alispáni rendeletet, a lakosság felzúdult, a dobót a jegyző nyakába akasztotta és kényszerítette, „dobszó mellett hirdesse ki, hogy abból egy szó sem igaz, és figyelmeztették, hogyha még egy hasonló rendeletet próbál közhírré tenni, akkor agyonverik”. [27] A latifundiumok és az úri hatalom ellen felkelt parasztság megéreztette, hogy amikor a nemzetőrséget szervezik az ő ügye ellen kovácsolnak fegyvert. Ilyen körülmények között a szervezés csak lassan haladhatott előre, s amikor befeljeződött – november 13-ra sikerült befejezni – már mindenfelé kibontakoztak és megerősödtek a mozgalmak.

A nemzetőrség azonban végül sem bizonyult alkalmas eszköznek a mozgalmak megfékezésére, mint Kaskovics Lajos alispán december 9-i jelentésében írta, „nem vált be, amennyiben nem megbízható elemekből volt összeállítva,” [29] vagyis: a parasztság nemzetőri szolgáltra jelentkező fiai nem voltak hajlandók a fegyvert saját osztályuk ellen fordítani. Amellett a hónap közepétől elmélyült és tovább érlelődött a forradalmi erjedés a parasztság körében: semmi áron sem akart többé úri hatalom alatt élni, és izzé-porrá akarta zúzni a gyűlölt rendszert. „A lakosság jó részének gondolkodása és érzülete affelé a felfogás felé hajlik – olvashatjuk a felső-szentmártoni előljáróság jelentésében –, hogy ma minden törvény megszűnt, a hatóságoknak és senkinek rendelkezési joga nincs, és ezt a felfogást nyíltan vallják, hirdetik, s ebben a tudatban egymást kölcsönösen megerősítik”. [30]

A mozgalmak így jóformán ellenállásra is alig találva súvíthettek keresztül-kasul a tájon.

„Alivár-pusztán Mayerhoffer bér gazdaságban 14-ére virradóra 1003 zsinor dohányt, ugyanaz nap este pedig 1412 zsinor dohányt loptak el”. „Jolánta-pusztán, a Steinitz-féle bérleten 14-én éjjel a dohánypajtát feltörték, s amennyiben ott dohányt nem találtak, azt felgyújtották.” [31]

„Hazatért katonák felfegyverkezve 40–50-es csoportokban a (marcali) járás területén... szinte hajtóvadászkatákat rendeznek. A vadakat kiírtják” – hangzik a november 17-i jelentés. [32]

Az esztergomi főkapitány tapsonyi uradalmában lévő halastavakat – jelenti az alispán november 19-én – a községbe hazatért fegyveres katonák lecsapolták. s a halakat onnan elhordták. Ugyanezek... azzal fenyegetőztek, hogy az uradalmi magtárban lévő, s a Hadi Termény Részvénytársaság tulajdonát képező 50 vagon gabonát is el fogják szállítani.” „Böhönyén gróf Festetich Pál és Marcaliban gróf Széchényi Andor Pál vadászterületén állítólag száz főre menő csoportokban vadásznak, s eddig már 700 darab däm vadat lőttek, melynek húsát a szomszéd falvakban árulják. [33]

„Mesztegnyői magyar-német társulat gazdaságában – olvashatjuk a november 20-i jelentésben – a dohánypajtát fegyveres katonák feltörték, és a benne levő nagymennyiségű dohányt elvitték. Ez alkalommal szükségesnek tartja a főbíró megjegyezni, hogy eddig szerzett tapasztalatai szerint a nemzetőrség nem áll feladata magaslatán, a közbiztonság javulását tőle, jelenlegi szervezete mellett nem lehet várni, sőt a helyzet rosszabbodni fog. [34]

„Hetes községben – november 20-án – a hazatért katonák a már megalakult nemzeti tanács megválasztását érvénytelennek nyilvánítván, új nemzeti tanácsot alakítottak, a körjegyzőt és a községi előljárókat lemozdították, sőt a körjegyzőt életveszélyes fenyegetéseikkel a község elhagyására kényszerítették.” [35] „Somogy-szobon Pongrácz Zoltán községi aljegyzőnél 6 fegyveres katona megjelent, s őt

állásáról való lemondásra kényszerítette.” [36] Több helyen kényszerítették ki az előjáróság lemondását a marcali járásban is. [37]

„Pusztakovácsiban Márfy Lajos birtokán... ismeretlen tettesek több szénakazlat felgyújtottak” — írja a november 24-i jelentés. [38]

„Mezőcsoknyával határos Ring-bérleten (Sörnye-pusztán) — számol be 27-én az alispán a belügyminiszternek — a tengeri táblára mintegy 60 főből álló mezőcsoknyai lakosok kocsikkal vonultak ki és a tengerit szedik. Az őr felszólítására, hogy mit keresnek itt, azt válaszolták, hogy Ring elszökött, a föld úgyis az övék, s így a tengeri is.” „...a mesztegnyei határon mesztegnyei és gadányi lakosok, mintegy 40-en fegyveresen kimentek az uradalom kukoricáját fosztogatni, és megüzenték a csendőröknek, hogy ha mernek, jöjjenek ki. A csendőrök kimentek, tűzzel fogadták őket, ebből ütközet fejlődött, amelynek eredménye két sebesülés lett.” „Somogydöröcske községben... pincszerről ittasan hazatérő katonacsöcselék Kohn Simon tulajdonában volt kereskedést feltörte, és az ott talált árukat összezsúfalta.” „Török-koppány községben hazatért katonák fenyegető magatartást tanúsítanak a plébános és a körjegyző ellen. Öt nap óta posta nem érkezett Török-koppányba, mert Nágocs községből senki elmenni nem akart.” [39]

A parasztság szilajon tájékozó mozgalma azonban november végére forradalmi, célt értelt meg: a latifundiumok és a földesúri birtokok felosztásának követelését. December elején már „nap-nap után” érkeztek a hírek türelmetlen „földosztókról”, akik „nem tudják, nem akarják megvárni az állami földosztást, azonnal, már most ingyen akarnak földet”. [40] A kezdeti anarchiából kiinduló, majd kifejezetten a nagybirtok és a hatóságok támadására, illetve zsákmányolására irányuló zendülések valójában ezen a ponton csaptak át a forradalomba, a parasztság mozgalmát ettől kezdve tekinthetjük a szó igazi értelmében forradalomnak.

Ekkorra azonban a földesurak és a burzsoázia már végképp megelégtették a parasztok „rémuralmát”, és a legerélyesebb eszközöket követelték a mozgalmak elfojtására. Gróf Széchényi Aladár, a megye főispán-kormánybiztosa december elején küldönc útján tett jelentést a kormánynak, és kérte, hogy azonnal rendeljék el a statáriumot. [41] A kormány azonban elegendőnek tartotta, ha a nemzetőrség újjászervezéséről intézkedik, és ezért a hadügyminiszter elküldte Kaposvárra báró Babarczy századost. [42]

Babarczy báró december 6-án meg is érkezett Kaposvárra, s az alispánnal, a város polgármesterével és a Nemzeti Tanács elnökségével együttműködve eleget tett megbízatásának. Bár utasítása csupán 40 fős csapatra szólt, 120 nemzetőrrel erősítette meg a várost. [43]

Azonban az újjászervezett nemzetőrség sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, a mozgalmak tovább virágoztak, pár nap múlva pedig sor került az év legnagyobb arányú megmozdulására: a „vörös gárda név alatt szervezkedett fegyveres katona”-ság és a hozzácsatlakozott szegényparaszt- és agrárproletár-tömeg [44] december 11-ről 12-re virradó éjjel rajtaütés-szerűen megtámadta és kifosztotta Kaposvárt.

A támadás 11-én éjjel 11 óra tájban kezdődött, amikor is „több száz fegyveres katona rémes lövöldözés és ordítozás közben vonult a rendőrség épülete elé..., hogy a rendőrség által egyik kocsmában rendzavarás miatt letartóztatott két társukat kiszabadítsák”. „A rendőrségi laktanyában ez alkalommal összesen 12 rendőr tartózkodott, kik a letartóztatott katonákat szabadlábra bocsátották, aminek megtörténte után a katonák az utcákon végigmenve egész sortűzeket adtak, sőt gépfegyverből is lőttek, amivel a városi lakosságot érthető rémületbe ejtették. Mindenki várta és remélte, hogy a katonák dühe utóbb csillapodni fog, s eltávoznak. Ámde ez nem

következett be. Éjjel 3 óra tájban az összegyűlt... tömeg megkezdte az üzletek kifosztását. Egymás után törték fel az üzleteket, s reggelig 149 üzletet és 25 magánlakást fosztottak ki, több üzletet a kifosztás után fel is gyújtottak.”[45]

Másnap — mint Illyés Gyula memoár-hitelességű művében, a „Kora tavasz” ban olvashatjuk — „Délelőtt tíz óra tájban megérkezett valahonnan (Tallián Andor elentése szerint a helybéli Baross-laktanyából [46]) egy rendcsináló csapat. A katonák maguk elé szögezett szuronnal álltak fel a járda szélén. Parancsnokuk kihirdette s azonnal megkezdte a rendfenntartó polgárőrség toborzását. Felszólításának váratlan nagy hatása volt. A fosztogatók tömegesen jelentkeztek, járőrségbe osztatták magukat s ötös csoportban mostmár fegyveresen raboltak tovább.” Sorra járták a magánlakásokat és azon „az ürügyön, hogy a rablott holmit szedik össze: ami még elemelhető volt, összeszedték.” [47]

„Hogy senki sem tudja, kié volt a föld!” — a fosztogatók tömegesen tódultak a kataszteri hivatal felé, hogy azt is felgyűjtsák. [48] Erre azonban úgy látszik — már nem volt érkezésük. A kábulatból magához térő alispán fél 12-kor távirati jelentést tett a belügyminiszternek, a hadügyminiszternek és a fővárosban tartózkodó főispánnak, és sürgős segítséget kért [49], mire megérkezett a felmentő sereg. Mint Illyés Gyula írja, „az állomás felől gépfegyver-kattogás hallatszott, ... a fogatok megmozdultak, s az ellenkező oldalon kivágtattak a városból.” [50]

A fosztogatásokból közel 20 millió korona kár keletkezett, ami hosszú időre tönkre juttatta a város virágzó iparát és kereskedelmét. [51] Maga a város vandáli pusztítás jegyeit viselte, s miként az események hírére Kaposvárra siető Göndör Ferenc írta, még napok múltán is úgy nézett ki, mintha „ellenséges hordák és szívtelen martalócok garázdálkodtak volna... hónapokon keresztül.” [52]

Különben a nagy ribilliónak a szerb demarkációs vonalon túl is híre futott, s ekkor szinte hajszálon múltott, hogy Barcs és Szigetvár után Kaposvár szerb megszállás alá nem került. A pécsi szerb parancsnok ui. az események hírére azonnal felajánlotta, hogy megszállja a várost és helyreállítja a rendet. [53] Ajánlatát azonban a hadügyminiszter utasítására az alispán nem fogadta el. [54]

A források, valamint Illyés Gyula idézett munkája nem hagynak fenn kétséget az iránt, hogy a város kifosztása előzetes szervezkedés alapján történt, és mint Illyés Gyula is rámutat, az esemény valójában nem volt más, mint a falu bosszúja a városon. Illyés Gyula közlése szerint a fosztogató parasztok már az eseményt megelőző „héten beüzentek” a városba, „hogy a kereskedők szállítsák le felére az árakat. Másképp ők maguk tesznek rendet.” Sőt még a „rendcsinálás idejét” is megmondták. [55] Az általam vizsgált források erről az üzenetről nem tudnak, sőt Tallián Andor már többször is idézett jelentéséből arról értesülünk, hogy „Kaposvár környékén előzőleg rend és nyugalom volt, s így az esemény a város lakosságát váratlanul érte.” [56] Mindazonáltal, távolról sem tartom hihetetlennek, hogy ilyen üzenet valóban is történt, az pedig teljesen valószínűnek látszik, hogy a parasztok ennek tudatában vonultak a város ellen.

A város kifosztásával azonban még korántsem ért véget a megmozdulás, a parasztok vidéken folytatták a bosszúhadjáratot. Az egyik csapat — mintegy 250—300 fő — még a reggeli órákban elhagyta a várost, és a zsákmánnyal megrakodva Igálnak vette útját. [57] Valószínű ennek volt egyik szárnya az a csoport, amely kicsapott Szentgáloskérre és a falu két földbirtokosát kirabolta. [58] A másik nagyobb csoport Lengyeltótinak vette az irányt, és útjában kifosztotta Osztopánt, [59] Somogyvámoson a bérlőt, Somogytúron pedig Lövensonné bérlőnét. [60] A harmadik nagyobb csoport Nagybjomra támadt, s december 13-ról 14-re virradó éjjel kifosztotta a község összes üzletét. [61] Valószínűnek látszik, hogy ez a csoport vonult

át a nem messze fekvő Böhönyére is, ahol lerombolták gróf Festetich Pál kastélyát, a bérlet és a kereskedőket kifosztották. [62] Egy kisebb csoport Bőszénfa, Csértő irányába vonult el. [63]

A szinte egész megyét átfogó megmozdulásnak a december 14-én kihirdetett statárium vetett véget, amelyet előbb Nagybjom területére, [64] majd még ezen a napon a vármegye egészére is elrendelték, [65] végrehajtására pedig jelentős erőket vontak össze. [66] A statárium egyúttal pontot tett az őszi folyamán fellángolt mozgalmakra is; a parasztság kezéből kiűtötték a fegyvert. A tüzet azonban, amely a mozgalmat táplálta nem tudták kioltani. Rövid szünet után, 1919. tavaszán ismét fellángolt a parasztok osztályharca a földért és a nagybirtok ellen.

JEGYZETEK

Az 1918 őszi Somogyban is fellángoló parasztmozgalmak történetét elsősorban az ún. Vármegyei Nemzetőri Iroda jelentéseiből ismerhetjük meg, mely napról-napra összesítette és feldolgozta a vidékről befutó híreket és értesítéseket. Az irodát 1918 november elején Somogy Vármegye Nemzetőrségének Parancsnoksága szervezte meg. Vezetői Nagy F. József vármegyei aljegyző, nemzetőr főhadnagy és Szerbovszky György nemzetőr hadnagy voltak, mellettük, mint összekötő tiszt Sekarina Artúr nemzetőr százados teljesített szolgálatot (Vármegyei nemzetőri iroda, Somogyvármegye. 1918. november 9.) A jelentések Somogy vármegye alispánjának bizalmas iratai (továbbiakban: SMAI) sorában maradtak fenn. Segítségükkel a mozgalmak legapróbb részleteit is lépésről-lépésre követhetjük nyomon. Jelentős adatokkal egészíthetjük ki a belőlük származó értesítéseket azokból a levelekből, táviratokból jelentésekből, stb., amelyeket az alsóbb hatóságok és magánosok küldtek a megyéhez. Ezek főleg Somogy vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: SMAI) között maradtak fenn. Végül nem lebecsülendő forrás a mozgalmak történelmének az a jelentés, amelyet a Törvényhatósági Bizottság 1919 február 3-ra összehívott ülése számára Vizeki Tallián Andor főjegyző készített, amely bizonyos értelemben összefoglalása és feldolgozása a mozgalmaknak, s amely az 1919. évi közgyűlési jegyzőkönyvben olvasható.

- [1] Ennek leírását lásd Kávássy Sándor, Somogy Vármegye Direktóriuma 1919-ben Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1964. 192.
- [2] Kaposvári Állami Levéltár (a továbbiakban KÁL) SMAI 30301/1918.
- [3] KÁL SMAI 30946/1918.
- [4] KÁL SMAI 31076/1918.
- [5] KÁL SMABI 1918. XI. 9.
- [6] KÁL SMAI 30602/1919. sz. jelentésben levőket a Vizeki Tallián Andor jelentésében írottakkal (KÁL Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1919. évi közgyűlési jegyzőkönyve 12. l.)
- [7] KÁL SMAI 30602/1918.
- [8] KÁL SMABI 1918. XI. 7.
- [9] KÁL SMABI 1918. XI. 8.
- [10] KÁL SMABI 1918. XI. 9.
- [11] KÁL SMAI 30602/1918.
- [12] KÁL SMABI 1918. XI. 7.
- [13] Uo.
- [14] KÁL SMABI 1918. XI. 9., valamint 1918. XI. 10.
- [15] KÁL SMABI 1918. XI. 8.
- [16] KÁL SMABI 1918. XI. 9.
- [17] KÁL SMABI 1918. XI. 8.
- [18] KÁL SMABI 1918. XI. 9.
- [19] KÁL SMABI 1918. XI. 8.
- [20] Vizeki Tallián Andor vármegyei főjegyzőnek az 1919. február 3-ra összehívott megyei közgyűlésekészített jelentése. KÁL Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1919. évi közgyűlés jegyzőkönyve 11. l.
- [21] KÁL SMABI 1918. XI. 9.
- [22] KÁL SMABI 1918. XI. 9., valamint 1918. XI. 11.
- [23] Nemzetőrség alakul Somogy vármegyében, Somogy vármegye, 1918. november 5.
- [24] KÁL SMABI 1918. XI. 7.
- [25] Uo.
- [26] Nemzetőrség alakul Somogy megyében. Somogy vármegye, 1918. november 5.

- [27] KÁL SMABI 1918. XI. 7.
- [28] KÁL SMAI 31304/1918.
- [29] KÁL SMAI 32756/1918.
- [30] KÁL SMAI 31770/1918.
- [31] KÁL SMABI 1918. XI. 16.
- [32] KÁL SMABI 1918. XI. 17.
- [33] KÁL SMAI 31721/1918.
- [34] KÁL SMABI 1918. XI. 20.
- [35] KÁL SMAI 31804/1918.
- [36] KÁL SMAI 31856/1918.
- [37] KÁL SMABI 1918. XI. 22.
- [38] KÁL SMABI 1918. XI. 24.
- [39] KÁL SMABI 1918. XI. 27.
- [40] G. G.: Földosztók, Somogy vármegye, 1918. december 5. A források szerint az első földkövetelés Felsőmocsoládon hangzott el 1918. november 27. táján, ahol a szegényparasztok és agrárproletárok Bánó Iván földbirtokosnál léptek fel ezzel a követeléssel (KÁL SMABI 1918. XI. 27.)
- [42] KÁL SMAI 33833/1918.
- [42] KÁL SMAI 32756/1918.
- [43] A Somogy megyei nemzetőrség újjászervezése, Somogy vármegye, 1918. december 7.
- [44] Arra, hogy a várost megtámadó katonák vörös gárdának nevezték magukat, több forrás utal, így KÁL Somogy Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai 181/1928, továbbá KÁL SMAI 33612/1918., 33651/1918., 33967/1918. sz. alatt található iratok.
- [45] Vizeki Tallián Andor vármegyei főjegyzőnek az 1919. február 3-ra összehívott megyei közgyűlésre készített jelentése. KÁL Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1919. évi közgyűlési jegyzőkönyve 13—4.
- [46] Uo.
- [47] ILLYÉS GYULA Kora tavasz I. Bp. é. n. 133—4.
- [48] Uo. 133.
- [49] KÁL SMAI 33612/1918.
- [50] ILLYÉS GYULA i.m. 134.
- [51] Vizeki Tallián Andor vármegyei főjegyzőnek az 1919. február 3-ra összehívott közgyűlésre készített jelentése. KÁL Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1919. évi közgyűlési jegyzőkönyve 14.
- [52] GÖNDÖR FERENC Martalócok. Somogyi Hírlap, 1918. december 18.
- [53] KÁL SMAI 33612/1918.
- [54] KÁL SMAI 33805/1918.
- [55] ILLYÉS GYULA i.m. I. Bp. é. n. 126. l.
- [56] Vizeki Tallián Andor már többször is idézett jelentése. KÁL Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1919. évi közgyűlési jegyzőkönyve. 13. l.
- [57] KÁL SMAI 33832/1918.
- [58] KÁL SMAI 33805/1918.
- [59] KÁL SMAI 33967/1918.
- [60] KÁL SMAI 33805/1918., valamint 33833/1918.
- [61] KÁL SMAI 33651/1918.
- [62] KÁL SMAI 33805/1918., valamint 33833/1918.
- [63] KÁL SMAI 34145/1918.
- [64] KÁL SMAI 33639/1918.
- [65] KÁL SMAI 33753/1918.
- [66] KÁL Somogy Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai 181/1928.

„ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЕ” В ОБЛАСТИ ШОМОДЬ

III, Каваши

Мировая война и в области Шомодь обострила до крайности противоречие между помещиками и крестьянами. Так, когда 1—2 ноября 1918 года под руководством рабочих и буржуазии победила буржуазно-демократическая революция в Капошваре, повсюду в области развернулось движение крестьянства. В своей работе автор анализирует это движение, рассматривая его развитие до середины декабря 1918 г., когда после организованного разграбления города Капошвар подавили движение крестьян чрезвычайным трибуналом, насилием и войсками. В своей работе он показывает, что вначале движение крестьян было

анархическим и только позже формировалась настоящая программа: требование раздела латыфундий. Таким образом движение крестьян было направлено на последовательное удовлетворение требований буржуазно-демократической революции, хотя оно не могло освободиться от анархических побочных примет.

BODENBESITZNAHME IM KOMITAT SOMOGY

Von S. Kávássy

Der Verfasser bespricht die Bauernbewegungen im Komitat Somogy im November und Dezember 1918.

Durch den Weltkrieg wurden die Gegensätze zwischen der Bauernschaft und der Gutsherrenklasse bis aufs Äusserste verschärft, und als am 1. und 2. November 1918 die bürgerlich-demokratische Revolution auch in Kaposvár zum Siege kam, brach der seit dem Jahrhundertbeginn fällige Bauernaufstand los. Unter der Anführung der von der Front zurückkehrenden bewaffneten Soldaten griffen die aufständischen Bauern die Behörden, die herrschaftlichen Schlösser und Gebäude an und es kam zu den wohlbekannten Begleiterscheinungen der Bauernempörungen. Die Bewegungen waren anfangs anarchisch und durchwegs instinktiv. Erst später, Ende November 1918 wurde das Ziel der Bewegung: die Aufteilung des Grossgrundbesitzes, der Latifundien klar konzipiert. Die Arbeit verfolgt die Entwicklung der Bewegungen von ihrer Entfaltung bis zur Niederwerfung im Dezember 1918, als für das Gebiet des Komitats das Standrecht verhängt und die Bewegung mit Brachialgewalt, mit Hilfe des Militärs unterdrückt wurde. Der Verfasser weist auf die positiven und negativen Züge der Bewegungen hin.

NAGYATÁDI SZABÓ ISTVÁN POLITIKAI SZEREPLÉSE SOMOGYBAN AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Írta: KÁVÁSSY SÁNDOR

A forradalom előestéje Nagyatádi Szabó Istvánt a forradalom ellenfeleinek táborában találta. Míg a Magyar Nemzeti Tanáccsal való együttműködést elhárította, [1] 1918. október 30-án Hadik Jánost támogatásáról biztosította, [2] és alakuló kormányában elvállalta a földművelésügyi tárcát. [3]

A forradalom — mint ismeretes — elseperte a Hadik-kormányt, és vele együtt Nagyatádi Szabó minisztersége is kútbaesett. Így, a hivatalát már elfoglalni sem tudó kormány minisztereként — mint utóbb mondta —, csak egyet tartott maga előtt, hogy haza mehessen Somogyba, és minél előbb elhagyhassa a forrongó főváros. [4]

Nem ismerjük pontosan hazaérkezésének időpontját, csupán azt van módunk megállapítani, hogy hazatérése után rövid időre sem vonult vissza a közélettől. November 4-én Kaposváron már részt vett a törvényhatósági bizottság évnegyedes közgyűlésén; az egyik alelnöke lett a dr. Nicsovcics Sándor javaslatára megválasztott Megyei Nemzeti Tanácsnak, [5] s miután Batthyány Tivadar belügyminiszternek a kormány támogatását kérő leiratát felolvasták, rövid beszédet is mondott. Beszédét a források csak kivonatossan tartották fenn, annak tartalmáról azonban pontos képet alkothatunk. Előjáróban kijelentette, hogy a forradalom győzelmének kivívásában nem volt része, mivel egy „más alakulásban vett részt”, de legszentebb kötelességének tartja, hogy a kormány hazafias törekvéseit támogassa. Hazaárulás volna a kormányt a béke, a közjó és a közrend megeremtésében nem támogatni. Ellenforradalomtól tartani nem kell, ha a kormány békét és rendet teremt, minden magyar támogatni fogja. Minden erőt, pártállásra való tekintet nélkül, a kormány támogatására hívott fel, és kérte, hogy borítsanak fátylat a múltra: „Felejtsük a múltat, ölelkezzünk össze!” [6]

Kaposváron november 1-én és 2-án már győzött a polgári demokratikus forradalom, [7] és a beszéd időpontjában már szerte a megyében dübörögve bontakoztak ki a parasztság mozgalmái. Nagyatádi megbékélést hirdető álláspontja, így érthetően, kedvező fogadtatásban részesült, és élénk visszhangra talált a paraszti osztályharc fellángolásától megriadt burzsoázia körében. A helyi sajtó pár nap múlva kiemelkedő helyen tért rá vissza, és nyomatékosan húzta alá: „Ez az álláspont az egyedüli helyes, erre kell mindenkinek az országban, a megyében, de Kaposváron is helyezkednie”. [8]

Következő nyilvános fellépésére Kaposváron a hónap végén, november 30-án került sor, amikor is a Turul Szálló nagytermében 175 község kisgazdái és földmunkás küldöttei előtt mondott beszédet. Ekkorra már végrehajtás alatt állott Buza Barna november 7-i rendelete, melyben az öt kataszteri holdat meg nem haladó birtokkal rendelkező hadviselt földművesek összeírását rendelte el, [9] és ekkorra már lezajlott a birtokreform ügyében a Földművelésügyi Minisztériumban november

20-ára összehívott tanácskozás, [10] amelyen a Kisgazda Párt és a Kisbirtokos Szövetség nevében az egyik javaslatot Nagyatádi Szabó István terjesztette elő. [11] A parasztságot ekkor már a birtokreform kérdései foglalkoztatták, s így a beszédnek is ez képezte központi tárgyát.

Nagyatádi Szabó ezt közvetlenül megelőzően az imént említett november 20-i tanácskozáson foglalta össze a birtokreform végrehajtására vonatkozó elképzeléseit, s — mint ismeretes — a kisbirtok megerősítésének álláspontját képviselte, míg a cselédek és zsellérek földhöz juttatásával kapcsolatban komoly aggályoknak adott hangot. „A legegyszerűbb mód (ti. a birtokreform végrehajtására) — hangzanak szavai a Somogyvármegye közlésében — a meglévő kisbirtokok megerősítése. Ezeknek már van gazdasági felszerelése. Aki eddig 5 holdat munkált, az tud 15 holdat is megmunkálni. A lakóhellyel bíró napszámosoknak, zselléréknek és cselédeknek is lehet adni földet. Legnehezebb a dolog azoknál a cselédeknek, akiknek se lakóhelyük, se felszerelésük, se pénzük nincs. Ha minden zsellérnek; mezei munkásnak, házzal bíró cselédnek földet adunk, kérdés, hogy nem kell-e megállni? Ki munkálja meg a megmaradó földeket?” [2]

November 30-ra azonban ezek az aggályok már elpárologtak, s a gyűlésen elhangzott beszédben már nem esett szó róluk, sőt épp ellenkezőleg: határozott programként fogalmazta meg a földmunkások, zsellérek és cselédek földhöz juttatását is. „A Kisgazda Párt azt akarja — mondotta —, hogy a birtokpolitikai reform olyan legyen, hogy minden cselédből, napszámosból váljon kisgazda, sőt földet... a kisparosnak, ipari munkásnak és a dologra vállalkozó kishivatalnoknak is”. [13]

A gyűlésnek ezen kívül még két figyelemre méltó mozzanata volt. A kisgazda vezér harcot hirdetett a szociáldemokrácia agrárprogramja ellen, [14] egyúttal állásfoglalás történt Buza Barna már említett november 7-i rendelete ellen is, amelynek alapján az a látszat támadt, hogy birtokreform eredményeiből egyedül a nincstelenek és a törpebirtokos parasztság részesül. Ezekről a gyűlés határozatot fogadott el, s azt távirat formájában a földművelésügyi miniszternek is megküldte. „A legélesebben tiltakozunk — hangzik a távirat — a birtokreformnak az 5 kataszteri hold alatti birtokosokra való korlátozása ellen. Követeljük a földműveseknek annyi tulajdon földdel való ellátását, amennyit saját kezükkel megművelni tudnak. Tiltakozunk a reakciók akadékoskodása és a szobatudósok (ti. a szociáldemokraták — K. S.) okoskodása ellen, követeljük a nép kívánságainak beváltását. Somogy megye egybegyűlt kisgazdái”. [15]

A gyűlést és az-azon esett dolgokat a somogyi szociáldemokraták heves tiltakozása követte. Röviddel azután, amikor megyei értekezletüket tartották, „izzó szavakkal emlékeztek meg Szabó Istvánról, aki — mint mondták csatlakozik a nagybirtokosokhoz, azoknak szekérét tolja”. [16]

A következő hónapokban országos fórumokon hallatta szavát, és ismét 1919. március 11-én már mint a Berinkey-kormány népgazdasági minisztere jött le Somogyba.

Ezt az útját és ekkori szereplését már többen és többször is megírták. [17] Ha e helyen visszatérek rá, azon túl, hogy kérdésünk körébe tartozik, az indokolja, hogy útjának előzményeivel, magával az eseménnyel és következményeivel részletesebben kívánok foglalkozni és az eddigi summás leírásokat szeretném újabb adatokkal kiegészíteni.

A nevezetes útra — mint ismeretes —, az 1919. március 8-án tartott minisztertanács határozata alapján indult el, amely — az ülésről felvett jegyzőkönyv szavai szerint — arra hatalmazta fel, hogy „keressen közvetlen kapcsolatot a szociáldemokrata termelészövetkezet propagálóival”, [18] vagyis a Somogyban kibontako-

zott termelőszövetkezeti mozgalom vezetőivel. Ahhoz tehát, hogy ez újabb kaposvári szereplése világosan állhasson előttünk, vissza kell kissé pergetnünk az eseményeket, és számba kell vennünk azokat a tényezőket, amelyek az agrárkérdés megoldására irányuló törekvéseket Somogyban a termelőszövetkezeti mozgalom felé terelték.

Tekintve, hogy a korabeli somogyi viszonyok már meglehetősen ismertek, elegendő, ha az eseményeket a somogyi szociáldemokraták agrárprogramjának fejlődése kapcsán követjük nyomon.

A somogyi szociáldemokraták agrárprogramjának alakulását 1919. januárjának elejétől van módunk figyelemmel követni; az ezt megelőző két hónapról fennmaradt forrásokból csupán arra lehet következtetni, hogy az agrárkérdés megoldására vonatkozó elképzeléseik ellentétben álltak a Kisgazda Párt elgondolásaival. A program, amit ez időtől magukénak vallottak, a Budapesti Munkástanácsban 1918. december 20-án megtárgyalt, [19] és a földmunkások és kisgazdák 1918. december 26-i országos értekezletén jóváhagyott program volt, [20] amelyet 1919. január 6-án és 7-én Kaposváron a Turul szálló nagytermében tartott megyei értekezletükön vitattak meg, és fogadtak el azzal a módosítással, hogy amennyiben a birtokos a termelést elhanyagolná, a programban meghagyandónak mondott 500 holdat is el kell venni. [21]

Tekintve, hogy a program mind a termelőszövetkezeti forma, mind pedig a nagybirtok felosztása útján történő megoldást magában foglalta, kérdésünk szempontjából fontos volna tisztázni, vajon melyik megoldási formát tartották kívánatosnak. Erre a kérdésre, sajnos, nem áll módunkban megnyugtató választ adni. Azonban bármint vélekedtek is, valamennyien egyet értettek abban, hogy „okos, igazságos és erősen radikális” földreformra van szükség. [22] De arra, hogy ennek érdekében tömegmozgalmat szervezzenek, vagy akciókat indítsanak, nem gondoltak. Sőt, ellenkezőleg, nyugalomra, türelemre intették a népet. Nagyon jellemző erre az a cikk, amelyet lapjukban, a Somogyi Hírlapban 1919. február elején közöltek, amely azt bizonygatta, a földreform „nem olyan semmi munka, amit máról holnapra” végre lehet hajtani, mert nem csupán az elveket kell tisztázni, hanem a végrehajtó apparátust is meg kell szervezni, és azt is tudni kell, hogy hol fognak húzódní az ország határai. Arról pedig — folytatódik a cikk fejtegetése —, hogy még 1919-ben végbe megy a földreform, ne álmodozzon senki. A földnélküli munkásoknak pedig különben sem ez a fontos, hanem az, hogy megfelelőbb bérhez jussanak. Azokat pedig, akik lelkiismeretlenül „földosztási históriákba” ugratják a népet, fel kell jelenteni „a hatóságoknál, mert az ilyenek a legnagyobb ellenségei a népnek”. [23]

Végeredményében tehát az az igazság, hogy a somogyi szociáldemokratáknak eszük ágában sem volt, hogy valamilyen váratlan, radikális fordulatot adának a földkérdés megoldásának, amikor 1919. február 23-án befutott a hír, hogy Hamburger Jenő „Kaposvárra érkezik, honnan bejárja az egész vármegyét, és az alakítandó termelőszövetkezetek ügyét fogja ismertetni”. [24] Ez idő tájt egy egészen más ügy, a Széchenyi Aladár lemondása folytán megüresedett kormánybiztosi szék ügye állott az érdeklődés központjában, amelyet a belügyminiszter előzetesen nekik ígért, [25] de az utolsó pillanatban mégis dr. Neubauer Ferenc kaposvári ügyvéddel, a Kisgazda Párt egyik megyei vezetőjével töltötték be. [26]

Agrárprogramjukban a fordulat tulajdonképpen Hamburger fellépésére állt elő. Hamburgernek sikerült ui. meggyőznie a somogyi vezetőket, hogy nem a kedélyeket izgalomban tartó kormánybiztosi szék megszerzésén van a hangsúly, hanem előbb a nagybirtokkal, a latifundiumokkal kell leszámolni, és azután már magától jön a többi. [27] E meggyőzés hatása alatt született meg a döntés, hogy az agrár-

kérdés frontján szakítják át a gátakat, és a föld kérdését nem felosztással, hanem a nagybirtok termelőszövetkezetté szervezésével oldják meg. Így született meg a Kaposvári Munkástanács 1919. február 25-én tartott történeti nevezetességű ülésén a határozat, hogy a Mezőgazdasági Iparrésztársaság bérletében lévő 44 ezer holdas birtokot termelőszövetkezet céljaira birtokba veszik, és utasítják a pártvezetőséget, hogy tegye meg a Földművelődésügyi Minisztériumban a lépéseket arra nézve is, hogy mindazok a birtokok, amelyeken az évi termés biztosítva nincs, haladéktalanul termelőszövetkezetté szerveztessenek. [28]

Tekintve, hogy a somogyi szociáldemokraták agrárprogramja ezzel a határozattal nyerte el a történelmi köztudatban is élő alakját, nem csekély jelentőségű kérdés, hogy a határozat meghozatalában kiknek volt primér szerepük. Azon a gyűlésen, amelyen a határozat létrejött, Egerszeghy János elnökölt. [29] Hamburger javaslata mellett Kovács Miksa szólalt fel, s ő terjesztette elő a határozati javaslatot is. [30]

A történelmi köztudat az egészet, egyértelműen Latinca Sándor érdemének szokta tulajdonítani. A források tüzetesebb tanulmányozása alapján rá kell mutatnom, hogy Latinca Sándor szerepét elsősorban az események után készült források hangsúlyozzák. [31] Amellett rendelkezésünkre áll 1919. szeptember 16-án történt kihallgatásának jegyzőkönyve, amelynek tanúsága szerint kijelentette, hogy magát a termelőszövetkezeti intézmény hívének nem tekinti, és amikor azok szervezése történt, távol volt. [32] Mindenesetre ezek a tények arra figyelmeztetnek, hogy Latinca Sándor szerepe még tisztázásra szorul.

A határozat rövidesen nagy sajtót kapott. A lapok vezető helyen foglalkoztak vele, s a termelés és az évi termés biztosításán túl, két dologgal indokolták. Egyfelől, hogy „Somogy vármegye hitbizományok, a nagybirtokok hazája, ahol a termelőszövetkezetek felállítása az egyetlen mód”, hogy az „amerikázó földesurakat” legyűrjék, másfelől azzal, hogy a földesurak „megtagadták a földmunkások kollektív szerződésének aláírását”. [33]

Ezután már gyorsan peregték az események. Hamburger Jenő Pestre utazott, és még február 26-án, vagy 27-én [34] tárgyalást kezdeményezett Buza Barnával, aki — Réthfalvy Jenő szavai szerint — „felhatalmazta, hogy Somogy vármegye területén mindazon gazdaságokat, ahol a termelés veszélyeztetve van, a XVIII-ik néptörvény 61. §-a alapján az ő nevében lefoglalhassa”. [35] Tekintve, hogy a meghatalmazás a legszorgalmasabb kutatás ellenére sem áll rendelkezésünkre, itt egy kissé meg kell állanunk, mivel annak tartalmáról a források különbözőképp szólnak. A birtokfoglalásban érzékenyen érintett Mezőgazdasági Iparrésztársaság tiltakozó jegyzőkönyve szerint a meghatalmazás „csupán a tényleges gazdasági helyzet megállapítására” szólt, és az azonnali birtokfoglalást csupán a földművelődésügyi és a népgazdasági miniszter együttes és különleges felhatalmazása alapján engedélyezte. [36] Jászberényi András ehhez fűzött jelentésében arról ír, hogy a meghatalmazást „úgy kellett értelmezni”-ök, hogy az azonnali intézkedés jogát is megadta. [37] A legilletékesebb, Buza Barna szerint, Hamburger felhatalmazása „a földek egy részének ideiglenes átadásá”ra, „ideiglenes birtokrendezés”-re [38] szólt. Végeredményében tehát azoknak a forrásoknak közlését fogadhatjuk el hitelesnek, amelyek szerint Hamburgernek a valóságos helyzet megállapításán túl a birtokfoglalások eszközléséhez is joga volt.

A felhatalmazás birtokában Hamburger azonnal Kaposvárra utazott, és munkához látott. Támogatására, a leltári munkák irányítására, a Földművelődésügyi Minisztérium március 1-én kiküldte Jászberényi Andrást. [39] A Szociáldemokrata Párt központi titkárságáról Kaposvárra utazott dr. Gyetvai János, [40] és a városba érkezett Hevesi Ákos, a Magyarországi Szociáldemokrata Gazdatisztek Szakszer-

vezetének titkára. [41] Ezenkívül a gazdatisztek szakszervezete részéről öt gazdatiszt, [42] a minisztérium utasítására pedig 18 gazdatiszt szállt ki. [43]

Március 3-án délelőtt a Kaposvári Munkástanács a Honvéd-laktanyába gyűlésre hívta össze a Mezőgazdasági Iparrésztársaság iparvállalatainak és gazdaságainak bizalmi férfait, akikhez Hamburger, más források szerint Latinca és még többen intéztek beszédeket, kérve őket, hogy ne osszák fel a földet, hanem alakítsák termelőszövetkezetté, egyben nagyobb kommcenciót ígértek. [44] A beszédek hatása alatt az egybegyűlteket határozatot hoztak, amelyben kimondták, hogy a részvénytársaság birtokában levő gazdaságokat és iparvállalatokat az élő és holt felszereléssel együtt „termelőszövetkezet formájában haladéktalanul” birtokba veszik, és amennyiben a miniszteri biztosok ezt a kívánságot nem teljesítik, a cselédség azonnal sztrájkba lép. [45] Ezután Hamburger, Latinca, Tóth Lajos, Schneller Béla és mások vezetésével a részvénytársaság gazdaságainak központi irodájába mentek, ahol Latinca dr. Pete Ferenc tisztviselő elé helyezte az említett határozatot és a már kész jegyzőkönyvet, és Hamburgerrel, Jászberényivel, Hevesi Ákossal együtt kijelentette, hogy déli 12 órától a társaság gazdaságai szociáldemokrata termelőszövetkezetté alakultak. Egy órákor lefoglalták a társaság iparvállalatait, a cukorgyárat és a malmot is. [46]

Ezzel megindult a lavina, és a következő napokon már sorra foglalták el, és alakították szociáldemokrata termelőszövetkezetté a megye nagybirtokait.

Buza Barna „Kommunista összeesküvés” c. munkája szerint „Hamburger visszaélt a megbízással, s a törvényben szabályozott ideiglenes birtokrendezés helyett el kezdte kommunizálni a nagybirtokokat”. [47] Ami Somogyban történt, azt Buzához hasonlóan már a kortársak is kommunizálásnak, illetőleg szocializálásnak nevezték, s a nagybirtok elfoglalását és termelőszövetkezetekké alakítását manapság is szocializálásnak szoktuk nevezni. Mégis, a kérdéssel foglalkozó történész aligha teheti, hogy gondolkodóba ne essék azon az érvelésen, amelyet 1921. december 8-i beadványában Jászberényi András hozott fel a maga mentségére. „A kir. ügyészség vádiratában azt állítja — írja —, hogy a mezőgazdasági ipar r.t. kaposvári bérletét 1919. március 3-án szocializáltuk. A szocializálás alatt a kir. ügyészség azt érti, hogy ezen birtok a bérletől, illetve az ingatlan tulajdonostól erőszakkal, minden ellenérték nélkül vététt el. Ezzel szemben a tény az, hogy nevezett birtok nem szocializáltatott, hanem termelőszövetkezet céljára foglaltatott le a Buza Barna-féle földreform törvény alapján, mely azt megengedte. A tulajdonos és a bérlet tehát a Buza-féle törvényben megállapított kártérítésre igényt tarthattak. — Az ugyanazon időben folyamatban lévő parellázásoktól csakis annyiban különbözött ezen eljárás, hogy itt az igényjogosultak felosztatlan állapotban kapták meg az ingatlant és a felszerelést, viszont a kapott javak ellenértékét is közösen fizették volna a földtulajdonosnak”. [48] Hangsúlyozom, hogy a fenti okfejtés momentumai figyelemre méltóak, s azokkal a kérdés kutatóinak még szembe kell nézniök.

Vitathatatlan tény azonban, hogy a mozgalom bázisát az uradalmi cselédség és a földműves szegénység alkotta. Még a kezdet-kezdetén tartottak a dolgok, még csak február 28-át írtak, amikor már 300 ezer hold igényjogosultjai jelentették be, hogy a termelőszövetkezet mellett döntöttek. [49] Az egykorú felhívás is amellet tesz tanúságot, hogy a puszták népe izgatottan várta, hogy lerázhassa végre a földes-
úri igát. [50]

A tények differenciált szemlélete alapján azonban több kérdés vethető fel. Tudjuk, voltak cselédek és szegényparasztkok, akik így beszéltek: „minek szét-hasogatni ... a ... földet. Annak én sem látom hasznát, meg a közösség is kárát vallja majd. Tíz holddal mit csináljak én, amikor semmim sincs hozzá: se pénzem,

se jószágom, se épületem". [51] Kérdés azonban: vajon a cselédség és földműves szegénység egészét áthatotta-e a szövetkezeti gazdálkodás gondolata, vajon nem csak a szociáldemokrácia által megszervezett elemek gondolkoztak így? Vajon nem csak azért támogatták-e a mozgalmat, hogy miután az uraktól elvették a földet, sor kerül a nagy osztozkodásra, és mindenki a maga gazdája lehet? A cselédség elképzeléseiről nem tudunk egész pontos képet alkotni, a földműves szegénység esetében azonban már világosan meg tudjuk állapítani, hogy a többség csak azért vetette magát a harcba, mert így remélte gyorsan elnyerni jussát, a földet. [52]

A parasztság egyéb rétegei tulajdonképpen ellenségesen szemlélték a fejleményeket. A fálvakban lakó parasztnép földet akart. A két-három-négy holddal rendelkező törpebirtokos parasztság kis földje kikerekítését akarta, a módosabb parasztok pedig egyenesen az úri birtok megvásárlására törekedtek. [53] Így esett, hogy a földesurak kétségbeesett segélykérései után, parasztok táviratai érkeztek a kormányhoz, amelyekben földosztó bizottság kiküldetését kérték, mivel a Szociáldemokrata Párt „erőszakkal akarja” az uradalmakat lefoglalni. [54]

Nem tudni pontosan, hogy Nagyatádi Szabó mikor értesült a fejleményekről. Berzence község „földműves polgárságá”-nak táviratát március 5-én vette. Még ezen a napon Az Est munkatársa előtt tett nyilatkozatában tiltakozott a nagybirtok termelőszövetkezetté alakítása ellen. [55] A következő nap, március 6-án pedig már minisztertanácson tette szóvá az ügyet: „Somogy megyében — mondotta — több helyen a mezőgazdasági cselédek egyszerűen birtokba veszik a földet, és szociáldemokrata szövetkezetet csinálnak, anélkül, hogy az egyéb igényjogosultakra gondolnának”. A földosztás mielőbbi végrehajtását, földbirtokrendező kormánybiztosok kiküldetését sürgette. Hozzászólásában Kunfi elfogadta Nagyatádi Szabó indítványát, de hangsúlyozta, hogy a kormánynak tisztában kell lennie, hogy a földreformot „egységes rendszer szerint” „nem lehet keresztülvinni”. Ezt követően Buza Barna előterjesztést tett a birtokreform egészének irányítására létrehozandó Országos Birtokrendező Tanács tagjaira nézve, amit a minisztertanács elfogadott. [56]

Két nap múlva, március 8-án Nagyatádi Szabó ismét előhozta az ügyet. „Miniszteri biztosok — mondotta — lefoglalják az uradalmakat és a cselédek szociáldemokrata termelőszövetkezet cégére alatt az igényjogosultak elől erőszakkal elvonják a földeket. Sok helyt megfenyegetik a cselédeket, ha nem lépnek be a szövetkezetbe, elküldik őket. Ez, ellenkezik a törvényes eljárással”. Ha ennek gátat nem vetnek, levonja a konzekvenciákat és a földosztásban részt nem vesz. Majd rámutatott, hogy az is nagy baj, hogy a földreform két miniszter, az ő és a Buza Barna kezébe van helyezve, jobb volna az egészet egy kézbe adni, és hogy ez megtörténhessen, a maga részéről jónak tartaná, ha kiválhatna a kormányból.

A felszólalást vita követte. Buza Barna kijelentette, hogy ő hajlandó Nagyatádinak átadni a teret, a termelőszövetkezetek szervezése pedig törvényes keretekben folyik. A vitában Károlyi Mihály és Böhm Vilmos is felszólalt, kérve a két minisztert, hogy maradjanak meg a kormányban. Végül Kunfi vágta el a vitát, aki azt ajánlotta, hogy hozzanak létre megegyezést valamilyen formában „a kisbirtok és a termelőszövetkezet között”. Így történt, hogy a minisztertanács végül megadta Nagyatádi Szabónak a már említett felhatalmazást. [57]

A földművelésügyi miniszter megbízásából Ráczy Gyula államtitkár még aznap értesítette Jászberényi Andrást, hogy Nagyatádi Szabó a kormány megbízásából kiszáll és helyszíni vizsgálatot tart. Minden további birtokfoglalást szüntessenek be, és Nagyatádit várják meg Kaposváron. [58] Március 9-én hasonló tartalmú utasítást kapott a megye kormánybiztosa is. [59]

Közben a Kaposvári Munkástanács és a somogyi szociáldemokrata vezetők is felismerték, hogy — Kunfi szavaival — a termelőszövetkezetet össze kell egyeztetni a kisbirtokkal, s rövidesen szinte egyik napról a másikra megváltoztatták álláspontjukat. Jellemző az álláspont-váltás gyorsaságára, hogy míg március 6-án még egyértelműen elutasították a földosztást, [60] március 7-én már, mint egyik megoldási formát, magukévá tették. „Ha az igényjogosult kiscgazdák úgy gondolják — írta a Somogyi Hírlap aznapi vezércikke —, hogy ők jobban boldogulhatnak a nekik törvény útján biztosított 5—6 hold földdel, nekünk ez ellen kifogásunk nincsen, a kiscgazdákra van bízva a választás”, hogy „a munkásság kebelében alakult termelőszövetkezetben” biztosítsanak maguknak szebb jövőt, „vagy pedig a néhány év múlva kiosztott, rossz földön” kínlódják végig az életüket. [61]

Március 8-án a munkástanács ülésén is napirendre került a kérdés, s Kovács Miksa kijelentette, hogy a kiscgazdák, amennyiben földet igényelnek, „azt meg is fogják azonnal kapni”. Majd az ülésen elfogadott határozat kimondta: „Azon kiscgazdák, akik földre igényt tartanak, azok a földbiztosok megérkezése után azonnal meg fogják kapni a nekik járandó földet.” [62] A következő napokban megjelent felhívások már ennek szellemében foglalták állást, s a nagybirtok termelőszövetkezté alakítása, mint fő megoldási forma mellett, ígéretet tettek a földosztásra is. [63]

Nincs adat birtokunkban, melynek alapján a fenti álláspont-váltást Kunfira vezethetnénk vissza. Lehetséges, hogy Kunfinak is szerepe volt benne. A kezemben levő források tanúsága szerint, a somogyi szociáldemokraták minden felülről jövő szorgalmazás nélkül, önmaguktól, a helyzet világos felmérése alapján jutottak az ismertetett állásponthoz. Világossá vált előttük, hogy a falvakban élő törpebirtokos parasztságot egyedül a föld felosztásával lehet kielégíteni és megnyerni. [64] Amellett azt is tekintetbe kell venni, hogy a földosztás gondolata nem volt merőben idegen előttük, hiszen azt lényegében tartalmazta a központilag kidolgozott program, különben is még februárban maguk is „az egyes községek földnélküli munkásai és törpebirtokosai között a földosztás jelszavával” agitáltak. [65]

Az álláspont-váltás s nyomában a termelőszövetkezetet és földosztást egyként magában foglaló program meghirdetése óriási jelentőségű volt. Így, nemcsak a cselédség sorakozott fel a szociáldemokraták mögött, hanem a parasztságnak az a része is, amelyet sikerült meggyőzni arról, hogy a szociáldemokrácia zászlaja alatt juthat legrövidebb úton földhöz.

Nem tudni pontosan, vajon Nagyatádi Szabó értesült-e a fejleményekről, és arról sincs pontos képünk, hogy megbízatását tulajdonképpen mire is akarta felhasználni. Minden esetre tény, hogy március 9-én, vagyis egy nappal a minisztertanács felhatalmazása után, a Kiscgazda Párt Somogy Megyei Vezetősége közzé tette, hogy falvakból érkező küldöttségek részvételével március 12-én tüntető felvonulással egybekötött nagygyűlést rendez, egyben a gyűlés programját is nyilvánosságra hozta. A program szerint a gyűlést Tankovics János nyitja meg, majd Nagyatádi Szabó beszél az ország helyzetéről. Ezután a kormányt támogató pártok képviselőinek felszólalásai következnek, majd Bereknyei István a nép követeléseit tartalmazó határozati javaslatot terjeszti elő, végül a gyűlést dr. Neubauer Ferenc zárja be. [66]

Nehéz pontosan eldönteni, hogy a gyűlés előre elhatározott dolog volt-e, vagy ad hoc-jelleggel, Nagyatádi Szabó egyenes utasítására szervezték. Valószínűnek az utóbbi látszik. A gyűlés hírére ui. mozgásba jött a kiscgazda-tábor, fegyverkeztek és mindenütt készültek a harcra a földért. [67] Ezek a tények arra utalnak, hogy a gyűlés gondolata magától Nagyatádi Szabótól indult ki, aki egyenesen azért kívánta a fegyveres gazdákat Kaposvárra hívni, hogy azok erejére támasz-

kodva szétverje a szövetkezeti mozgalmat, másfelől dűlőre vigye a kormánybiztosság ügyét.

A kiscgazdák akciója izzó hangulatot váltott ki a szociáldemokraták körében, és magasra csapott a harag Nagyatádi Szabó személye ellen. Ez a harag nem volt újkeletű. Személyét és szerepét már a forradalom kezdete óta ellenszenvvel figyelték, emberi-politikai magatartását pedig gyakran tették kritika tárgyává. Élesen azonban csak 1919. február 15. után fordultak ellene, amikor a kormány dr. Neubauer Ferencet nevezték ki a megye kormánybiztosává. [68] Ettől kezdve — úgyszólván — minden nap kifejezést adtak haragjuknak. Előbb Neubauer kinevezéséért, majd március elejétől a termelőszövetkezetek ellen elfoglalt álláspontjáért támadták egyre élesedő hangon.

A Somogyi Hírlap „Szabó István az 500 holdas kiscgazdák védőszentje” c. közleménye március 6-án már egyenesen azzal vádolta meg, hogy „betolakodott az ún. népgazdasági minisztériumba, felcsapott a nagybirtokosok védőszentjének, és mint ilyen ki akarja játszani az évtizedeken át szenvedések kálváriáját megjárt földmunkásokat, úgy hogy azok a korcs birtokreform-paragrafusok értelmében se jussanak az őket megillető földhöz.” [69] Március 9-én pedig, amikor a kiscgazda-nagygyűlés programja nyilvánosságra került, a lap azonnal reagált az ügyre: „Méltósággal, öntudattal, szocialista forradalmi akarattal várjuk azt a napot, melyen bebizonyítjuk, hogy a kisüsttel úzérkedő politika ideje lejárt, s hogy a belterjes gazdálkodásnak, a termelőszövetkezetek megeremtésének, a cselédek, kiscgazdákat, városi proletárokat egyformán boldogítani akaró szocializmusnak nagy koncepciójától mentes ellensége, Szabó István politikája örök időkre lehanyatlak”. [70]

Ilyen előzmények után indult Nagyatádi Szabó a nevezetes útra. Előbb Székesfehérvárra ment, majd innen március 11-én, a Kiscgazda Párt vezető embereitől kísérvé [71] Kaposvárra indult.

Ekkorra azonban Kaposváron már megfordult a világ. Március 10-én a megye vezetését a Kaposvári Munkástanács és Szociáldemokrata Párt elhatározása alapján 3-tagú Direktórium vette át, amellyel a munkásság kezébe került a megyében minden hatalom. [72] Ugyanakkor megmozdult a város munkássága, a környék cselédsége és földműves szegénysége. Így esett, hogy mire a Nagyatádit hozó vonat befutott, már mintegy 10—15 000 főnyi tömeg tartotta megszállva a kaposári pályaudvart.

Ezek a fejlemények már eleve kudarcra ítélték terveit. Kudarcát azonban már megérkezése előtt be kellett látnia. A vonaton ui., amely őt és kíséretét hozta, ott utazott Hamburger Jenő és Göndör Ferenc is, akik, amikor meglátták, felkeresték fülkéjében, és tárgyalásokat kezdtek vele. A részleteket nem ismerjük. Tény azonban, hogy közvetlenül Kaposvár előtt, Homoktaszár állomáson „a kaposvári Kiscgazda Párt egyik tagja felugrott a vonatra, s fáradtságtól elfúló hangon kérte ..., hogy forduljon vissza, mert a szocialisták meg akarják ölni.” [73] Valószínűleg ez volt az a momentum, amely döntésre bírta. Az út továbbfolytatása mellett döntött, de belátva, hogy megelőzték, és keresztülhúzták számításait, elfogadta Hamburger javaslatát.

Így történt, hogy amikor délután 3 óra tájt befutott a vonat, Hamburger Jenő már azzal állhatott az egybegyűlt tömeg elé, hogy Szabó István népgazdasági miniszter nem azért jött Kaposvárra, hogy a termelőszövetkezeteket felszámolja, hanem azért, hogy azokat szentesítse. Mégis, amikor Nagyatádi Szabót meglátták, „percekig tartó láрма, zaj zúgott fel... Le vele! Abcug! kiáltások zúdultak feléje, amelyek csak akkor szűntek meg, amikor Hamburger Jenő dr., Göndör Ferenc és Zónik István” „nyugalomra, a szólásszabadság tiszteletben tartására hívták fel”

a tömeget. Amikor azonban a szónoki emelvényre lépett, ismét tüntetni kezdtek, és percekig nem tudott szóhoz jutni. A zaj lecsillapultával pedig kijelentette, hogy „a kiskazda és a nincstelen földműves proletár között érdekellentét nincs, és ő nem azért jött Kaposvárra, hogy egy már létrejött, egészséges alakulást megszüntessen, hanem, hogy a termelőszövetkezetet, mint hivatalos hatóság is szentesítse és megerősítse, s hogy azok fejlődéséről is gondoskodik”. Ekkor mondott beszéde, a korabeli sajtó közlésében így hangzik:

„Barátaim! Nem vagyok itt idegen, és bizonyára sokan is ismernek. És hogy és minden hátsó gondolat nélkül cselekedtem, azok tudják megbírálni, akikkel együtt dolgozom. Én jobban szerettem volna nem mint miniszter, hanem mint polgárember jönni. Én akartam, sőt követeltem, hogy bocsássanak el a kormányból, de magasabb állami érdekek tették lehetetlenné, hogy kimenjek a kormányból. Biztosan állíthatom, hogy a kormány minden tagjával a legteljesebb egyetértésben tudok működni.

Tisztelt Barátaim! Amikor olyan törvény végrehajtásával bíztak meg, hogy azé a föld, aki megműveli, hogyan képzeli el, hogy én annak ellenkezőjét csinálom és hirdetem. Ne értsenek félre. Amit csinálók, azt nyíltan csinálom, és nem akarom azokat megsemmisíteni, amit Önök csináltak. Avval bíztak meg az Önök vezérei, akik régi, kipróbált, szocialista vezérek, hogy jöjjenek ide, és adjak törvényes formát annak, ami itt történik.”

És Barátaim! Még egyet. Én ebben az esztendőben még nem láttam családomat, nem volt módom Somogy vármegyében időzni, nem mozdulhattam el Budapestről, de kizártnak tartom, hogy az a párt, melynek én vagyok a vezére, ellenforradalmi párt legyen, de én akkor nem is állnék az élén.

Én kivettem azokat pártomból, akik a mi eszméink ellendolgoztak röpiratok és újságokkal. Az én pártom most tisztán áll, mint a forradalmi Magyarország egyik támasza, aki a köztársaságot nem segíti, az nem is lehet a Kiskazda Párt tagja.

Tisztelt Barátaim! Nem kell minden szót készpénznek venni. Nem tudom elhinni, hogy volna bárki, tartozzék akármelyik párthoz, aki meg ne elégette volna a négy éves vérengzést. Én azt hiszem barátaim, hogy most minden magyar embernek az a kötelessége, hogy az együttérzést ápolja.

Ismételten hangsúlyozom, hogy magasabb állami érdekből vagyok kénytelen a kormányban maradni. Az a helyzet, hogy be kell várnunk a békekötést, mert ha addig bármilyen zavargás volna az országban, akkor Károlyi ki sem megy a békekötésre, de hiába is menne.

Vigyázzunk barátaim, nem az én érdekemben, de hazánk és nemzetünk érdekében. Fogjunk kezét, nem lehetünk egymásnak ellenségei, hallgassuk meg egymást, és akkor meg is fogjuk egymást érteni.”

Az állomásnál lejátszódott események után a szociáldemokrata vezérkar a Turul-szálló különtermében fél 6 órai kezdettel Nagyatádi Szabóval értekezletet tartott, amelyen Göndör Ferenc elnökölt. Hamburger Jenő ismertette a termelőszövetkezetek ügyét, egyben a termelőszövetkezetek ügyeinek intézésére a Nép-gazdasági Minisztériumban egy államtitkári státust kért a szociáldemokraták számára. Nagyatádi Szabó kijelentette, hogy szívesen látja a vezetése alatt álló minisztériumban a Szociáldemokrata Párt exponensét, a termelőszövetkezetek ellen semmi kifogása sincs, és a törvényes jóváhagyást csak az esetben tagadja meg, ha az igénylők kielégítésére nem kerülne sor. Ezután Jászberényi András emelkedett szólásra, rámutatott a nagyüzem előnyeire, valamint arra, hogy termelőszövetkezetek nélkül sem a termelés folytonossága, sem a földreform sikeres megoldása nem biztosítható. Majd Nagyatádi Szabó ismételt hozzászólása, Gyura János, Magyar Mátyás, Tóth Lajos, Hevesi Ákos, Szabó Károly és Kovács Miksa felszólalásai után a következő megállapodást hozták létre:

„1. Szabó István miniszter úr kijelenti, hogy a Somogy megyei termelőszövetkezetek megalakítását, amelyet egyes polgári lapok igen gyanús háttérrel birtokrablásnak minősítettek, teljesen törvényes keretekben, a törvény rendelkezéseinek betartásával hatósági közegek útján a termelés folytonosságának szempontjából, mint egyedül helyes és célravezető eljárást helyesli, és mint népgazdasági miniszter ezeket a szövetkezeteket megerősíti.

2. Gondoskodik Szabó István miniszter úr, hogy a termelőszövetkezetek a minisztertanács útján forgó tőkével ellátsanak.

3. Kíváncsún tartja Szabó István miniszter úr, hogy a Szociáldemokrata Párt, mivel a termelészövetkezetre vonatkozó felfogások semmiben sem különböznek, hogy a népgazdasági minisztériumban a párt egy emberét delegálja, aki termelészövetkezetek megalakításában a megbeszéltek és lefektetett alapelvek szerint, teljes jogkörrel rendelkezik.

4. Szabó István miniszter úr oda fog hatni minden erejével, hogy mindazon viszásságok, melyek ez értekezleten tudomására jutottak, és amelyek alkalmasak Somogy megye békéjének és a termelés folytonosságának megzavarására és országos veszedelmek felidézésére, a Kisgazda Párt vezére a népgyűlésen figyelmeztetni fogja pártíveit, hogy a jövőben indokolatlan híresztelésektől tartózkodjanak.

5. Szabó István miniszter úr gondoskodik arról, hogy a kiküldötteket földbiztosi minőségükben dezavualó körtávirat kiküldője a Földművelésügyi Minisztérium felelősségre vonassék.

6. Kötelezi magát a kaposvári Szociáldemokrata Párt, hogy respektálni fogja a Kisgazda Párt szervezkedési és gyűlekezési szabadságát, hogy a termelészövetkezetek megalakításával a kisgazda igény jogosultak a legmesszebbmenőleg kielégítenek' továbbá, hogy a termelészövetkezeteket a jövőben nem szociáldemokratának, hanem földművelő termelészövetkezeteknek fogják elnevezni, mert nem párt, hanem országos érdekeket őhajtanak szolgálni.

7. Szabó István miniszter úr fel fogja szólítani kisgazda társait és pártíveit, hogy fölös készeleteiket a városok éllemezésére haladéktalanul szolgáltatassák be, mert a városok kiéhezetésével a forradalom vívmányait döntik veszedelembé.

Az értekezlet este 9-kor ért véget. [74] Később, az ellenforradalmi korszak kezdetén, Nagyatádi Szabót a fenti egyességért hazaárulással vádolták. [75] „Politikai rágalom és cáfolatok” c. röpiratában, majd pedig az 1919. október 13-án Kaposváron tartott kisgazda nagygyűlésen mondott beszédében azzal védekezett, hogy a megállapodás „kényszerhelyzet”-ben kötött „kényszermegállapodás” volt. [76] Röpiratában arról is említést tesz, hogy a karhatalom mozgási szabadságában is korlátozta. [77]

Nem kétséges, hogy a kényszer valóban fennforgott. Nagyatádi Szabó meghatárolásra kényszerítése és az egyezmény megkötése mégis jelentős diadala volt a somogyi szociáldemokráciának, a kaposvári munkásságnak és vele szövetséges szegényparasztságnak. Nagyatádi Szabó útjának azonban, kudarca ellenére is, volt egy jelentős eredménye: a megvalósulás stádiumába jutott a földosztás. Az egyezmény értelmében a direktórium már március 12-én kiküldte a járási székhelyekre a birtokrendező bitottságokat, [78] március 14-én pedig kezdetét vette az állami földosztás. [79]

A sok aggodalomra okot adó kisgazda nagygyűlés — így — március 12-én már a pártközi béke jegyében zajlott le. A gyűlést, melyre az egykorú híradás szerint 15 000 szervezett munkás és 4000 kisgazda vonult fel, Tankovics János nyitotta meg, majd Nagyatádi Szabó „szankcionálta” a fent tárgyalt egyességet. Ezután dr. Matolcsy Sándor, dr. Bók Zsolt Lajos, dr. Vincze Sándor szólaltak fel, majd Berreknyi István előterjesztette ismeretlen tartalmú határozati javaslatát. Végül a gyűlést dr. Neubauer Ferenc zárta be. [80]

Neubauer dr. még ezen a napon benyújtotta lemondását. [81]

Nincs olyan adatom, amelynek alapján meg tudnám mondani, hogy Nagyatádi Szabó a gyűlés után merre vette útját. Csupán azt állapíthatom meg, hogy március 17-én már Pesten volt, és részt vett a minisztertanács ülésén. [82] Jelen volt a március 21-i minisztertanácson is, ahol egyebek mellett dr. Neubauer Ferenc felmentett somogyi kormánybiztos miniszteri tanácsossá való kinevezését kérte, amihez a minisztertanács hozzá is járult. [83]

A Tanácsköztársaság kikiáltása után — saját bevallása szerint Erdősokonyára ment, ahol, szintén saját közlése szerint — házi őrizetben tartották. [84] Hogy az utóbbi valóban így lett volna, arra nem találtam adatot. Tény azonban, hogy egy ideig sem róla, sem pártjáról nem lehetett hallani.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a somogyi sajtóban a személyével kapcsolatos első közlemény a Kisgazda Párt Országos Vezetőségének április 3-án

megjelent közleménye volt, amely bejelentette, hogy más polgári pártokhoz hasonlóan a Kisgazda Párt is feloszlott, egyben felhívta a párt tagságát, hogy „a haza védelmében támogassa Magyarország jelenlegi vezetőit, és vesse alá magát nyugalommal intézkedéseiknek” [85]. Ezután ismét csend támadt személye és pártja körül.

Így, szinte a szenzáció erejével hatott, amikor április 20-án a Somogyi Vörös Ujság közölte, hogy „Szabó István a nyilvánosságnak szánt nyilatkozatot tett arról, hogy ő mindenben azonosítja magát a proletárdiktatúrával”, s csupán egy aggálya van, hogy mi lesz a kiscgazdák földjével. A lap azonnal felelt is az aggályra, kijelentve, hogy a proletárdiktatúra nem nyúl a kisbirtokosok földjéhez, nem bántja azokat, akik „maguk is a dolgozó társadalomnak törvénytisztelő tagjai”. Egyben felhívást intézett a megye kiscgazdáihoz: „Kiscgazdák! Legyetek bizalommal a proletárdiktatúrához, mert az csak a ti javatokat akarja. Ne higgyetek az ezerholdasok bérencügynökeinek, azok hazugságainak, hanem kövessétek vezéreteket Szabó Istvánt, amikor ő mindenben azonosítja magát a proletárdiktatúrával”. [86]

Még nagyobb volt a csodálkozás akkor, amikor ugyancsak a Somogyi Vörös Ujságban április 24-én közölte, hogy húsvét ünnepén, „kérges kezek paroláztak”, és „egyformán csordultig telt szívek nyíltak meg a testvéri szeretetnek”, vagyis más szavakkal: Nagyatádi Szabó egységre lépett a megye szocialista vezetőivel.

Nem tudom pontosan megállapítani, hogy az egység írásban, vagy szóban történt-e, s annak tartalmáról is csak annyit tudunk, amennyi a korabeli sajtóban nyilvánosságra került. E szerint az egységet szocialista részről Tóth Lajos szorgalmazta, és ő tárgyalt Nagyatádival, de maga Nagyatádi is kereste a közeledést. A megállapodásról, meglehetősen lakónikusán csupán annyit közöl a sajtó, hogy megbeszélték „egymással pártállásukat, kiegyenlítették az ellenfelek által középük ékelt ellentéteket, s a találkozásnak az lett a vége, hogy mint szövetségesek, elvtársak váltak el egymástól, elvtársi készsörítással pecsételték meg a kiscgazdák és a proletárok, a falu és a város szövetségét, elvekben való testvéries egyesülését.” Ezekből a sorokból arra következtethetünk, hogy csupán szóbeli megállapodás történt. Az egykorú közlemény hangvételéből az is megállapítható, hogy szocialista oldalról igen komolyan vették a megállapodást. „Ami elmúlt, felejtjük el — olvashatjuk a közleményben. Ne okolja egyik se a másikat. Ne tegyen az elmúltakért szemrehányást a falu a városnak, s a város se ingassa meg a falu iránti bizalmat régi sebek fölszaggatásával, hanem mindakettő összefogva rajtalegyen, hogy a le-döntött, a leütött kapitalisták, az idegenbe kimenekült mánások ne csak tetsz-halottak, de valóban, soha fel nem támadó hullák legyenek”. [87]

Május 11-én pedig arról adott hírt a sajtó, hogy a kiscgazdák „vezérükkel, Nagyatádi Szabó Istvánnal az élen már hetekkel” azelőtt beléptek „a szocialista pártba” [88]. Nehéz eldönteni, hogy ez a híradás megfelel-e a valóságnak, vagy csupán újságírói kitalálás. Ismerve azonban a korabeli somogyi sajtó forrásértékét, a híradást hitelt érdemlőnek tekintem, és teljességgel lehetségesnek tartom, hogy Nagyatádi Szabó nemcsak megkötötte az egységet a megye szocialista vezetőivel, hanem valóban be is lépett a pártba.

Sajnos, nem állnak rendelkezésemre források, amelyeknek alapján közelebbről világíthatnám meg az egység létrejöttének körülményeit, és — források hiányában — arra sem tudok rávilágítani, hogy vajon a megegyezést tényleges együtt-működés követte volna. Ezekről hallgat a krónika, illetve nem szólnak a források.

Ugyanígy kérdés, hogy vajon Nagyatádi Szabó részéről őszinte volt-e a közeledés. Mindenesetre tény, hogy a kommün bukása után szembe kellett, hogy nézzen a kommunistaság vádjával. Amikor a bukás után a Kisgazda Párt ismét szervezkedni kezdett, és Csurgón népgyűlést tartott, a gyűlésen megjelent a kommün alatt

letartóztatott és 15 évi fegyházra ítélt Novák János volt kispap képviselő, [89] és vádat emelt ellene. [90] A vádra később is, a már említett október 13-i kaposvári kispap nagygyűlés nyilvánossága előtt is vissza kellett, hogy térjen: „Azt is mondják — szolt, keményen hangsúlyozva szavait —, hogy én kommunista voltam. Ez, aljas rágalom. Én 3000 nagyúr nevét tudom felsorolni, akik valamennyien tagjai voltak a kommunista szakszervezeteknek. Az én nevemet ilyen listán sohasem látták. És ugyanezeknek az uraknak én voltam kommunista!” [91]

Mint tudjuk, végül „tisztázta” magát, szerepet és miniszteri bársonyszéket kapott az ellenforradalmi rendszertől.

JEGYZETEK

- [1] Nagyatádi Szabó István Bp. 1935. 83.
- [2] Hadik kabinetje. Szabó István miniszter lesz? Somogy vármegye 1918. október 31.
- [3] HAJDÚ TIBOR Az őszirózsás forradalom Bp. 1963. 141.
- [4] Nagyatádi Szabó István Bp. 1935. 101.
- [5] Megyei közgyűlés. Somogy vármegye 1918. november 3.
A sajtó híradása szerint a közgyűlés 1918. november 2-án volt (Megyei Közgyűlés. Somogy vármegye 1918. november 3.) (A gyűlésről készült jegyzőkönyv viszont november 4. szerepel az ülés időpontjaként (Kaposvári Állami Levéltár, a továbbiakban KÁL Somogy vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1918. évi közgyűlési jegyzőkönyve).
- [6] Vö. az idézett cikkben írottakat a közgyűlés jegyzőkönyvében levőkkel (KÁL Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1918. évi közgyűlési jegyzőkönyve).
- [7] KÁVÁSSY SÁNDOR, Somogy Vármegye Direktóriuma 1919-ben. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei Szeged, 1964. I. 192.
- [8] A Nemzeti Tanácsról. Somogy vármegye 1918. november 6.
- [9] KÁL Somogy megye alispánjának iratai 32.061/1918.
- [10] Foglalkozik ezzel MÉSZÁROS KÁROLY, Földmunkás- és szegényparaszti-mozgalmak 1918—19-ben, a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején: Földmunkás- és szegényparaszti-mozgalmak Magyarországon 1848—1948. (Szerk. PÖLÖSKÉI FERENC és SZAKÁCS KÁLMÁN) II. Bp. é. 524—8. További adatokat közöl SZEMERE VERA, Agrárkérdés 1918—19-ben Bp. 1963. 41—66.
- [11] SZABÓ ISTVÁN a földbirtokreformról. Somogy vármegye 1918. november 24.
- [12] Uo.
- [13] A somogy megyei kispapáért nagygyűlése. Somogy vármegye 1918. december 3.
- [14] G. G.: A kispap-miniszter. Somogy vármegye 1919. január 24.
- [15] A somogy megyei kispapáért nagygyűlése. Somogy vármegye 1918. december 3.
- [16] G. G.: A kispap-miniszter. Somogy vármegye 1919. január 24.
- [17] Ezek közül a következőket emelem ki: BODRÖGKÖZI ZOLTÁN A magyar agrármozgalmak története Bp. 1929. 163—7.; SZABÓ GYULA LATINCA SÁNDOR, „a szegény proletárság igaz védője” Kaposvár, 1955. 26—8.; KÁVÁSSY SÁNDOR i.m. 212—3.
- [18] Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Miniszterelnöki iratok 4505/1919.
- [19] A Munkástanács ülése. Népszava 1918. december 21.
- [20] A földbirtokreform-tervezetet az országos értekezlet egyhangúan elfogadta. Népszava 1918. december 27.
- [21] A Somogy megyei szociáldemokrata párt kongresszusa. Somogy vármegye, 1919. január 8.
- [22] Fölösleges türelmetlenkedés. Somogyi Hírlap 1919. február 4.
- [23] Uo.
- [24] Agitáció termelőszövetkezetek ügyében. Somogyi Hírlap 1919. február 23.
- [25] A Nemzeti Tanács ülése. Somogy vármegye 1919. február 18.
- [26] OL Belügyminiszteri elnöki iratok 2178/1919.
- [27] A Munkástanács ülése. Somogy vármegye 1919. február 27.
- [28] Uo.
- [29] Uo.
- [29] Uo.
- [30] Uo.
- [31] Itt elsősorban MÓRICZ ZSIGMOND, A Somogy megyei Földműves Szövetkezetek Bp. 1919. c. brosrájára, továbbá RÉTHALVY JENŐ, A Búza-féle földbirtokreform c. összefoglalására gondolok (Párttörténeti Intézet Archivuma, a továbbiakban: PIA TAGrYOB II. (1.).

- [32] PIA Kaposvári Büntetőtörvényszék 1919—B 2112. V.
- [33] Nem lesz éhinség. Somogyi Hírlap 1919. február 27.
- [34] Erre utal, hogy február 28-án már birtokában volt a megbízásnak. L. erre Termelőszövetkezetek Somogyban. Somogyi Hírlap 1919. február 28.
- [35] RÉTFALVY JENŐ i.m. PIA TAGYOB II/1.
- [36] O.L.Országos Birtokrendező Tanács Vegyes Iratok. Iktatlan.
- [37] PIA TAGYOB II/2.
- [38] BÚZA BARNA Kommunista összeesküvés Bp. 1919. 14.
- [39] PIA Kaposvári Büntetőtörvényszék 1919—B 1456. VI.
- [40] O.L.Országos Birtokrendező Tanács Vegyes Iratok. Iktatlan.
- [41] Uo.
- [42] A Magyarországi Szociáldemokrata Gazdatisztek és Gazdák Szakszervezete. Somogyi Hírlap 1919. március 2.
- [43] RÉTFALVY JENŐ i.m. PIA TAGYOB II/1.
- [44] Rauth György, Matók József, Ambrus Mihály, Böröcz István kihallgatásairól készült jegyzőkönyvek PIA Kaposvári Büntetőtörvényszék 1919—B 1456. V.
- [45] O.L.Országos Birtokrendező Tanács Vegyes Iratok. Iktatlan.
- PIA Kaposvári Büntetőtörvényszék 1919—B. 1456. V., továbbá: O.L. Országos Birtokrendező Tanács Vegyes Iratok. Iktatlan.
- [46] Uo.
- [47] BÚZA BARNA i.m. 14.
- [48] PIA Kaposvári Büntetőtörvényszék 1919—B. 1456. VI.
- [49] Termelőszövetkezetek Somogyban. Somogyi Hírlap 1919. február 28.
- [50] Munkások! Kisgazdák! Elvtársak! Somogyi Hírlap 1919. március 5.
- [51] Szocialista termelőszövetkezetek Somogyban. Somogyi Hírlap 1919. március 2.
- [52] Ez több forrásból is kitűnik. Így pl. amosdói uradalom átvételének jegyzőkönyvéből (O.L. Országos Birtokrendező Tanács Vegyes Iratok. Iktatlan), az andocsi uradalom átvételéről készült jegyzőkönyvből (O.L. Országos Birtokrendező Tanács Vegyes Iratok. Iktatlan), stb.
- [53] A földosztó kisgazdák, Somogyi Hírlap 1919. március 6.
- [54] Berzence, Somogy-Bolhás és Gölle községek táviratai PIA 06. fond 1918—19-es táviratok.
- [55] Uo., továbbá: A földmívelési miniszterek a földosztásról. Somogy vármegye 1919. március 6.
- [56] O.L. Miniszterelnöki iratok 4506/1919.
- [57] O.L.Miniszterelnöki iratok 4505/1919.
- [58] O.L. Földművelésügyi Minisztérium X. Főosztály iratai 84264/1919.
- [59] KÁL Somogy megyei főispáni iratok (a továbbiakban: SMFI) 580/1919.
- [60] A földosztás. Somogyi Hírlap 1919. március 6.
- [61] A kisgazdák és a termelőszövetkezetek. Somogyi Hírlap 1919. március 7.
- [61] A Munkástanács ülése. Somogyi Hírlap, 1919. március 9.
- [63] Munkátestvérek! Kisgazdák! Elvtársak! Somogyi Hírlap 1919. március 9.; A magyar föld munkásaihoz! Somogyi Hírlap 1919. március 11.
- [64] L. erről: A kisgazdák és a szocializmus, Somogyi Hírlap 1919. március 11.
- [65] KÁL Az igali járás főlsholgabirájának iratai 2767/1919.
- [66] A kisgazdapárt megyei nagygyűlése. Somogy vármegye 1919. március 9. Megjegyezzük, hogy a közlemény a gyűlés időpontját tévesen 1919. március 11-ben jelöli meg.
- [67] L. erre nézve: a) KÁL SMFI 570/1919. b) Direktórium vette át Somogyban a hatalmat. Somogyi Hírlap 1919. március 11. c) Háromtagú direktórium a vármegyeházán. Somogyvármegye 1919. március 11. d) Elvtársak! Munkátestvérek! Somogyi Hírlap 1919. március 11.
- [68] O.L. Belügyminiszteri elnöki iratok 2178/1919.
- [69] Szabó István az 500 holdas kisgazdák védőszentje, Somogyi Hírlap 1919. március 6.
- [70] A nagygazdapárt erőlködése. Somogyi Hírlap 1919. március 9.
- [71] A holnapi kisgazda-gyűlés. Somogy vármegye 1919. március 11.
- [72] KÁVÁSSY SÁNDOR i.m. 208—11.
- [73] BODROGKÖZI ZOLTÁN A magyar agrármozgalmak története Bp. 1929. 164.
- [74] Szabó István miniszter szankcionálja a termelőszövetkezetek létesítését. Somogyi Hírlap 1919. március 12.
- [75] A 48-as kisgazda és földműves párt nagygyűlése Kaposváron. Új-Somogy 1919. október 14.
- [76] Tekintve, hogy a röpirat tudomásom szerint sehol fel nem lehetett, itt azt a Mi történt a március 11-i kisgazdagyűlésen c. közlemény alapján idézem (Új-Somogy, 1919. október 12.)
- [77] Uo.
- [78] KÁL SMFI 591/1919.
- [79] Megindult a földosztás. Somogy vármegye 1919. március 14.
- [80] Országos jelentőségű népgyűlés. Somogyi Hírlap 1919. március 12.

- [81] Somogy új kormánybiztosa szocialista lesz. Somogyi Hirlap 1919. március 12.
- [82] O.L. Miniszterelnöki iratok 4504/1919.
- [83] O.L. Miniszterelnöki iratok 4501/1919.
- [84] A 48-as kisgazda és földműves párt nagygyűlése Kaposváron. Új-Somogy 1919. október 14.
- [85] Fölöszlott a kisgazdapárt. Somogy vármegye 1919. április 3.
- [86] Szabó István a proletárok táborában. Kisgazdák, kövessétek vezéreteket! Somogyi Vörös Újság 1919. április 20.
- [87] Szabó István elvtárs. Somogyi Vörös Újság, 1919. április 24.
- [88] Földművesek! Kisgazdák! Somogyi Vörös Újság 1919. március 11.
- [89] Letartóztatták Novák János volt kisgazdapárti képviselőt. Somogyi Vörös Újság 1919. április 16.; Novák Jánost elítélték. Somogyi Vörös Újság 1919. április 17.
- [90] KÁL SMFI 3260/1919.
- [91] A 48-as kisgazda és földműves párt nagygyűlése Kaposváron. Új-Somogy 1919. október 14.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИШТВАНА НАДЬАТАДИ САБО В ОБЛАСТИ ШОМОДЬ В ПЕРИОД БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1918 Г. И ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ш. Каваши

Автор в своей работе раскрывает почти неосвещённый период деятельности известного венгерского крестьянского политического деятеля Иштвана Надьатади Сабо в период революции. Канун октябрьской революции 1918 года находит Надьатади Сабо в лагере врагов революции. Отказавшись от сотрудничества с Венгерским Национальным Советом, он принимал участие в правительстве Яноша Хадика. Когда революция свергла не успевшее и сформироваться правительство Хадика, он вернулся домой в Шомодь. Но от государственных дел он не отошёл. 4 ноября он уже выступает на заседании Муниципального Совета области Шомодь и стоит на стороне революции. Со времени победы революции это было первое его выступление в Шомодь, и по существу этим он примкнул к революции. Следующее его выступление состоялось 30-го ноября, когда он в городе Капошваре произнёс речь о разделе земли. После этого он вернулся в область 11-го марта 1919 года уже как министр народного хозяйства в правительстве Беринкеи. Надьатади Сабо в период Венгерской Советской Республики был готов сотрудничать с Республикой и поддержать её. На основе этого он создал договор с социалистическими руководителями области Шомодь, а по газетному сообщению он даже вступил в Социалистическую партию. Было ли действительное сотрудничество между ним и социалистическими руководителями области Шомодь, определить невозможно. Но факт, что из-за этого в начале периода контрреволюции его обвиняли в том, что он был коммунистом, и это обвинение было очень опасным в то время. Но Надьатади Сабо удалось оправдаться и скоро он получил от контрреволюционного режима в правительстве место и активно участвовал в его консолидации.

ISTVÁN NAGYATÁDI SZABÓ'S POLITISCHE ROLLE IM KOMITAT SOMOGY WÄHREND DER HERBSTASTERNREVOLUTION UND DER RÄTEREPUBLIK

Von S. Kávássy

Die Arbeit beleuchtet ein bisher fast ganz unbekanntes Kapitel im Wirken des namhaften ungarischen Bauernpolitikers während der Revolutionen von 1918—1919. Es werden seine während der Revolutionen in Kaposvár gehaltenen Volksversammlungen, seine dort gehaltenen Reden und deren soziale Auswirkung besprochen. Besonders eingehend wird seine denkwürdige Fahrt nach Kaposvár am 11. März. 1919 behandelt. Es werden die Vorereignisse, sein Auftreten in Kaposvár und dessen Folgen untersucht.

Im zweiten Teile der Arbeit wird die von Nagyatádi Szabó während der Räterepublik gespielte Rolle einer eingehenden Untersuchung unterzogen. Der Verfasser weist nach, dass Nagyatádi Szabó sich bereit zeigte, mit den sozialistischen Führern des Komitats zusammenzuwirken. Diesbezüglich wurde auch — ob mündlich oder schriftlich, ist nicht genau feststellbar — ein Übereinkommen abgeschlossen, und nach einzelnen Quellen trat Nagyatádi Szabó auch in die sozialistische Partei ein. Nach dem Sturz der Räterepublik hatte er deswegen auch sehr viele Unannehmlichkeiten. Endlich gelang es ihm aber, sich zu rechtfertigen und bald bekam er einen Ministerstuhl und politische Rolle vom gegenrevolutionären System, an dessen Konsolidierung er tätig mitwirkte.

IV. PEDAGÓGIA ÉS LÉLEKTAN

A TANÍTÓKÉPZŐ-INTÉZETI TANÁRKÉPZÉS TÖRTÉNETE

(1868—1949)

Írta: BERECSKI SÁNDOR

Foglalkozva az egykori Pedagógium, illetőleg Szegedi Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola történetével, lépten-nyomon találkoztam a fenti két intézethez tartozó, azoktól mégis eltérő célokat szolgáló tanárképzéssel. Dolgozatomban ennek a tanárképzésnek — melyet később Apponyi-kollégiumnak neveztek el — rövid áttekintését szeretném adni.

Már előjáróban megállapíthatjuk, hogy a tanárképzés sajátos formájával állunk szemben, melynek mind elvi alapjait, mind gyakorlati megvalósítását kezdetétől megszűnéséig állandóan vitatták. Ez azt mutatja, hogy nemcsak a mai szempontból volt sajátos ez a képzés, de nehezen tudták beilleszteni a korabeli képzési formák rendszerébe is. Figyelemre méltó az, hogy a vitázó felek mindegyikét kielégítő megoldási forma az egész időszak alatt sem jött létre. Ebben elsősorban a minisztérium volt a hibás, amely a képzés megoldását sürgető javaslatok ellenére sem hozott kielégítő intézkedéseket, és a megjelent rendeletek is késéssel készültek el, amikor a helyzetet már valóban nagyon szükséges volt rendezni.

A minisztérium magatartását az 1868.38. tc. ismeretében érthetjük meg. A népoktatási törvény létrehozta a tanítóképzőket, de nem gondoskodott az azokban tanító tanárok képzéséről és képesítéséről. Mivel a tanítóképzőket a népoktatási intézetek közé sorolta, a tanárok képzését is népoktatási kérdésként kezelte, s így nem is foglalkozott vele jelentőségének megfelelően. A képzés rendezését szorgalmazók is — bár a megoldási módokban eltértek egymástól — egyetértettek abban, hogy a tanítók tanárainak képzése a népoktatás, népműveltség megjavítása érdekében fontos elsősorban. NAGY LÁSZLÓ 1904-ben így ír erről: „A tanítóképző-intézeti tanárképzés végső célját a népiskolában éri el. Tanárképzésünknek, habár közvetve, a népiskolai nevelés és oktatás érdekeit kell szolgálnia. Tervezetemnek vezérlő gondolata, hogy a nemzeti élet magaslatán álló tudományokat és művészeteket a népoktatásnak hozzáférhetővé tegyük s a két tényező között belsőbb kapcsolatot létesítvén, a tudományok és művészetek gazdag kincseit a népműveltség alkotó elemeivé, fejleszthető erőivé tegyük. Ezzel pedig elősegítjük azt, hogy a különböző társadalmi rétegeket egybeforrasztó, alkotó elemeiben egységes műveltséget fejlesztünk ki. Ebben van a tanítóképzőintézeti tanárképzés országos szervezésének rendkívüli fontossága.” [1] Hogy a minisztérium mennyire nem sietett a képzés kielégítő rendezésével, ismét Nagy László jellemzése mutatja: „Ami a tanárképzés terén megvan, annyira tökéletlen s ami nincs, annak főbb gondolatai és körülményei annyira ki nem alakultak, hogy már most beszélni az apró részletekről korai volna.” [2] Ezt a megállapítást is 1904-ben teszi, amikor pedig már csaknem 20 éve folyt miniszteri rendelet alapján a képzés.

A képzés és képesítés körül kialakult több évtizedes vita főleg arról folyt, hogy ez az egyetemen vagy pedig a polgári iskolai tanárképző intézethez kapcsolva

történjen-e. Természetesen ez nemcsak szervezeti kérdés, hanem a képzés céljának, tartalmának, menetének kérdését is jelentette. A képzés tantervének kidolgozására azonban kevés figyelmet fordítottak, s így érthető, hogy az 1888-ban megjelent munkaterv volt az egyetlen, a képzés tartalmát magában foglaló tanterv. Amikor azonban ez a fejlődés következtében elégtelennek bizonyult, nem pótolták azt újjal, s így a képzés további menete kidolgozott tanterv nélkül folyt.

Annak ellenére, hogy a képzés kezdettől fogva mindvégig a polgári iskolai tanárképző intézettel összefüggésben történt, a képzés helyéről szóló vita mégis állandóan napirenden volt. A vita során hol a Pedagógium hívei, hol az egyetem-pártiak kerültek fölénybe, s ezt jól tükrözik a kiadott miniszteri rendeletek is.

Mint már említettem, az 1868.38. tc. nem gondoskodott a tanítóképzőintézeti tanárok képzéséről és képesítéséről. Ez a rendezetlenség fő oka volt a később egyre hevesebben kibontakozó vitáknak. Mivel azonban a tanítóképzőkben tanító tanárokról gondoskodni kellett, a minisztérium különböző megoldásokkal próbálkozott. Eötvös József középiskolai tanárokat küldött ki a németországi és svájci tanítóképzők tanulmányozására, és később őket nevezte ki a tanítóképzők igazgatóinak, tanárainak. GYERTYÁNFY ISTVÁN is ezen az úton lett a budai képző igazgatója. GYERTYÁNFY maga is elégtelennek látta az ilyen felkészülést a tanítóképző intézetben való tanításhoz. Ez a mód is azonban csak néhány tanár számára volt lehetséges. Így a tanítóképzőintézetek tanári karai sokáig meglehetősen vegyes összetételűek voltak. A középiskolai tanárok mellett tanítottak itt a szellemi pályákról — GYERTYÁNFY kifejezése szerint — „letört” emberek: teológusok, orvosok, jogászok, házi nevelők stb. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1896-ban készült emlékirata szerint 12féle képesítéssel tanítottak akkor a tanítóképzőkben. GYERTYÁNFY fő törekvése éppen az volt, hogy a tanítóképzőket azonos képzettségű és képesítésű, speciálisan erre a munkára felkészített tanárokkal kell ellátni. Ebben ellenfelei is egyetértettek. Ellentét csak a képzés helyének kérdésében volt közöttük. GYERTYÁNFY a fenti okok miatt nem helyesli középiskolai tanárok alkalmazását a tanítóképzőkben. Így érvel: „Azon felfogás ellen küzdöttem, hogy semmi szükség sem volna külön tanítóképzésre és képesítésre, mert a tanítóképzőknek elég jó a középiskolai tanári képesítettség is. Én nem tudom átlátni, hogy a középiskolai tanári minősítés érvénye miért vitessék át egészen másfajta, még a határozottan szakjellegű iskolákra is?” [3] Egyrészt ezen elvi megfontolás, másrészt pedig a kialakult gyakorlat alapján jutott el GYERTYÁNFY ahhoz a meggyőződéshez, hogy a tanítóképzőintézeti tanárok képzésére legalkalmasabb hely a Pedagógium. Ezt a törekvését GYERTYÁNFY iskola-konceptciós felfogásával is igyekezett alátámasztani. Törekvése egy olyan iskola-egység létrehozása volt, melyről 1882-ben így ír: „Ha intézetünk egészen kifejlődhetik a már megadott terv szerint: ha az elemi iskola I. osztályától fogva a polgári iskolai tanárképezde III. évfolyamáig szakadatlanul összevágó tantervek és módszerek szerint nevelhetjük az intézetben embeinket, ha 15 éven keresztül élhet a növendék a tanítóképezde légkörében (4 évig a gyakorló elemi iskolában, 4 évig a gyakorló polgári iskolában, innen 4 évig az elemi iskolai tanítóképzőben s innen megint 3 évig a polgári iskolai tanárképzőben), nem jobb és megfelelőbb képzés lenne-e ez a tanítóképzői tanárságra, mint bármi másféle egyetemi tanfolyam?” [4]

A minisztérium úgy is igyekezett pótolni az 1868.38. tc. hibáját, hogy 1874-ben tanítóképzőintézeti képesítő vizsgabizottságot hívott életre. Ez a bizottság pár évig működött, s ez alatt az idő alatt mindössze 3 tanárt képesített.

Ami a kialakult gyakorlatot illeti, az egyben a tanítóképzők tanárokkal való ellátásának újabb formája is volt. 1875-től a minisztérium rendszeresen felkérte

GYERTYÁNFY arra, hogy az 1873-ban megnyílt polgári iskolai tanárképző legkiválóbban végzett hallgatói közül tegyen javaslatot azokra, akiket alkalmasnak lát tanítóképzőintézeti tanárságra. GYERTYÁNFY eleget tett a kérésnek, ugyanakkor azonban látta azt is, hogy ez a megoldás sem biztosítja a tanítóképzői feladatokra alkalmas tanárok képzését. Ezért igyekezett meggyőzni a minisztériumot arról, hogy a képzés körül több is történjék, mint amennyit a polgári iskolai tanárképző egymagában nyújtani bír. Mivel a végzett növendékek elhelyezésének statisztikája azt mutatta, hogy az intézet lényegében a tanítóképzőintézeti tanárok kiképzésére is szolgált, azt javasolta a minisztériumnak, hogy „ha a kormány akár elvből, akár csak kényszerűségből ezt a feladatot is ráruházhatónak vélte a Pedagógiumra, úgy tétessék legalább lehetővé némi szerény ösztöndíjak adományozása által az, hogy a kiválasztandó tanárjelöltek 1—2 évig a mi vezetésünk mellett minden idejüket és erejüket a tanítóképzőintézeti tanári állásra való előkészülésre fordíthassák.” [5] GYERTYÁNFY személyes közbenjárásának is köszönhető, hogy 1887-ben végre megjelenik az e kérdéssel foglalkozó első miniszteri rendelet.

Nemcsak GYERTYÁNFY sürgette azonban a kérdés minél előbbi rendezését. HEINRICH GUSZTÁV 1873-ban a Magyar Tanügyben ír erről figyelemre méltó cikket. Mivel ő más megoldást javasol, mint GYERTYÁNFY, főbb vonalaiban már ekkor megmutatkozik a két ellentétes törekvés lényege. HEINRICH megállapítja: „Egyedül a tanítóképzők tanáraitól feledkeztek meg végképpen. Sem a hazai kormányok, sem a külföld nem tett ez ügyben semmit, mintha éppen e tanfériak nélkülözhetnének a sokat követelt szak- és pedagógiai készültséget, vagy mintha éppen e téren lehetne a szükséges erők előteremtését a vak véletlenre bízni.” [6] Nézete szerint a középiskolai tanárok a tanítóképzőkben a pedagógiai műveltség és a népiskolai ügynek kellő ismerete hiányában nem tudnak megfelelő munkát végezni. A tanárképzésben legfontosabb a szakképzés és ezt az egyetem biztosítja is. Teljesen el van azonban hanyagolva a pedagógiai képzés. A szakmai és pedagógiai képzés egységéről ezeket írja: „Éppen mi hangsúlyozzuk legerélyesebben a pedagógiai képzettség fontosságát és szükségességét, éppen mi látjuk a jelenlegi tanítás eredménytelenségének főfaktorát a hiányos módszerben, melyet a tanfériak alkalmaznak, éppen mi működünk mindenképpen oda, hogy a tanárképzés ezen, eddig teljesen elhanyagolt tényezője is kellő méltatást nyerjen. De végzetes tévedésnek tartanánk azon eljárást, mely netalán az eddigi gyakorlattal ellenkező véletet tűzné ki célul és mint eddig a pedagógiai műveltséget lényegtelennek tekintette, most a szakképzettséget hanyagolná el.” Ennek az elvnek érvényesülése csak úgy valószínűsíthető meg, ha a tanítóképzőintézeti tanárok gimnáziumot végeztek lesznek, s az egyetemen ugyanazt a képzést kapják, mint a középiskolai tanárok azzal a különbséggel, hogy az ő feladatuk lesz még a népiskolai pedagógia elsajátítása is, valamint a népiskolai gyakorló iskolában magukéva teszik azt a tanítási gyakorlatot, mely nélkül később tanítványaikat nem vezethetik be sem a tanítások elméletébe, sem gyakorlatába. Jelentkezik tehát az egyetemen folyó egységes képzés gondolata, amely később még sokszor vissza fog térni.

Az egyetemi képzéssel kapcsolatban HEINRICH azt a kérdést is felveti, hogy ez a forma a népiskolai tanítók kizárását jelenti-e az egyetemről és így a tanítóképzőintézeti tanárrá válás lehetőségéből? Szerinte nem jelenti azt, mivel a néptanító kedvező viszonyai, szorgalma és tehetsége révén eleget tehet a követelményeknek. HEINRICH ebben a kérdésben nem mérlegelte valójában a helyzetet, hiszen az egyetem még hosszú ideig nem nyílt meg a tanítók előtt, másrészt nem ír arról, hogy a néptanító hogyan tud eleget tenni a kívánt követelményeknek. Heinrich elsőnek tesz javaslatot a szakcsoportosításra. Három szakcsoportot javasol: 1. nevelés és oktatás-

tani; 2. magyar (a német) nyelv és irodalom és ezzel kapcsolatban a politikai földrajz és történelem; 3. mennyiség- és természettudományok szakcsoportot. Az ének-zene, rajz és tornatanárok a megfelelő szakiskolákban nyernének kiképzést.

A képzés mellett HEINRICH a képesítést is követeli. A tanítóképzőintézeti tanárok alkalmazásának „mostani naív formája nem való rendezett államba, melynek szervezett tanügye van,” — állapítja meg.

Cikke végén utal arra, hogy a megfelelő képzés érdekében szükség van az egyetemek olyan reformjára, mely figyelembeveszi a tanítóképzőintézeti tanárjelöltek képzési igényeit is.

Amint látjuk, Heinrich érinti a későbbi legfontosabb vitapontokat: kik lehetnek a tanítóképzők tanárai; a szakképzés és pedagógiai képzés viszonya; hol történjen a képzés; a képesítés fontossága; milyenek legyenek a szakcsoportok; a tanítók egyetemre jutásának kérdése. Látni fogjuk, hogy ezek a problémák különböző vonatkozásokban állandóan visszatérnek.

Foglalkozott a képzéssel az 1874-ben megtartott II. egyetemes néptanítói gyűlés is. EMERICZY GÉZA „A tanítóképezdek reformja”-val kapcsolatban tért ki rá. Meglátása szerint a tanítóképzőkben legalább öt szaktanárra van szükség, akiket erre a feladatra készítenek elő, s így biztosítják a képzőkben végzett egységes szellemű munkát. Javasolja: „Minden leendő képezdei tanár szaktudományának rendszeres tanulmányozása mellett külön elméleti és gyakorlati pedagógiai folyamat is végezzen és az egyetemnél gondoskodva legyen arról, miszerint a képezdei tanárjelölt a szaktudományát igazoló egyetemi oklevél kiérdeklése után még egy évig a szükséges gyakorlati folyamat végezhesse.” [7] Új gondolatként jelentkezik itt az, hogy az egyetem után egy évig készüljön az illető a tanítóképzőintézeti tanári feladatra. Ez után következhetne a képesítés. Javasolja Emericzy a tanítóképzők tanárainak fizetésrendezését is, mivel ez nemcsak gazdasági kérdés, hanem a tanítóképzők tanárainak kisebb fizetésében kifejezésre jut tekintélyüknek, képzettségüknek és működésüknek lebecsülése is a középiskolai tanárokkal szemben.

GYERTYÁNFY 1882-ben megjelent munkájában [8] kitér a tanítóképzőintézeti tanárok ügyére. Mivel a képzést már megoldottnak látja azzal, ahogy a polgári iskolai tanárképzésben a jelöltek megkapják a szükséges szakmai és pedagógiai képzést, csupán a képesítés rendezésére van szükség. Javaslatot is tesz a vizsgáló bizottság összeállítására. A speciális tanítóképzőintézeti követelményeket a képesítés alkalmával lehetne biztosítani. Elképzelése szerint a jelöltek a következőkből vizsgáznának: az iskolai szervezet, rendtartás és kormányzás; a népiskolai és tanítóképzői tanterveknek és módszereknek, az idevonatkozó hazai és külföldi irodalmi műveknek ismerete. A jelöltnak saját tárgyából rövid előkészítési idő alatt próbatanítást kellene tartani, s egyben megvizsgálnák abból is, hogy hogyan tudja a tanítóképzői növendékek gyakorlati tanítását előkészíteni, a növendékek kölcsönös bírálatait vezetni. A képesítő vizsgálatra nemcsak a polgári iskolai, de a középiskolai tanárok is jelentkezhetnek, ha egy évig tanítóképzőben tanítottak. Az ilyen képesítési követelmények azonban nagyon nehéz feladat elé állították a középiskolai tanárokat.

Az eddigiekből láthatjuk, hogy a legfontosabb követelés a tanítóképzőintézeti oktató-nevelő munkához szükséges pedagógiai képzés biztosítása volt. A szakmai képzést az egyetem vagy a polgári iskolai tanárképző már biztosítja.

Ilyen elvi állásfoglalások után jelenik meg 1887-ben a képzésre vonatkozó miniszteri rendelet. Ez GYERTYÁNFY elgondolásának, illetve az eddigi gyakorlatnak érvényesülését s további fenntartását tartalmazza. A rendelet a képzést a polgári iskolai tanárképzéshez csatolja. Megállapítja: „Szükségét érezvén annak, hogy

elemi iskolai tanítóképzői tanárok kinevezésénél olyan egyének közül válogathassak, kik nemcsak a képzők számára szükséges szakismeretekkel bírnak, hanem azon felül a népiskolai oktatás sajátosságát is ismerik, az ily egyének képzésére az e célra minden feltételt magában egyesítő polgári tanárképzőhöz tanítóképzői tanári tanfolyamot csatolok.” [9] A jelöltek azok közül kerülnek ki, akik a polgári iskolai tanárképzőt jeles eredménnyel elvégezték, s akiket eddigi tanulmányi idejük alatt „jellemükre és nevelői tulajdonságaikra nézve alaposan kipróbáltak.” A tanfolyam célja, hogy a jelöltek egy-két év alatt pedagógiai és szakmai ismereteiket bővítsék és mélyítsék. A rendelet három pontban jelöli meg a tanfolyamon résztvevők feladatait.

1. Általános pedagógiai ismereteik továbbfejlesztése és a tanítóképzői oktatás igényeinek kielégítése érdekében *a)* tanulmányozniok kellett a szaktanár által kijelölt egy-két neveléstani irányú filozófiai és pedagógiai írot, művének eredetiben való olvasása által s erről írásban és szóban be kellett számolni; *b)* foglalkozniok kellett a legújabb pedagógiai rendszerekkel; *c)* tanulmányozniok kellett a népoktatási intézetek, főleg a népiskola és tanítóképző szervezetét, tantervét, tanítási módszerét és a népoktatási intézetekre vonatkozó rendeleteket.

2. Szakismereteik bővítése és mélyítése érdekében *a)* meg kellett ismerniök a szakcsoportjuknak megfelelő tanítóképzői anyagot; *b)* a segéd-, vezér- és tankönyveket, valamint a tanítóképzőben követett tanítási módszert; *c)* gyakorlatot kellett szerezniök az egyes szaktárgyak oktatása során végzett kísérletekben, a szertárak munkájában.

3. Gyakorlati kiképzésük érdekében *a)* hospitálniok kellett az elemi és polgári iskolában, főleg a tanítóképzőintézeti jelöltek tanításainál; *b)* hospitálniok és tanítaniok kellett a tanítóképzőkben; *c)* vezetniök kellett a tanítóképzők tanulóinak munkáit; *d)* segíteniök kellett az irodai munkákban; *e)* részt kellett venniök az inter-nátusok és köztartások vezetésének munkájában.

Rendeletben előírt feladatok sokoldalúan biztosították azt, hogy a jelöltek alaposan megismerjék a tanítóképzői elméleti és gyakorlati pedagógiát. A rendelet a képzés tartalma mellett rögzíti a képzés elvi szempontjait is. Több helyen aláhúzza, hogy a tanfolyam a jelöltek önálló munkájára épül: „Nem tartom kívánatosnak, hogy a kijelölt feladatok különös előadás tartása által oldassanak meg; ellenkezőleg, azon kell lenni, hogy e tanfolyamon a tagoknak alkalom nyújtassék, hogy egyéniségük és képességük szerint lehető önállósággal bizonyíthassák be, miszerint korábban szerzett pedagógiai és szakismereteiket mint tanárok fel tudják használni.” Úgy gondolom, hogy ennek az elvnek leszögezése 1887-ben felsőoktatási intézménnyel kapcsolatban rendkívül újszerű volt, bár túlzott mértékben adott szabadságot a hallgatóknak. A képzés történetének további fejlődése éppen ennek az önállóságnak egyre nagyobb korlátozását hozta, de még legutolsó szakaszában is sok elemét megőrizte az 1887-es rendeletnek. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezeknek az elveknek megvalósítására a Gyertyánfy-féle iskolaegységben került sor, s így lehetőség volt arra, hogy a hallgatók egyéniségéhez messzemenően alkalmazkodó oktatási-nevelési formát alkalmazzák. A tanárok szerepét ennek megfelelően a feladatok kijelölésében, az útmutatásban és az ellenőrzésben jelölte meg a rendelet. Lehetővé tette az ilyen jellegű oktató-nevelőmunkát az is, hogy a rendelet szerint szakcsoportonként évenként csak egy, kivételesen két jelölt volt felvehető a tanfolyamra. A jelöltek minőségi megválogatására, a szelekcióra mindig büszke volt a tanítóképzőintézeti tanárképző. Kétségtelenül ennek is tudható be az, hogy a tanítóképzőintézeti tanárképző elvégzése minőségi rangot jelentett a különböző végzettséggel rendelkező tanárok között s még a későbbi elvi viták során is többen

hangoztatják, hogy az ott folyó képzés felette áll az egyetemi képzésnek — legalábbis a képzés pedagógiai oldalát illetően.

A rendelet ugyanazokat a szakcsoportokat szervezi meg a tanfolyamon is, mint amelyek a polgári iskolai tanárképzőben voltak: 1. nyelv- és történettudományi; 2. mennyiségtan-természettudományi; 3. zenei szakcsoport.

Kilátásba helyezi a rendelet a képesítés későbbi rendezését is, erre azonban 1906-ig nem kerül sor. Így amikor a képzés körül nyugvópont következik be, megindulhat a vita a képesítésről.

A rendelet alapján a Pedagógium részletes munkatervet készít el, melyet a Néptanítók Lapjában tesznek közzé. [10] Mint már utaltam rá, ez a munkaterv az egyetelen részletesen kidolgozott tanterve a tanítóképzőintézeti tanárképző tanfolyamnak. A tanfolyam céljának megfogalmazása után a cél elérésére két feladatot jelöl meg: 1. Az általános és szaktudományi képzés és 2. A tanító-nevelés, valamint a tanítóképezdei szervezet és adminisztráció köréből vett feladatok és tanulmányok.

Az elsőhöz tartozik a hospitálás, tanítás, a tantermen kívüli tanári foglalkozás, az értekezletek; a bölcséleti-, nevelés és szaktudományi tanulmány, melynek anyagát részletesen felsorolja a rendelet.

A másodikhoz sorolja a munkaterv: megismerkedés a tanító-nevelés céljával és eszközeivel; a tanítóképezdei tanár *a)* mint a tanári testület tagja, *b)* mint a tanítóképesítő bizottság tagja, *c)* mint a különböző szertárak őre, *d)* mint köztartás vezető és gazda; a tanítóképzőintézeti tanár az irodában s végül a jelöltek speciális tanulmányai.

Bár a rendelet nem írta elő a képesítés s szervezetének kidolgozását, a Pedagógium tanári kara 1889-ben mégis elkészíti azt, igaz, hogy megvalósítására nem került akkor sor, s így irattári anyag maradt. A tervezet szerint a képesítő vizsgálat 4 részből állt volna: 1. házi és 2. zárthelyi írásbeli dolgozathoz, 3 szóbeli vizsgálatból és 4. gyakorlati tanításokból. Mindegyikre vonatkozóan részletes ismertetést tartalmaz a tervezet.

Az 1887. rendelet tehát ha későn is, de rendezni próbálta a tanítóképzőintézeti tanárképzést. Nem hozott azonban megnyugvást s így a vita rögtön a rendelet megjelenése után megindult. A rendelet már csak azért is szükséges volt, mert ez mostmár konkrét támadható, illetve védhető anyagul szolgálhatott a vitázó felek számára.

Az egyetemi pártiak HETYEI GÁBOR cikkével jelentkeztek még a rendelet megjelenése előtt. [11] Heteyei az egyetemen folyó képzés mellett szállt síkra. Válaszul GYERTYÁNFY ír méltató cikket nem sokkal a rendelet megjelenése után, [11] kiemelve a rendeletnek azt a helyes intézkedését, hogy a tanfolyamot a Pedagógiumhoz csatolta. Élesen támadja a tanítóképzőkben működő középiskolai tanárokat, akiket „fertály-mágnásoknak” hív, s akiknek működését a tanítás minden ágában impraktikusnak minősíti, mivel csak száraz tudományt tanítanak és magoltatnak. Ez a tanítási mód a tanítókon keresztül leszivárog a népiskolákba is, s ez okozza az ott jelentkező túlterhelést. Az egyetem egyetelen olyan tulajdonsággal sem rendelkezik, amely alkalmassá tenné a képzők tanárainak képzésére.

A két cikk megjelenését további cikkek közreadása követte. A vita akörül folyt, hogy az egyetem vagy pedig a polgári iskolai tanárképző alkalmasabb-e a tanítóképzőintézeti tanárok képzésére? A következőkben csupán a legfontosabb állásfoglalások bemutatására kívánok szorítkozni.

DÁNIEL MÁRTON országgyűlési képviselő jelentéseiben megállapítja, hogy a koncepció alapján véve helyes, de a képzés köre szűkebbre szabandó; a képzés

2 évig tartson; a tanfolyam önképző jellege nem kielégítő, és előadások beiktatására van szükség mind a szaktárgyi, mind a filozófiai képzés érdekében.

A Pedagógium tanári kara 1891-ben terjedelmes emlékiratot küld a minisztériumba, melyben javaslatot tesz a képzés végleges rendezésére. A rendelet megjelenése óta eltelt évek tapasztalatai alapján írják le észrevételeiket és reformjavasolataikat. Főleg azonban alaposan átgondolt érvekkel igazolják a tanfolyamnak intézetükhöz kapcsolásának helyességét. Négy érvet sorolnak fel:

1. A polgári iskolai tanárképző szakcsoportjának beosztása megfelel az 1868.38. tc.-ben a tanítóképzők számára kiszabott szervezetnek. Így biztosítható a tanítóképzők megfelelő szaktanárokkal való ellátása. 2. A polgári iskolai tanárképző jelöltjeinek kiképzési menete alkalmas arra, hogy őket tanítóképzőintézeti tanárokká képezzék, mivel ezek a jelöltek serdülő koruktól kezdve a népoktatási pedagógia légkörében nőttek fel. 3. A tanároknak módjukban van az, hogy többszörös megrostálás után a legjobb növendékekből a tanári pályára egyénileg legalkalmasabbat válasszák. A Pedagógiumban folyó tanítási rendszer, melyben a tanárikar a jelöltekkel állandó érintkezésben van kizárja azt, hogy a kiválasztásban csalódjanak. 4. Ezzel a szervezéssel lehetővé van téve az, hogy a népoktatási intézetek egymásra fejlesztő hatással legyenek. A tanítóképzőben folyó oktatás javítja az elemi oktatás anyagát, ez a polgáriét, s így jobb anyag kerül a tanítóképzőkbe.

Az 1887-es rendeletet főleg a végrehajtás módjában kívánják reformálni. A tanfolyam két évre emelendő, mivel a munkatervet egy év alatt nem lehet végrehajtani. Ismét felvetik a képesítés ügyének rendezését. A polgári iskolai tanárképzőben megszerzett elméleti pedagógiai ismeretek kiegészítését látják szükségesnek, s e célból külön pedagógiai és filozófiai előadások beiktatását kérik, melyeket minden jelölt hallgat. Igénylik az egyes szakok tanítási módszerének behatódó ismertetését. Nagyon figyelemreméltó az a javaslatuk is, amely a szaktudományi képzés színvonalának emelésére vonatkozik: a jelöltek látókörének bővítése érdekében az egyetemen, műegyetemen egyes előadások, vagy rövid félévi kurzusok látogatását kívánja előírni a tanári kar. A Pedagógium tehát megteszi az első lépést az egyetemmel kombinált képzés felé. A minisztérium azonban nem vesz tudomást a javaslatokról, s ilyen irányú intézkedést majd csak később hoz.

A következő években egyre szélesebben bontakozik ki a képzésről folyó vita. A Magyar Pedagógiai Társaság 1892-ben és 1893-ban is foglalkozik a kérdéssel. 1892-ben DEZSŐ LAJOS [14] és SEBESTYÉN GYULA [15] tart erről előadást. DEZSŐ a Pedagógium emlékiratát támadva kifejti azt a nézetét, hogy a tudományos szakképzés tekintetében a Pedagógium nem lehet az egyetem versenytársa, és éppen ezért minden tekintetben az egyetemre kell a képzést helyezni, tehát nemcsak szaktudományi, de elméleti és gyakorlati pedagógiai képzés szempontjából is. A Pedagógium képzési rendszere fogyatékos, s az eddigi gyakorlat bebizonyította, hogy az ott folyó munka nem kielégítő. Javasolja, hogy az egyetemre vegyék fel a jeles eredményű és két éves kitűnő gyakorlatot elérő tanítókat, és ezáltal próbálják ki a másik lehetőséget, az egyetemen folyó képzést is. SEBESTYÉN kompromisszumos megoldást javasol: érettségizett vagy elemi iskolai tanítói oklevéllel rendelkezőket vegyenek fel, akiknek az elméleti, tudományos képzést az egyetem adja meg, amelynek anyaga azonban nem azonos a középiskolai tanárok tantervi anyagával, a gyakorlati képzést pedig a Pedagógium.

KÁRMÁN MÓR előadásában [16] az egyetemi képzés mellett foglal állást, nemcsak a mélyebb tudományos képzés érdekében, hanem azért is, mert „tanáraink és tanítóink között az eddiginél nagyobb mértékben kell létesíteni az összetartozás érze-

tét.” Ő is követeli az egyetemek megnyitását a tanítók előtt, ha másképpen nem lehet, akkor mint rendkívüli hallgatók tanuljanak az egyetemen.

FELMÉRI ALBERT [17] a Pedagógiumot látja alkalmasnak a képzésre. Kívánja azonban, hogy a tanfolyam két éve alatt a jelöltek szaktudományi ismerete a középiskolai tanárok színvonaláig emelkedjék. Ezért a Pedagógium mellett írja meg cikkét, [18] mivel elképzelhetetlennek tartja azt, hogy az elméleti és gyakorlati képzés ne egy helyen történjék. Az eredményesebb képzés érdekében azonban meg kell reformálni a képzés alapjául szolgáló polgári iskolai tanárképzőt: újra kell szervezni a szakcsoportokat, hogy kevesebb tárgy jusson egy csoportba és a tudományos pedagógiai oktatást filozófiai alapra kell helyezni.

1894-ben a Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesülete is bekapcsolódik a vitába. Első lépésként megbízza NAGY LÁSZLÓT a képzéssel kapcsolatban felmerült javaslatok táblázatos kimutatására, majd felszólítja a tanítóképzők tanári karait véleményük beküldésére. Ezeken kívül a Magyar Tanítóképzőben több cikk is megjelenik, új gondolatot azonban sem ezek, sem a tanárikarok javaslatai nem tartalmaznak. [19]

A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének III. emlékirata 1896-ban ismét kénytelen megállapítani: „A tanítóképző tanároknak képesítési és alkalmazási viszonyai a mai anarchikus rendszertelenségükben a tanítóképzés veszedelme és a népoktatás kára nélkül tovább nem tarthatók fenn.” [20] Éppen ezért követeli a képesítésnek törvényhozás útján való országos rendezését.

Az 1896-ban megrendezett II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus tanítóképzési szakosztálya napirendre tűzte mind a képzés, mind a képesítés kérdését. Az előadó, KOMÁROMY LAJOS, az egyetemen folyó képzés melletti állásfoglalását 4 érveléssel indokolta: 1. csak az egyetem adhatja meg a legteljesebb tudományos képzést, melyre a tanítóképzőintézeti tanároknak szükségük van; 2. csak így van remény a jelentéktelen pedagógiai irodalom fellendülésére; 3. csak így lehet elérni azt, hogy a tanítóképzőintézeti tanárok fizetése a középiskolai tanárokéval teljesen egyenlő legyen; 4. csak akkor emelkedne lényegesen a tanítóképzőintézeti tanárok társadalmi helyzete és tekintélye, ha tudományos képzésüket ugyanott kapnák, ahol a „nemzet intelligenciájának többi része”: az orvosok, ügyvédek, középiskolai tanárok nyerik. [21]

A kongresszus magáévá teszi az egyetemi képzés gondolatát, s a vita során tisztáznak néhány fontos kérdést: a tanító egyetemre jutásának lehetőségét, s új, önálló szakcsoportként javasolják a pedagógiai szakcsoport megszervezését segédtudományaival együtt. Az elfogadott határozati javaslat mind a képzés, mind a képesítés tekintetében fontos előrelépést jelent.

A határozati javaslat kimondja, hogy a képzés elméleti és gyakorlati. Az elméleti képzés az egyetem filozófiai fakultásán történik, ahová felveszik azokat a tanítókat, akik jelesen végeztek, és két évig kiválóan tanítottak, valamint a jeles vagy jó végzettségű polgári iskolai tanárokat. A gyakorlati képzés a kijelölt tanítóképzőintézetben történik. A gyakorlati képzés érdekében a Pedagógiumban internátussal egybekötött kollégiumot állítanak fel. Itt a gyakorlati képzés áll: 1. tudományos gyakorlatból, mely az egyetemi tanulmányok felhasználására és kiegészítésére szolgál. Itt olyan melléktárgyak adandók elő, melyeknek az egyetemen nincs tanszéke; 2. iskolai gyakorlatból (hospitálásból, ill. tanításból).

A szakcsoportosításra is javaslatot tesznek. A sok oldalról felvetődő javaslat s főleg a II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus határozatai a minisztériumot is intézkedésre készteti. Mint láthattuk, az elmúlt évek során egyre jobban erősödött az egyetem bekapcsolódásának igénye a képzésbe. Ennek megfelelően a minisztérium

is elmozdult eddigi álláspontjáról, igaz, hogy 1897-ben kiadott rendelete még csak pedagógiából írja elő a jelölteknek egyetemi előadások hallgatását. NAGY LÁSZLÓ örömmel üdvözli ezt az intézkedést s úgy tekinti, mint egy lépést a tanító és tanárképzés egységes rendezése felé. [22] További lépésként javasolja olyan rendelet kiadását, amely a többi tárgy egyetemi előadásainak hallgatását is előírja. Erre azonban csak később került sor, miután az Országos Közoktatási Tanács 1899-ben elkészíti javaslatát.

A javaslat elkészítése és megjelenése magával hozza a képzéssel való élénkebb foglalkozást, s egyben újabb fordulóponthoz juttatja az eddigi fejlődést. A javaslat sok vonatkozásban megegyezik a II. Kongresszus már ismertetett határozataival. Lényegesebb eltérés az volt, hogy a képzés alapjául a polgári iskolai tanárképzést fogadja el. Állásfoglalását a Pedagógium érveivel támasztja alá: a polgári iskolai tanárképzőt végeztek a népoktatás légkörében nőttek fel s a legkiválóbbakat válogathatják ki közülük. Eltér a javaslat a szakcsoportok összeállításában is a kongresszus határozatától. Itt a legfontosabb módosítás az, hogy a szakcsoportok egyik tárgyát főtárgynak, a többi melléktárgynak kívánja tekinteni s rámutat arra, hogy a képzés fősúlyának a főtárgyra kell esni. A javaslat átveszi a kongresszusi határozatokból a kollégium létesítésének gondolatát s annak szervezésénél az Eötvös Kollégiumot kívánja figyelembe venni azzal az eltéréssel, hogy a didaktikai gyakorlatok vezetését s így a tanárképzés feladatait is főleg a kollégiumban végzett munkában óhajtja elvégeztetni. A kollégiumi tagok számára élő idegen nyelv tanulását is előírja, s súlyt helyez rendszeres testgyakorlás végeztetésére is. A kollégiumban folyó munka vezetésére szakvezető tanárok kijelölését javasolja. Végül új még a javaslatban az is, hogy mivel a tanítóképzőintézeti tanárnak nem nézhető el a klasszikus nyelvek ismeretének teljes hiánya, javasolja, hogy a polgári iskolai tanárképzőben tegyék fakultatívvá a latin nyelv tanulását.

Az Országos Közoktatási Tanács javaslatát a Pedagógiai Társaságban KOVÁCS JÁNOS értékelte és elemezte, helyeselve annak intézkedéseit. A vitában NAGY LÁSZLÓ ismét elégedetlenségét fejezte ki a javaslatok miatt. Úgy jellemzi, mint amelyik egyik lábával már az egyetemre lép, másik lábával pedig még mindig a Pedagógiumra támaszkodik. Meglátása szerint nincs különbség a középiskolai tanárok és tanítóképzőintézeti tanárok képzése között, s így a képzés csakis az egyetemre volna ráruházható. Így magát az egyetemet is közelebb lehetne hozni a nép művelődéséhez. A kérdés lényege az, hogy a néptanító be tud-e jutni az egyetemre, illetve, hogy az egyetemet be lehet-e vonni a tanárképzés irányelveibe? Ő úgy látja, hogy a tanítóképzőintézeti tanárt főleg a tanítók köréből kell képezni, és a tanítók jó részének megvan az az intelligenciája, hogy az egyetemi képzés igényeinek sikerrel meg tudjon felelni.

Az Országos Közoktatási Tanács javaslatát a minisztérium 1899-ben kiadott szabályzata követte, amely arról intézkedett, hogy a tanítóképzőintézeti tanári tanfolyam két éves legyen, s ez idő alatt a jelöltek mint az egyetem rendkívüli hallgatói minden szaktárgyukból előadást kötelesek hallgatni.

Láthatjuk, hogy a minisztérium ismét csak a képzés egyik problémáját oldja meg, de nem nyúl a képzés és képesítés egész rendszerének átalakításához (képesítés, szakcsoportok összeállítása, kollégium létesítése), amelyhez pedig már ekkor is kész tervezetek és javaslatok álltak rendelkezésére. Ilyen teljes szervezeti átalakításhoz a minisztérium csak 1906-ban jut el.

Az Országos Közoktatási Tanács javaslatától, illetve a minisztérium 1899-ben megjelenő szabályzatától az 1906-ig terjedő időszak legfőbb jellemző vonása éppen

azoknak az ellentéteknek kibontakozása volt, amelyek a minisztérium részmegoldásai és a teljességre törekvő javaslatok miatt jelentkeztek.

NAGY LÁSZLÓ 1901-ben [23] egészen új gondolatot vet fel a képzés helyével kapcsolatban: önálló tanítóképzőintézeti tanárképző felállítását kívánja, amely külön igazgatóság vezetése alatt működik. Így teljesen meg lehetne szüntetni a Pedagógium pedagógiai vezetését a képzés menetében. A Tanítóképző Tanárok Egyesületének VII. közgyűlésére készített indítványában [24] NAGY LÁSZLÓ 1902-ben kifejezésre juttatja azt a nézetét, hogy a képzés jelenlegi módja a magyar közoktatásnak ingatag alapon álló, sőt egészen fejletlen és szervezetlen ügye. Öt pontban foglalja össze kifogásait a polgári iskolai tanárképző főiskolához csatolt tanárképzéssel szemben: 1. a két éves tanfolyam csak a polgári iskolai tanárképző kiegészítő tanfolyamául szolgál s abból az egyetemi hallgatók ki vannak zárva; 2. a képzés meghatározott tanterv nélkül történik, és sem elméleti tudományos, sem gyakorlati szempontból nem nyújt eleget; 3. a képzésben résztvevő intézetek (egyetem, Pedagógium, tanítóképzők, tanárképző) egymáshoz való viszonya rendezetlen; 4. nincs képesítés a tanfolyam végén; 5. az alkalmazásnál nem veszik figyelembe a tanfolyam elvégzését, és mindenfajta végzettségű embereket kineveznek a tanítóképzőkben. 1903-ban megjelent cikkében [25] e hibák megoldását a képzés s főleg a képesítés országos rendezésében látja. Ugyancsak a képesítés rendezését sürgeti a Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének VIII. közgyűlése is [25]. NAGY LÁSZLÓ 1904-ben [27] részletesen foglalkozik a tanárképzéssel, sürgetve a képzés és képesítés rendezését, a kettő közötti kapcsolat fontosságát, az egyetem átalakítását a képzés céljainak, tanítók felvételét az egyetemre.

Az 1899-től folyó képzési forma tapasztalatai alapján jelentkeznek az első kritikai észrevételek is az egyetemi oktatás hibáiról. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületében tartott előadásában GYULAI ÁGOST 1904-ben azt hangoztatja, hogy az egyetem nem alkalmas a képzésre, mert az nem szakiskola, hanem a tudományokat művelő, tudósokat képző intézet. Még a középiskolai tanárképzés céljainak szolgálatában sem engedi magát kényszeríteni. Az egyetemi előadások nagy hibája, hogy csak részletet adnak, de nem törekszenek az egység, a szintézis létrehozására. Az egyetemi szemináriumok az egyetemi rendes hallgatóknak sem juttatnak elég helyet, mit várjanak akkor a rendkívüli hallgatók? Éppen ezen hibák miatt van szükség a Pedagógium mellett megszervezett tanítóképzőintézeti tanfolyam önálló egésszé való fejlesztésére. [28] BALÓ JÓZSEF 1905-ben megjelent cikkében [29] kifejezésre juttatja elégedetlenségét mind a Pedagógiumon, mind az egyetemen folyó képzéssel szemben. Kimutatja mindkettő fogyatékoságát a képzés szempontjából. Nézete szerint meg kell szabadítani a képzést, mind az egyetemtől, mind a Pedagógiumtól, hogy az önálló, független, ne pedig egy másik intézmény mellékes, megtűrt függeléke legyen.

1905-ben érdekes cikk jelenik meg SIMKÓ ENDRE tollából. [30] A cikkíró véleménye szerint a tanítóképzőintézeti tanárképzés megnyugtatóan csak akkor oldható meg, ha az egész magyar közoktatásügyet úgy alakítjuk át, hogy az megfeleljen a tanárképzés igényeinek. Érdemes felfigyelní erre az iskolarendszeri javaslatra, mely a következőképpen épülne fel: *a)* nyolcosztályú népiskola (7—15); *b)* alsófokú szakiskolák (15—17); *c)* egységes négyosztályú középiskola (15—20); *d)* felsőbbfokú szakiskolák (20—22); *e)* egyetem (ide tartoznék Simkó szerint a tanítóképzőintézeti tanárképzés is). A jövőndő tanítóképzőintézeti tanárnak ebben az iskolarendszerben a következő utat kellene megtennie: 1. nyolcosztályú népiskola; 2. négyosztályú egységes középiskola, érettségivel; 3. elemi tanítóképző; 4. egyévi tanítói munka végzése; 5. kétévi egyetemi pedagógiai tanulmány, képesítés. Lát-

hatjuk, hogy javaslata mennyire újszerű, s mennyire eltért a korabeli iskolarendszertől.

Idő közben azonban a Köznevelésiügyi Tanács újabb tervezetet dolgozott ki a képzés és képesítés rendszerére. Javaslata nem sokban tért el az 1899-ben készített tervezetétől. Ezt a csak kis mértékben módosított javaslatot nyújtotta be a minisztériumba, melyet az változtatás nélkül elfogadott, s 1906-ban rendeletként ki is adott.

Ilyen előzményei voltak tehát az 1906-os miniszteri rendeletnek, [31] amely végre a képzés és képesítés egész rendszerére intézkedéseket hozott. Éppen ezért jelenti az eddigi fejlődés zárókövét, illetve a további fejlődés alapját. Szervezetében és tartalmában megőrzi érvényét — kisebb változtatásoktól eltekintve — 1949-ig.

A rendelet a tanítóképzőintézeti tanárképzés kettős célját jelöli meg: 1. a jelölteket behatóbb filozófiai és pedagógiai tanulmányok alapján elméletben és gyakorlatban megismertesse a népoktatás s különösen a tanítóképzés feladataival, rendszerével és módszerével; 2. a szakcsoport tárgykörében kiegészítse a jelöltek szakképzettségét, s a szakcsoport egyik tárgyában mélyebb tudományos képzettséget adjon. Ennek érdekében a jelölteknek az egyetemen félévenként legalább 20 órában előadásokat kellett hallgatni, mint az egyetem rendkívüli hallgatóinak, s kötelesek voltak a hallgatott tárgyakból félévenként legalább 12 órai kollokviumot felmutatni. Jelölt polgári iskolai tanár lehet, akinek választott szakcsoportjából jeles, a többi tárgyból legalább jó osztályzata van. A rendelet a következő szakcsoportokat szervezi meg: 1. filozófia és pedagógia; 2. magyar nyelv és irodalom; történet, földrajz; 3. magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom; 4. történet, földrajz, német nyelv és irodalom; 5. mennyiségtan, természettan; 6. állattan, növénytan, kémia ásványtannal, természettan. A szakcsoport egyik tárgya — szabad választás szerint — fő-, a többi melléktárgy volt. Kivételt képezett az első szakcsoport. Filozófiát és pedagógiát minden hallgatónak tanulnia kellett. A gyakorlati képzés a kijelölt tanítóképzőben folyt. Ez a didaktikai gyakorlat hospitálásból és tanításból állt. A jelölt folyamatos tanítása négy hétig tartott a jelölt által bármikor kérhető időben.

A rendelet a jelöltek számára a polgári iskolai tanárképzőintézettel kapcsolatban kollégium szervezését írja elő. Ennek feladatát a következőkben jelöli meg: 1. részletesen megállapítani a jelölt tanulmányi rendjét az egyetemi leckearend alapján; 2. támogatni és ellenőrizni a jelölt egyetemi tanulmányait és szükség esetén azokat kiegészíteni; 3. ellenőrizni a jelöltek iskolai gyakorlatait; 4. gondoskodni a jelöltek latin és legalább egy modern idegen nyelvi tanulásáról és végül 5. gondoskodni a jelöltek rendszeres testgyakorlásáról.

A rendelet intézkedik a képesítés ügyéről is. Vizsgálóbizottság felállítását rendeli el, és kinevezi a vizsgabizottsági tagokat is, kiknek sorában pl. Riedl Frigyes, Eötvös Loránd, Fináczy Ernő stb. nevét olvashatjuk.

Még 1906-ban megjelenik a kollégiumok részletes szervezeti szabályzata. 1907-ben rendezik a zene és rajz szakos tanárok képzésének és képesítésének kérdését, ezek helyéül a zeneakadémiát, illetve a rajztanárleépítő intézetet jelölik meg. Ugyancsak 1907-ben adják ki a képesítővizsgálati szabályzatot is.

Amint látjuk, a képzés és képesítés minden fontos mozzanatát rendeletileg szabályozták. A képzés elvi irányában az eddigi gyakorlattal szemben lényeges változás nem történt. Ezzel magyarázható, hogy a rendelet nem hozta a képzés és képesítés körüli viták megszűnését.

NAGY LÁSZLÓ tanulmányában [32] azt kifogásolja, hogy hiába helyezték a képzést az egyetemre, ha a kollégiumot a polgári iskolai tanárképző mellett szervezték meg. Ha már nem önálló kollégiumot hoztak létre, akkor azt helyesebb lett volna

az elemi tanítóképzővel kapcsolatban kialakítani. Megállapítja, hogy a rendelet sem a tudományos, sem a gyakorlati képzés szempontjából, sem a képzés és képesítés önálló céljait tekintve nem elégíti ki az ideális követelményeket.

Szélesebb körű vita azonban közvetlenül a rendelet megjelenése utáni első években nem alakult ki. A minisztérium is néhány rendelkezéssel igyekszik javítani a képzést. 1908-ban a tanítóképzőintézeti tanárképzés érdekében elrendelik a polgári iskolai tanárképzőben a latin nyelv fakultatív tanulását, ezzel is alkalmazkodva az egyetem követelményeihez. 1908-ban a minisztérium a kollégiumot „Apponyi-kollégiumnak” nevezi el, a középiskolai tanárok „Eötvös-kollégiumának” mintájára. A kollégium szervezeti szabályzatát 1909-ben átdolgozzák, ezt a módosított szabályzatot azonban csak 1911-ben viszik át a gyakorlatba. 1912-ben a pedagógia, pszichológia szakos kollégiumi tagoknak kísérleti lélektani tanfolyam elvégzését rendelik el, melynek vezetését Imre Sándor — aki szakvezető tanára volt a pedagógia szakos hallgatóknak — azért nem vállalja el, mert maga sem rendelkezik a kísérleti eszközök használatának kellő gyakorlatával. Így a tanfolyamot NAGY LÁSZLÓ vezeti. 1913-ban módosítják a gyakorlati képzés rendjét: az I. évesek az első félévben is és a második félévben is 4—4 hétig hospitálnak a tanítóképzőben, hetenként legalább 4 s legfeljebb 7 órában. Ugyanakkor heti 2 órában hospitálnak a gyakorló népiskolában is. A II. évesek az első félévben 4, a második félévben is 4 hétig tanítanak a tanítóképzőben szintén legalább 4 s legfeljebb 7 órában hetenként. Ugyanakkor 4 órát tanítanak hetenként a gyakorlati népiskolában is. 1915-ben a pedagógiai képzés megjavítása érdekében elrendelik, hogy valamennyi Apponyi-kollégiumi jelölt hetenként közös pedagógiai előadást hallgasson. Ennek tárgyaként a 14—20 éves tanulókra vonatkozó lélektani kutatásokat, valamint az elemi iskolai tanulás módszerével kapcsolatos vizsgálatok eddigi eredményeit jelölték meg. Ezt a rendelkezést az 1915/16. tanév II. félévében valósították meg. A NAGY LÁSZLÓ által tartott előadás tárgya a népiskolai tanítóképzőintézeti lélektani kísérleti anyag gyakorlati feldolgozása volt.

Az oktató-nevelőmunka az 1906-ben kiadott rendelet alapján tehát szervezeten folyt. A szakvezető tanárok pontosan jelentik félévenként végzett munkájukat, s jellemzik az irányításuk alá tartozó jelöltek fejlődését. Ezekből a jelentésekből láthatjuk, hogy milyen nagy gonddal és a jelölt egyéniségét figyelembevéve foglalkoztak tanítványaikkal. Éppen a szakvezető tanárok tapasztalatai alapján vetődött fel néhány probléma, elsősorban az egyetemi képzéssel kapcsolatban. 1914-ben minden szakvezető tanár eddig szerzett tapasztalatát és javaslatát írásba foglalta. [33] A különböző indítványokat IMRE SÁNDOR összegezte. A képzéssel kapcsolatos legfontosabb kifogások a következők voltak: az egyetem nincs tekintettel a sajátos képzési feladatra; az egyetemi elméleti előadások túlságosan szűk körben mozognak, és nem adják meg a szükséges összefoglaló elméleti tájékoztatást; az egyetem, Apponyi-kollégium és tanítóképző között nincs meg az alaposan átgondolt együttműködés, a tantervi és szervezeti összehangoltság; a jelöltek a sokirányú munkától túl vannak terhelve, és nincs szabad idejük arra, amire pedig a legnagyobb szükségük lenne: az önálló, elmélyült tanulmányokra; túl sok az elméleti megterhelés s nagyon kevés idő jut a szakmai és pedagógiai gyakorlatok végzésére; kevés a kétéves képzési idő; a képesítő vizsga pedagógiai és filozófiai anyaga nagy terhet ró a nem pedagógiai szakos jelöltekre stb. A szakvezetők javasolják a hibák kijavítását, ez azonban nem valósul meg.

Érdekes, hogy a tanítóképzőintézeti tanárképzés hosszú története alatt még eddig senki sem foglalkozott ennek a képzésnek sajátos pedagógiájával, a tanulásban résztvevő jelöltek nevelésének-oktatásának elvi kérdéseivel. Ilyen szellemű

tanulmány csak IMRE SÁNDORTól jelenik meg 1917-ben. [34] Kár, hogy nincs bővebb hely ennek a tanulmánynak a behatóbb elemzésére. A tanítóképzőintézeti tanárképzés sajátosságát a következőképpen fogalmazza meg: „A tanítóképzőintézeti tanárok képzése a másféle tanárképzésektől abban különbözik, hogy itt a kívánt fejlődésnek nem is a megindítására, hanem csak irányítására van szükség; nem alapvető lelki készségek megteremtése, hanem ezeknek határozott célhoz való alkalmazása a feladatunk.” Majd elemzi, hogy a pedagógiai tárgyak hogyan tudják a jelöltek hivatástudatát fejleszteni. Hiányolja azt, hogy kimarad a képzésből a magyar tanítóképzés legújabb története; nem írták még meg az elemi iskolai és tanítóképzőintézeti tanulók lélektanát; teljesen hiányzik a pedagógiai irodalomból mind a tanító lélektanának, mind a tanítóképzőintézeti tanári munka jellemző vonásainak kidolgozása.

A tanítóképzőintézeti tanári végzettség megbecsülését mutatja az, hogy a minisztérium 1918-ban elrendeli: szaktárgyukat a középiskolában is taníthatják. A rendelet ellen természetesen a középiskolai tanárok tiltakoznak azzal érvelve, hogy a tanítóképzőintézeti tanároknak idegen az a klasszikus légkör, amely lényege a középiskoláknak és hogy ezek alkalmazása a középiskolában a középiskola csődjét jelenti. A tanítóképzőintézeti tanárok azzal válaszolnak, hogy képzésük felette áll a középiskolai tanári képzésnek, mivel az egyetemi képzés csak négy évig, míg az ő képzésük öt évig tart, s kiválogatásuknál szigorú szelekció érvényesül.

A Tanácsköztársaság nem foglalkozik külön a tanítóképzőintézeti tanárképzéssel. 1919-ben — a Tanácsköztársaság bukása után — helyet kaptak a kollégium tárgyai között a közgazdaságtani és társadalmi ismeretek is. A Tanácsköztársaság után újra vita alakul ki a régi kérdések körül. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesülete a képzés reformja ügyében három kérdést intéz a tantestületekhez: 1. milyen képzésben részesüljön az, aki tanítóképzőintézeti tanár akar lenni; 2. milyen szempont alapján történjen ezek kiválogatása; 3. milyen változások szükségesek a jelenlegi képzési rendszerben. A beérkezett válaszok azonban lényegesen új gondolatokat nem tartalmaznak.

A szakvezető tanárok véleménye alapján a minisztérium csökkenteni igyekezett az Apponyi-kollégium hallgatóinak túlterhelését. Így kerül sor az idegen nyelv tanulási idejének leszállítására, 1920-ban pedig elrendelik a nem pedagógia-filozófia szakos jelöltek pedagógiai, filozófiai vizsgaanyagának lényeges csökkentését.

1927-ig nyugodt mederben folyik a képzés. Sem elvi, sem gyakorlati probléma — legalábbis a régiektől eltérő, újszerű — nem vetődik fel. Annál hevesebben lángol fel azonban a vita 1927-től. A reformtörekvések mögött az első évben az egész iskolarendszer átalakítására irányuló tendenciák húzódtak meg, amelyek nyilvánvalóan kihatottak a tanítóképzőintézeti tanárképzésre is. Így pl.: a nyolcosztályos elemi iskola gondolatának jelentkezése, a tanítóképzés idejének felemelése stb. A lehevesebb vitát azonban a minisztériumnak az a terve váltotta ki, hogy a polgári iskolai tanárképzőt (Pedagógiumot) és tanárképzőt (Erzsébet Nőiskolát) egyesíti, és Szegedre helyezi. A tervet 1928-ban végre is hajtották. Ez az új helyzet természetesen kihatott a tanítóképzőintézeti tanárképzés további sorsára is. Újra megindult tehát a küzdelem, de mostmár az új helyzetnek megfelelően új motívumokkal bővülve. Négy elv küzdött egymással: 1. ha a polgári iskolai tanárképző le is kerül Szegedre, a tanítóképzőintézeti tanárképzés maradjon Pesten, s így mód nyílik a régi terv megvalósítására: a képzést csak az egyetemen lehet végezni, kikapcsolva belőle a polgári iskolai tanárképzőt; 2. mégha a képzés Szegedre is kerül, elérkezett az idő a polgári iskolai tanárképzéstől való elválasztásra s a szegedi egyetemhez való csatolására; 3. mivel az egyetemmel való együttműködés nem vált be, a pol-

gári iskolai tanárképző arra törekedett, hogy a Szegedre helyezés jelentse egyben az eddigi együttműködés megszűnését is, és végül 4. maradjon meg az 1906 rendelet érvénye azzal, hogy a budapesti egyetemet a szegedi egyetemmel helyettesítsék. E körül a négy elv körül az eddigieknél is szenvedélyesebb, több esetben személyeskedő vita keletkezett.

Az 1928-ban megtartott III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson MESTERHÁZI JENŐ foglalkozik a képzés kérdésével. [35] Előadásában kifejti, hogy a tanítóképzőintézeti tanárképzést el kell választani a polgári iskolai tanárképzéstől, mivel az 1906-os rendelet óta lényeges változások mentek végbe a magyar iskolarendszerben: ötéves lett a tanítóképzőintézet; megváltozott a polgári iskolai tanárképző szervezete, szakcsoportja stb. A képzés az egyetemen történjen, s abban tanítói oklevéllel rendelkezők vegyenek részt. A kongresszuson hozott határozati javaslat kimondja, hogy a képzés ideje öt év (10 félév) legyen. Az elméleti képzés szakirányú része nyolc féléven át a budapesti és szükség esetén a vidéki tudományegyetemen, megfelelő főiskolákon, pedagógiai része két féléven át az egyetemen, míg a kiképzés gyakorlati része a gyakorló tanítóképzőkben történjen. A jelöltek a negyedik félév után alap-, a nyolcadik után szak-, a tizedik félév után pedig pedagógiai és gyakorlati vizsgát tegyenek. A kollégiumot a gyakorló tanítóképzőkkel kapcsolatban kell felállítani.

A III. Kongresszus határozatainak elfogadását a Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesülete 1928. októberében emlékirattal is sürgeti a miniszternél. [36]

A minisztérium azonban megmaradt az 1906. évi elvek mellett. Az 1929. jún. 18-án kiadott rendelet rögzíti, hogy a tanítóképzőintézeti tanárképzőt az eddigi alapelvek megtartásával az 1929/30. tanévtől kezdődően a szegedi egyetemmel és a szegedi tanárképzővel kapcsolatban egy évfolyamos intézmény alakjában a négy évre felemelt polgári iskolai tanárképzés fölé szervezi, és azt a polgári iskolai tanárképző főiskolai igazgatótanács elnökének, valamint a főiskola igazgatójának mint az Apponyi-kollégium felettes szerveinek vezetésére bízta.

Az új miniszteri rendelet a képzés és képesítés rendszerében, az Apponyi-kollégium szervezetében nem módosítja a korábban kiadott rendeleteket. A változás csupán annyi, hogy az ének-zene és rajz szakosok képzését Budapesten hagyja meg. A képzési idő 1 évre való leszállítását azért látta indokoltnak a minisztérium, mivel a Szegedre helyezett polgári iskolai tanárképzőt négy évre emelte fel. Ez élénk tiltakozást váltott ki, mert a tanítóképzőintézeti tanárképzés színvonalának, eredményességének csökkenését látták benne. A rendeletnek ez az intézkedése azonban nem ment át a gyakorlatba s csak 1943-ban a háborús helyzet miatt rendelték el átmenetileg a képzési idő leszállítását.

A képzés tartalmi vonatkozásával kapcsolatban érdemes utalni azokra a cikkekre, amelyek 1929-ben jelentek meg, s amelyek a tanítóképzőintézeti tanárképzés pedagógia szakos tanárainak képzésével foglalkoznak. [37]

Néhány évvel a tanítóképzőintézeti tanárképzés Szegedre helyezése után erőteljes mozgalom indul meg Budapestről, pontosabban a Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének részéről azért, hogy a képzést helyezték vissza Budapestre. Az egyesület két felterjesztésben is sürgeti ezt. [38] MESTERHÁZI JENŐ 1933-ban így ír: „Bármennyire is elismerjük a szegedi egyetem és a szegedi képzők kiválóságát, de az természetes, hogy az ország központjában lévő hasonló intézmények már csak felszerelésük nagyobb bőségénél fogva is jobban meg tudnak felelni a tanítóképzőintézeti tanárképzési hivatásnak.” [39] Az egyesület elnöke még az 1937-es Felsőoktatási Kongresszuson is ennek érdekében szólalt fel.

Az ilyen irányú törekvés azonban nem vezetett eredményre. A Szegedre helyezett polgári iskolai tanárképző főiskola munkájának megerősödése, főleg pedig a minisztérium akkori kultúrpolitikai célkitűzése biztosította a képzési rendszer állandóságát. Az 1937-ben megtartott Országos Felsőoktatási Kongresszuson HUSZTI JÓZSEF az igazgatótanács elnöke már így nyilatkozott: „Az előadottakból következik, hogy az Apponyi-kollégiumban nagyobb reformokra szükség nincs, legfeljebb, az eddigi, jól bevált rendszer egyes pontjainak a lényegét nem érintő módosítására.” [40] Ilyen törekvés volt pl. a doktorálás lehetőségének biztosítása, melyet sikerült is elérni.

A képzés rendszerében valóban nem is történt változás. Bizonyos jelenségre azonban fel kell figyelni, melyről Huszti fenti előadásában így nyilatkozott: „A jelöltek jórésze egyházi személy; a világiak kiválogatása pedig aszerint történik, hogy a közelebbi öt évben a különböző tanítóképzőkben milyen vallású és milyen szaktárgyra képesített tanárookra lesz előreláthatólag szükség.” A felekezeti szempontoknak ez az eltérbe kerülése sokkal feltűnőbben mutatkozik meg, ha tudjuk, hogy a régi Pedagógium a felekezetekkel szemben mindig az állami érdek elsődlegességét hirdette. Lényeges változás történt tehát a képzés szellemében, a képzés színvonalára azonban Huszti a már hagyományossá vált értékelést teszi: „Az Apponyi-kollégiumba a legkiválóbbak juthatnak be, akik mind tudományos felkészültség szempontjából, mind didaktikai készség tekintetében a maguk hivatásának mesterjelöltjei.” Ez a megállapítás az oktató-nevelőmunka magas színvonalának elismerése is volt.

A tanítóképzőintézeti tanárképzés s vele az Apponyi-kollégium a magyar közoktatásügy felszabadulás utáni átalakulásával szűnt meg. Az általános iskolák tanárainak képzése céljából 1947-ben létrehozott Pedagógiai Főiskolák mellé nem szervezték ujja a kollégiumot is. Az Apponyi-kollégium utolsó hallgatói az 1948/49-es évben fejezték be tanulmányaikat. A felszabadulás után hasonló jelleggel — de csak pedagógiai szakos tanárok képzésére — jött létre a néhány évig működő és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemmel kapcsolatban megszervezett Földes Ferenc kollégium.

E rövid történeti áttekintésben csak a főbb fejlődési vonal megrajzolására volt lehetőség. Elsősorban arra törekedtem, hogy a legfontosabb intézkedések, elvi törekvések meglehetősen széthullt anyagát egységbe foglaljam.

Annak ellenére, hogy jelenleg nem folyik kimondottan tanítóképzőintézeti tanárképzés, a történeti fejlődés vizsgálata felvet néhány olyan gondolatot, melyet jelenlegi tanárképzésünkben is — főleg általános iskolai tanárképzésünkben — hasznosítani tudnánk.

Ezek közül a gondolatok közül első helyre tenném a tanítóképzőintézeti tanárképzésnek azt a törekvését, hogy hallgatóit szakmai, főleg pedig pedagógiai szempontból a jövő működések helyéül szolgáló iskolára legalaposabban készítse elő. Az oktatás anyagának, jövő tanítványaik lélektani megismerésének, oktatásuk és nevelésük didaktikai, nevelésméleti, módszertani kérdéseinek ez az előtérbe állítása egyben biztosította a tanár, pontosabban: a tanítóképzőintézeti tanár, hivatástudatának és érzésének magas szintű kialakítását és formálását. Ez felhívhatja figyelmünket arra, hogy munkánkat az általános iskolai célkitűzéseknek s főleg az általános iskolai tanulók oktatásának-nevelésének sajátos tantárgyi-lélektani-pedagógiai-módszertani követelményeinek fokozottabb szem előtt tartásával végezzük s így hallgatóink az általános iskolában végzett munkájukat nagyobb tudatossággal tudják ellátni.

Másik gondolatként a tanári személyiség olyan aprólékos, az egyén tulajdonságait annyira figyelembe vevő nevelési törekvést emelném ki, amely jellemezte a tárgyalat képzés egész történetét. Igaz, néhány hallgatóval foglalkoztak csupán. Nem szabad azonban elfelejtenünk arról, hogy az oktató-nevelő munkában milyen fontos a tanár személyisége. Nekünk elsősorban a felvételi vizsga kiválasztási lehetőségével kellene ebből a szempontból gondosabban élni, másrészt azonban meg kellene találni és ki kellene dolgozni a nagyobb létszámú hallgató esetén alkalmazható személyiség formálódó pedagógiai eljárásokat. Ezzel a kérdéssel még nagyon keveset foglalkoztunk. Itt elsősorban a közösségi nevelés lehetőségeire gondolok.

Meg kellene találnunk a szakmai és pedagógiai képzésnek azt az egyensúlyát, amelyet ugyan tökéletesen a múltban sem sikerült hiánytalanul megoldani, de mégis közelebb jutottak a helyes elvhez. Jelenleg a pedagógiai képzés erősítésére lenne szükség, jóllehet a főiskolák legújabb tanterve javított a korábbi helyzeten.

A következő gondolatot a jelenlegi felsőoktatási-pedagógia kialakításával kapcsolatos törekvések vetik fel. A tanítóképzőintézeti tanárképzés jellegében felsőoktatási szinten folyt. Így az ott alkalmazott pedagógiai elvek megvizsgálása a magyar felsőoktatási-pedagógiai történet kialakulásához nyújt sok adatot. Ezenkívül a jelenben aktuális pedagógiai elvek kiformalásához is segítséget nyújthat. Gondolok itt elsősorban arra az önálló, elmélyült munkára, melyet hazánkban először ez a tanárképzési forma kezdett alkalmazni. Természetesen ezt az elvet a mai pedagógiai célkitűzéseknek és elveknek megfelelően kellene módosítani.

Végül szeretnék szólni ennek a tanárképzési formának általános neveléstörténeti jelentőségéről is. A képzésről kifejtett elvek művelődéstörténeti szempontból önmagukban is értékesek. Ugyanakkor azonban — mint láthattuk is — ez a képzési forma kapcsolatban állt az egész magyar közoktatásüggyel az elemi iskolától kezdve az egyetemig bezáróan. Így amikor erről a képzésről bárki is szólt, nem tehette ezt anélkül, hogy ne fejtette volna ki nézetét — így vagy úgy — a magyar közoktatásügy korabeli állapotáról. A képzésről kialakult viták nagyon jó betekintést tesznek lehetővé a kiegyezéstől a felszabadulásig terjedő időszak magyar közoktatási viszonyaiba, hibáiba s az ezekkel kapcsolatban tett reformtörekvésekbe. Különösen értékesé teszi ezeket a megállapításokat az, hogy egyrészt ennek a korszaknak nagy pedagógus egyéniségei — mint pl. GYERTYÁNFY ISTVÁN, KÁRMÁN MÓR, NAGY LÁSZLÓ, IMRE SÁNDOR stb. — fejtik ki bennük értékes gondolataikat, másrészt a vita során szóhoz jutnak a magyar neveléstörténetnek ma már kevésbé ismert vagy névtelen munkásai, akiknek gondolatai azonban hasznosan szolgálták a továbbhaladás ügyét.

JEGYZETEK

- [1] NAGY LÁSZLÓ, A tanítóképzőintézeti tanárok képesítése és képzése. Magyar Tanítóképző, 1904. 38.
- [2] Uo.
- [3] GYERTYÁNFY ISTVÁN, A tanítóképzőintézeti tanárok képzéséről és képesítéséről. Magyar Tanítóképző. 1898. 11.
- [4] Ua. A budapesti áll. elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. Budapest, 1882. 128.
- [5] Ua. A tanítóképzőintézeti tanárok képzéséről és képesítéséről. Magyar Tanítóképző, 1898. 7.
- [6] HEINRICH GÉZA, A tanítóképezdei tanárok képzése. Magyar Tanügy. 1873. 251.
- [7] Magyarországi Néptanítók Második Egyetemes gyűlése. Bp. 1874. 277.
- [8] GYERTYÁNFY ISTVÁN, A budapesti áll. el. és polg. isk. tanítóképezde múltja és jelene. Bp. 1882. 1—326.
- [9] V. K. M. 1887. évi aug. 30-án kelt 28.903. sz. rendelete.
- [10] Néptanítók Lapja, 1888. 70.
- [11] HETVEY GÁBOR, A tanítóképzőintézeti tanárok képzése. Magyar Tanítóképző, 1887. 179.

- [12] GYERTYÁNFY ISTVÁN, A tanítóképezdei tanári tanfolyamról. Néptanítók Lapja, 1888. 65. és 73.
- [13] Három Emlékirat a Pedagógium szervezete tárgyában. Bp. 1891. 23.
- [14] DEZSŐ LAJOS, A képezdei tanárok képzése. Magyar Pedagógia. 1892. 389.
- [15] SEBESTYÉN GYULA, A tanítóképzőintézeti tanárok képzéséről. Magyar Pedagógia. 1892. 618.
- [16] KÁRMÁN MÓR, A tanítóképzőintézeti tanárok képzése. Magyar Pedagógia. 1893. 72.
- [17] FELMÉRI ALBERT, A tanítóképzőintézeti tanárok képzése. Magyar Tanítóképző, 1893. 101.
- [18] MOHAR JÓZSEF, A tanítóképző tanárok képzéséről. Magyar Tanítóképző, 1893. 333.
- [19] NAGY LÁSZLÓ, A tanítóképző tanárképzésről felmerült javaslatok táblázatos kimutatása. Magyar Tanítóképző, 1894. 37.
- A tanárképzés ügye a testületek előtt. Magyar Tanítóképző. 1894. 120, és 186.
- BARTSCH SAMU, A tanítóképző tanárképzéséről. Magyar Tanítóképző, 1894. 118.
- PERES SÁNDOR, A tanítóképző tanárok kinevezése. Magyar Tanítóképző, 1895. 266.
- [20] A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének III. Emlékirata. Bp. 1896. 28.
- [21] A II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója. Bp. 1896. 663.
- [22] NAGY LÁSZLÓ, Tanítóképző tanárjelöltjeink az egyetemen. Magyar Tanítóképző. 1897. 481.
- [23] NAGY LÁSZLÓ, Hozzászólás a tanárképzés ügyéhez. Magyar Tanítóképző, 1901. 82.
- [24] NAGY LÁSZLÓ, Tanítóképzőintézeti tanárok képzése. Indítvány. Magyar Tanítóképző, 1902. 402.
- [25] NAGY LÁSZLÓ, Néhány szó a tanítóképzőintézeti tanárok képesítéséről. Magyar Tanítóképző, 1903. 488.
- [26] A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének VIII. közgyűlése. Határozati javaslat. Magyar Tanítóképző. 1904. 285.
- [27] NAGY LÁSZLÓ, A tanítóképzőintézeti tanárok képesítése és képzés. Magyar Tanítóképző, 1904. 38.
- [28] GYULAI ÁGOST, A tanítóképző tanárok képzésének és képesítésének ügye. Magyar Tanítóképző. 1904. 374.
- [29] BALÓ JÓZSEF, A tanítóképzőintézeti tanárképzésről. Magyar Tanítóképző. 1905. 497.
- [30] SIMKÓ ENDRE, A tanítóképzőintézeti tanárképzésről. Magyar Tanítóképző. 1905. 565.
- [31] V. K. M. 1906. febr. 17-én kiadott 11.890. sz. rendelete.
- [32] NAGY LÁSZLÓ, A tanítóképzőintézeti tanárok képzésének és képesítésének rendje. Magyar Tanítóképző. 1906. 143.
- [33] Vélemények az elcmi iskolai tanítóképzőintézeti tanárképzésről. Bp. 1914.
- [34] IMRE SÁNDOR, Bevezetés a tanítóképzőintézeti tanári hivatásba. Magyar Tanítóképző. 1917. 3.
- [35] A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója. Bp. 1928. 210. l.
- [36] A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének Emlékiratai. Magyar Tanítóképző, 1928. 264.
- [37] MOLNÁR OSZKÁR, A pedagógiai tanárainak képzése. Magyar Tanítóképző. 1929. 46. Uo. 501.
- [38] Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének felterjesztése. Magyar Tanítóképző. 1932. 266.
- [39] MESTERHÁZI JENŐ, Tanárképzésünk reformjához. Magyar Tanítóképző. 1933. 151.
- [40] Magyar Felsőoktatás. Az Országos Felsőoktatási Kongresszus Naplója. Bp. 1937.

ГЛАВА ИЗ ИСТОРИИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ В ВЕНГРИИ: ИСТОРИЯ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ В ПЕДУЧИЛИЩЕ (1868—1949)

III. Берецки

В статье освещается особенная форма подготовки учителей в Венгрии, которая как в организационной форме, так и в принципах и методах обучения, воспитания отличается от современной формы подготовки учителей. Эти стремления не могли развернуться главным образом потому, что министерство мало внимания обращало на дело подготовки будущих учителей. Преподавателям педучилищ приходилось постоянно бороться за общественное и материальное признание в противовес преподавателям средних школ. Другая причина, из-за которой не могли развернуться педагогические принципы заключалась в неясности организационных рамок. Приказы министерства не обосновали точно подготовки, поэтому развернувшиеся дискуссии о подготовке проходили в первую очередь вокруг неё, педагогические принципы отсценились на задний план.

С 1868 го¹ 1887 г. министерство оснащало педучилища преподавателями разными способами. Уложение 1887 года уже укрепило те принципы воспитания и обучения, которые с некоторыми изменениями за весь период характеризовали подготовку учителей. Однако с точки зрения педагогики самым важным было то стремление, чтобы будущих учителей основательно подготовить к специальности с методико-педагогической точки зрения.

EIN ABSCHNITT AUS DER GESCHICHTE DER UNGARISCHEN
LEHRERBILDUNG: GESCHICHTE DER SEMINARLEHRERBILDUNG
(1868—1949)

Von S. Bereczki

Die Arbeit befasst sich mit einer eigentümlichen Form der ungarischen Lehrerbildung, die sowohl in der Organisation, als in den Prinzipien und Methoden der Ausbildung und der Erziehung von den gegenwärtigen Lehrerbildungsformen verschieden war. Diese bemerkenswerten Bestrebungen konnten sich aber nicht entwickeln, vor allem, weil das Ministerium die Ausbildung der Lehrer der künftigen Lehrergeneration sehr stiefmütterlich behandelte. Die Seminarlehrer hatten ständig um die gesellschaftliche Achtung und entsprechende materielle Bewertung ihrer Arbeit im Vergleich zu den Mittelschullehrern zu kämpfen. Eine weitere Hemmung der Entwicklung ergab sich aus der Ungeklärtheit der organisatorischen Rahmen. Die Ministerialverordnungen legten die genauen und beruhigenden Grundlagen der Ausbildung nicht fest, so wurden zunächst diese zum Gegenstand der Debatten über die Ausbildung, und die pädagogischen Prinzipien traten in den Hintergrund.

Die Lehrerbildungsanstalten wurden zwischen 1868 und 1887 von dem Ministerium in verschiedener Weise mit Lehrern versorgt. Erst die Verordnung vom Jahre 1887 setzte die Erziehungs- und Ausbildungsprinzipien fest, die mit kleineren oder grösseren Abänderungen die Ausbildung während der ganzen Periode charakterisierten. Vom pädagogischen Standpunkt kann die Bestrebung als die wichtigste betrachtet werden, die Lehrkandidaten für ihren künftigen Beruf in psychologisch-pädagogisch-methodischer Hinsicht gründlich vorzubereiten.

AZ EGYNYELVŰSÉG BIZTOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI SZLOVÁK NYELVI ÓRÁKON

Írta: DRAHOS ÁGOSTON

A szlovák nyelv általános iskolai tanterve követelményként jelöli meg a tanulók olyan fokú kifejező készségének fejlesztését, amely lehetővé teszi gondolataiknak, érzéseiknek, élményeiknek szlovák nyelven (szóban és írásban) való kifejezését. E követelmény támasztása jogos és indokolt annál is inkább, mivel a szlovák nyelv esetében nem idegen nyelvről, hanem lényegében a tanulók anyanyelvéről van szó (még akkor is, ha a nyelvet csak tantárgyként oktatják).

A szlovák nyelvtanárnak a nyelvoktatás során tehát négy alapkészséget kell kialakítania: *a)* a szlovák nyelvű beszéd megértését, *b)* a szlovák nyelven való szóbeli kifejező készséget, *c)* az írott szövegnek olvasás útján való megértését és végül *d)* a szlovák nyelvű írásbeli kifejező készséget. E négy készség együttes elsajátítása útján valósul meg a nyelvoktatás komplex célja, feladata.

Az említett tantervi követelmény elérése érdekében a nyelvtanárnak mindent el kell követnie, hogy óráján a tanulók minél több szlovák szót, kifejezést halljanak, és maguk is minél többet beszéljenek szlovákul. A modern nyelvoktatás egyik legfontosabb követelményként említi az idegennyelvi óra egynyelvűségének biztosítását. Az orosz, a francia, az angol stb. nyelv tanárai igyekeznek ezt az elvet minél következetesebben megvalósítani. Óráikon a tanulók anyanyelvét a minimális mértékre csökkentik vagy teljesen kiiktatják. [1]

Az egynyelvűség megvalósítására a szlovák nyelvi órákon még több lehetősége nyílik a nyelvtanárnak, mint egyéb idegennyelvi órákon. A szlovák nyelvet tanuló gyermekek zöme ugyanis szlovák nyelvű családi környezetben él, és az iskolába nem ritkán elég jelentős szókinccsel jön. Pedagógiaiilag és metódikailag lenne helytelen, ha ezt a helyzetet a nyelv eredményesebb tanítása érdekében nem használná ki.

A szlovák nyelvoktató iskolákban végzett látogatásaim során és az iskolákkal meglevő kapcsolataim alapján módomban állt részletesebben megvizsgálni az egynyelvűség kérdését. [2] Az eredményekről a következőkben számolok be.

1. Az óra szlovák nyelven való vezetése.

A következetes szlovák nyelvű óravezetés lehetővé teszi a tanár részéről elhangzó közlések felfogását, megértését, egyúttal arra indítja a tanulókat, hogy — megfelelő szókincs birtokában — ők is szlovák nyelven nyilatkozzanak meg. Ezáltal sikerül már az óra elején szlovák nyelvi atmoszférát biztosítani s az óra eredményességét kedvezően befolyásolni. A tanítási óra minden mozzanatával kapcsolatban adhatunk a tanulóknak szlovák nyelvű utasításokat, felhívásokat stb. Mivel a tanár és a tanulók közötti dialógusnak a nyelvoktatásban komoly beszéd-készség-fejlesztő szerepe van, szükséges, hogy a fontosabb szlováknyelvű szervezési és óravezetési kifejezésekkel közelebbről is megismerkedjünk. Az alább következő

kifejezés-gyűjteményt a meglátogatott szlovák nyelvi órákon szerzett tapasztalataim alapján állítottam össze. [3]

a) Az óra kezdetével kapcsolatos kifejezéseink:

— Vstaň! Vstaňte! Sadni si! Sadnite si!

A hetes tanuló minden szlovák óra elején jelenti:

— Pán učiteľ' (pani učiteľ'ka), úctive hlásim, že počet žiakov je dvadsať. Neprítomní sú dvaja (prítomní sú všetci)...

A tanár és az osztály között a következő beszélgetés folyhat:

- Kto nebol prítomný na minulej hodine?
- Prečo si nebol prítomný na minulej hodine slovenčiny?
- Bol (bola) som chorý (chorá).
- Čo t'a bolelo? Čo ti bolo?
- Bol (bola) som prechladnutý (prechladnutá). Ležal (ležala) som v posteli.
- Teraž už sa cítiš dobre?
- Ďakujem, už je mi celkom dobre. Už sová) mždravý (zdravá).

A hiányzásról folytatott párbeszéd után a házi feladat elkészítéséről, kidolgozásáról beszélgetnek:

- Prosím, hláste tých, ktorí nevypracovali úlohu! Prečo si nenapísal domácu úlohu?
- Zabudol som na domácu úlohu. — Úlohu som napísal, ale som zošit zabudol doma. — Mamička bola chorá a musela som jej pomáhať. — Zub ma bolel a išiel som k zbnnému lekárovi.

b) A házi feladat ellenőrzésével kapcsolatos kifejezéseink:

A tanár felhívja a tanulókat:

- Položte zošity na kraj lavice! Chcem sa pozrieť do vašich zošitov. Chcem sa dozvedieť, ako ste pracovali. — Máš v úlohe veľa chýb! Nepracoval so dost' starostlivo! Dbaj tiež na číslotu a zovňajšok! — Chod' k tabuli! Piš na tabuľu!
- Čítaj prvú otázku zo svojho zošitu! Prečítaj, čo si napísal na tabuľu! Hľadajte chyby vo vete! Opravte chyby! Prečo sa píše v slove „bývať“ tvrdé „ý“?
- Zotri tabuľu! Piš správne! Čakám od teba lepšiu prácu. Chod' na miesto!
- Otvorte knihy! Ktorý článok sme čítali na minulej hodine? Čítajte článok po vetách! Čítajte správne a výrazne! Rozprávajte obsah článku! Ktoré osoby sa vám páčili?
- Ktoré nové slová sme sa učili na minulej hodine? Zostavte vety, v ktorých sa tieto slová vyskytujú!
- Skloňujte podstatné meno rodu mužského životné! Skloňujte prídavné meno (zámeno, číslovku)! Časujte sloveso vo vetách!
- Povedzte, ktoré sú v týchto slovách predpony a prípony! Ktorá je pádová (osobná) koncovka v slove? Aký bude genitív (datív, akuzatív, lokál a inštrumentál) týchto slov?
- Zarecitujte báseň! Kto napísal túto báseň? Hovorte prvý a druhý verš básne! Čo je na konci veršov? To je kol'koslabičný verš? Aký je to rým?
- Trieda bola dnes dobre pripravená. Som s vami spokojný! — Trieda dnes nebola dostatočne pripravená. Nie som s vami spokojný! Naučte sa lepšie gramatické a pravopisné pravidlá!
- Hovorte častejšie po slovensky!

c) Az új anyag feldolgozásával kapcsolatos kifejezéseink:

- Skončili sme učivo z minulej hodiny. Dnes začíname nové učivo. Prečítame l'udovú rozprávku O troch grošoch. Dávajte pozor!
- Zatvorte všetko a počúvajte pozorne! Budem vám rozprávať po slovensky. Sledujte každé slovo, lebo v rozprávke budú aj neznáme slová!
- Porozumeli ste, čo som vám rozprával? Neznáme slová si zapíšte do slovníčka! Povedzte, čo znamenajú tieto slová: groš pláca, nič nevyhútať atd'! Vysvetlite ich význam! Povedzte slová s podobným významom!

- Otvorte knihu na pätnástej strane! Prečítam vám nový článok (l'udovú rozprávku, povest' poviečku, úryvok z románu).
- Čítajte text vy! Rozdeľte si úlohy medzi sebou! Starý otec bude Ondrej, stará mat' bude Zuzka.
- Zahrali ste rozprávku. Dbajte na správnu výslovnosť! Hovorte tak, ako hovorí Slovák! Počúvajte často texty z magnetofónového pásu!

d) A házi feladatok kijelölésével kapcsolatos kifejezéseink:

- Teraz vám uložím domácu úlohu. Naučte sa nové slová podľ'a vášho slovníčka! Napíšte krátku slohovú úlohu! — Naučte sa prvé dve slohy básne!
- Aj doma pracujte svedomite a starostlivo! Úlohu napíšte pekne! Porozprávajte doma, o čom ste sa v škole učili! Hovorte s rodičmi aj po slovensky!
- Skončili sme hodinu slovenčiny. Zaspievajte si l'udové piesne Tancuj, tancuj, vykrúčaj... a Prší, prší, len sa leje!
- Vstaňte! Chod'te von! Do videnia!

Az óravezetéssel kapcsolatos kifejezések közül csupán a legfontosabbakat ismerttettem. A felsoroltakon kívül számos más, az óra különböző mozzanataira vonatkozó, a tanulók munkájával, magatartásával, fegyelmével kapcsolatos iskolai kifejezésünk van. Fokozatos bevezetésüket a szükségszerűség, a gyakorlat szempontja határozza meg. Helyes, ha már az alsó tagozat osztályaiban minél több szervezési kifejezést megtanítunk, hogy következetesen fel is használhassuk őket. Megfelelő számú iskolai kifejezés elsajátítása már ezen a fokon is csaknem teljesen szlovák nyelvűvé teheti az órát.

Szervezési és óravezetési kifejezéseink között sok olyan is van, amely nem teljesen idegen a tanuló számára. Otthon a családi környezetben hallott már hasonló kifejezéseket, bár legtöbbször csak nyelvjárásos alakjukban. Most a nyelvtanárnak arra kell ügyelnie, hogy a kifejezés köznyelvi alakját tanítsa meg, ill. gyakoroltassa be. Így pl. a tanulók otthon a *Vstaň! Vstaňte!* kifejezéseket így hallották *Staň! Staňte!*, a *Sadni si! Sadnite si!* felszólításokat pedig így: *Saňňi si! Saňňite!*

A szervezési és óravezetési kifejezésekkel a tanulók az 1—2. osztályban a beszélgetési órákon ismerkednek meg, természetesen csak hallás útján, a kifejezések írásbeli rögzítésére csak a 3. osztálytól kerül sor. Az írási gyakorlatok során a már tanult felhívásokat, utasításokat a tanulók munkafüzetükbe írják. Ezáltal a kifejezések készséggé válását a vizuális kép is segíti. Az alsóbb osztályokban elsajátított kifejezéseket a felső tagozat osztályaiban is állandóan gyakorolni kell, majd újabakkal bővíteni. Az állandó ismételt gyakorlás lehetővé teszi, hogy a tanulók nemcsak magát az eredeti szerkezetet értik meg, hanem annak módosított formáit is. Pl. az *Otvorte (zatvorte) dvere!* kifejezés alapján megértik és végrehajtják az *Otvorte (zatvorte) okná!* felhívást. A tanulók receptív készsége ily módon annyira fejlődik, hogy a tanár minden fontos közlését megértik és végrehajtják. Még a házi feladat megjelölése is szlovák nyelven történhet. Pl. Prečítali sme rozprávku *O troch grošoch*. Vašou úlohou bude: napísať krátke slohové cvičenie, v ktorom opíšete, aký múdry bol chudobný človek. Rozprávku prečítajte aj doma nahlas!

2. Beszédhelyzetek, szituációs gyakorlatok.

A szorosan vett szervezési és óravezetési kifejezéseken kívül az óra folyamán még egyéb alkalmak is adódnak szlovák nyelvű beszélgetésre. Az idegennyelv-oktatás szakirodalma ezzel a kérdéssel is bőven foglalkozik. Egyes szakírók ezt az idegen nyelven folyó társalgást „szabad-beszélgetésnek” vagy „kötetlen beszélgetésnek” nevezik, s különösen az óra kezdő fázisaiban tulajdonítanak neki nagy jelentőséget. „Az idegen nyelvi óra legelső perceiben fel kell számolnunk minden

olyan tényező, ami bénítólag, fékezőleg hat a tanulókra, és minden eszközzel arra kell törekednünk, hogy kialakítsuk az óra hangulatát, megteremtsük az idegen nyelvi atmoszférát.” [4] Az óra eleji néhány mondatos társalgásnak komoly szerepe van a másik nyelvre történő „áthangolás lélektani és nyelvi problémáinak” megoldásában is. Segít a megszólalástól való gyakori félelemérzés és gátlások leküzdésében, a nyelv eltérő jellegzetes artikulációs bázisának átállításában.

Az ilyen természetes beszédhelyzetek alkalmával a tanulókat meglepetésként érik a kérdések, amelyekre a válaszokat nyelvi ismereteik alapján alkotóan kell megszerkeszteniük. Eközben átérzik a nyelvtanulás hasznát, és élvezik munkájuk sikerét, ami további részvételre ösztönzi őket. A szituációkhoz kapcsolódó beszélgetések, dialógusok kézzelfoghatóvá teszik a tanulók számára a másik nyelv ismeretének egyéni és társadalmi jelentőségét. [5]

A szlovák nyelvi órákon a különböző beszédhelyzetekhez kapcsolódó ún. szituációs beszédgyakorlatoknak igen gazdag változatait tapasztaltam. Már az óra legelején a jelentésekkel kapcsolatban is folytathatunk 1—2 perces beszélgetést, így pl. megkérdezzük az osztálytól, miért hiányzik valamelyik társuk, ki látogatta már meg stb.:

— Prečo chýbuje Peter? — Kto vie o ňom voľačo? — Ktorí ste ho navštívili? — Čo mu povedal lekár? — Aký liek mu predpísal? — Čo mu dávajú jest'? — Kedy môže vstať z postele? Kedy pride do školy? — Kto mu bude pomáhať v učení? Stb.

Ha a tanuló vasárnap a városban lakó ismerőseit, rokonait látogatta meg, ilyen kérdések alkothatják a beszélgetés vázát:

Kde si bol v nedeľu? — Kde bývajú tvoji príbuzní? — Ako si cestoval do mesta? — Aké dopravné prostriedky si použil pri cestovaní? — Aké mesto je Szarvas (Békéscsaba)? — Čo si videl v meste? — Stb.

Igen érdekesek azok a beszédhelyzetek, amelyekben szlovákiai rokonaikról, a tőlük kapott levélről, vagy személyes látogatásukról számolnak be. Az is lehetséges, hogy a tanulók közül valaki a téli vagy a nyári szünetben Szlovákiában járt. Élményei még frissek, érdekesek. Az ilyen beszámolókat és a tanárnak ezzel kapcsolatos kérdéseit feszült figyelem kíséri. Egyes ünnepek, szünetek után is sok lehetőség nyílik az új élmények, a látott, az átélt szokások, rendezvények megbeszélésére. Az élet számtalan, megbeszélésre érdemes eseményt produkál.

Az óra folyamán adódnak olyan szituációk is, amikor a beszélgetés szorosan az új anyaghoz kapcsolódik. [6] A tanmenet, ill. a tankönyv szerint pl. a lakásról, a lakás berendezéséről, a kertről, a kert megműveléséről, a gyümölcsöskekről stb. tanulnak. E beszédhelyzeteknél a tanár úgy irányítja a beszélgetést, hogy a tanulók ne csak általában a lakásról, a kertről vagy a gyümölcsösőről beszéljenek, hanem saját, szépen vagy még hiányosan berendezett lakásukról, saját gyümölcsfáikról stb. Mondják el, miért szeretik otthonukat, miért érzik jól magukat saját kertjükben stb. A szlovák nyelvi órán ez így valósul meg:

— Aký dom máte? — Máme trojizbový dom. — Bývame spolu so starými rodičmi. — Ako je zariadený váš byt? — Kúpili sme nový nábytok do spálne a do obývacej izby. — Máme v byte televízor a rádio. — V zime náš byt vykuruje me zeleznými kachľami (hlinenými kachľami). — Kúrimo drevom, uhlím, plynom, olejom. Stb.

— Akú záhradu máte pri dome? — My máme veľký ovocný sad. — Aké stromy sa nájdú vo vašom sade? — V našom ovocnom sade máme jablone, čerešne, višne, marhule a broskyne. Máme aj ríbezle a chutné jahody. — Aby stromy dobre rodili, treba ich včas postríekať. —

Az egynyelvűség elvének a szlovák nyelvtanár akkor tesz eleget, ha a kínálkozó beszédsszituációkat következetesen kihasználja, felszámolja a tanulók beszédfelel-mét és gátlásait, megkedvelteti a szlovák társalgást, s rászoktatja tanulóit, hogy az óra minden mozzanatában igyekezzenek szlovákul megszólalni.

3. Az egynyelvű szemantizáció.

Hospitálásaink során régebben csaknem kizárólag a hagyományos szemantizáció-val (jelentés-feltárással) találkoztunk: a nyelvtanár következetesen lefordította az olvasott szöveget, és az ismeretlen szavak magyar jelentését felírta a táblára. Szlovák nyelvi óráink egynyelvűségének biztosítása érdekében sokkal helyesebb, ha az új szavak jelentésfeltáráskor is a tanult nyelv szókincsét használjuk fel maximális mértékben, egyúttal minimálisra csökkentjük vagy teljesen kiküszöböljük a zavaró kétnyelvűséget. Az idegennyelv-oktatás korszerű szakirodalma az idegen nyelven történő szemantizálás előnyeit a következőkben foglalja össze: [7]

- a) segíti az idegen nyelven való gondolkodás kialakulását,
- b) növeli a tanulók, de a tanárok aktivitását is; az új szó jelentésének a meg-fejtése a tanulók számára érdekesebbé teszi az órát, a tanárnak pedig alaposabban fel kell készülnie a szemantizáció módjára, ezáltal saját kifejező készsége is fejlődik,
- c) megfelel a természetes szituációnak: beszélgetés közben az idegen csak idegen nyelvű magyarázattal szolgálhat.

A szlovák nyelvű szemantizációnak csak néhány jól felhasználható példáját említem meg:

a) Körülírással, definícióval való szóértelmezés.

A szóismertetés e módja csak akkor lehet eredményes, ha a definíció nem tartal-maz ismeretlen szavakat, vagyis a tanulók által ismert „mikroszókincssel” ismer-tetjük az új kifejezést. Ha pl. ismeretlennek tételezzük fel a *strážnik*, *zámočník*, *krajčír*, *lekár* szavakat, jelentésüket a következő körülírással, meghatározással tárhatjuk fel:

Strážnik je človek, ktorý dozerá na poriadok.
Zámočník robí kl'úče a zámky na dvere.
Krajčír šije šaty (nyelvjárásban: hábi).
Lekár je človek, ktorý lieči chorých.

A körülírásra alkalmas szókincset a tanár már előkészületének megírásakor feleleveníti. Ügyelni kell arra, hogy a körülírásban használt kifejezések mind ismertek legyenek.

b) Szinonimával, antonimával való értelmezés.

A rokon, ill. ellentétes érteimű szavakat is jól felhasználhatjuk a szó jelentésé-nek feltárása közben, s ezzel is csökkenthetjük a fordítást, a kétnyelvűséget. Pl.

priateľ—*kamarát*, *autor*—*spisovateľ*—*bábnik*, *krásny*—*pekný*, *želat*—*žičit*—*priat'*, *slušný*—*poriadny*, *núdz*—*bieda*, *zápach*—*smrad*...

Néhány példa az antonimákra:

starý—*nový*, *mladý*—*starý*, *tenký*—*hrubý*, *úzký*—*široký*, *ľahký*—*ťažký*, *skončiť*—*začať*, *deň*—*noc*, *radost*—*smútok*, *láska*—*nenávisť*...

Sajátos körülményeink folytán igen eredményesen tudjuk felhasználni a hazai szlovák nyelvjárás szavait, [8] pl. *silný*—*mocný*, *zlý*—*planý*, *obchod*—*bód*, *komín*—

koch, mlátit'—tlačit', vreckovka—ručničok, kladivo—mlačok, zemiaky—krumple stb. Ezekkel a hazai nyelvterületeken használatos ún. expresszív szinonimákkal [9] röviden, hatékonyan és megbízhatóan tudjuk értelmezni az ismeretlen irodalmi kifejezéseket.

c) Szövegösszefüggés (kontextus) alapján való értelmezés.

Ez az egynyelvű szóismertetési eljárás akkor használható eredményesen, ha az ismeretlen szó olyan ismert kifejezések környezetében fordul elő, amelyek alapján jelentése kihámozható, megfejthető. A szlovák nyelvoktatásban nem ritkaság az olyan eset, amikor a tanulók nem túl nehéz szöveget első hallásra megértenek, ezért a kontextus alapján történő szemantizációnak a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelnünk. Az alábbi rövid elbeszélésben a kiemelt szavakat, kifejezéseket ismeretleneknek tételezzük fel:

Dvaja priatelia išli raz lesom. Jeden z nich mal pušku, druhý bol bez pušky. Naraz uvideli medved'a. Priateľ s puškou *vyliezol na strom*. Druhý ostal na ceste. Raz počul, že medved' *sa nedotkne mŕtveho*. Preto si hned' l'ahol a *robil sa mŕtvym*. Medved' ho len oňuchal a odišiel...

A *vyliezol, nedotkne sa mŕtveho, robil sa mŕtvym* kifejezéseket a tanulók minden nehézség nélkül megértik a közvetlen környezetükben levő ismert szavak, valamint a mondatok tartalmi összefüggése alapján. Elősegíti a megértést a nyelvtani szerkezetek ismerete is, így pl. a *vyliezt' na strom* (felmászni a fára), *nedotknút' sa mŕtveho* (nem nyúlni a halotthoz), *robit' sa mŕtvym* (halottnak tettetni magát).

Az ismertetett eljárásokat nemcsak elszigetelten, egymagukban, hanem egymást kiegészítve, kombinálva is felhasználhatjuk. Így pl. a *vyliezol* kifejezést expresszív szinonimájával is értelmezhetjük: *vyškriabal sa na strom*. Még eredményesebb az egynyelvű jelentés-feltárás, ha egyidejűleg szemléltetést is végzünk. Amikor csak lehetséges szlovák nyelvű definíciókat, körülírásunkat mindenkor kísérjük rajzzal, képpel, mozdulattal stb. Ezek együttes alkalmazásával az ismeretlen kifejezések legnagyobb része jól és megbízhatóan értelmezhető. Fordításhoz csak olyan esetekben fordulunk, amikor a vázolt egynyelvű eljárásokkal nem érünk célra.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a szlovák nyelvi órák egynyelvűségének biztosítására a nyelvtanárnak bőséges alkalma nyílik egyrészt az egynyelvű óravezetéssel, ill. a szlovák nyelvű beszédhelyzetek helyes kihasználása útján, másrészt az egynyelvű szóismertetési eljárások alkalmazásával. A szlovák nyelven történő szemantizációt nem kívánom abszolút érvénnyel alkalmazni, helyet kap a szóismertetésben a fordítás útján történő jelentés-feltárás is.

JEGYZETEK

- [1] POLONYNÉ DR. REMNÍČKY ERZSÉBET, Egynyelvűség a tagozatos oktatásban. INYT 1966/6. 161.
- [2] Látogatásaimat a békéscsabai III. sz. állami, a Békéscsaba—Nagyréty tanyai, a mezőmegyeri falusi iskolákban, valamint a budapesti szlovák tanítási nyelvű iskolában végeztem. Ugyan-ezekben az iskolákban hallgatóink — a gyakorlatok idején — tanítanak is.
- [3] Az idegennyelvi óra vezetésének egynyelvűségét hasonló, de sokkal teljesebb (orosz, angol, német nyelvű stb.) kifejezés-gyűjtemények ilyeneknek biztosítani. Ilyen pl. KASZAB ANDOR, Iskolai kifejezések gyűjteménye. Budapest, 1961.
- [4] KALOCSÁY TIBOR, Az óra eleji kötetlen beszélgetés. INYT 1965/4. 115.
- [5] SZABÓ ISTVÁN, Beszédszituáció és idegennyelv-tanítás. INYT 1965/5.
- [6] DR. BANÓ ISTVÁN, Szemantizáció és szituációs gyakorlatok. INYT 1966/2. 59.
- [7] KOSARAS ISTVÁN, Az idegen nyelvű szemantizációról. INYT 1965/3. 77.

- [8] DRAHOS ÁGOSTON, Az általános iskolai tanulók szlovák szókincse tekintettel a bilingvizmusra. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged, 1965. 329—35.
- [9] JOZEF MISTRÍK, Praktická slovenská štylistika (Gyakorlati szlovák stílisztika). SPN Bratislava, 1961. 155.

ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЕДЕНИЯ УРОКА НА СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ В ВОСЬМИЛЕТНЕЙ ШКОЛЕ

А. Драхош

Автор раскрывает, что к достижению цели обучения словацкому родному языку (выражение мыслей, чувств и переживаний на словацком языке) большое значение имеет последовательное требование ведения урока на одном языке. Сделать действительной возможность этого метода он видит и рассматривает в трёх аспектах:

- а)* Проведение урока на одном, словацком языке.
- б)* Разговорные, ситуационные упражнения.
- в)* Семантизация на словацком языке.

Вопрос ведения урока на одном языке автор — в рамках вышеупомянутых возможностей — рассматривает в соответствии с особенностями словацких диалектов Венгрии. Среди этих особенностей самая важная — с точки зрения ведения урока на одном языке — запас слов, принесённый учениками из семейной среды, который сделает возможным восприятие обращений на словацком языке, разговоры и семантизацию с помощью знакомого запаса слов.

MÖGLICHKEITEN DER SICHERUNG DER EINSPRACHIGKEIT IN DEN SLOWAKISCHEN SPRACHSTUNDEN DER GRUNDSCHULE

Von Á. Drahos

Verfasser führt aus, dass im Interesse der Verwirklichung der anspruchsvollen Zielsetzung des slowakischen Sprachunterrichtes in Ungarn (Ausdrücken der Gedanken, Gefühle, Erlebnisse in slowakischer Sprache) die möglichst konsequente Durchführung der Einsprachigkeit von erhöhter Bedeutung ist. Er sieht und untersucht die Möglichkeiten der Geltendmachung der Einsprachigkeit hauptsächlich auf drei Gebieten. Diese sind:

- a)* Führung der Unterrichtsstunden in slowakischer Sprache,
- b)* Sprachsituationen, Situationsübungen,
- c)* einsprachige Semantisation.

Das Problem der Einsprachigkeit wird — innerhalb der drei erwähnten Gebiete — den Eigentümlichkeiten der einheimischen slowakischen Mundarten entsprechend behandelt. Die wichtigste dieser Eigentümlichkeiten ist — vom Standpunkte der Einsprachigkeit betrachtet — der aus der Familienumgebung mitgebrachte Wortschatz der Schüler, die das rezeptive Auffassen von Aufforderungen in slowakischer Sprache, das ungebundene Gespräch und die Semantisation mit Hilfe des bekannten Wortschatzes ermöglicht.

ELJÁRÁSMÓD A TANULÓK ÖNISMERETÉNEK ÉS EMBERISMERETÉNEK KÍSÉRLETES VIZSGÁLATÁRA

Írta: GERÉB GYÖRGY

1. A tanulók megismerésének jelentősége értékelésük szempontjából

Az iskolai nevelőmunka sikerének egyik feltétele: a tanulók pszichológiai szempontból megalapozott ismerete. Csakis a gyermek reális megítélése vezethet el a kívánt nevelői effektushoz mind az egyes gyermek pozitív karaktervonásainak kifejlesztése, mind pedig az egész osztályközösség kohéziójának növelése szempontjából.

A tanulók megítélésében kifejezésre kell jutnia a közösség véleményének. Ezt az értékelést két alapvető közösség, a nevelőtestület és az osztály alakítja ki. *A tanulók véleménye ebben a tekintetben közvéleményt fejez ki.*

Az élet sok vonatkozásban adaptációs folyamatokból tevődik össze. Mentálhygiénés értelemben akkor tekintjük eredményesnek az adaptációt, ha adekvát formában játszódik le, ha a tanuló a feladatoknak képességei arányában eleget tesz. A kiegyensúlyozott, harmonikus tanuló munkája arányban áll képességeivel, törekvéseit pedig egészséges célok motiválják.

A tanuló megítélése különböző osztályzatokban és az ezt kísérő véleményekben fejeződik ki. Lényeges tehát annak nyomonkövetése, helyesen ismerte-e fel a tanár az osztályába tartozó gyermekek pozitív és negatív tulajdonságait, de jelentős hatótényező az is, hogy a tanulótársak milyen mértékben ismerik egymást és milyen mérce alapján alkották meg osztálytársaikról és önmagukról értéktételeiket. Karakterológiai, személyiségformálási szempontból is fontos olyan módszerek kidolgozása, amelyek az egyes életkorok fejlődéslelektani szintjében megvilágítják a tanulók önismeretének, az osztálytársak megítélésének mércéjét.

Az ilyen eljárás mód segítségével az osztályfőnök ellenőrizheti saját vélekedésének, értéktételeinek hatásmechanizmusát, az osztályra gyakorolt szociálpszichológiai vetületét. Pedagógusképző intézményekben a jelöltek pszichológiai gyakorlatai, valamint hospitálásai és tanításai számára is segítséget nyújthatunk eljárás módunkkal. Nem elég ugyanis a pedagógusjelölteknek végighallgatniuk az ún. előzetes „kapcsoló-órát”, hogy összefüggést teremtsenek tananyag szempontjából saját tanításukkal, hanem meg kell ismerniük az osztályt, az egyes tanulókat is, mert nemcsak az oktatásnak, hanem a nevelésnek is aktív résztvevői, formálói lesznek.

2. Eljárás módunk ismertetése

Módszerünk kidolgozásakor felhasználtuk mások vizsgálatainak használható elemeit, s ezeket célunknak megfelelően alkalmaztuk, változtattuk és csoportosítottuk, kiegészítve speciális eljárás módunkkal.

Összetett módszerünk egyes lépéseit, tartozékait az alábbiakban ismertetem:

2.1. A kérdéses osztályban tanítottunk. Irodalmi összefoglaló anyagot választottunk ki, és ezt dramatizáltuk. A pozitív és negatív tulajdonságokkal rendelkező

irodalmi szereplőket titkos szavazás útján a gyerekek választották ki, tehát a szerepek „testhezállók” voltak. Az osztály emocionálisan is színezte az előadást, a szereplők megnyilvánulásait.

Esetünkben Toldi összefoglalását használtuk fel kísérleti célra. Miklós és György jellemzése, helyzetük megítélése, értékelése a tanulók állásfoglalását tükrözte. Bizonyos mértékig jellemző volt az a magatartás is, ahogyan elítélték, vagy védték Miklós tettét, illetőleg György megbüntetését kívánták. Más osztályban ezt Ludas Matyi dramatizálása kapcsán végeztük el.

2. 2. A tanulókról osztályfőnöki jellemzéseket kértünk. Így módunk volt összehasonlítást tenni a pedagógiai vélemény és a tanulói közvélemény közt, az önismeret és a társak megismerésének vonatkozásában.

2. 3. Bekértük a tanárjelöltek gyermekmegfigyelési dolgozatait és azt elemezve, a kapott eredményt összevetettük az előbbieken jelzett pedagógiai jellemzésekkel, valamint a tanulóktól nyert adatokkal.

2. 4. Az osztályközösség társas szerkezetének feltárása érdekében szociometriai felméréshez kérdőívet dolgoztunk ki. Ennek alapján a pozitív és negatív kötődéseket százalékosan értékeltük és személyenként megállapítottuk a két pólus aránymutatóit, valamint a választások motivációinak személyiséglelektani mozgatórugóit, a választások megokolásakor feltárt karaktervonások analízisének útján.

A kérdések a következők voltak: 1. Ki a legokosabb tanuló az osztályban? 2. Ki a legjobb magaviseletű az osztályban? 3. Ki a leggyengébb képességű társaid közül? 4. Ki a legrosszabb magaviseletű osztálytársad? 5. Melyik osztálytársadat szereted a legjobban és miért? 6. Melyik osztálytársadat szereted legkevésbé és miért? 7. Ki a legszorgalmasabb az osztályban? 8. Ki a leglustább az osztályban?

2. 5. A tanulók rajzot készítettek otthoni életmódjukról, családjukról. A családtagok elhelyezése, s köztük önmagának, testvéreinek helyzete még arányaiban is jellemző adalékot szolgáltatott a gyermek otthoni miliőjéről. Leírták egy napjuk lefolyását is.

2. 6. Wartegg-et dolgoztak ki a tanulók. A képek képzeletviláguk, felfogásmódjuk egy-egy jellemző vonásának többirányú megerősítéséhez szolgáltatottak támpontot. Pl. az egyik kislány személyiségrajzából kitűnt, hogy nagyon érdekli őt a technika, utazás, a kies természeti világ és az izgalmas olvasmány, a „krimi”. Ezen jegyek érdekes módon tükröződtek Wartegg-jénél is. (1. sz. ábra.)

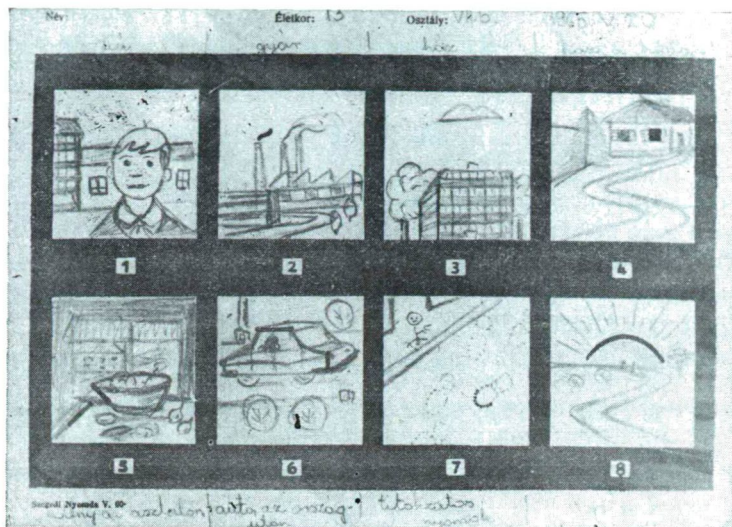
2. 7. Minden gyermek írásban jellemzést készített önmagáról, melynek során előnyös és hátrányos tulajdonságait mérlegelte.

2. 8. Beszélgetés előzte meg az írásos jellemzést. Ennek anyagát magnetofonra vettük és így értékelhettük.

2. 9. A tanulók írásos jellemzései alapján 25 pozitív és 25 negatív személyiségjegyet állítottunk össze. A tanulók kezükbe kapták a listát, valamint maguk és tanuló-társaik nevét egy üresen hagyott rubrikasorral. Ebbe kellett azokat a számokat beírniuk, amelyeket jellemzőknek találtak magukra és társaikra. Ezt a listát neveztük „karakterológiai szavazólap”-nak.

3. A karakterológiai szavazólapok

A karakterológiai szavazólap a következő jellemvonások megítélésére adott lehetőséget a tanulóknak: figyelmetlen, csendes, késik, komoly ügyetlen, barátságos, semmi sem érdekli, ügyes, hanyag, jószívű, csal, okos, nagyszájú, jótanuló, kárörvendő, sokoldalú, verekszik, sokat jelentkezik, rossz tanuló, sokat olvas, hazudik,

1. sz. ábra

segítőkész, fecsegő, szorgalmas, kapzsi, becsületes, szemtelen, pontos, árulkodó, jóbarát, irigy, lelkiismeretes, kötekedő, kitartó, rendetlen, szerény, csavarog, rendszerező, hízelgő, tiszteltudó, lusta, jó vezető lenne, nagyképű, türelmes, önző, figyelmes, nem szereti társait, őszinte, gúnyolódó, határozott.

A pozitív és a negatív jellemvonások keverten szerepelnek, mert így lehetőség nyílik arra, hogy realitásukat összehasonlítás formájában is ellenőrizzük. A pozitív és negatív személyiségvonásokra jutó szavazatok eloszlása értékes felvilágosítást nyújt a gyermekek személyiségvonásának megismerése tekintetében. Segítségével különösen az alábbi karakterológiai támpontokhoz juthatunk:

a) Jellemző az egy-egy gyermekre eső össz-szavazatok száma. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egyik gyermek foglalkoztatja az osztályt, kiemelkedően előnyös vagy hátrányos tulajdonságai következtében hangadó, markánsan jelentős, domináns tényező a közösségben, másik pedig szürke, jelentéktelen.

b) A pozitív és negatív szavazatok megoszlása a pszichés portré tendenciájára vall.

c) Az összes szavazatok és az egy-egy személyiségjegyre eső szavazatok aránya megmutatja, hogy a gyermekközösség véleménye szerint a kérdéses személyiségjegyre a tanuló domináns jellemvonása-e, s egyben magyarázatul szolgál az elítélő, vagy vonzó irányulásokra, választásokra nézve. Ennek különös jelentősége éppen abban áll, hogy a Makarenko értelmében vett „szürke” jellemeket lehet ezáltal kiemelni az elszíntelenedés leplező és eltakaró homályából. Másrészt viszont az egyébként szimpatikus és értékes tanulóknak egy-egy változtatásra váró negatív jegyére, a rossz tanulóknál pedig éppen a belekapaszkodásra alkalmas előnyös tulajdonságaikra ad támpontot a pedagógusnak.

d) A választ adó gyermekre is igen jellemző, hogy általában a pozitív, vagy negatív jegyeket emeli-e ki, de az is, vajon elég objektív marad-e a „nem baráti” körnek vagy éppen a baráti köréhez tartozó társainak megítélésében.

e) Az önismeret tükrét is megrajzolja a szavazat, mert ez lehet reális, önmagával szemben túl szigorú vagy éppen elnéző. Elénk vetíthetjük, lerajzolhatjuk mintegy „Röntgen-kép” gyanánt a közvélemény és önismeret egymást fedő vagy egymástól eltérő előfordulásának arányait.

f) Az egyes tulajdonságok elemzéséből kitűnik, milyen vonások alapján tartanak a tanulók valakit jó vezetőnek.

g) A vizsgálatok megismétlése útján a gyermekek jellemvonásainak változásait s az osztályközösség véleményének alakulását is nyomon követjük.

h) Reális alapot nyer a barátkozást motiváló jegyek felmérése, a „mag” kialakítása és befolyásolása.

i) Széleskörű vizsgálatok alapján kialakulhat a különböző életkorú gyermekek ideáljainak és a személyiségjegyek értékelésének egzakt skálája. Megfelelő lyuk-kártya-rendszer kidolgozásával az adatbeplántálás lehetővé teszi az egyes tulajdonságjegyek előfordulási gyakoriságának követését, a gyermek pszichikus profiljának dinamikus, életkorok szerinti ütemében.

Módszerünk tehát az önismeretnek és a gyermekek emberismeretének alakulásához ad támpontot és reálisabb alapokra fekteti a személyiség fejlesztéséhez szükséges nevelő munkát. Felvetődhet az a kérdés is, mennyiben segíti a gyermekek sokszor szubjektív vélekedése. Az osztályba tartozó gyermekek szubjektív véleménye magára a tanulóra is jellemző, több tanuló együttes értékítélete viszont a közvéleményt képviseli. Ez a vélemény eltérhet a realistól, de ebben az esetben éppen erre kell figyelniünk.

A vélemények közötti eltérés okát kutatva segíthetünk a gyermekben, hogy összehangoljuk a látszat és a valóság diszkrepanciáját.

A diszkrepancia megoldásához két út kínálkozik: 1. a nevelőtestület mérlegheti, nem kell-e a gyermekről megváltoztatnia eddigi véleményét, illetve más módon megközelíteni őt a nevelői ráhatás folyamatában. 2. A kapott információk valószínűségi mértéke szerint a gyermekek véleményét kell megváltoztatni a nevelői irányítása mellett, amennyiben az osztálytársak igazságtalanok voltak tanuló-társuk megítélésében. Szociográfiai felméréssel valószínűsíthető az elfogultság mértéke is.

A fentiek alapján érthető, hogy *a kapott személyiségjegyeknek bipoláris értéke van és csak az össz-személyiségben, valamint az egyénnek a közösségben elfoglalt helyzete szerint tervezhető el a megfelelő neveléslélektani hatás-mechanizmus.* Így lehet pl a szorgalmat fokozni azáltal, hogy a gyermek munkamódszerét megbíráljuk, rámutatunk hanyagságára, máskor meg éppen az önbizalom és a becsvágyszent növelésével fokozhatjuk a teljesítményt.

A rendelkezésre álló terjedelem nem teszi lehetővé, hogy a nagy tényanyag egészét ismertessem, a módszer alkalmazhatóságának igazolásául csupán kazuisztikai jelleggel említek meg példákat egy adott osztályon belül.

Vizsgálatainkat gyakorló iskolánk VII. osztályában végeztük. A koedukációs osztály huszonöt 12–13 éves tanulója közül 16 lány és 9 fiú. Kiválasztottunk egy dominánsan pozitív, egy lényegében negatív és egy vegyes karakterológiai tanulót. A személyiség-jegyek mennyiségi értékelése után igyekszünk olyan portrét kialakítani, amelyben érvényesül ezen gyermekcsoport nézőpontja, értékítéletünknek etimológiai alapja, tehát azok a vektormennyiségek, melyek meghatározott számszerű elosztásban hozzájárultak a rezultánsnak, vagyis a személyiségportrénak a kialakításához. Az elemzés során figyelembe vettük a bevezetőben említett mód-

szeres lépések eredményeit és így a portré megrajzolását az iskolai és otthoni háttérrel kiegészíthettük. Az osztály véleményét számszerint rangsorba csoportosítottuk. (1. sz. táblázat.) Az egyes tanulókra eső összes választ tartalmazó táblázatot pozitív és negatív motívumszámok képviselik. A motívumok megoszlását százalékosan is

1. sz. táblázat

Pozitív és negatív szavazatok rangsora és előfordulási százaléka adott osztály tanulóinál.

Sor- szám:	Név:	Pozitív jellemvonások			Negatív jellemvonások			Egy gyermekre eső összes szavazatok		
		száma	rangsora	%	száma	rangsora	%	száma	rangsora	%
1.	Á.	208	2	9	33	14	2	241	1	7
2.	Cs.	23	22	1	143	3	10	166	7	5
3.	M.	68	14	3	49	11	4	117	20	3,2
4.	G.	37	20	2	94	6	7	131	13	4
5.	M.	5	25	0,2	148	2	11	153	10	4
6.	T.	77	13	3	25	18	1,7	102	24	3
7.	S.	53	18	2	73	7	5	126	14	4
8.	L.	152	5	7	14	23	1	166	6	5
9.	V.	219	1	10	3	25	0,2	222	2	6
10.	S.	80	12	4	29	16	2	109	22	3,03
11.	H.	172	3	8	21	20	1	193	3	5
12.	S.	60	16	3	63	9	5	123	17	3
13.	E.	56	17	2,2	64	8	5	120	18	3,33
14.	M.	106	10	5	14	22	1	120	19	3,33
15.	R.	115	8	5,1	18	21	1	133	12	4
16.	B.	83	11	4	4	24	0,3	87	75	2,4
17.	A.	30	21	1	94	5	7	124	16	3,5
18.	Sz.	50	19	2	62	10	5	112	21	3,1
19.	R.	23	23	1	102	4	8	126	15	4
20.	V.	62	15	3	43	13	3	105	23	3
21.	V.	10	24	0,5	151	1	11	161	9	5
22.	M.	154	4	7	31	15	2	185	4	5,1
23.	R.	146	6	7	26	17	1,8	72	5	2
24.	M.	118	7	5	44	12	3	162	8	5
25.	K.	114	9	5	23	19	2	137	11	4
Összesen:		2221		100	1371		100	3592		100

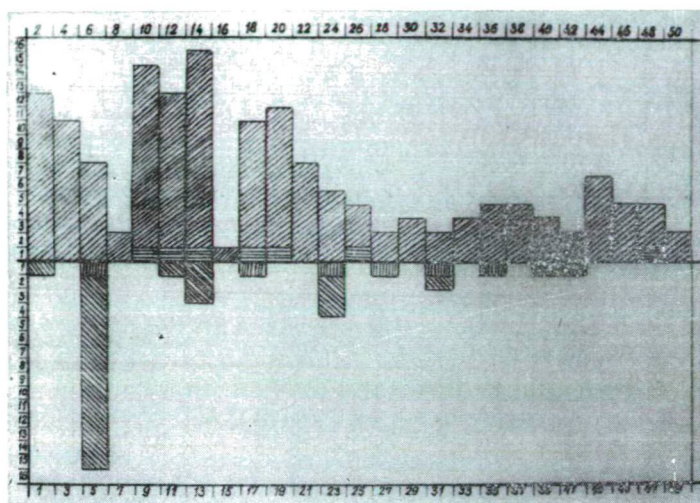
kifejeztük, s így a pozitív és negatív előfordulási százaléérték az egyes tanulóknak az egész osztályban elfoglalt helyét is demonstrálja. Kitűnik pl., hogy N tanuló mindössze 0,2% pozitív szavazatot kapott, ezzel szemben az összes negatív motívum 11%-a esett rá. R. tanuló pozitív tulajdonságai alapján a hatodik helyet foglalja el, s a negatív rangsornak a végére (17.) kerül. Ezen táblázat tehát az osztály értékelésének egyik érzékeny mutatója.

Kazuisztikai jelleggel közlünk néhány személyiségrajzot.

1. M. A. Tipikusan jó tanuló, az osztály szimpátiáját élvező kisleány. Egyik pozitív pólusa, „magja” viselkedés tekintetében a közösségnek. (1. sz. grafikon.) Jellemvonásai közül kiemelkedők: jószívű, jó tanuló, okos, komoly, csendes gyermek, aki az órán logikusan gondolkodik, sokat jelentkezik, aktívan követi a tanítás menetét. Negatív tulajdonságai közül domináns teret képez ügyetlensége. Ez kulcsélményt jelent számára. Tanulótársai félszegnek tartják, mert kicsit gyáva, különösen a tornaórán és a készségi tárgyakban. Ebből következően túl érzékeny is. Előnyös

tulajdonságai alapján az osztályközösségben a negyedik helyet foglalja el, míg a negatív tulajdonságokat értékelve a ranglista 15. helyére sorolták. E két jegy együttesen reális képet mutat a tanuló osztályban elfoglalt helyzetéről. Az osztályfőnöki véleményben kidomborodik a családi háttér, mint egyik magyarázó forrás. „Együtt

2. sz. ábra

éjnek a nagymamával, aki a szülőkkel karöltve dédelgeti unokáját.” A családi körről készült rajzában láthatjuk, hogy a szülők dolgoznak, ő maga pedig kiemelkedő helyen „trónol” egy nagy széken. Kicsit gyerekes, romantikus, szereti a természetet; Wartegg-je is ezt tükrözi. Az ábrákat természeti képekké egészítette ki. Fák, hegyek, tájak láthatók rajta. A gyermekek hangsúlyozzák, hogy egy-egy kevésbé jól sikerült felelet után sírásra fakad. Egyébként szeretik, mert szorgalmas, jószívű, kedves mindenkihez, szerény, nyíltszívű, gyermek. Grafikonja főként pozitív jellegről tanúskodik.

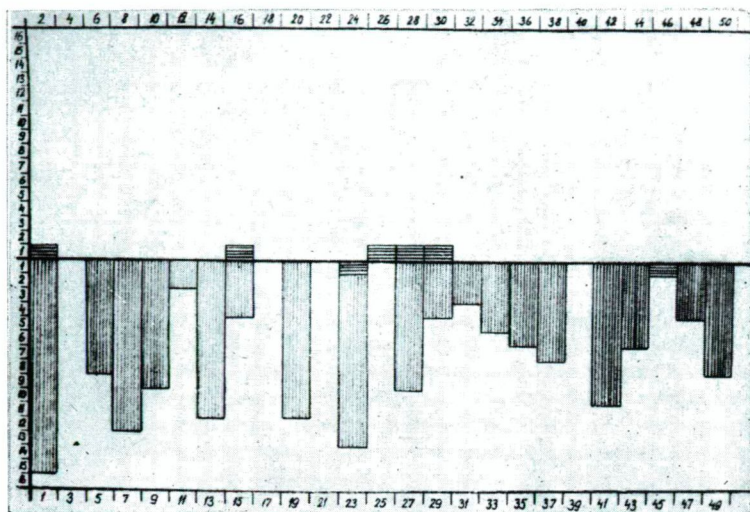
A gyermek önjellemezésében felismeri alapvető hibáit és erőnyeit.

„13 éves leszek. Tanulmányi eredményem félévkor 4,4 volt. Édesapám véleménye szerint nagyobb eredményt is elérhetnék. Nem vagyok kitartó és néha fellobbanok, akkor sokat tanulok és jó jegyeket hozok. Mászor lusta vagyok és nincs kedvem tanulni. Az értelmi tárgyak közül legjobban a történelmet, a magyart, fizikát, földrajzot, biológiát, mértant szeretem; a tornát nem. Félek tőle. Az órák alatt beszélgetek is, ezért szólnak otthon és az iskolában. Egyébként az iskolát és az osztálytársaimat szeretem. Van sok barátnőm is. Az órák alatt sokat jelentkezem és a bemutatókon is. Otthon néha segíték. Ebben éppen olyan „szalmaláng” vagyok, mint a tanulásban. Szeretek olvasni és ez néha a tanulás rovására megy. Szeretek tv-t nézni, rajzolni, énekelni és játszani. Az iskolában örsvezető vagyok. Szeretem a gyermekeket és az osztálykirándulást, utazást. Történelem-magyar szakos tanárnőnek készülök.”

A karakterológiai szavazólap alapján önmagát kissé figyelmetlennek, ügyetlennek tartotta, az irigység, szemtelenség és a lustaság jegyeit sem hallgatván el. A társak véleménye — mind pozitív mind negatív vonatkozásban — lényegében megegyező.

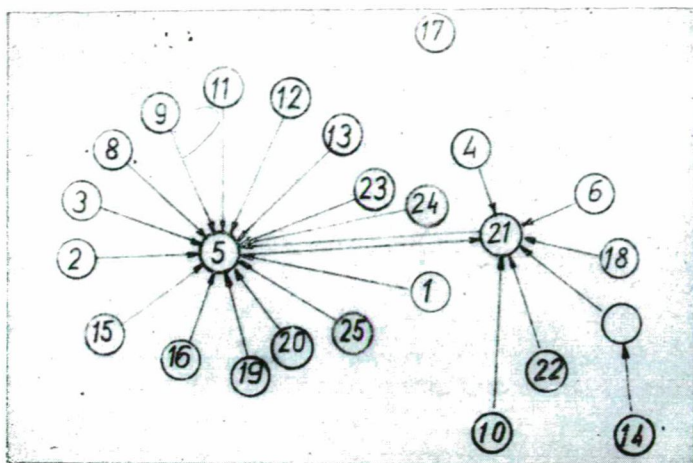
2. M. Á. Tipikusan negatív kisleány. Az osztály egyöntetű antipátiával viselkedik vele szemben 2. sz. grafikon). A 146 negatív szavazattal szemben mindössze

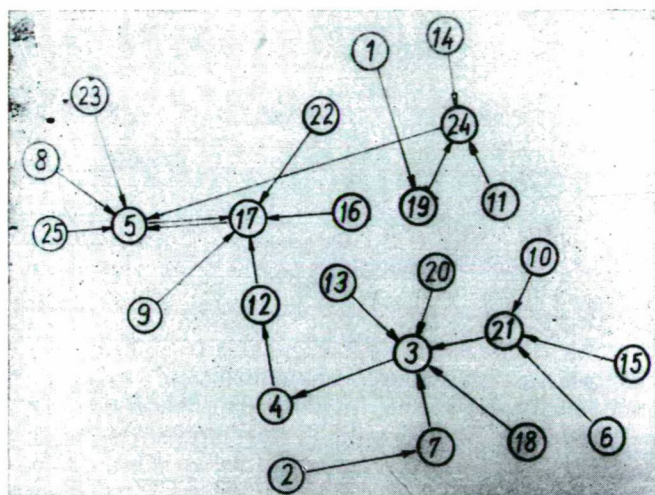
3. sz. ábra

öt pozitív tulajdonságát említette meg egy-egy osztálytársa. Az előfordulás gyakorisági sorrendjében a következő domináns jellemvonásokat tüntették fel: figyelmetlen, fecsegő, semmi sem érdekli, nagyszájú, rossz tanuló, lusta és szemtelen. Önön negatív jellemvonásai közül a fecsegést tüntette fel elsősorban. Önmagáról írt jellemzésében elkülöníti magát a jó tanulóktól és a „huligánok”-at tartja követendő példának. „Szeretem a vadritmusú zenét. Nem bírom kiállni azokat, akik csak a tanulásnak és az olvasásnak élnek és azokat, akik nem szeretik a Beatleket és a hozzájuk hasonlókat. Azonban „ki bírom állni az ún. huligánokat”. Főleg a detektív-regényeket szereti, a fiús játékokat, a futballt, ökölvívást, birkózást, lovaglást. Megemlíti, hogy nem szeret tanulni, az órán nem figyel. Hasonló felfogásmódot tükröz szabadrajza is. Cowboyok, fegyverek, verekedés jellemzi a képet. (A pozitív ranglistán a 25., a negatívon pedig a 2.) Az osztályban láthatóan a legerősebben képviseli a negatív pólust. A nyolcadik kérdésre adott válasz során a szavazatok döntő többségében őt tartották a leglustábbnak. (3. sz. grafikon.) Nem ilyen egyértelmű az értelmi képességéről nyert kép. (4. sz. grafikon.) Az összesítő grafikus személyiségrajz az érdektelenség, figyelmetlenség és ebből eredő rossz tanulmányi eredmény mellett a kritikátlan, nagyszájú, hencegő, fecsegő leányt is elének vetíti.

A milió idegességtől mérgezett. Negatív példaképe — mint láttuk — bátyja. Az osztály kiveti magából, rendetlen, hányó-vető magatartása miatt. Másokon nevet, kigúnyolja őket, ha segíteni akarnak rajta, visszautasítja, nem törődik társaival, ráadásul még irigy és kárörvendő is. Fiúkkal jár és lenézi osztálytársait, akik előtt pozitív etikai normák állanak. Legtöbbször elferdíti az igazságot is. Az őt megfigyelő tanárjelölt véleménye szerint „nyoma sincs benne a megbánásnak”. Rászólt a tanárnő, mert szomszédja dolgozatát próbálta lemásolni, rövid ideig rágta a ceruzát, majd megint visszaesve közönyébe, unottan ül és nem ír. Valószínű, hogy nem tudja az anyagot. „Visszabeszél, nyegle.”

4. sz. ábra

5. sz. ábra

Az otthoni kép sok tekintetben megmagyarázza ennek a leánynak a szociális magatartását. Törékeny, idegbeteg anyja tartja rendben a családot, s a kislánynak még a cipőjét is a nagymama tisztítja. Nincs perspektívája sem, pályaválasztását galeri-vonzalmi motíválják (énekes gitáros akar lenni).

„Egyedül a fizikai munkát és a politechnikát szeretem, mert — mint mondja — megmutathatom erőmet és az eszemet nem kell használnom”. Az összkép szomorú. „Én 13 éves leszek. Közepes nagyságú vagyok. Hajam sötétbarna színű. Példaképem a Beatles-együttes és Brigitte Bardot. Szeretem a vad ritmusú zenét. Nem bírom kiállni azokat, akik csak a tanulásnak, az olvasásnak élnek, azokat, akik nem szeretik a Beatleseket és a hozzájuk hasonlókat. Azonban ki bírom állni az ún. huligánokat. A szépirodalmi könyveket nem mindet kedvelem, főleg szeretem a detektív-regényeket. Szeretem a focit és ezért Honvéd, SZEAC drukker vagyok. A focin

kívül szeretem az ökölvívást, birkózást, lovaglást, rögbi. Én magamat sajnos nem látom olyanak, mint az előbbieken felsoroltak. Ez azért nem lehetséges, mert szüleim nem engedik. Tanulni nem szeretek, és ezért nem vagyok a legjobb tanuló. Az órán nem szoktam odafigyelni. Néha tetszem magamnak, néha nem. Minden kis hülyeségen tudok nevetni.”

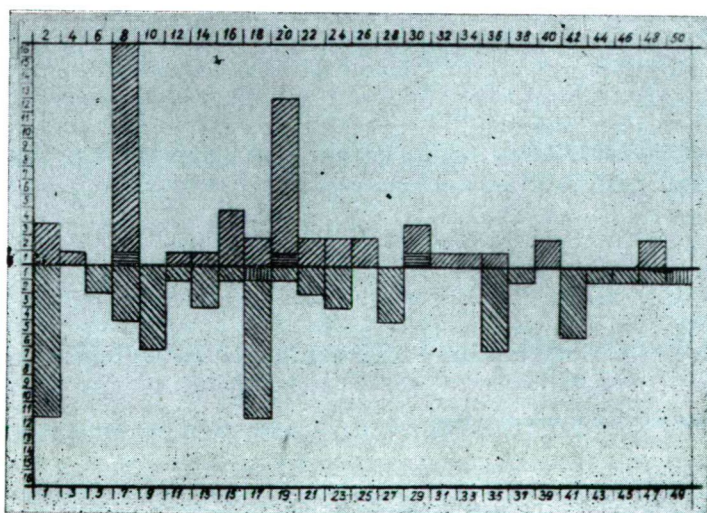
Erősen súrolja a patológiás határokat. Három évvel ezelőtt kezelték a Szegedi Gyermekideggondozó Intézetben cephalalgiaja miatt, majd ideges gyomorpanaszokkal. Neurológiailag negatív. Igen élénk reflexek, RR 110/80 Gm. EEG: A nyugalmi görbében patológiás potentialok nem törtek fel. A hyperventill. terhelés a görbe jellegén eltérést nem eredményezett. Panaszai időben kétségtelenül összeestek azokkal a pszichotraumákkal, amelyeket bátyja javítóintézeti elhelyezése és az ideges otthoni légkör aktuális rosszabbodása jelentett. Rosszullétek, fejfájás miatt időnként nyugtalanul alszik.

Példaképe fiútestvére, aki magatartása miatt már többször került büntetőintézetbe. Az osztályfőnök így ír otthoni környezetükről: „Családi életük nem nyugodt. A légkör fagyos. Igen gyakoriak a kellemetlen veszekedések, melyek verekedéssé fajulnak. Az anya nehezen boldogul gyermekeivel, leánya nevelése is kicsúszott kezéből. Pessimista. A gyermek gyenge képességű, végtelenül lusta tanuló. A ponyvairódalom érdekli. Nyíltan hangoztatta, hogy a könnyű, szabad élet csábítja.”

Hánya-veti magatartása mutatkozik meg napi elfoglaltságáról írt beszámolójában is. Noszogatják a tanulásra, de ő inkább bátyjával gitározik. Általában mindent megún fél óra alatt. Wartegg-je a kalapács, kard, sátor és a halálfej rajzait tartalmazza.

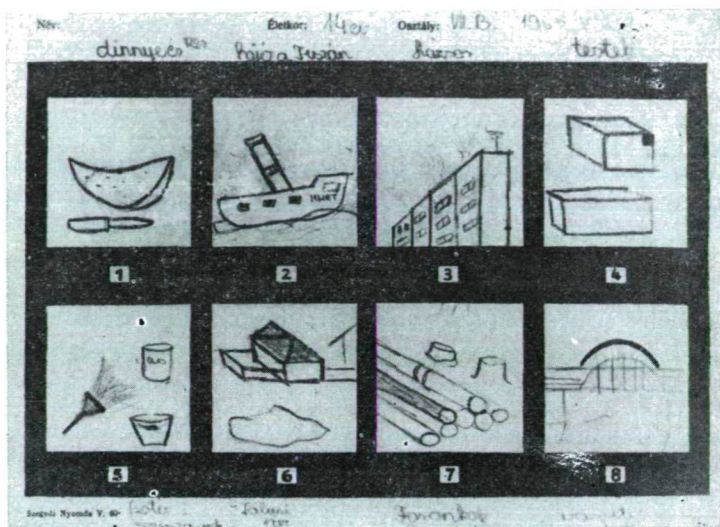
E szomorú kép diagnosztikus jegyeiből kiderül, hogy a therápia megindítása csupán a környezetből való elszakítás és új közösségbe való beilleszkedés elősegítése lehetne.

3. E. L. Közepes képességekkel rendelkező fiú tanuló. Bemutatásával a két szélsőséges pólus között elhelyezkedő „kétarcú” gyermek típusát szeretnénk demonstrálni. (5. sz. grafikon.) Közepes érdemjegyének magyarázata elsősorban

6. sz. ábra

figyelmetlen, érdektelen magatartásán múlik. Órák alatt többször nem figyel, zavarja társait, nem készül fel rendesen, leckéjét sokszor csak az iskolában készíti el. Ezért keveset jelentkezik és ha felszólítják megijed, megzavarodik. Pedig egyébként jó értelmi képességgel rendelkező, ügyes gyermek. Széleskörű fantáziára vall Wartegg-je is. (2. sz. ábra.) A pozitív ranglistán a 17., a negatívon az 5. helyet foglalja el.

7. sz. ábra

Az osztály legjobb tornásza. Testi erejével visszaél, amennyiben verekszik és dicsekszik fölényével. E „kétarcúság” egyik magyarázata önfegyelmének hiánya és modortalansága. Önjellemzésében írja: „Önmagamát úgy látom, mint aki nem elég rendesen jár az iskolába. Otthon szeretek takarítani. Az iskolában minden tantárgyat szeretek, de legjobban a földrajzot. Órákon nem mindig szoktam jelentkezni. Az iskolaköpenyt ritkán szoktam felvenni. A testvéreimmel igazságosan megvagyunk. Ha tudok, segítek. Sportolni nagyon szeretek. Legjobban a labdarúgást szeretem. Ezt a sportot is űzöm. Ezenkívül nagyon szeretek verekedni. A leckét mindig megtanulom. De van olyan is, amikor kissé hiányosan. Kissé fegyelmezetlen vagyok. Szeretek visszabeszélni. Nem túlságosan vagyok udvarias. Nem vagyok válogatós.”

Az osztályban kialakult értékelését találóan foglalta össze egyik osztálytársnője (H. I.) „Túl nagy az önbizalma. Nem ritka nála, hogy az ötös, négyes feleletet egyes vagy kettes követi. Figyelme rendkívül szétszóró, szerteágazó. Nem hajlandó résztvenni az úttörő munkában. Modortalan, de kedves gyermek, fiú társai szeretik. Előfordul, hogy leckéjét a szünetben írja meg. Gyenge akaratú, sokszor megfogadja a tanácsot, de nem jut el a megvalósításig.”

Iszákos apa, magára hagyott gyermekek, az ellenőrzés hiánya képezik az otthoni faktorokat. Az osztályfőnöki jellemzésben erről a következőket olvashatjuk: „A szülők nem élnek teljes egyetértésben. Gyakoriak a veszekedések. Több alkalommal volt már szó közöttük a válás lehetőségéről. Az apa gyakran ittas. A rendetlen családi élet hatásai erősen érződnek a gyermekeken. Gyakran egyedül vannak,

elhanyagoltak. Az anya is csak ritkán jön el szülői értekezletre, az apa még egyszer sem volt. A gyermekeit gyakran részesíti testi fenyítésben. Az iskolával való kapcsolatuk nem túl jó. A gyermekek eredménytelen munkája szerintük a tanárok hibája.”

Nem véletlen, hogy a gyermek szétszórt figyelmű, modortalan és gyenge akaratú. Az egyik ütlegetés után dadogni kezdett, és ennek maradványai még fellelhetők nála. Ennél a gyermeknél a rendezetlen családi élet hatása a közösségi magatartásban az elemi adaptációs készség kialakulását sem teszi lehetővé. Az osztályfőnök jellemzése szerint: „Játékaiban durva, kötekedő. Közönyös, szinte negatív irányban hat a közösségi tevékenysége... A felnőttekkel szemben nem tiszteletudó, flegma”. Ennek a gyermeknek előnyös oldalai alapot szolgálhatnak ahhoz, hogy ezen flegma viselkedéséből a közösség erejével kiemeljék. A személyiségvizsgálat diagnosztikus segítséget nyújthat a helyes terápiához, a célravezető nevelési út megtalálásához.

4. Következtetés és további vizsgálati tervek

A magatartási jegyek, megítélések túlságosan általános, ennél fogva adott közösségben élő meghatározott individuumra keveset mondó értékítéletet képviselnek. Zehner és munkatársai indokoltan vallják azt az álláspontot, hogy a jegyek mellé rövid értékelést is adjanak. Megítélésem szerint ez a szülők tájékoztatásán túl elsősorban a tanulók önismeretét és a közösségben elfoglalt helyük, társadalmi megbecsülésük alapját képező közvéleményt reprezentálhatja. Éppen ezért e vélemények megalkotását segítheti javasolt eljárás módunk is, amely két oldalról közelíti meg az egyazon tanuló közösségben élő gyermek személyiségrajzának, karakterológiai képének megalkotását: a nevelőközösség és az osztályközösség struktúráját projiciáló egyéni vélemények gyakorisági szórásában.

A további vizsgálatok célja, hogy a különböző életkorú gyermekek önismeretét és emberismeretét személyiséglélektani szempontból kutatás tárgyává tegye. A szimpatikus és antipatikus tulajdonságjegyek életkorok szerinti felismerése és értékelése fejlődéslelektani szempontból is használható adatokat nyújthat számunkra.

МЕТОД ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ САМОПОЗНАНИЯ И ЗНАНИЯ ЛЮДЕЙ У УЧЕНИКОВ

Д. Герёб

Автор выработал метод для исследования самопознания и знания людей у тринадцатилетних детей. Этот метод состоит из ряда сложных задач. 1. Обучение в классе. Он выбрал материал литературного обобщения, велел его драматизировать, героев с положительными и отрицательными чертами ученики выбрали тайным голосованием. Были характерны для них и голосование, и то, как отождествляли себя с отдельными героями, как считали их положительными или отрицательными. 2. Он собрал характеристики учеников, сделанные классным руководителем, и сравнил мнение педагогов и мнение учеников. 3. Письменные работы студентов, составленные после наблюдения учеников, он сопоставил с предыдущими данными. 4. Он провёл социометрические наблюдения на основе специально составленных вопросов. 5. Ученики нарисовали свой домашний быт и описали один свой день. 6. Провели эксперименты по Вартеру. 7. Дети написали о себе характеристику. 8. Он провёл эксплорацию. 9. Он составил лист для голосования с 25 положительными и 25 отрицательными знаками характера, на основе которых дети оценили себя и товарищей.

Результаты он графически изображал, и это ясно показал и положительное и отрицательное мнение, точку зрения класса и самопознание учеников. Он добавил работу казуистическим материалом.

Этот метод оказался приемлемым для исследования самопознания и знания людей у учеников разных возрастов. Классный руководитель и воспитатель при употреблении этого метода может получить представление о классе как коллективе, о личности детей, из которых состоит коллектив. Дальнейшее задание: получить данные на основе массового исследования о знании людей у учеников разных возрастов, о значении симпатичных и антипатичных черт.

VERFAHREN ZUR EXPERIMENTELLEN UNTERSUCHUNG DER SELBSTKENNTNIS UND MENSCHENKENNTNIS DER SCHÜLER

Von Gy. Geréb

Vom Verfasser wurde ein Verfahren zur Untersuchung der Selbstkenntnis und Menschenkenntnis von 13 jährigen Schülern ausgearbeitet. Dieses besteht aus einer zusammengesetzten Aufgabenreihe. 1. Klassenunterricht. Es wurde ein zusammenfassender literarischer Stoff ausgewählt und dramatisiert. Die literarischen Gestalten mit positiven und negativen Eigenschaften wurden von den Schülern mit geheimer Abstimmung ausgewählt. Charakteristisch war das Stimmenverhältnis und die Art, wie sich die Kinder mit den einzelnen Gestalten identifizierten, sie im positiven oder negativen Sinne beurteilten. 2. Charakteristiken des Klassenlehrers über die Schüler wurden gesammelt und die Ansicht des Pädagogen mit der öffentlichen Meinung der Klasse verglichen. 3. Die Schülerbeobachtungsarbeiten der Lehrkandidaten wurden zu dem Vergleich mit den bisherigen Daten herangezogen. 4. Eine soziometrische Aufnahme auf Grund hierfür zusammengestellter Fragen wurde durchgeführt. 5. Die Schüler verfertigten eine Zeichnung von ihrer häuslichen Lebensweise und beschrieben den Verlauf eines ihrer Tage. 6. Wartegg-test. 7. Die Kinder machten eine schriftliche Charakteristik von sich selbst. 8. Eine Exploration wurde durchgeführt. 9. Ein aus 25 positiven und 25 negativen Persönlichkeitsmerkmalen bestehender charakterologischer Stimmzettel wurde zusammengestellt, auf dessen Grund die Kinder sich selbst und ihre Mitschüler zu bewerten hatten.

Die Ergebnisse wurden graphisch dargestellt und dadurch sowohl die positiven und negativen Meinungen, der Standpunkt der Klasse wie auch die Selbstkenntnis der Schüler ins rechte Licht gerückt. Die Arbeit ist durch kasuistisches Material ergänzt.

Das Verfahren erwies sich geeignet, mit dessen Hilfe die Selbstkenntnis und die Menschenkenntnis von Kindern verschiedenen Alters zu untersuchen. Durch die Anwendung der Methode kann der Klassenlehrer und der Erzieher Informationen über die Klasse als Kindergemeinschaft und über die Persönlichkeit der diese Gemeinschaft bildenden Kinder erhalten. Eine weitere Aufgabe wird darin bestehen, auf Grund von Massenuntersuchungen Anhaltspunkte über die Bedeutung der Menschenkenntnis und der sympathischen und antipathischen Charakterzüge der Kinder verschiedenen Alters zu bekommen.

ADALÉKOK A BOLDOGSÁGNAK MINT ÉLMÉNYFORRÁSNAK FEJLŐDÉSLELEKTANI VIZSGÁLATÁHOZ I.

Írta: GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN

Az érzelmek fejlődéslelektani vizsgálatát 1959-ben kezdtük meg. Olyan módszert kívántunk kidolgozni, amely lehetővé teszi számunkra a különböző életkorú gyermekek érzelmi életének fejlődéslelektani feltárását. Arra törekedtünk, hogy a megállapítások mennyiségi jellege számszerű összehasonlítás formájában kifejeződjék, minőségi volta pedig az egyes motívumcsoportok összefoglaló jegyei alapján megállapítható legyen. Ezért alkalmaztuk a következő eljárást:

Fogalmazást és egyidőben rajzot kellett a vsz-eknek készíteniök megadott témakörből. Ilyenek voltak pl.: félelem, álmom, boldogság. A kapott adatok segítségével betekintést nyerhettünk az egyes életkorra jellemző érzelmvilágba, élményanyaguk motivációinak elemzése, a fogalmazásban és rajzban projiciálódott kifejezési formák segítségével. Mind a fogalmazás, mind a rajz elemzésénél kiemeltük az alapvető motívumokat, ezek előfordulását százalékosan kifejeztük s egymáshoz is viszonyítottuk, rangsoroltuk. Kitűnt, hogy ezek a motívumok tipikus megyegyezéseket ölelnek fel, illetve típusosan fordulnak elő életkor szerinti százalékos elosztásban. Minthogy a megvizsgált tanulók száma osztályok szerint változó volt, ezeket csak a rájuk eső motívum-számmal arányosítva hasonlíthattuk össze egymással, és így csoportokon belül kaptunk százaléértékeket. Ezek már összemérhető arányokat képviseltek.

A negatív élmények közül legjelentősebbnek a szorongást és a félelmet tekintettük. Kiderült ezen vizsgálatokból, hogy módszerünk alapján lehetséges számszerűen kifejtett előfordulási mérce segítségével ezen jelentős élményanyagnak a fejlődéslelektani felvázolása. A konkrétabb, egyszerűbb, naív, primitívebb élménytől az elvont, társas, jövőre irányuló élményanyagig vezetett az út. Megállapíthattuk, hogy nemcsak a megismerés útja és a gondolkodás menete halad a konkrétól az absztrakt felé, hanem az érzelmek fejlődésének menetében is megtalálhatjuk az elemi, egyszerű, vitális, primitív ösztönközel élményanyagtól a magasabb szintű, elvontabb élményanyagig vezető utat. A negatív érzelmek vizsgálata után az álomnak mint élménytartalomnak a vizsgálatát végeztük el hasonló módszerrel. Feltevésünk szerint ugyanis az álomban jelentkező érzelmi vonatkozásokat akkor tudjuk helyesen értelmezni ha ismerjük konkrétan, hogy a különböző életkorú gyermekek álmiban a napi életből fakadó emlékképek milyen mértékben jelennek meg. Azért is választottuk az álmok élménytartalmának elemzését, mert az álom önmaga érzelmi vonatkozásaiban bipoláris jelenség. Egyaránt megtalálhatók benne az egyént foglalkoztató élménymaradványok pozitív és negatív elemei. Ennek következtében az álomtartalom érzelmi vonatkozásainak feltárása és elemzése lehetőséget nyújtott számunkra az álmok pozitív és negatív érzelmi vetületének összehasonlítására is.

Ezen vizsgálatokból kiderült, hogy a különböző életkorokban az álmok élménytartalma, érzelmi velejárója, pozitív és negatív aspektusa sajátos módon, törvényszerűen bontakozik ki.

Ezután került sor a pozitív jellegű élményanyagok, nevezetesen az örömek mint élményforrásnak a vizsgálatára. E kérdés tanulmányozásánál nem alkalmazhatjuk azokat a motívumokat, illetve motívumcsoportokat, amelyeket a negatív érzelmi anyag vizsgálatakor, vagy akár az álomban felfedeztünk. Itt ugyanis az örömlélmény forrásai alapján kellett az osztályozást eszközölnünk, annál is inkább, mert az örömlélmény forrásai a napi élet, a gyermek természetes környezete és tevékenysége formáihoz kötődik. E természetes környezet két alapvető helye az iskolai és az iskolán kívüli élet. Kíváncsiak voltunk arra, hogy az örömforrások élményanyagában milyen előfordulási százalékban jelentkeznek azok a motívumok és motívumcsoportok, amelyek az iskolához kötődnek, és melyek táplálkoznak az iskolán kívüli életformákból.

Előző vizsgálatainkból kiderült, hogy elég jelentős negatív élményanyagot jelent az iskola mind a napi életben, mind az álomtartalmakban. Ennek mintegy pandantjaként kellett tehát megvizsgálunk, hogy valóban kevés örömet nyújt-e jelen formájában az iskola a gyermekek számára.

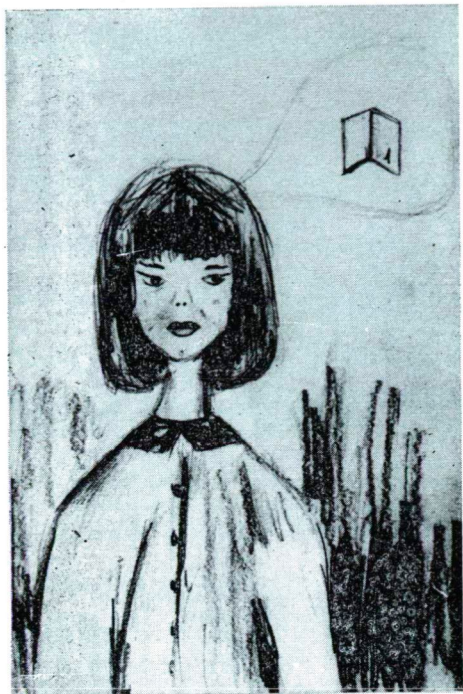
Vizsgálatainkból kiderült, hogy feltevésünk helyes. Sőt, az egyes motívumcsoportok arra is rámutattak, hogy melyek azok a pozitív örömforrások, melyek az iskolához kötődnek, milyen mértékben találhatók ezek meg, és melyek az iskolán kívüli élet örömforrásai.

E vizsgálatok nem öncélúak, mert a jelenlegi elemzéssel feltárt lélektani szempontok a gyakorlati pedagógia számára is adhatnak feladatot, és a jelenlegi helyzet javítására ösztönzést. Az összmotívumok elemzése az iskolai és az iskolán kívüli helyzetkép összehasonlítására ad módot. Négyeszer több az iskolán kívüli motívum, mint az iskolai. Mindez arra vall, hogy sajátos módon ellentétjét képezi az örömlélmény előfordulási arányszáma a negatív pólusnak, a félelemnek, a szorongásnak. Míg a félelem, szorongás forrásaiként jelentős részben szerepel az iskolai élet, addig aránylag kismértékben találhatjuk meg magát az iskolát örömforrás gyanánt.

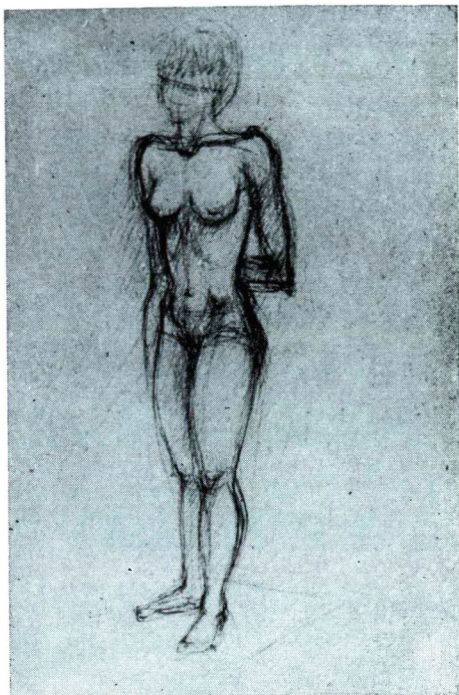
Az álom jelenségeinek vizsgálatakor a pozitív és negatív motívumokat együttesen elemeztük. Az álomtartalmaknak, mint élményanyagoknak motívum-százalékaránya ugyanezt tükrözte. Sokkal ritkábban fordult elő, hogy a gyermekek álmaikban örömlélményeket éltek volna át, vagy ilyen emlékképeik idéződtek volna fel. Nagyobb százalékban szerepelt a szorongás, a félelem, a megriadás, a negatív iskolai élmények. A pozitív és negatív élménytartalmaknak, tehát a félelemnek és az örömlélménynek együttes előfordulási megoszlása a negatív élmények javára billen. Régi vágya a pedagógiának, hogy olyan módszereket teremtsen, olyan légkört hozzon létre az iskolában, hogy a gyermekek szívesen járjanak oda, és minél több pozitív élményt éljenek át. Már Comenius megállapította, hogy az iskola sokszor „kínzókamra” a gyermekek számára. Szerinte „schola ludus”-nak kellene lennie, ahol a gyermekek jól érzik magukat, az ismereteket érdekes formában szerzik meg, és szívesen vesznek részt az iskolai életben, éppen annak közösségi, társadalmi jellege miatt is. Felmerül a kérdés, vajon egyáltalában lehetséges-e az iskolákban ezeknek az ideális állapotoknak a megteremtése.

E probléma tisztázásakor először az ellentétes pólusból kell elindulni. Mi az oka annak, hogy az iskola annyi szorongást, félelmet és gyötrelmet jelent a gyermekek számára. Megítélésünk szerint minden munka erőfeszítést kíván. Az általános iskola és bizonyos szempontból a középiskolák is csak részben nyújthatják azt az ismeretanyagot, amely a gyermekek érdeklődését felkelti, figyelmüket ennél-

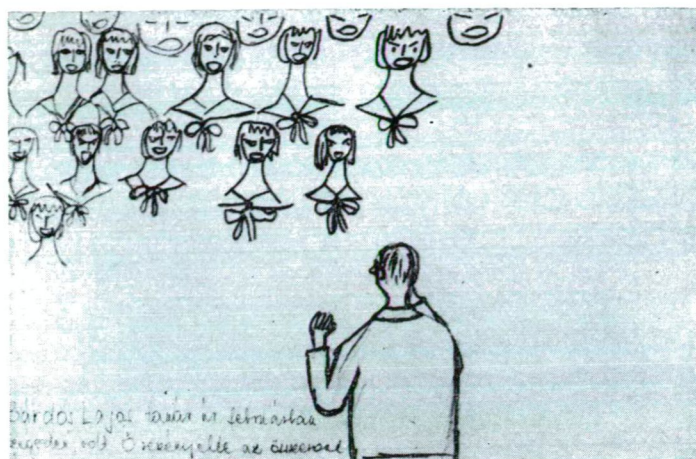
1. sz. ábra III. 629.

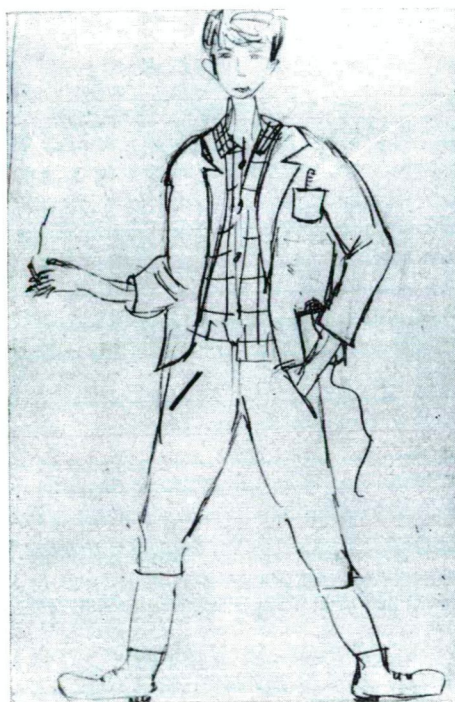
2. sz. ábra IV. 700.

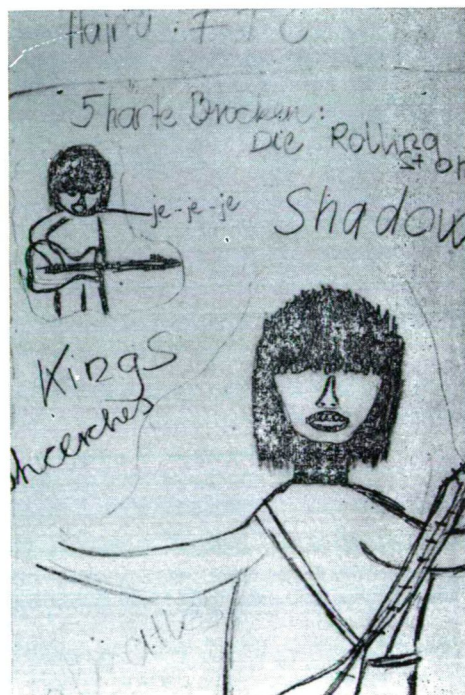
3. sz. ábra III. 968.

4. sz. ábra I. 767.

5. sz. ábra II. 961.

6. sz. ábra I. 413.

7. sz. ábra III. 599.

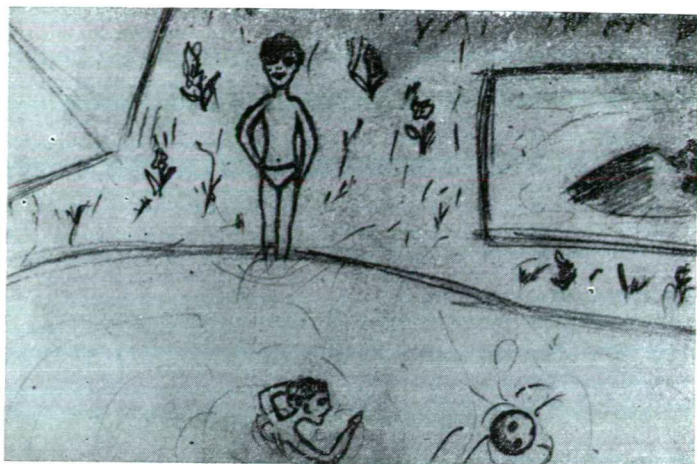

8. sz. ábra II. 464.

9. sz. ábra II. 428.

10. sz. ábra II. 916.

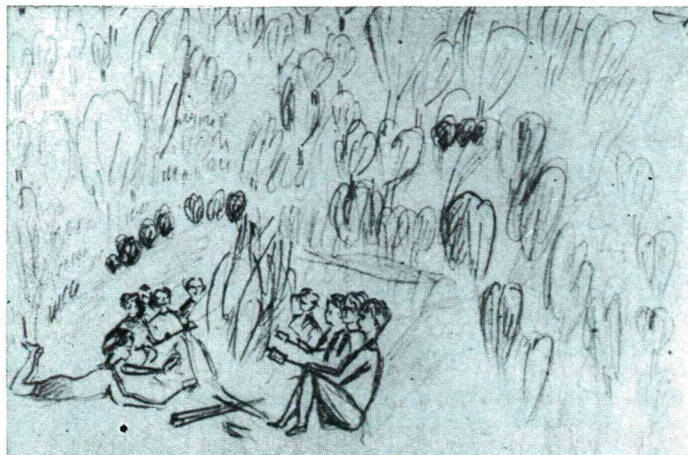
11. sz. ábra IV. 738.

12. sz. ábra II. 552.

13. sz. ábra III. 921.

14. sz. ábra III. 920.

fogva spontánul is ébrentartja. Csak egyik-másik tárgy, vagy annak egyik-másik anyagrésze lehet maradéktalanul „örömforrás” a gyermekek számára. Az iskolai módszerek, nevelési és oktatási eljárások azonban olyan „didaktogén ártalmakat” okozhatnak, amelyek nem szükségszerű velejárói az ott tanuló vagy kevésbé érdeklődő gyermekek iskolai tartózkodásának. Gondolunk itt a neurotizáló tényezőkre, amilyen pl. a gúnyos hang, a megtorló magatartás vagy éppen az érthetetlen magyarázat miatt előálló magolási szükséglet stb. Ha a kirívó negatív vonásokat tudatosan száműzzük az iskolából, akkor elérhető, hogy ha nem is minden esetben örömforrás, de legalábbis nem „kínzókamra” lesz az iskola a gyermekek számára.

A tanulók az iskolai életben egyúttal a társadalmi együttlét kezdeti lépéseit is megteszik. Vizsgálataink tanúsága szerint elsősorban ez a társas együttlét, játék, vagy szórakozási forma jelenti az iskolai pozitív élmények alapját. Figyelemre méltó az is, hogy a gyermekek először itt kapnak lehetőséget arra, hogy erejüket kibontakoztassák, képességeiket megmutassák, átéljék a társas együttlét során a közösség elismerését, vagyis a sikerélményből fakadó örömforrást megismerjék.

Az iskolai és az iskolán kívüli életből fakadó örömélmény mennyiségi és minőségi szempontból eltérő képet mutat.

A vizsgálati anyag áttekintése:

Vizsgálatainkat Békéscsabán és Szegeden végeztük. Jelen dolgozatunk a 10—18 éves leányok élményanyagát, örömforrásait mutatja be.

A vizsgált tanulók megoszlása:

Iskolatípus:	Osztály:	A tanulók száma:
Általános iskola	V.	53
	VI.	48
	VII.	39
	VIII.	42
	V.—VIII.	182
Középiskola	I.	108
	II.	146
	III.	81
	IV.	67
	I.—IV.	402
	Összesen:	584

A motívumcsoportok százalékos előfordulása:

I. Az iskolai életre vonatkozó motívumcsoportok:

Az összes motívumok viszonylatában:

Sikerélmény	70,94 %	14,20 %
Társas szórakozás, kirándulás	29,06	5,80
Összesen:	100,00 %	20,00 %

II. Az iskolán kívüli életre vonatkozó motívumcsoportok:

Az összes motívumok viszonylatában:

A társas életbe való visszatérés egészségi feltételei	2,03 %	1,63 %
Sikerélmény	7,09	5,67
Szerelem	8,45	6,75
Ajándék	11,15	8,92
Társas élet	19,43	15,54
Szórakozás	17,39	13,92
Üdülés	34,46	27,57
Összesen:	100,00 %	80,00 %

Az iskolai élet örömforrásai

Az iskolai élet alapvető élményforrása a közösséghez való viszonyból fakad. *Az iskolai élet pozitív alapja a közösségben átélt izgalom, egy-egy sikeres közösségi megmozdulás, esemény.* Ebben az értelemben vallanak arról a tanulók, hogy örömet jelentett számukra, ha betegség után felgyógyulva ismét iskolába mehettek, építőtáborban közös romantikus élményeket éltek át, bekerültek a kollégiumba, és így nem érezték magukat egyedül stb. Még visszaemlékezve is kiemelik a tanulók azt az örömet, amit egy-egy régi osztálytárrsal való találkozás jelent, amidőn felelevenítik a közös élményeket. Többen írnak arról, hogy csoportjukkal együtt szellemi vetélkedőn vettek részt, s az eredmény boldoggá tette őket. Egyik 16 éves leány pl. legnagyobb pozitív élményének tekintette, hogy osztályfőnöke megértette őt.

Az iskolai közösség ereje különösen jelentős tényező abban az esetben, amikor a gyermek eltávolodik a szülői háztól, vagy kisebb-nagyobb kérdésben szembefordul annak rendjével, felfogásmódjával, életszemléletével. A meggyőző hatású iskolai közösség pozitív erkölcsi szokásrendszere áthidalhatja az időszakos „elszakadás”-ból eredő problémákat, s megteremtheti a már-már kiábrándulásra hajló gyermek számára az új, pozitív élményeket nyújtó talajt. Kétségtelen — s ezt bizonyítják vizsgálódásaink is —, hogy a különböző életkorú gyermek másképpen kötődik a szülőkhöz, felnőttekhez, s így a két közösségi élményforrás, az iskolai és a családi, kiegészíti, bizonyos értelemben pótolja egymást.

Az iskolai élet legnagyobb örömforrása a sikerélmény. Az összes motívumok 14,20%-át teszi ki. Az iskolai munka eredménye a jó osztályzat, dicséret vagy ennek nyomán kapott ajándék a legelemibb erővel érvényesülő örömforrás a tanulóknál. Az osztályzatnak e téren nyomós súlya van. A jó jegy és a vele járó elismerés jelentős mértékben motiválja a tanulók további munkáját. A bizonyítvány, a munka elismerése, egy-egy jól sikerült felelet vagy dolgozat, kémiai kísérlet boldoggá teszi egy időre a tanulókat. Egy-egy várható rossz eredmény vagy szereplés elmaradása, tehát egy negatív élmény elkerülése is örömet jelenthet a tanulóknak. Így pl.: átmentem a pótvizsgán, átengedtek matematikából, nem buktam meg félévkor, nem feleltem. Ezek a motívumok arra vallanak, hogy a tanulók egyik legjelentősebb emocionális szférája, s ezzel kapcsolatosan a legtermészetesebb örömforrása a sikeres iskolai szereplés, illetőleg a kudarc elmaradása. Az egyik III. osztályos lány rajza jól szemlélteti ezt a helyzetet. Bukást várt, előtte lebegett már az egyes bizonyítvány, de megkönnyebbülten konstataálta, hogy mégis sikerült átmennie. (1. sz. ábra.)

A 16—17 éves lányoknál, tehát a középiskola II—III. osztályában egyre sűrűbben találkozunk az egyszerű jegyeken túl magának a sikeres tevékenységnek az örömeivel. Találóa írja le ezt az élményt egy II. osztályos leány: „Legfőbb élmény és dolog, amely mostanában nagy örömet okoz az, hogy valamit tudok. Nagyon kellemes érzés volt legutóbb az egyik kémia óra. Jó volt és boldogsággal töltött el az, hogy tudtam. Éreztem, hogy ezen a részen úgy „biztonságban” vagyok, valahogy biztos volt a környezet. Jó volt, hogy az új anyagnál kicsi következtetéssel mindjárt előre tudja az ember a következőket, és nemcsak hallja és elfogadja azt. Az a kellemes, hogy én is rájövök.” Ez már tipikus intellektuális érzélem.

Az osztályzatok elismerése mellett a tanári dicséret és elismerés is jelentős örömforrás. „Tanárom szeret”, új tanárnénim szeret”, „a tanárom megdicsért”, „én köszöntöm az osztályfőnököt”, és hasonló kijelentések arra vallanak, hogy *a tanulók számára nemcsak az elhangzott dicséret vagy osztályzat, hanem maga a nevelő személye sem indifferens.*

Nemcsak a jegynek, hanem az iskolai munkában, közösségi megmozdulásban elért eredménynek örülnek azok a tanulók, akik kiemelik, hogy mintegy „az iskola színeiben” érték el eredményeiket. Pl.: első volt a tornaversenyben, tagja lett az irodalmi színpadnak, rábízta a tábor csónakját, futóversenyen győzött, sikeres hangversenyen vett részt, sikerült a szereplése, szavalt, hangversenyt adott, énekelt, győzelmet ért el a sportban, tagja lehetett a kamarakórusnak, mókamester, őrsvetető lett stb. Jellemzően ír erről az egyik I. osztályos tanuló. „Egy negyedikes őrnek voltam az őrsvetetője. Szerettek engem a gyermekek, és év végén nehezen váltunk el. Akkor még nem tudtam, hogy sokat jelentek nekik. Azt hittem, hogy csak hizelegnek. Kértek, hogy maradjak továbbra is velük, én azonban a gimnáziumra hívatkoztam, hogy nem érek rá. Igazán pedig attól féltem, hogy megunnak. A napokban azonban meghívást kaptam volt iskolámba az V/b-sek gyűlésére. Virággal fogadtak, és az összejövetel folyamán tiszteletbeli tagnak választottak meg. Meg-

kértek, hogy a nyáron kísérjem el őket a Balatonra táborozni. Hát ekkora meglepetést! Alig jutottam szóhoz. Sose hittem volna magamról, hogy egyszerre több gyerek is ragaszkodjék hozzám. Nagyon örültem és boldog voltam, hogy ennyire bíznak bennem.” (I. 392.)*

Egy-egy szereplés (pl. rajz) mély nyomot hagy a gyermekekben. Erre vall egy ipari szakközépiskolás lány rajza. Sikerült az ábrázolás és ez boldoggá tette. (2. sz. ábra.) Másik osztálytársa leírta és lerajzolta azt a ruhát, amelyet először sikerült megterveznie és megvarrnia. (3. sz. ábra.) Egy zeneművészeti szakiskolai növendék lerajzolja és leírja azt a nagy élményt, amelyet Bárdos Lajos szerzett azáltal, hogy az összevont kórust személyesen vezényelte, és ő abban énekelhetett. (4. sz. ábra.) Az 5. sz. ábra önportré. Egy kamasz lányt látunk önérzetes és magabiztos testtartásban egy sikeres fellépés után. A megelégedettség és önértékelés hányaveti, jellemzően bakfisos példája a rajz.

A pubertáskorú gyermek természetszerűen túlzottan öntudatos. Egy-egy új benyomás, eredmény, vagy csupán egy tanár részéről megnyilvánuló elismerés örömet okozhat azáltal, hogy *személyiségét tiszteletben tartják*, öntudatának megfelelően bánnak vele. Pl.: az egyik 14 éves lány számára az jelentett boldogságot, hogy „emberszámba” vették. „Nekem egy tanárnő szerzett boldogságot. Ez egy új tanárnő, aki félév után jött hozzánk tanítani. Nem akarok túlozni, de ez minden tanárnál jobb. Úgy beszél velünk mint 14 évesekkel, és úgy tanít, úgy magyaráz. Nem úgy mint a többi tanár, hogy magasról néz minket. Szinte a fejünkbe önti a leckét, s ha nem tanulunk az órára, beírja azt a jegyet is, ami nekünk nem okoz örömet.” (VIII. 267.) Elgondolkodtató ez azoknál a tanulóknál, akik már a jövő élethivatásukra készülnek, s több-kevesebb komolysággal kritizálják saját tanáraik magatartását is. „Ha egy osztálytársam nem ért valamit és én el tudom neki magyarázni úgy, hogy megértse, örülök és elégedett vagyok. Szertnék tanár lenni, s azt hiszem boldog lennék, ha sikerülne. Szerintem az is jelenthet boldogságot, ha sikerül az embernek elérni a céljait”. (II. 516.)

A középiskolás tanulók életpályára készülnek, küzdenek a „jövőért”, ezért érthető, hogy számukra *a legnagyobb boldogságot az jelenti, ha tovább tanulhatnak, képezhetik magukat*. Sokan említik, hogy akkor érezték magukat legboldogabbnak, amikor felvették őket technikumba, középiskolába, szakiskolába. „Felvettek az egészségügyi osztályba. Tudom, hogy az embereknek segítségre van szükségük. S én ezt a pályát hivatásnak tekintem. Falura szertnék menni, hiszem a városban is és a faluban is egyforma emberek vannak. Emberek között élni és dolgozni, nekem ez a legnagyobb boldogság”. (I. 788.)

Az iskolai élet nagy örömforrása a társas szórakozás, kirándulás. Ez az össz-motívumok 5,80%-át teszi ki. Az osztálykirándulás, osztályszórakozás, rendezvények és néha a közös gyárlátogatás vagy szakköri foglalkozás is pozitív élményt jelent a gyermekek számára. Különösen kiemelik a balatoni vagy egyéb táborozás, kirándulás romantikus élményét. Az osztálykirándulás alkalmával tábortüzet gyújtanak, közösen énekelnek. A klubdelutának éppen a tánclehetőség, a ritmus pezsdítő, energiát felszabadító jellegénél fogva különösen nagy vonzóerőt jelentenek a gyermekeknek. Az egyik kislány elmondja és lerajzolja, milyen nagy örömet okozott számára az, hogy egy fiú elhívta a klubdelutánra, álarcosbálra. Igen jellemző annak az első osztályos, 15 éves leánynak a képe, amely a tánczenei fesztivált és az ezzel kapcsolatos ideálját ábrázolja. A gitáros, pattogó ritmusú, Beatles-frizurájú fiúk mellett a futball is megjelenik a lányok pozitív élményanyagában. (6. sz. ábra.)

☺

* A római szám az osztályt, az arab pedig a vizsgált tanulók sorszámát jelenti.

Az iskolán kívüli élet örömforrásaként az összmotívumok négyötöd részében szerepel. Meglepő ez a nagy százaléérték, ha arra gondolunk, hogy a gyermekek legtermészetesebb társas életformája az iskola lenne. Előző dolgozataink is megerősítették azt a tényt, hogy az iskolai élet igen sok szorongást, félelmet, ennek következtében kevés örömet jelent a gyermekek számára.

Legkisebb százalékban fordulnak elő a primitív örömök. Ilyenek pl. az egészség helyreállása. Erre vonatkozó motívumok: meggyógyultam, öcsém, barátom egészsége helyreállt, édesapámat hazahozták a kórházból stb. Ez az öröm kapcsolatos a normális, a társas életbe való visszatéréssel. Ilyen pl. annak a kislánynak a megnyilvánulása, akinek egyik legnagyobb öröme az, hogy hallókészüléket kapott, hiszen ennek segítségével kerülhetett vissza az egészségesek sorába.

Nagyságrendben a következő motívumcsoport a sikerélmény. A „sikerült megtanulnom korcsolyázni”, „belekerültem a táncdal-verseny döntőjébe”, megtanultam úszni” és hasonló motívumok az erő, a tehetség eredményes felhasználásának örömeire vallanak. Néhány leány arról is ír, hogy sikerült lefogynia. Örül, mert többé nem gúnyolják és nem csúfolják. A női önértékre vall azoknak a lányoknak a megnyilatkozása is, akik örülnek annak, hogy a nőnapon a férfiak udvariasak voltak velük szemben, felnőtt „nőknek” kijáró tisztelettel viselkedtek velük szemben. „Március 8-án minden nő s leány kicsit büszke arra, hogy ma őt ünneplik, s számít egy kis meglepetésre is. Így voltam én is. Bár én csak 16 éves leszek, s még kislánynak számítok szüleim szemében, mégis bizakodtam. Reggel szokásosan rohantam a villamoshoz és utána az iskolába. A tanítási idő alatt nem történt velem semmi. Igaz, mi is történhet nőnapon 45 lány között. Délután, azaz ebéd után szokásosan villamossal mentem haza. Már majdnem indult a villamos, amikor én rohanva érkeztem. 2—3 férfi állt ott, s várták míg meg nem érkeztem, s felajánlották a még megmaradt fél villamoslépcsőt. Én suttogva köszöntem meg, s elfoglaltam a felajánlott helyet, nem kis büszkeséggel szívemben. Milyen udvariasak ma a férfiak! Titokban tartom, s már nagyon várom az 1967-évi március 8-át, hogy ismét csoda történjék a férfiakkal.” (I. 750.) Ketten is írtak arról, hogy számukra nagy boldogságot jelentett az, amikor megkapták a személyi igazolványt. Ez ugyanis a „felnőtté válás”-nak nyílt bizonyítéka. „Ebben az évben kaptam meg a személyi igazolványt. Ünnepelesen adták át a „Vörös Csillag” moziban. Az ünnepély bensőséges és családias volt. Először az ünnepi beszéd hangzott el. Bennünket „felnötteké” avattak. Nagyon boldog voltam és büszke is, hogy most már én is a felnöttek közé tartozom. Sokáig emlékezni fogok erre a napra, ami boldogságot jelentett számomra”. (II. 441.)

Az *öntudatosulással járó boldogság* csendül ki azoknak a lányoknak vallo-másaiból, akik *először mentek dolgozni, pénzt kerestek*, s efölött önállóan diszponáltak. „A nyáron dolgozni jártam egy állami gazdaságba. Nem pótolhatatlan és nem érdekfeszítő munka volt, de szerettem. Facsemetéket gondoztunk néhány hasonló korú lánnyal és fiúval. Valahogy éreztem, hogy szükség van rám. Este, mikor hazamentem a munkából, fáradt voltam. Édesapám utánam jött haza munkából. Nálunk szokás, hogy este ha együtt a család, elmondjuk egymásnak a nap eseményeit. Olyan jó! Otthon is elismerték a munkám, a gazdaságban is. (I. 352.) „Nagy boldogságot jelentett számomra, hogy a tanév végén dolgozni mehettem. Szerettek és megbecsültek. A boldogság tovább folytatódott, mert Édesanyám karácsonykor elvitt a bálba. Ez volt az első bálam. Nagyon jól éreztem magam, dús élményben volt részem. Mikor mi fiatalok egy páran összefövünk, mindig

boldogság és öröm fog el. Elmeséljük egymásnak minden bánatunkat és élményünket, (pl., hogy ki mennyit táncolt és hogy milyen jól érezte magát). Annak is igen örültem, hogy egy rendes barátnőre találtam”. (II. 432.)

Természetesen megtalálhatók a kisebb örömforrások is, mint amilyen pl. a *nyitótánc*cal járó öröm a bálban, a táncversenyen való győzelem, általában, ha felkéri táncolni. Ez utóbbit nem szabad elbagatelizálni, hiszen nagy kisebbségi érzést jelent a leányok számára, ha „petrezselymet árulnak”. Annál nagyobb öröm az, ha jól mulatnak, vagyis tetszenek, felkéri őket (7. és 8. sz. ábra).

A középiskolás kor természetes velejárója a *szerелеm*. E motívumcsoport mégis az összes motívumoknak mindössze 6,75%-át teszi ki. Ez az örömlélmény azonban nagyon heterogén. Megtalálható benne a teljesen naív élménytől a szexualitást igénylő örömforrásig ezen érzelem széles skálája. Megismerkedtem egy fiúval, hazakisért, beszélgettem vele, kettesben voltam vele, megcsókolt, az első szerelem boldogsággal töltött el, s hasonló motívumok arra mutatnak, hogy ez igen változatos motívumcsoport. Egy I. osztályos kisleány leírja, hogy egymás mellett álltak, ártatlan beszélgetés után elváltak, és neki mégis ez az első „szerelmi fellobbanás” nagy örömlélményt jelentett. „A fiú régen nekem tetszett, de nem mutattam ki. Foglalkozott ugyan velem egy időben, de azután más lánnyal járt. Én azóta sem tudtam elfelejteni. Most, hogy találkoztam vele, régmúlt emlékek hosszú képsora jutott eszembe. Most itt állt mellettem és úgy, mint rég, nem szólt egy szót sem. A busz hirtelen megállt, az utasok egymásra estek és ezt mondta: Bocsáss meg! És elkezdődött a beszélgetés köztünk. Beszélgetésünk tovább folytatódott volna, ha a busz nem állt volna meg a végállomáson. Mikor körülnéztünk, már senki nem volt a buszban, csak mi ketten és a kalauz. Pirulva gyorsan leszálltunk. Én ezen a délutánon nem tanultam sokat, gondolatom mindig másfelé járt.” (I. 784.) Hasonló szemérmes megnyilatkozást találtunk egy II. osztályos leánynál, aki nem akarta kimutatni szerelmét, csupán azt akarta, hogy láthassa a fiút. Régóta tart ez a naív állapot és mégis „boldogságfélét” érez. „Talán akkor érzem magam boldognak, ha igazat mondok és nem akkor, ha megjártszom magam. Boldog lennék akkor, ha találnék egy olyan embert, aki megértene és mindenben támaszom lehetne, ugyanakkor nagyobb önállóságra szoktatna, és szeretném ha nem csalódnék benne. Mert fáj, hogy előbb-utóbb mindenkiből kiábrándulok, miután megismertem. Boldog lennék, ha megtudnám, mi az a boldogság. Van még egy ember, akit igen szeretek. Már régóta ismerem, de még soha nem beszéltem vele. Nem is akarom, hogy ő lásson engem, csak azt, hogy én őt. Régóta tart ez az állapot. Akkor érzem ezt a boldogságfélét.” (II. 538.)

A táncos összejövetellel kapcsolatos a következő vallomás: „17 éves vagyok és még sohasem voltam szerelmes. Butaságnak, fölösleges romanticizmusnak hittem ezt a zűrzavaros érzést. Azután egy novemberi estén 20 perc alatt teljesen megváltozott a véleményem: Szüleimmel egy este táncos zenés vendéglőbe voltunk hivatalosak. Ahogy leültünk, rögtön feltűnt nekem egy fiú, aki fitymálóan mutatta a többieknek, milyen gyerekes a ruhám. Nagyon rosszul esett, hiszen én félnapos válogatás után döntöttem úgy, hogy ez a legfelénthetesebb. Azután újra harsogóan játszani kezdett a zenekar, és bennem elnyomta a rossz érzést az izgalom: vajon felkérnek-e? Egy idő múlva felénk indult az a görbeorrú, ronda férfiú, de nem, mégsem, a szomszéd asztaltól kért fel egy leányt. Most egyszeriben nagyon csúnyának láttam a világot és csak ültem ott szárnyaszegetten. Úgy 20 perc múlva megállt tőlünk nem messze a fekete fiú. Jól végigmért, (majd megfúltam az izgalomtól) azután odajött. Szabad? Egyszerre kiderült minden, szívemben tombolt az öröm, a dzsessz pedig harsogott tovább.” (II. 430.)

A váratlan találkozás élménye csendül ki abból a vallomásból, amelyet egy II. osztályos leány írt le. Levelezett egy fiúval, ez váratlanul felkereste. E zavart állapotot jelöli meg boldogság, örömforrás gyanánt. „Régóta leveleztem a fiúval és ő váratlanul felkeresett. Én nem mertem volna arra gondolni, hogy mi egyszer fogunk találkozni. Váratlanul érkezett, de örömöm annál nagyobb volt. Nagyon örültünk egymásnak. Mind a ketten olyan zavarban voltunk, hogy nem tudtunk egymásnak mit mondani. A kínos, de ünnepélyes csendet a mamám törte meg. A mamám szavai eloszlatták a csendet és a család a vendéggel kedves beszélgetésbe kezdett.” (II. 427.)

Ezen megnyilvánulásoktól lényegesen eltér annak a II. osztályos leánynak az írása, amely „huligános” és már „tapasztaltabb” életről tanúskodik. „Minden nap lejártam a Tiszára szemptember elején is. Úgy kezdődött, ahogy szokott általában: Vigyázol a cuccomra? Majd jövök. Kővér volt, mint egy állat, szelíd volt, mint egy tehén. Fiúban. Ha utcán találkozom vele, fel sem tűnik. Pedig az egyik legértelmesebb ember volt, akivel találkoztam. Nem kukult meg, nem is igen szemtelenkedett és jó dumája volt. Nem jampec-stílus, nem is felengzős, hadova, csak szellemes és nem mindennapi. Azóta is nagy élménynek tartom, mert unalmas és szentimentális sráckokat ismertem meg ősszel és télen, egész elment a kedvem tőlük. Kár, hogy csak egy napig tartott, kiszálláson volt. De nem jön többet.” (II. 488.)

Jelentős *örömforrást képez az ajándék is, (8,92%), meglepetés a szülőknek, ismerősöknek.* Az első keresetből vett ajándék kedves nyomot hagy a gyermekekben. Az összegyűjtött pénzből vásárolnak névnapi, karácsonyi ajándékot. „Tavasza volt. Melegen süttött a nap; édesanyám születésnapja. A nappali szoba asztalán voltak az ajándékok. Közöttük volt az enyém is. Én egy vázát vettem az összegyűjtött pénzből. Édesanyámnak felragyogott a szeme. Csodálkozva kérdezte, hogy ez mind az övé? Mi biztattuk, hogy vegye el, egyen a tortából. Nem ül addig le — mondta — amíg mi sem ülünk le. A boldogságtól potyogtak a könnyei. Én is sírtam. Örültem vele együtt. Azután leültünk és megebédeltünk. Örömben úszó nap volt ez. Szerintem ugyanolyan öröm ajándékot adni, mint ajándékot kapni, talán még nagyobb is adni.” (VII. 206.)

Az iskolán kívüli társas élet egyik jelentős örömforrás a gyermekek számára. Erre vonatkozó motívumok pl.: barátnőmet meglátogattam, újra hazamentem, találkoztam névnapon barátnőmmel, együtt voltam karácsony este szüleimmel, társaságban beszélgettünk, barátnőmmel kirándultunk, vendégségbe mentünk, leveleztünk, elmentünk a rokonokhoz, lakodalomba, vendégek jöttek hozzánk stb. A családi és baráti körnek a vonzóereje mutatkozik meg ezekben a motívumokban.

Néha azonban érdekes módon kiütközik a *magány keresése* is. „Nagy élményt jelentett számomra, hogy egy hétig egyedül voltam otthon. Nem csináltam különösebb dolgokat, mint mikor a szüleim otthon vannak, de mégis jól esett egyedül lenni. Hallgattam a rádiót, tanultam és olvastam. (II. 440.) A barátnő féltése csendül ki a következő írásból. „A barátnőm írt, de nagy meglepetésemre a kórházból. Nagyon megijedtem, vajon mi lehet a baja? Elhatároztam, hogy meglátogatom... Egy idősebb nő úgy tudta, hogy az a lány nagyon beteg. Odavezetett ahhoz a kórteremhez. Ott mondták, hogy igen, ott fekszik és nem szabad bemennem. Én csak álltam-álltam, kezemben a virággal. Már vége volt a látogatási időnek és nekem el kellett mennem. Otthon elkezdtem sírni, nagyon sajnáltam a barátnőm. Másnap ő jött el hozzánk és kérdezte, hogy miért nem látogattam meg. Én elmondtam, hogyan jártam. Mire ő nagyon elkezdett nevetni. Volt egy másik olyan nevű lány a kórházban. Ő igazán nagyon beteg volt. Neki azonban csak a manduláját vették ki és így ő

hamarabb kijött, mint én elmentem meglátogatni. Szégyenletemben és örömben a nyakába borultam és sírtam. (I. 400.)

A *családhoz való ragaszkodás*, mint társadalmi igény mutatkozik meg több dolgozatban. „Otthon maradtam az unokatestvéremmel. Ő már 16 éves. Mondta, hogy menjünk el a barátnőjéhez. Elmentünk, s utána kellemesen sétáltunk hárman. A nagylányok elmesélték élményeiket egymásnak. Ez engem nagyon mulattatott. (VI. 174.) „Igen, van egy féltestvérem, mostohatestvér. Mindig elmegyek hozzájuk és mindig olyan szeretettel fogad az ő négy évével. Megmagyaráztam neki sok mindent és figyelmesen végighallgatta. Amikor megszületett és pár napos baba volt, én felemeltem azt a csöppséget és nagyon-nagyon boldognak éreztem magam. Végre van egy kis hugom, akihez tartozom és ő is tartozik hozzám.” (II. 537.)

A *barátnő utáni vágy* már a prepubertás korban is igen erőteljes. „Édesanyám megengedte, hogy lemenjek a játszótérre. Ott volt egy kisleány, aki nagyon megtetszett nekem. Hosszú göndör hajú, fekete szemű. Azt gondoltam, milyen jó volna vele megismerkedni! Az egyik kislány, aki őt is és engem is ismert, bemutatott minket egymásnak. Aznap este még sokáig együtt hintáztunk. Hét óra felé felmentünk hozzánk és bemutattam édesanyámnak és édesapámnak. Nekik is megtetszett jó modora és viselkedése. Azóta Ő a barátnőm. Nekem ez boldogságot jelentett, mert végre van egy igazi barátnőm. (VII. 193.)

A társas igény természetes következménye a *szórakozás* utáni vágy. A szórakozás, a közösségben eltöltött kellemes élmény 13,92%-ban volt kimutatható. Az iskolán kívüli szórakozás jelentős helyet foglal el a tanulók életében. Kiemelkedő jelentősége van a színháznak és a tánciskolának. A színház és az ezzel kapcsolatos motívumok e motívumcsoporton belül jelentős mennyiségben szerepelnek. A középiskolás leánytanulókat foglalkoztató problémák tehát e téren a társadalmi élet formáit nyújtó színház, *olvasás* és a *tánc* köré csoportosul. (9. sz. ábra.) A táncon belül külön kell szólnunk a tánczenei fesztiválról, akik a mi vizsgált anyagunkban is jelentős szerepet kaptak.

Az iskolán kívüli örömforrásoknak legnagyobb százalékát a *kirándulás*, az *üdülés* teszi. Érthető is ez, hiszen összefüggésben van a nyári szünettel, a szabadsággal, az energia és társasélet felszabadulási formáival. (10. sz. ábra.) Másrészt a családdal való együttlétre mutat. A legtöbb dolgozat és rajz a kirándulást, bel- és külföldi túrákat jelölte meg pozitív élményforrásként. (11., 12. sz. ábra.) A szabadban tartózkodás öröme, a természet szépsége szinte költői megfogalmazásra ragadta az egyik I. osztályost. „Csend van és nagyon boldog vagyok. Jó itt lenni. Már szédülök, ha falat látok vagy egymásra zsúfolt emeleteket. Jó itt lenni! A lábam előtt csörgedez egy patak, nemrég tehéncsorda kelt át rajta, pásztor terelte a völgyben megbúvó kis falu felé. Mögöttem minden emelkedik, a föld, a fák. Csúcsuk az esti homályba vész. Minden sötét, a fák, a sűrű bokrok. Félek. Megcsörren a bokor, nem vagyok egyedül. Állatok jönnek, isznak a patakból. A Hold is felkúszott az égre, mostmár ő az én lámpásom. Sárga fénye megcsillan az apró hullámokon, vizes köveken, s e rejtélyes villogás már bátorít. Gondolkodom. Hogy miről? Jól érzem magam és nem akarok elmenni innen, de mégis menni kell. Leküzdöm erőtlenségem. Lámpásom megvilágítja az ösvényt. Riadt állatok, fák, bokrok mennek el mellettem. Szeretem őket. Boldog vagyok miattuk. De miért csak ők nyújthatnak számomra boldogságot? Miért? (csalódtam az emberekben, pedig én szeretném újra szeretni őket), hogy miért nem megy ez, nem tudom. (I. 375.) A természet szépségének élvezése tükröződik egy másik dolgozatban. „Ez az élmény az, mikor egyedül a várostól, vagy bármilyen településtől távol lehetek kint a szabadban. Ennél szebb nem lehet és az, amit az emberek általában „élménynek”

neveznek, nálam csak múltó jókedv, és boldogságot nem jelenthet. Különben is az ember olyan ritkán boldog! Néha pl. csak akkor tudnék boldog lenni, ha valakit megölnék. Néha meg akkor, ha mindenkit boldoggá tudnék tenni. (II. 550.) Az utazás, a nyaralás, a természetben tartózkodás mindig megtalálható ezen motívumok között, mint pl. a sítúra szépsége, a tenger vonzó ereje, általában a külföldi utazás éppúgy, mint a nyári országjárás, sátoztábor, hegymászás. (13. 14. sz. ábra.)

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- BAUMANN, RUDOLF, *Physiologie des Schlafes und Klinik der Schlaftherapie*. Berlin, 1953. 227.
- GATES, JERSILD, McConnel, Shalman, *Educational Psychology*. Washington. 1942.
- GERÉB GYÖRGY—BÁCSKAI JÓZSEFNÉ, Complex-munka szükségessége a gyermekek neurológiai és pszichológiai gondozásában. *Orvosi Hetilap* 1958. 29, 977—81.
- GERÉB GYÖRGY—SOMOGYI ISTVÁN, Fáradtsági tényezők vizsgálata és új típusmeghatározási módszere. *Szegedi Ped. Főisk. Évk. Szeged*, 1961. 199—208.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Eljárásmód a félelem motívumainak lélektani vizsgálatára különböző korú általános iskolai tanulóknál. *Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1962*. 169—81.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Az álmok élménytartalmának lélektani elemzése ált. iskolai tanulóknál. *Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1963*. 249—79.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Ein Verfahren zur psychologischen Untersuchung der Motive der Angst bei Elementarschülern verschiedenen Alters. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, Göttingen, 1963. 146—151.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, A félelem motívumainak lélektani vizsgálata középiskolai tanulóknál. *Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1964*. 285—308.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Kétélyek és remények a középiskolások álmaiban. *Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. Szeged*, 1965. 337—52.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Az álmok élménytartalmának pszichológiai vizsgálata elsőéves főiskolai hallgatóknál. *Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. Szeged*, 1966. 163—79.
- JAKOBSZON, P. M., *Az érzelmek pszichológiája*. Budapest, 1962. 418.
- LIEBERMANN LUCY, *Pavor nocturnus*. *Gyermekgyógyászat*. 1957.
- LJUBLINSKAJA, A. A., *Die psychische Entwicklung des Kindes*. Berlin. 1961. 626.
- MIKÓ ESZTER, *A gyermek félelmei*. *Lélekt. Tanulm.* 1940. IV. 73—8.
- NAGY LÁSZLÓ, *A háború és a gyermek lelke*. Magyar Gyermektanulmányi Társaság Budapest, 1916.
- NOWOGROTZKI TADEUSZ, *Fejlődéslélektan*, 1961. 182.
- PRIHODA VACLAV, *Bevezetés a pedagógiai pszichológiába*. 1960. 390.
- RUBINSTEIN, S. L., *Grundlagen der Allgemeinen Psychologie*. Berlin, 1958.
- TRAMER MORITZ, *Pavor sceleris*. *Z. Kinderpsychiatrie*, 26. 1959. 129—40.
- WALLON HENRI, *A gyermek lelki fejlődése*. Bpest, 1958. 171.

ДАННЫЕ К ИССЛЕДОВАНИЮ СЧАСТЬЯ, КАК ИСТОЧНИКА ПЕРЕЖИВАНИЙ В АСПЕКТЕ ПСИХОЛОГИИ РАЗВИТИЯ

Д. Гереб—З. Сабо

Авторы занимаются исследованием чувства с точки зрения психологии развития. Основа их метода: Дети одновременно пишут сочинение и рисуют на определённую тему. Выбираются основные мотивы и их повторяемость выражается в процентах, сопоставляется друг с другом и ставится в таблицу. Этим методом они изучали содержание переживаний страха, стеснений сна и т. д.

Сейчас они провели исследование счастья, как источника переживаний с точки зрения психологии развития у 584 девушек 10—18 лет. Повторяемость групп мотивов в процентах выражает следующая таблица:

I. Группы мотивов, связанных со школьной жизнью

По отношению ко всем мотивам:

Переживание удачи	70,94 %	14,20 %
Совместное развлечение экскурсия	29,06 %	5,80 %
Всего:	100,00 %	20,00 %

II. Группы мотивов, связанных с жизнью вне школы

По отношению ко всем мотивам

Гигиенические условия возвращения в общественную жизнь:	2,03 %	1,63 %
Переживание удачи:	7,09 %	5,67 %
Любовь	8,45 %	6,75 %
Подарок	11,15 %	8,92 %
Общественная жизнь	19,43 %	15,54 %
Развлечение	17,39 %	13,92 %
Отдых	34,46 %	27,57 %
Всего:	100,00 %	80,00 %

Группы мотивов и их анализ выяснили, каковы те положительные источники радости, которые связаны с школой и в какой мере они связываются с жизнью вне школы. Психологические мотивы, выясненные путём анализа, могут дать задачи и для практической педагогики и толчок к улучшению нынешнего положения.

В жизни проверенных учеников самыми эффективными источниками радости оказались уважение к личности учеников, общественная жизнь, счастье — связанное с осознанием, развлечение, любовь и поездка.

В нашей работе с точки зрения поляризации чувств — напротив прежних отрицательных переживаний — положительные чувства были выбраны для анализа.

В исследованном материале счастье появилось во многих отношениях как противоположность страха, стеснения как в оценке повторяемости мотивов, так и в коллективном соотношении личности. Выяснилось, например, что школьные ущербы — страх, стеснение и т. д. — носят такой масштаб, что их не могут уравновешивать положительные переживания, связанные с школой. Мы попытались показать источники радости, связанные с жизнью вне школы и с школьной жизнью, которые дают нашей молодёжи положительные переживания.

На основе нашего опыта мы могли убедиться и в том, что наш метод приемлен для исследования обеих сторон полярно расположенных чувств.

BEITRÄGE ZUR ENTWICKLUNGSPSYCHOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DES GLÜCKSGEFÜHLES ALS ERLEBNISQUELLE I.

Von Gy. Geréb und Z. Szabó

Die Verfasser untersuchen seit 1959 die Gefühle vom entwicklungspsychologischen Aspekt. Die Grundlage Ihrer Methode ist die folgende: sie lassen von den untersuchten Personen über die gegebenen Themenkreise Aufsätze schreiben und gleichzeitig eine Zeichnung verfertigen. Die Grundmotive werden dann hervorgehoben, ihr Vorkommen prozentual ausgedrückt, gegenseitig verglichen und gestaffelt. Mit dieser Methode wurden bisher die Erlebnisinhalte der Furcht, der Beklemmungsgefühle, der Träume usw. untersucht.

Gegenwärtig wurde die entwicklungspsychologische Untersuchung des Glücksgefühles als Erlebnisquelle bei 584 10 bis 18 jährigen Mädchen durchgeführt. Die prozentuale Verteilung der Motivgruppen enthält folgende Tabelle:

I. Auf das Schulleben bezügliche Motivgruppen:

	Prozentuales Vorkommen:	Auf sämtliche Motive bezogen:
Erfolgserlebnis	70,94 %	14,20 %
Gesellschaftliche Unterhaltung, Ausflüge	29,06 %	5,80 %
Zusammen:	100,00 %	20,00 %

II. Auf das Leben ausser der Schule bezügliche Motivgruppen:

	Prozentuales Vorkommen:	Auf sämtliche Motive bezogen:
Gesundheitliche Bedingungen der Rückkehr in das gesellschaftliche Leben	0,03 %	1,63 %
Erfolgserlebnis	7,09 %	5,67 %
Liebe	8,45 %	6,75 %
Geschenk	11,15 %	8,92 %
Gesellschaftsleben	19,43 %	15,54 %
Unterhaltung	17,39 %	13,92 %
Erholung	34,46 %	27,57 %
Zusammen:	100,00 %	80,00 %

Die Analyse der Motivgruppen legte klar, welche positive Freudenquellen mit der Schule verbunden sind, und in welchem Masse sich solche an das ausser schulische Leben knüpfen. Die durch die Analyse erschlossenen psychologischen Gesichtspunkte sind geeignet, auch für die praktische Pädagogik Aufgaben zu stellen und zur Verbesserung der gegenwärtigen Lage anzu-spornen.

Achtung vor der Persönlichkeit der Schüler, Gesellschaftlichkeit, das mit dem Erwachen des Selbstbewusstseins verbundene Glücksgefühl, Unterhaltung, Liebe, Reisen erwiesen sich als die wirksamsten Freudenquellen im Leben der untersuchten Schüler.

In unserer Arbeit wählten wir also diesmal — im Gegensatz zu den früher untersuchten negativen Erlebnissen — hinsichtlich ihrer Polarisiertheit positive Gefühle zum Gegenstand unserer Analyse.

Das Glücksgefühl erwies sich in dem von uns untersuchten Material in mancher Hinsicht als Gegensatz der Furcht, der Beklemmung, sowohl was die Häufigkeitswerte des Auftretens dieser Motive, als auch die kollektive Einstellung der betroffenen Personen anbelangt. Es zeigte sich z. B., dass die didaktogenen Schäden — Furcht, Beklemmung usw. — tatsächlich in einem solchen Masse auftreten, dass sie durch die schulgebundenen positiven Erlebnisse nicht aufgewogen werden. Wir versuchten, auf die aus dem ausser schulischen Leben entspringenden und die mit der Schule verbundenen Freudequellen hinzuweisen, die unserer Jugend positive Erlebnisse bieten können.

Auf Grund unseres Versuches konnten wir uns auch überzeugen, dass unser Verfahren für die Untersuchung beider Seiten der sich polar verteilenden Gefühle geeignet ist.

VÁLTOZÓ IDŐRITMUSÚ INFORMÁCIÓK MEGTERHELŐ HATÁSÁNAK VIZSGÁLATA „SZTEREOTOMETER” SEGÍTSÉGÉVEL

GERÉB GYÖRGY—VASKOR ANDRÁS

A megterhelés kutatásának vizsgálatára alkalmazott eljárasmódok közül egyikünk [1] olyan módszert dolgozott ki, amelynek segítségével a megoszló figyelem és a manualitás vizsgálható a megterhelés különböző feltételei mellett. Textilgyári munkásoknál végzett vizsgálatok [2—4] alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a különböző mértékben terhelő környezeti és pszichikus tényezőket összehasonlítsuk, illetőleg ezen eljárasmódnak az alkalmasság vizsgálatoknál való használhatóságát bizonyítsuk. Ugyancsak ezen módszer segítségével — egyéb metódikával nyert eredmények összehasonlításával — vizsgáltuk a különböző szinten dolgozók és betegek — főként neurotikus egyének — megterhelését és javaslatot tettünk az eljárás üzemorvosi gyakorlatban való hasznosítására. [5]

Az eszköz működésének lényege: öt végtelenített szalag (illetőleg korong) programozott menet szerint halad. Mindegyik más-más időben megáll, egyenként 16 alkalommal, tehát összesen 80-szor. Az egyes impulzusok, információk megjelenésének idejét, sorrendjét, valamint a köztük levő szünetidőt konstans módon beprogramoztuk. A szál (korong) megállása a textiliparban ismeretes szálszakadást reprezentálja, az alattuk elhelyezett nyomógomb útján való megindítás pedig a szálszakadás megszüntetését. A programozásnak megfelelően egy időben egy vagy több „szálszakadás” lehetséges, ennek megfelelően több információ érheti a vizsgált személyt. (Az eszköz képe megtalálható előző közleményünkben. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged. 1966.)

A korong leállításának észrevétele (szenzoros funkció), valamint újból való beindítása (motoros aktus) egy-egy kísérletben azonos idő alatt játszódik le. Adataink standardizálása érdekében megvizsgáltuk, hogy 60 sec leforgása alatt milyen mennyiségű információ feldolgozására képesek a vizsgált személyek, továbbá sávok szerint értékeltük, hogy az egyes korongokra jutó információmennyiségből mennyit dolgoztak fel sikeresen. [6] Az eredmények elemzéséből kiténik, hogy szignifikáns eltérés van az egyes korongokra eső teljesítmény között.

Lomov [7] a mérnöki lélektan egyik fontos tényezőjének tartja a jelek térbeli elhelyezésének vizsgálatát. Különösen a műszerfalaknál és a gépek megtervezésénél van jelentősége ennek a kérdésnek. Arra törekedtünk tehát, hogy mi is adalékokat szolgáltatassunk a közép- és baloldali eső információk megosztásának értékeire. Szignifikancia-számítás alapján úgy találtuk, hogy legelőnyösebb a középső sávra eső információ, majd a bal, végül a jobboldali.

A vizsgált személyeknek „malacfarok”-fűzést kellett ugyanezen műszer segítségével végrehajtaniuk a manualitás vizsgálatára. A modell hűségeen követte a gyári feladat végzéséhez szükséges funkciót.

A megoszló figyelem és manualitás együttes vizsgálata nyomán nyert értékeket tapasztalati képletbe sűrítettük. A teljesítmény számszerű értékének kiszámítására a

$$t = \lambda A - \mu B$$

képletet konstruáltuk, ahol

t a kísérleti személy teljesítménye,

A a szálszakadás mennyiségi állandója (gépi konstans),

B a fűzés átlagos ideje sec-ben (kísérletileg megállapított átlagérték),

λ a figyelmi koncentráció egyéni értékének mutatója

$$\lambda = \frac{\text{megszüntetett szálszakadások száma}}{\text{szálszakadás mennyiségi állandója}}$$

μ a manualitás egyéni értékének mutatója

$$\mu = \frac{\text{a fűzés egyéni ideje}}{\text{a fűzés átlagos ideje}}$$

$$0 \leq \lambda \leq 1$$

$$0 < \mu < \infty$$

A teljesítményfüggvény és a hozzátartozó grafikon segítségével százalékosan meg tudtuk adni a vizsgált személy teljesítményének értékét. Az összteljesítményt az öt korongon együttesen elért teljesítménynek tekintettük, nem bontottuk azt le az egyes korongokra eső részeredményekre.

Az előző vizsgálatok során az említett módon alkalmazott, beprogramozott feladatot kellett a vizsgált személyeknek 60 sec alatt végrehajtaniuk, a kapott információt felfogniuk, és az adott válaszokat megadniuk. Az eredményt elektromos számológépezet mérte. Hasonlóképpen regisztráltuk a manualitás terén mutatott eredményeket is. Jelen vizsgálatunkban továbbra is konstans értéken tartottuk az impulzusok és szünetek egymásutánosságát, az információ mennyiségét, de megvált toztattuk a felfogásra és kiszolgálásra fordított idő mennyiségét. Az alapidő felé- és kétszeresét mértük, és összehasonlítottuk az ezek nyomán kapott információ-felvételek mennyiségét. Az azonos információmennyiség kiszolgálására fordítható idő tehát 60—30—120 sec volt.

Vizsgálat tárgyává tettük továbbá azt is, hogy a lehetséges variációk szerinti sorrendben alkalmazott változatok között milyen eltérés mutatkozik. A következő sorrendet alkalmaztuk:

1. 60 — 30 — 120 sec.
2. 60 — 120 — 30 sec.
3. 30 — 60 — 120 sec.
4. 30 — 120 — 60 sec.
5. 120 — 30 — 60 sec.
6. 120 — 60 — 30 sec.

A vizsgált személyek főiskolai hallgató-leányok voltak, programvariációk szerint 20—20, összesen 120.

Az információ gyorsaságának kérdését a szakirodalomban mind a fáradékony-ság, mind a monotónia szempontjából többen hangsúlyozták. Különösen Graf [8], az újabb időben Düker [9], Bartenwerfer [10], Bálint és Hódos [11] tartotta lényegesnek e kérdést. Saját vizsgálatunkban [12—13] arra törekedtünk, hogy az egyhangú, monoton cselekvést különböző ritmusú változó tevékenységgel cseréljük fel. Véleményünk szerint ugyanis az időritmusnak nagy szerepe van abban, hogy növeked-jék az aktivációs szint. Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy ennek mind iskolai, mind üzemi vonatkozásban alapvető jelentősége van.

Sztereotometerünk vegyes irányítású automata rendszernek tekinthető, amely-nél az irányítás egyes feladatait maga a gép, az irányítás többi feladatát pedig az ember oldja meg. A gép elektromos impulzusok segítségével előre megadott program szerint működteti a korongok mozgását és leállítását, az ember a megfelelő indító-gomb megnyomásával hozza mozgásba a leállt korongokat. Többen foglalkoztak ebből a szempontból az „ember-automata” rendszer kérdésével. [14] Vizsgálták az embernek a rendszerben elfoglalt helyét és szerepét, valamint az ember és automata berendezés közötti információcsere jellegét.

Az ember tevékenységének fő jellemzője esetünkben az, hogy milyen gyorsan reagál a körülmények megváltozására. Az ember (operátor) munkatevékenységének sikerét elsősorban a mozgás biztonságában, az ügyességében, ritmikuságában az erőben és sebességben látjuk.

Kérdésfeltevéseink:

1. Mi a feltétele annak, hogy automata rendszerünket az ember sikeresen irányíthassa?

2. Hogyan változik a teljesítmény, illetve a figyelmi koncentráció mutatója (λ) a vezérlő asztalon az operátorhoz képest különböző látószögben elhelyezett korongok esetében?

3. Hogyan változik az öt korongon együttesen elért teljesítmény, ha a program idejét változtatjuk?

Az automatát kezelő embert átviteli rendszernek tekinthetjük. Számára a korongok megállásai az információ-forrás jelszimbólumai. Shannon szerint az információforrásból érkező jelek információ-mennyiségének mértéke:

$$H = - \sum_{i=1}^m P_i \log P_i.$$

P_i annak a valószínűsége, hogy az 1, 2, ... m jelsorozat tagjai közül éppen i -edik jel jelenik meg.

Automatánknál mindegyik jel megjelenésének egyenlő a valószínűsége és pedig:

$$P_i = \frac{1}{m}$$

Így

$$H = \log m.$$

A H értékét bit-ekben adjuk meg. Kísérleti berendezésünk-nél az információ-mennyiség állandó, függetlenül a programidőtől ($H=6,32$ bit).

Jelölje az emberi információfeldolgozás maximális sebességét C_0 , követeljen meg a rendszer V sebességű információtovábbítást, akkor

$$C_0 - V > \varepsilon > 0$$

feltétel fejezi ki azt a tényt, hogy az ember az automata-rendszer irányítására alkalmas.

Empirikus úton adhatjuk meg az operátor információfeldolgozásának sebességét:

$$C_0 = \frac{n H}{T} \quad \frac{\text{bit}}{\text{sec}}$$

n az egyidejűen megjelenő jelek száma,

T a jelre adott motoros válaszreakció ideje,

C_0 értékének kísérleti meghatározásával több kutató foglalkozott. Értékét megadták különböző bit-ekben kifejezett információmennyiség esetében. Rendszerünkre alkalmazva C_0 értékét és figyelembe véve a rendszer által követelt V sebességű információtovábbítást, megállapítottuk, hogy 120 sec programidő esetében a kísérleti személyek 92%-a, 60 sec-es programidő mellett 67%-a és ha 30 sec-ben szabjuk meg a programidőt, akkor csak 28%-a bizonyult a rendszer irányítására alkalmasnak.

Ha megnézzük az egyes korongokra eső teljesítményt, mód nyílik arra, hogy vizsgálat tárgyává tegyük, melyik korongon legkisebb, illetve legnagyobb a teljesítmény, másrészt megállapítsuk, hogy ez az érték hogyan változik, ha a 60 sec-es programidőt változtatjuk. Kísérleteinkben alapidőnek választottuk a 60 sec-es programidőt, majd ezt a felére (30 sec) szűkítettük, illetve kétszeresére (120 sec) növeltük.

Az egyes korongokon elért teljesítményt, ha minden koronghoz fűzés is tartozik, a következő módon számítjuk ki:

$$\begin{array}{lll} t_1 = \lambda_1 A_1 - \mu_1 B_1, & 0 \leq \lambda_1 \leq 1, & 0 < \mu_1 < \infty \\ t_2 = \lambda_2 A_2 - \mu_2 B_2, & 0 \leq \lambda_2 \leq 1, & 0 < \mu_2 < \infty \\ t_3 = \lambda_3 A_3 - \mu_3 B_3, & 0 \leq \lambda_3 \leq 1, & 0 < \mu_3 < \infty \\ t_4 = \lambda_4 A_4 - \mu_4 B_4, & 0 \leq \lambda_4 \leq 1, & 0 < \mu_4 < \infty \\ t_5 = \lambda_5 A_5 - \mu_5 B_5, & 0 \leq \lambda_5 \leq 1, & 0 < \mu_5 < \infty \end{array}$$

ahol

t_i az i -edik koronghoz tartozó teljesítmény,
 A_i a szálszakadás mennyiségi állandója az i -edik korongon,
 B_i a fűzés átlagos ideje az i -edik korong esetében,
 λ_i az i -edik koronghoz tartozó figyelmi koncentráció értékének mutatója,
 μ_i az i -edik koronghoz tartozó manualitás értékének mutatója.

$$\lambda_i = \frac{i\text{-edik korongon megszüntetett szálszakadások száma}}{i\text{-edik korongon a szálszakadás mennyiségi állandója}}$$

$$\mu_i = \frac{i\text{-edik koronghoz tartozó fűzés ideje}}{\text{az } i\text{-edik koronghoz tartozó fűzés átlagos ideje}}$$

$i = 1, 2, 3, 4, 5$.

Mivel mind az öt korong mennyiségi állandója egyenlő, függetlenül a program idejétől, ezért

$$A_1 = A_2 = A_3 = A_4 = A_5 = A (=16).$$

A fűzés átlagos ideje is független a programidőtől és a korong sorszámától, így

$$B_1 = B_2 = B_3 = B_4 = B_5 = B (=21 \text{ sec}).^*$$

A manualitás egyéni értékének mutatója független a korongokon végzett művelettől, ezért

$$\mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_4 = \mu_5 = \mu.$$

Az egyes korongokra eső teljesítmény tehát így alakul:

$$\begin{array}{l} t_1 = \lambda_1 A - \mu B \\ t_2 = \lambda_2 A - \mu B \end{array}$$

*(Előző dolgozatunkban 17 sec-et találunk. Jelen kísérletünknel azonban a fonal lebontását is beleszámítottuk a fűzési munka idejébe, így 21 sec adódott B értékére.)

$$t_3 = \lambda_3 A - \mu B$$

$$t_4 = \lambda_4 A - \mu B$$

$$t_5 = \lambda_5 A - \mu B$$

A 120 kísérleti személy munkáját értékelve, az egyes korongokon, a következő eredményt kaptuk:

Korongok sorszáma	I.			II.			III.			IV.			V.		
Programidő (sec)	30	60	120	30	60	120	30	60	120	30	60	120	30	60	120
Átlagos teljesítmény (%)	25	40	70	28	42	69	26	43	76	24	39	70	24	37	64
λ Átlagos értéke	0,53			0,56			0,57			0,51			0,48		

Kísérletünk mutatja, hogy a középső korongon várható a legjobb teljesítmény, majd a tőle balra levő, végül a tőle jobbra levő korongon.

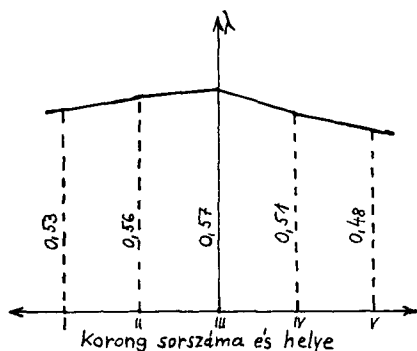
Student-féle t -próbával igazoltuk, hogy az egyes korongokon levő teljesítmény a szignifikancia határán mozog.

A 30—60—120 időtartam permutációinak sorrendjében alkalmazott kísérleti eredmények között eltérést találtunk ugyan, de szignifikáns különbség nem mutatható ki a sorozat tagjai között.

A figyelmi koncentráció értékének változását az egyes korongok eloszlása szerint a

$$\lambda_i = \frac{\text{megszüntetett szálszakadás az } i\text{-edik korongon}}{\text{szálszakadás mennyiségi állandója}}$$

képlet alapján számítottuk ki, amelynek grafikus ábrázolása után jól szembetűnik annak változása:

Végezetül megvizsgáltuk, hogy a programidő változása milyen változást okoz a teljesítményben. Mivel az összes megállások száma állandó ($=80$) mindhárom programidő esetében, ezért a $t = \lambda A - \mu B$ teljesítményfüggvénnyel számítjuk ki a teljesítménybe beállt változást. 60 sec-es programidő alatt a kísérleti személyek öt korongon elért teljesítményének átlagára

$$t = 40,2\%-ot \text{ kaptunk.}$$

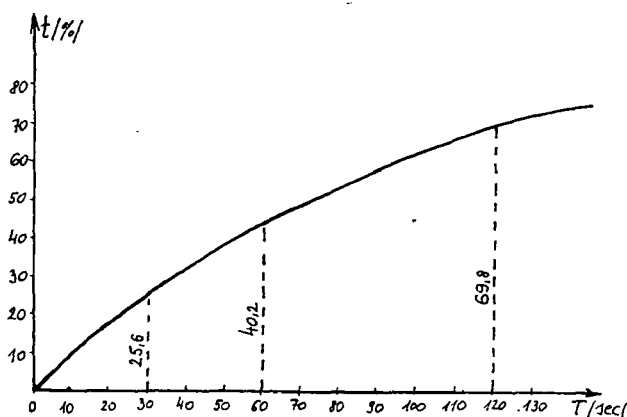
Ugyanolyan körülmények között ugyanazon kísérleti személyek 30 sec alatt

$$t = 25,6\%-os \text{ teljesítményt mutattak.}$$

120 sec-es program esetében

$$t = 69,8\% \text{ adódott.}$$

Eredményeinket koordináta-rendszerben ábrázolva, a következő képet kapjuk:

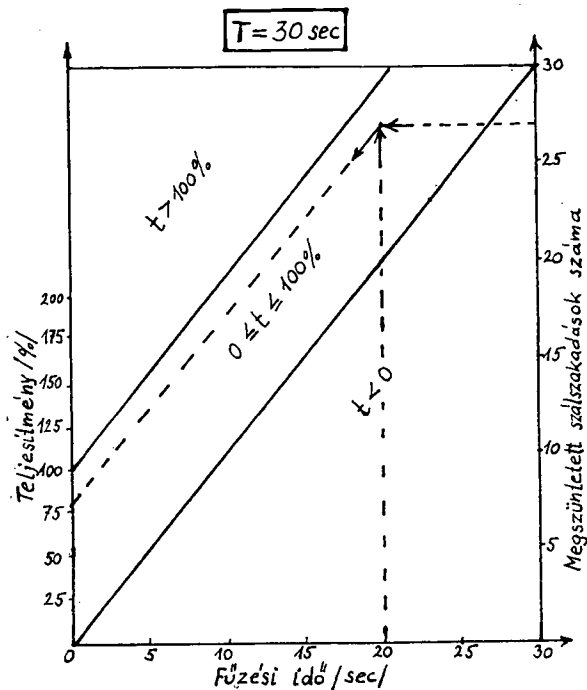
A görbe a kísérleti személyek eredményeinek feldolgozásával és interpolációval készült.

Ha a kísérleti berendezésünket gyakorlatilag alkalmazhatósági vizsgálatokra akarjuk felhasználni, akkor célszerű a teljesítmények százalékos értékét megadó

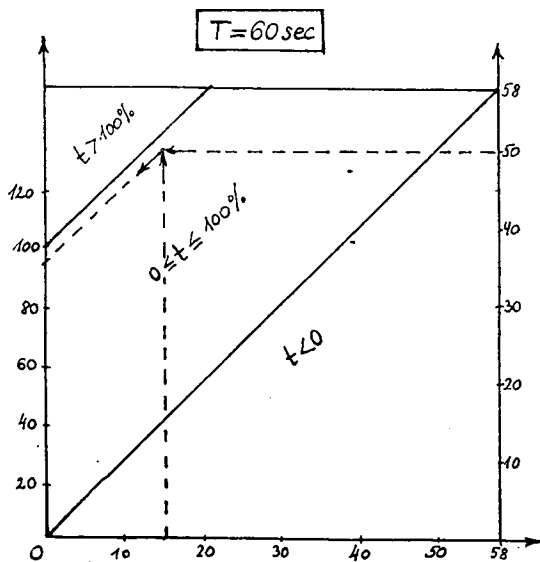
$$\frac{\lambda A - \mu B}{A - B}$$

képletben 30 sec-es programidő esetén 30-at, 60 sec mellett 58-at és 120 sec esetén pedig 75-öt adni az A értékének. Ezek az értékek kísérletileg megállapított értékek. Ezen megállapodás figyelembevételével a teljesítmények százalékos értékének a fent tárgyalt, a gyakorlat számára túl szigorú mérésből engedtünk ugyan, de így a teljesítményt a gyakorlatban elfogadott és megszokott 100%-os érték körül kapjuk az átlagosnál jobban dolgozó személyeknél. Mindhárom esetben elkészítettük a gép-hez tartozó teljesítményértékelő grafikont.

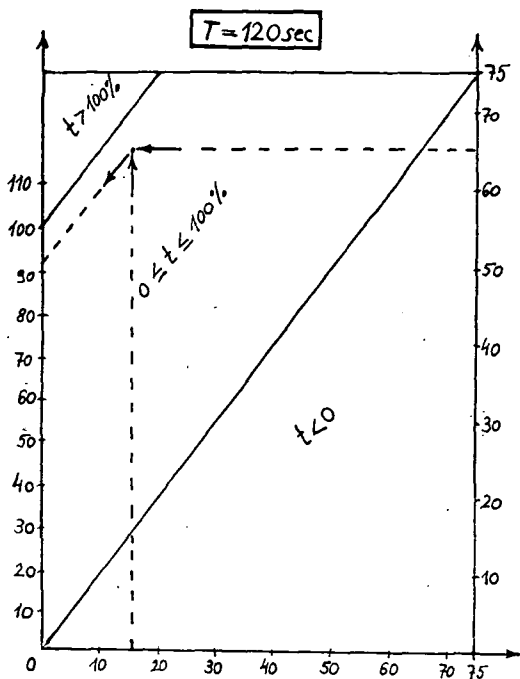

Példa: Legyen a fűzés ideje 20 sec, a megszüntetett szálszakadások száma 27.
A grafikonról 78%-os teljesítményt olvashatunk le.

Példa: Fűzésidő 15 sec; megszüntetett szálszakadások száma 50, akkor a teljesítmény 95%.

Példa: Ha a fűzés ideje 16 sec, a megszüntetett szálszakadások száma pedig 65, akkor a vizsgált személy teljesítménye 91%.

Ha a programidőt tovább növeljük ($T > 120$), a teljesítmény szintje gyakorlatilag mindenkinél eléri a maximumot és további nivellálódásra nincs lehetőség. E tartományba már főképpen a pathológiás esetek tartoznak bele.

További kísérletezés célját képezi az a kérdés, hol kell megszabni azt az optimális T -értéket, hogy a teljesítmény gyakorlatilag jó szinten maradjon és a személyek kevés kivétellel selejtmentesen, a kitűzött célnak megfelelő gazdaságossággal dolgozzanak.

Kísérleti eszközünk modellnek is tekinthető, mely alkalmas arra, hogy — a megváltozott feladatok és körülmények szerint — az egyes munkahelyeken alkalmazott feladatokat, az információmennyiség adagolásának időritmusát kísérletileg megszabjuk és szabályozzuk.

IRODALOM

- [1] GERÉB GYÖRGY, A megoszló figyelem és kézügyesség együttes vizsgálata különböző termelési szintet elért dolgozóknál. MTA Pszichológiai Tanulmányok V/1. (1963). 361—4.
- [2] GERÉB GYÖRGY, Gleichzeitige Untersuchung der Aufmerksamkeit und Geschicklichkeit von Arbeitern mit unterschiedlichem Leistungsvermögen. Textil-Praxis, 1. Teil. H. 7. S. 693—696 és 2. T. 8. 782—785.
- [3] GERÉB GYÖRGY, 1965, Výskum senzomotoriky pracujících v textilnom priemysle. Studia Psychologica. VII. 3. 214—220.
- [4] GERÉB GYÖRGY, 1965. Vizsgálati célkitűzéseink és kutatásaink néhány tanulsága a fáradtság lélektanának köréből. Ideggyógyászati Szemle, 10. 305—319.

- [5] GERÉB GYÖRGY—SÁRKÁNY ANDRÁS, 1965, A figyelem és a manualitás együttes vizsgálata egészséges és beteg dolgozóknál. Népegészségügy 180—184.
- [6] GERÉB GYÖRGY—VASKOR ANDRÁS, 1967, A megoszló figyelem és manualitás „Stereotometer”-rel történő vizsgálatának finomítása matematikai módszerrel. Szegedi Tanárképző Fn. iskola Tudományos Közleményei, Szeged, 181—186.
- [7] LOMOV, B. F., 1964, Ingenieurpsychologie. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berliő-314 o.
- [8] GRAF, O., Arbeitszeit und Arbeitspausen. Betriebspsychologie. Verl. für Psychologie, dr. C. J. Hogrefe, Göttingen 95—116.
- [9] DÜKER, H., 1931, Psychologische Untersuchungen über freie und zwangsläufige Arbeit. Zschr. Psychol. Erg. 20.
- [10] BARTENWERFER, H. G., 1960, Untersuchungen zum Monotonieproblem. Zentralblatt für Arbeitswissenschaft, H. 2. 29—33.
- [11] BÁLINT I.—HÓDOS T., 1963, Fűtőszalagon dolgozó motorkészítők idegrendszeri igénybevételének vizsgálata. Ideggyógyászati Szemle. 252—256.
- [12] GERÉB GYÖRGY, 1964, Egyszerű műveletek monotóniát kiváltó hatásának vizsgálata általános iskolai tanulókon. Pszich. Tanulmányok VIII. 101—120.
- [13] GERÉB GYÖRGY, 1966, Modell-kísérletek néhány módszertani tanulsága a monotónia tanulmányozására. MTA Pszichológiai Tanulmányok IX. k. Bp. 563—579.
- [14] BÁNKÚTINÉ CSÓR ÉVA, 1966, Az emberi tevékenység szerepe az automatikus irányítási rendszerekben (Kézirat).

ИССЛЕДОВАНИЕ НАГРУЖАЮЩЕГО ВЛИЯНИЯ ИНФОРМАЦИЙ С РАЗЛИЧНЫМ РИТМОМ ВРЕМЕНИ, ПРИ ПОМОЩИ „СТЕРЕОМЕТРА”

Д. Гереб—А. Вашкор

Нами создан прибор под названием „стереометр” для исследования внимания и мануальности при разных условиях нагрузки. Суть работы прибора: Пять бесконечных лент (или дисков) движутся по программному ходу. Каждая из них останавливается в разное время по 16 раз, т. е. всего 80 раз. Мы запрограммировали по константе время, порядок появления и паузы между появлениями отдельных импульсов и информации. Остановка нитки (диска) означает разрыв нитки в текстильной промышленности, а нажим кнопки, помещенной под ним, означает устранение разрыва. В соответствии с программированием, одновременно один или несколько „разрывов нитки” и так несколько информации получает подопытная личность. В интересах стандартизации данных мы изучили, какое количество информации могут за 60 сек. проработать подопытные личности, потом по зонам оценили, какое количество информации, выделенных на отдельные диски, могли они удачно проработать.

Оценки, полученные на основе совместного рассмотрения рассеивающегося внимания и мануальности, мы внесли в схему. На вычисление производительности в цифрах мы составили формулу

где t = производительность подопытной личности
 A = количественный постоянный разрыва нитки (машинная константа)
 B = общее количество времени вдевания в секундах (экспериментально определённая общая оценка)
 λ = указатель персональной оценки концентрированности внимания
 $\lambda = \frac{\text{количество устранённых разрывов нитки}}{\text{количественный постоянный разрывов нитки}}$
 μ = указатель персональной оценки мануальности
 $\mu = \frac{\text{персональное время вдевания}}{\text{общее количество времени вдевания}}$

$$0 \leq \lambda \leq 1$$

$$0 < \mu < \infty$$

В этом исследовании мы держали на константной оценке последовательность импульсов и пауз, количество информации, но изменили количество времени, обращённое на восприятие и обслуживание. Мы измеряли половину и двойное количество основного времени и сопоставили с количеством информационных снимков полученных на их основе. Следова-

тельно, время, обращённое на обслуживание одинакового количества информации, было 60—30—120 секунд.

Мы ставили объектом исследования и то, какая разница показывается между вариантами в порядке по возможным вариациям.

Наш стереометр может считаться автоматической системой со смешанным управлением, в которой некоторые задачи управления выполняет машина, а остальные задачи — человек. Машина пускает в ход движение и остановку диска по заранее определённой программе. С помощью электрических импульсов, человек пускает в ход остановившиеся диски с нажимом соответствующей кнопки.

Человека, управляющего автоматом, можно считать транзитной системой. Для него остановки дисков являются знакомыми символами источника информации. Мера количества информации сигналов, пришедших из источника информации по Шанону:

$$H = - \sum_{i=1}^m P_i \log P_i$$

Цену H мы даём в бит-ах. В нашей экспериментальной конструкции количество информации постоянное, независимо от времени программы. ($H=6,32$ бит). Изменение ценности концентрированности внимания по распределению отдельных дисков мы вычислили на основе следующей формулы.

$$\lambda_i = \frac{\text{устранённые разрывы нитки на } i\text{-ой диске}}{\text{количественный постоянный разрывов}}$$

после графического изображения которой очень хорошо видно его изменение. В конце мы рассматривали, что изменение программного времени какие изменения приносит в производительности. Так как количество всех остановок постоянное ($= 80$) во всех трёх программных временах, поэтому мы высчитали изменение в производительности на основе функции производства $t = \lambda A - \mu B$. На среднюю производительность, достигнутую подопытным лицом на пяти дисках за 60 секунд, мы получили $t=40,2\%$ -ов.

При таких же условиях подопытные лица за 30 секунд достигли производительность $t=25,6\%$ -ов.

В случае 120 секунд $t=69,8\%$ получилось.

Результаты показывают графики.

UNTERSUCHUNG DER BELASTUNGSWIRKUNG VON INFORMATIONEN MIT VERÄNDERLICHEM ZEITRHYTHMUS MIT HILFE DES „STEREOTOMETERS“

Von Gy. Geréb und A. Vaskor

Es wurde zur Untersuchung der Aufmerksamkeit und der Manualität bei verschiedenen Belastungsverhältnissen ein „Stereotometer“ benanntes Instrument konstruiert.

Das Instrument funktioniert im wesentlichen wie folgt: Fünf endlose Bänder (bzw Scheiben) bewegen sich programmgesteuert. Jedes Band bleibt in verschiedenen Zeitpunkten stehen, u. zw. je 16mal, im ganzen also 80mal. Erscheinungszeit und Reihenfolge der einzelnen Impulse, Informationen sowie die dazwischenliegenden Pausen sind konstant programmiert. Das Anhalten des Bandes repräsentiert den von der Textilindustrie bekannten Fadenbruch, das Ingangsetzen mittels des darunter befindlichen Druckknopfes die Behebung des Fadenbruches. Je nach dem Programm sind zur gleichen Zeit ein oder mehrere „Fadenbrüche“ möglich, dementsprechend erhält also die unter Prüfung stehende Person eine oder mehrere Informationen. Das Bemerken des Stehenbleibens der Scheibe (sensorielle Funktion) und das erneute Ingangsetzen (motorischer Akt) spielt sich innerhalb eines Versuches in der gleichen Zeit ab. Um unsere Versuchsdaten zu standardisieren, haben wir untersucht, welche Anzahl von Informationen die Versuchspersonen in 60 Sekunden zu verarbeiten fähig sind, ferner nach den einzelnen Bändern bewertet, wieviel von der Informationsmenge mit Erfolg verarbeitet wurde.

Die durch die gleichzeitige Untersuchung der geteilten Aufmerksamkeit und der Manualität erhaltenen Werte fassten wir in eine Erfahrungsformel zusammen. Zur zahlenmässigen Bewertung der Leistung wurde folgende Formel konstruiert:

$$t = \lambda A - \mu B$$

worin

t die Leistung der Versuchsperson

A konstante Anzahl der Fadenbrüche (Maschinenkonstante)

B durchschnittlicher Zeitbedarf des Verbindens (experimentell bestimmter Durchschnittswert)

λ persönliche Indexzahl der Aufmerksamkeitskonzentration

$\lambda = \frac{\text{Anzahl der behobenen Fadenbrüche}}{\text{konstante Anzahl der Fadenbrüche}}; 0 \leq \lambda \leq 1$

μ persönliche Indexzahl der Manualität

individueller Zeitbedarf des Verbindens;

$\mu = \frac{\text{durchschnittlicher Zeitbedarf des Verbindens}}{\text{durchschnittlicher Zeitbedarf des Verbindens}}; 0 < \mu < \infty$

Während der gegenwärtigen Untersuchungen wurde die Reihenfolge der Impulse und der Pausen sowie die Informationsmenge konstant gehalten, die zum Auffassen und Bedienen verwendbare Zeit dagegen verändert. Es wurde die Hälfte und das Doppelte der Grundzeit gemessen und die auf diese Weise aufgenommenen Informationen verglichen. Die für die Verarbeitung der gleichen Informationsmenge verfügbare Zeit betrug also 60—30—120 Sekunden. Es wurde ferner untersucht, welche Unterschiede in den Resultaten entstehen, wenn diese drei Varianten in verschiedener Reihenfolge verwendet werden.

Das Stereotometer ist als ein System mit gemischter Steuerung zu betrachten; einzelne Aufgaben der Steuerung werden durch das Instrument selbst, die weiteren vom Bedienenden gelöst. Das Instrument bewirkt die Bewegung und das Anhalten der Scheiben durch elektrische Impulse nach einem vorgegebenen Programm; die stehengebliebenen Scheiben werden durch Niederdrücken des Anlasserknopfes vom Bedienenden in Bewegung gebracht.

Der den Automaten bedienende Mensch kann als ein Übertragungssystem angesehen werden; für ihn bedeuten die Stillstände der Scheiben Signale der Informationsquelle. Nach Shannon ist aber das Mass der Informationsmenge der von der Informationsquelle eintreffenden Signale

$$H = - \sum_{i=1}^m P_i \log P_i$$

Die Grösse H wird in bit angegeben. Bei unserer Versuchsanordnung ist die Informationsmenge konstant, unabhängig von der Programmzeit ($H=6,32$ bit). Die Verschiedenheit der Werte der Aufmerksamkeitskonzentration je nach den einzelnen Scheiben wurde mit der Formel

$$\lambda_i = \frac{\text{Anzahl der behobenen Fadenbrüche an der } i\text{-ten Scheibe}}{\text{konstante Anzahl der Fadenbrüche}}$$

berechnet; die graphische Darstellung macht die Unterschiede augenscheinlich. Endlich wurde untersucht, welche Änderungen in der Leistung durch die geänderte Programmzeit verursacht werden. Da die Gesamtzahl der Stillstände bei allen drei Programmzeiten konstant ($=80$) ist, wurde die Leistungsänderung mit Hilfe der Leistungsfunktion $t = \lambda A - \mu B$ berechnet. Mit der Programmzeit 60 Sekunden erhielten wir die durchschnittliche Leistung der Versuchspersonen an fünf Scheiben $t=40,2\%$. Unter denselben Bedingungen zeigten die gleiche Personen mit einer Programmzeit 30 Sekunden die Leistung $t=25,6\%$. Mit der Programmzeit 120 Sekunden ergab sich $t=69,8\%$.

Die Ergebnisse sind in Diagrammen zusammengefasst.

ÚJ LEXIKAI ANYAG FELDOLGOZÁSA — MAGNETOFONSZALAGON

Írta: RAKONCZÁS PÁL

A jelen cikkben ismertetésre kerülő lexikai anyagfeldolgozó módszer a Szegedi Tanárképző Főiskola Orosz Tanszékén honosodott meg, s az úgynevezett laboratóriumi lehallgató gyakorlatok továbbfejlesztésén alapszik.

Nyelvi laboratóriumunkban a lehallgató gyakorlatok elsősorban az idegen nyelvű beszéd hallás utáni megértési készségének fejlesztésére szolgálnak. Abból állnak, hogy hallgatóink az egyéni felkészülés idején heti egy órában orosz nyelvű elbeszélést vagy rádióadást hallgatnak, melynek új szavait előzőleg közöltük velük, s tartalmát a lehallgatást követő órán kikérdezzük. A közölt elbeszélést vagy rádióadást annyiszor másoljuk magnetofonszalagra, ahányszor az a szalag egyik oldalán elfér, illetve 40 percre belefér. Az anyanyelvi bemondó különböző — először lassított, majd normális — beszédtempóban olvassa be az anyagot. (A változó beszédtempó, természetesen, a rádióadásokra nem vonatkozik.)

Ezek a lehallgató gyakorlatok annyiban kapcsolódnak a hagyományos módszerekkel vezetett beszédgyakorlati órákhoz, hogy ezeken az órákon készítjük őket elő, és kérjük őket számon.

Az új óratípusban az új lexikai anyag feldolgozása egyetlen magnetofon beiktatásával történik az oktató részvétele nélkül. GAUTHIER a magnetofon osztályban történő felhasználásának egyik alapelveként azt szögezi le, hogy a gép a tanár távollétében értékes munkát nem végezhet. [1] A magnetofon felhasználásának gyakorlata nálunk cáfolja Gauthier véleményét. A tanár jelenlétén, illetve távollétén kívül sok más tényező határozza meg meg a magnetofon felhasználásának eredményességét, véleményünk szerint első helyet foglal el köztük a szalagra programozott tananyag.

A hallgatók a lehallgató teremben az egyéni felkészülés idején heti egy órában — a lehallgató gyakorlatok helyett — egy-egy új lexikai anyagot dolgoznak fel, amit az utána következő beszédgyakorlati órán begyakorolunk, illetve számonkérünk.

Ez a módszer megrövidíti a feldolgozás idejét. Mert hiszen a magnetofonszalagon akárhányszor is ismétlődik egy-egy nyelvi elem, az új szöveg feldolgozásában egyetlen fölösleges mozzanat vagy kitérés nincsen.

Ilyenképpen ez az óratípus részben fölmenti az oktatót az új anyagnak órán történő feldolgozása alól. Az így felszabadult időt az oktató a sokkal hasznosabb begyakorlásra tudja fordítani.

Módszertani vonatkozásban pedig a magnetofonszalagon programozott új lexikai anyag egységessé teszi az új anyag feldolgozását a különböző csoportokban.

A tananyag tökéletesebb elsajátítását segíti elő az írás bevezetése, amit az iskola-rádió még nem oldott meg, s amit V. KRITYILYIN is a rádió idegen nyelvi tanfolyamainak eddig még nem oldott problémái közé sorol. [2]

Magnetofonszalagra programoztuk kezdetben mind a jegyzetben megtalálható, mind pedig azon orosz nyelvű szövegeket, melyeket a hallgatók utólag sem láttak nyomtatásban. A kétféle szöveg további begyakorlása különböző módon történt. Jelenleg csak a jegyzetben nem található szövegeket programozzuk.

Az alábbiakban közlöm az 1966 májusában kikísérletezett, s azóta a II. évfolyam orosz szakos hallgatóinak valamennyi csoportjában rendszeresen alkalmazott modellt. A modell ismertetésére egy erre alkalmas rövid tréfát választottam.

На сегодняшнем занятии мы проработаем английскую шутку на русском языке. В ней речь идёт о жене хитрого Петра. В селе все знали жену хитрого Петра. Когда люди были больны, они обращались к ней за хорошими советами. Она давала больным советы только за деньги.

Прослушайте текст:

Жена хитрого Петра

Все в селе знали жену *хитрого* Петра. Жена хитрого Петра *лечила* людей своей деревни. Её соседка *простудилась* и стала сильно *кашлять*. Она захотела узнать у жены хитрого Петра, как лечиться от *кашля*, какое нужно *лекарство*. Но она не хотела *платить* за это. Соседка пришла к жене хитрого Петра и спросила:

— Что ты делаешь, когда простудишься?

— Что я делаю? — Кашляю, — ответила ей жена хитрого Петра.

Прослушайте текст с разъяснением новых выражений:

Жена хитрого Петра = a gavas� Péter felesége.

Все в селе знали жену хитрого Петра. Жена хитрого Петра лечила людей своей деревни. лечила людей = gyógyította az embereket.

Жена хитрого Петра лечила людей своей деревни. Её соседка простудилась и стала сильно кашлять. простудилась и стала кашлять = megfázott és köhögni kezdett.

Её соседка простудилась и стала сильно кашлять. Она захотела узнать у жены хитрого Петра, как лечиться от кашля, какое нужно лекарство. как лечиться от кашля = hogyan kell a köhögést gyógyítani. какое нужно лекарство = milyen orvosság kell.

Она захотела узнать у жены хитрого Петра, как лечиться от кашля, какое нужно лекарство. Но она не хотела платить за это. не хотела платить = nem akart fizetni.

Но она не хотела платить за это. Соседка пришла к жене хитрого Петра и спросила: — Что ты делаешь, когда простудишься? — Что я делаю? — Кашляю — ответила ей жена хитрого Петра.

Прослушайте текст:

Жена хитрого Петра. . .

Записывайте новые слова в словарь:

Жена хитрого Петра. Все в селе знали жену хитрого Петра. хитрый, х-и-т-р-ы-й, хитрый = gavas�, gavas�. Жена хитрого Петра лечила людей своей деревни. лечить, л-е-ч-и-т-ь, лечить = gyógyít, gyógyít. Её соседка простудилась и стала сильно кашлять. простудиться, п-р-о-с-т-у-д-и-т-ь-с-я, простудиться = meg-

fázik, megfázik. кашлять, к-а-ш-л-я-т-ь, кашлять = köhög, köhög. Она захотела узнать у жены хитрого Петра, как лечиться от кашля, какое нужно лекарство. кашель, к-а-ш-е-л-ь, кашель = köhögés, köhögés. лекарство, л-е-к-а-р-с-т-в-о, лекарство = orvosság, orvosság. Но она не хотела платить за это. платить, п-л-а-т-и-т-ь, платить = fizet, fizet. Соседка, пришла к жене хитрого Петра и спросила: — Что ты делаешь, когда простудишься? — Что я делаю? — Кашляю, — ответила ей жена хитрого Петра.

Прослушайте текст:

Жена хитрого Петра. . .

Прослушайте диалог:

— Кого знали все в селе?

— В селе все знали жену хитрого Петра.

— Что делала жена хитрого Петра?

— Жена хитрого Петра лечила людей своей деревни.

— Что случилось с её соседкой?

Её соседка простудилась и стала сильно кашлять.

— Что хотела она узнать у жены хитрого Петра?

— Она хотела узнать у жены хитрого Петра, как лечиться от кашля, какое нужно лекарство.

— Хотела ли она платить за это?

— Она не хотела платить за это.

— Что спросила она у жены хитрого Петра?

— Она спросила у жены хитрого Петра: — Что ты делаешь, когда простудишься?

— Что ответила ей жена хитрого Петра?

— Жена хитрого Петра ответила ей: — Кашляю.

Продуктуют вопросы. Запишите их для себя:

Те же вопросы.

Прослушайте текст:

Жена хитрого Петра. . .

Домашнее задание:

Найдите видовую пару и запишите спряжение глаголов.

Выучите новые слова.

На основе новых слов и записанных вопросов напишите содержание проработанного текста под заглавием „Жена хитрого Петра”. Повторяю заглавие: Жена хитрого Петра.

Rövid bevezetőben a már ismert szavakkal közlöm, miről lesz szó az adott anyagban. Elmondhatom a feldolgozandó szöveg vázlatos tartalmát, vagy csak kérdéseket teszek föl, melyekre a hallgatók keresik a választ a szövegfeldolgozás folyamán. A bevezető célja a hallgatók figyelmének felkeltése és ráirányítása.

Közlöm a feldolgozandó szöveget. Itt még kommentár nélkül. Erre azért van szükség, hogy a hallgatók állandóan ellenőrizhessék, milyen tempóban és eredménnyel fejlődik bennük a hallás utáni megértés készsége. Ha a modell nem ezzel a gyakorlattal kezdődne, megfosztanám hallgatóimat az alkotás örömétől.

Az új szavakat tartalmazó kifejezések magyar jelentésének megadása a teljes mondanivaló mindenkié való megértetésére szolgál.

Az anyanyelvűség lehető teljes kikapcsolása érdekében KOSARAS ISTVÁN a szemantizáció képi szemléltetésének és idegen nyelvű módjának összekapcsolását javasolja. [3] Minthogy az adott esetben a vizuális szemléltetés technikailag még nem oldható meg, célszerűnek bizonyult a szemantizáció anyanyelvi és idegen nyelvű változatának összeötvözése, mert a szókapcsolatban meglévő 2—3 ismert orosz szó jelentős mértékben segíti elő az új szó jelentésének megértését. Én ezt a kifejezések szemantizációjának nevezem, s idegen nyelvű változatát alkalmazom a hagyományos módszerekkel vezetett beszédgyakorlati órákon. A kifejezések szemantizálásának kétféle módját alkalmazzuk, a szöveg természetétől függően.

Első az itt közölt változat. Közöljük a szöveget, s amelyik mondatban új szó van, ott az illető mondat után kiemeljük az új szót tartalmazó kifejezést, megadjuk annak magyar jelentését, s ezután megismétljük az új szót tartalmazó mondatot. Ez a változat, bármilyen különösen is hangzik, megtöri a mondanivaló egységét. Az egy mondatral való állandó visszalépés miatt megszakad a mondanivaló folytonossága.

A másik változat szerint szintén közöljük a szöveget, s amely mondatban új szó vagy megmagyarázásra szoruló kifejezés van, azt az illető kifejezés után nyomban megadjuk, s tovább megyünk anélkül, hogy valamit is megismételnénk. Ezt a változatot a második félévben alkalmazzuk.

Az új szavakat tartalmazó kifejezések magyar jelentésének megadása után ismét az eredeti szöveg meghallgatása következik. I. M. BALUNYEC megfogalmazásában az analitikus hallgatás a szintetikus hallgatáshoz való átmenet alapjául szolgál, az idegen nyelvet tanulót az analitikus és szintetikus beszédre készíti elő. [4] A hallgatás folyamán az analízis és szintézis folytonos váltakozása közben a hallgatók mind többet ismernek meg a szöveg mondanivalójából. A megismerési folyamat ÁGOSTON GYÖRGY által megfogalmazott és felvázolt sémája alapján a konkrét valósághoz, jelen esetben a teljes szöveghez való állandó visszatérés nélkül lehetetlen lenne az új lexikai anyag feldolgozása. [5]

Az új szókincs pontos leírásának elengedhetetlen feltétele az orosz betűk orosz elnevezéseinek biztos tudása. A hallgatók a szöveg feldolgozása közben nem most találkozhatnak először az új szókinccsel, s ez sokakat segít abban, hogy már a szó először kiírtakor le tudják azt helyesen írni.

Az új szavak közlése is kétféle módon történik. Első a példában közölt mód. Közöljük a teljes szöveget, s amelyik mondatban ismeretlen szó van, ott a mondat után adjuk meg azt a mellékelt példa alapján. Kiemeljük az új szót, betűzzük, s újra kiejtjük. A betűzés után az ismételt kiejtésre azért van szükség, hogy a hallgatók még egyszer ellenőrizhék a szót és jelöljék a hangsúlyt. A magyar jelentést kétszer adjuk meg. A szemantizáció anyanyelvi változatát alkalmazzuk az esetleges félreértések biztos elkerülése végett.

Az új szókincs közlésének másik módja, amikor szöveg nélkül csak az új szavakat adjuk meg egymás után az előbb leírt formában. Ez gyorsabb, s különösen akkor folyamodunk hozzá, amikor viszonylag hosszabb a feldolgozandó szöveg.

Az új szókincs feldolgozása után ismét közöljük a teljes szöveget. A hallgatók a szótárukba beírt szavak alapján követik a szöveg mondanivalóját.

Ezek után is előfordulhat, hogy valaki valamilyen részletet nem értett meg a szövegből. A szöveg dialógus formájában történő meghallgatása elősegíti annak még alaposabb megértését.

A kérdések tollbamondása — új gyakorlattípus. Eme gyakorlattípusnak jelentős szerepe van a hallgatók szóbeli és írásbeli házi feladatának készítésénél. Különösen, amikor a feldolgozott szöveg tartalmát kell leírni és megtanulni vagy kérdésekre válaszolni.

Befejezésül még egyszer meghallgatjuk a teljes szöveget.

A feldolgozott szöveggel kapcsolatos házi feladatot is magnetofonszalagon közöljük.

Szövegeink 25—28 új szót tartalmaznak, s feldolgozásuk terjedelmüktől függően (másfél-két nyomtatott oldal) 40—45 percig tart.

A modell kísérletezése közben végzett felmérések eredményeként (A felméréseket valamennyi esetben közvetlenül az óra után végeztem el. A modellben a kérdések leírása még nem szerepelt.) az alábbiakat állapíthattam meg:

a) Valamennyi hallgató megértette a szöveg teljes mondanivalóját. Ennek ellenőrzése úgy történt, hogy magyar nyelven leírtam a feldolgozott szöveg tartalmát.)

b) A hallgatók 80%-a receptíve elsajátította az új szókincset. (Oroszul mondtam a szavakat, s ők leírták azok magyar jelentését.) A leggyengébb hallgató is az új szavaknak több mint 50%-át ismerte föl.

c) A hallgatók 60%-a szótár igénybevételével el tudta mondani a feldolgozott szöveg tartalmát. Ez a rögtönzött tartalommondás azonban még nem volt mentes a nyelvtani hibáktól.

A II. évfolyam ilyen módszerrel feldolgozandó teljes lexika anyaga programozva van. Eddigi tapasztalataim szerint a lehallgató gyakorlatok eme órátípussal való fölcserélése jelentős előnyt jelent az oktató munka megszervezése és eredményessége terén.

JEGYZETEK

- [1] GAUTHIER, A., Utilisation du magnétophone en classe, Les Langues Modernes, 1963/2. 20—55.
- [2] Критилин, В', Проблемы радиокурсов русского языка, Русский язык в национальной школе, 1966/6. 37—71.
- [3] KOSARAS ISTVÁN, Az idegen nyelvű szemantizációról. INyT 1965/3. 73—78.
- [4] Аналитическое слушание с применением технических средств и его роль в развитии умений и навыков устной речи. Методика применения технических средств в обучении языку. Москва, 1961. 48—58.
- [5] ÁGOSTON GYÖRGY, Az audió-vizuális technikai eszközök alkalmazásának pedagógiai és lélektani jelentősége, Felsőoktatási Szemle 1966/1. 2—6.

ПРОРАБОТКА НОВОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ПОМОЩИ МАГНИТОФОНА

Раконцаш П.

Автор статьи работает над вопросами методики обучения иностранным языкам и применения технических средств. Описывается модель, с помощью которой он прорабатывает новые русские тексты. Проработка происходит с помощью одного магнитофона в отсутствии преподавателя.

DIE VERARBEITUNG NEUEN LEXIKALISCHEN STOFFES MITTELS TONBAND

Von P. Rakonczás

Verfasser behandelt methodologische Fragen des Fremdsprachenunterrichts und der Anwendung technischer Hilfsmittel. Es wird ein Modell mitgeteilt, nach dem er neue russische Texte verarbeitet. Die Verarbeitung des Textes wird mit Einschaltung eines Tonbandgerätes, in Abwesenheit des Lehrers durchgeführt.

IGÉK A TIZENEGY ÉVESEK ÍRÁSOS SZÓKINCSEBEN

Írta: SOMFAI LÁSZLÓ

Előző dolgozatomban [1] azokat a minőségjelzős szerkezeteket vizsgáltam, amelyek a Főiskola 1. sz. gyakorló iskolája egyik 6. osztályának, egy 34 tagú tanuló-csoportnak írásos fogalmazványaiában szerepeltek. Most a feladatokban található igéket tanulmányozom.

A 34 tanuló tizenhét fogalmazványában 1866 igét használt, összesen 10 190 esetben. Ezenkívül előfordult az írásokban ötvenhatszor alkalmazott harminchat igei értékű szerkezeti, szókészleti egység (állandósult szókapcsolat).

Az ábc-rendbe szedett igeanyagot alább közlöm. (Az igeék melletti számok az előfordulás gyakoriságát jelzik. Az egyszer előforduló igeék mellett nincs szám):

Gyakorisági adatok:

Az egy igére eső *átlagos megterhelés* 5,38. Az igeék 51%-a (972) egyszer fordul elő a megvizsgált feladatokban.

Egy-egy tanuló átlagban 55,9 igét írt 301,4 alkalommal.

A legtöbbször előforduló igeék:

van (807), *megy* (333), *áll* (150), *lát* (135), *mond* (129), *jön* (102).

Száznál kevesebbszer a következő megoszlásban fordulnak elő az igeék:

91—100-ig = 4,	41—50-ig = 13,
81— 90-ig = 1,	31—40-ig = 20,
71— 80-ig = 6,	21—30-ig = 34,
61— 70-ig = 2,	11—20-ig = 95.
51— 60-ig = 5,	

Az ige-fajok megoszlása:

A) A cselekvőnek és a cselekvésnek egymáshoz való viszonya szerint:

Az igeék 85,70%-a (1599) cselekvő.

Az igeék 1,44%-a (27) műveltető: 36., 115., 118., 241., 243., 270., 275., 290., 323., 527., 543., 553., 977., 1030., 1039., 1046., 1059., 1112., 1262., 1270., 1275., 1313., 1445., 1680., 1731., 1803., 1829. számú ige.

Szenvedő igét nem használtak a tanulók.

Az igeék 12,54%-a (234) visszaható: 7., 8., 14., 18., 19., 23., 28., 30., 38., 42., 64., 84., 92., 98., 99., 106., 108., 113., 114., 123., 126., 134., 137., 140., 145., 148., 162., 171., 190., 206., 219., 220., 221., 239., 248., 255., 264., 267., 285., 295., 296., 300., 306.,

* E dolgozat előzménye: Minőségjelzős szerkezetek a tizenegy évesek írásos szókincséből. (Szegei Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1966. 187—95.)

310., 311., 315., 317., 318., 319., 329., 339., 345., 346., 521., 524., 533., 535., 542., 556., 567., 572., 582., 591., 601., 629., 634., 635., 640., 644., 676., 700., 705., 707., 716., 745., 751., 754., 782., 792., 805., 821., 853., 863., 866., 868., 894., 929., 935., 943., 945., 946., 951., 955., 972., 974., 976., 1009., 1010., 1019., 1027., 1033., 1052., 1055., 1057., 1058., 1064., 1065., 1093., 1098., 1099., 1113., 1114., 1133., 1134., 1135., 1158., 1163., 1167., 1169., 1178., 1180., 1186., 1191., 1193., 1196., 1201., 1202., 1204., 1221., 1224., 1235., 1248., 1252., 1269., 1271., 1297., 1309., 1316., 1317., 1333., 1340., 1344., 1354., 1361., 1368., 1370., 1372., 1377., 1389., 1395., 1400., 1403., 1404., 1406., 1407., 1411., 1430., 1440., 1446., 1448., 1449., 1461., 1468., 1474., 1475., 1479., 1493., 1494., 1498., 1499., 1505., 1509., 1549., 1554., 1559., 1570., 1571., 1589., 1592., 1595., 1599., 1601., 1611., 1615., 1625., 1629., 1632., 1635., 1637., 1640., 1648., 1650., 1655., 1657., 1658., 1668., 1669., 1672., 1674., 1676., 1684., 1687., 1694., 1695., 1698., 1700., 1712., 1713., 1718., 1733., 1736., 1748., 1750., 1757., 1759., 1760., 1765., 1767., 1771., 1775., 1793., 1794., 1801., 1802., 1809., 1814., 1817., 1821., 1831., 1846., 1850., 1852., 1857., 1862.

— Igei értékű szóképzési egységek: *beveti magát, elfütytyenti magát, elkiáltja magát, elsikítja magát, kihúzza magát* (a bajból), *rosszul lesz*.

Az igék 0,32%-a (6) ható: 5., 690., 741., 1000., 1209., 1347.

B) A cselekvés irányulása szerint:

Tárgyas: 45,45% (848).

Tárgyatlan: 54,55% (1018). Csak a feltétlenül tárgyatlanokat soroltam ide).

C) Összetett igék.

Jelölt határozások: *cserbenhagy, észrevesz* (37), *helybenhagy* (elver'), *kétségbe-esik, körbemegy, rátalál, szembetalálkozik, újjáépül, végrehajt* (5), *velemegy*.

A 879 igekötős ige (47,18%) leggyakoribb igekötői a következők: *meg-* (200 ige mellett), *el-* (165), *ki-* (98), *le-* (90), *be-* (89), *fel-* (81), *föl-* (10), *vissza-* (28), *bele-* (25), *össze-* (25), *rá-* (23), *oda-* (21), *át-* (20). A többi igekötő a fogalmazványokban 20-on aluli igéhez kapcsolódik.

Tárgyas összetételek: *szörnyethal, végetér* (2).

D) Jelöletlen szóösszetételből képzett igék: *gombfocizik, hógolyózik, sétahajózik*.

Mellérendelő ikerszós összetételek: *jár-kel, sürög-forog* (2).

E) Hangutánzó igék: 4,7%, 89 ige. Az előfordulási mutatószám viszont igen alacsony: 168, 1,6%.

F) Hangulatfestő igék: a 71 hangulatfestő ige az összesnek 3,8%-a. Ezek előfordulása is igen alacsony: 114; 1,1%.

G) Az alábbi néhány ige nem köznyelvi használatú. Vagy tájnyelvi sajátosságokat őriz, vagy pedig a tanuló sajátos, egyéni szóhasználatára vall: *bepiktórol, elkóborog, fesziget, fogyasztódik* (fogyasztja magát), *ledúr* (letúr), *segítkezik, szürkülődik*.

H) Helytelen (magyartalan) szerkezet: *tárgyalást tart*.

Felmerülhet a kérdés, van-e gyakorlati jelentősége, hogy egy 11 éves tanuló-csoportnak egy tanévben a magyar irodalomból készített 17 fogalmazványát — a négy

iskolai dolgozatot és tizenhárom házi feladatot — a szókincs egy részének — ígék, főnevek, minőségjelzős szerkezetek — kiemelésével vizsgálat tárgyává tegyük?

Ha a felsorolt adatokból bármilyen általánosítást megkísérelnénk, téves úton járnánk. Lehetetlen volna azt állítanunk, hogy a 11 éves gyermek „átlagban” 1900-féle ígét, 2500-féle főnevet stb. használ írásos munkájában. Bizonyára sokan vannak, akik ennél jóval kevesebbet — hiszen ez 34 gyermek *összesített* mutatószáma —, viszont sok ige és főnév maradhatott még a „tarsolyban”, hiszen csupán 17, és címében témájában erősen megkötött, körülhatárolt feladat állt rendelkezésünkre. Szélesebb mégsem lehetett vizsgálatom anyaga különböző nehézségek miatt.

Mégis állítani lehet, hogy a magyar városi gyermek szóanyaga már a 10—12 éves korban is igen gazdag. Meglepő kifejezések, olyan szavak, amelyeket eddig talán csak magasabb korúak szókincsében sejtettünk, sok tanulságot adhatnak a további kutatáshoz. További következtetéseket is meg lehetne kockáztatni a szókincsgyarapodás ütemére vonatkozóan; a megvizsgált kor táján ez igen magas, 5—10 év múlva valószínűleg fokozatosan csökkenő tendenciájú.

A szóanyag további tanulmányozása arra is feleletet adna, vajon milyen mértékű az irodalomórán tanított, elemzett alkotások tudatos és spontán szókincsgyarapító hatása. Tanulságos volna ugyanennek a gyermekanyagnak három-négy évvel későbbi hasonló vizsgálata, amely azt is kutatná, hogy a szépirodalmi művek adaptált szókincsanyagából mi maradt meg, s mi bukott vissza a passzív állományba stb., stb.

A tanulók szóbeli és írásos szókincsének fejlesztéséről sokat beszélünk; de nem tudjuk, mi a szókincs a 6—10—14 éves és más korban előttünk álló gyermeknek, mit kell fejlesztenünk. Hasonló jellegű kutatások eredményének birtokában sokkal tervszerűbben végezhetnénk készségfejlesztő munkánkat.

SZÓANYAG

A

1. abbahagy 5
2. ábrázol
3. ácsorog
4. ad 50
5. adhat
6. ágaskodik
7. aggodalmaskodik
8. aggódik 4
9. agyoncsap 8
10. agyon sújt 6
11. agyonüt 8
12. agyonvág
13. ajándékoz
14. ájul
15. akad 2
16. akadályoz 2
17. akar 97
18. akaratoskodik
19. alakul 2
20. alápincéz
21. alapít
22. alapoz 3
23. alkonyodik 2
24. alkot 2
25. áll 150

26. állapít
27. állít 3
28. álmélkodik
29. álmodik 8
30. alszik 34
31. ápol
32. áraszt
33. arramegy
34. árul 6
35. ás 24
36. ásat 5
37. átad 8
38. átborzong
39. átél 2
40. átenged 8
41. átesik
42. átfürödik
43. áthalad 3
44. áthoz
45. átjár
46. átjut
47. átkoz 9
48. átlép
49. átmegy 7
50. átnyújt 2
51. átpillant
52. átszál

53. átszel
54. átver (félrevezet)
55. átvesz 3
56. átvíz
57. átvét
58. átutazik
59. átüt

B

60. baktat 5
61. ballag 6
62. bandukol 2
63. bánik
64. bánkodik 2
65. bánt 19
66. barangol 4
67. barátkozik
68. batorít
69. bead 2
70. beáll 5
71. beállít
72. beázik 2
73. bebarangol
74. bebizonyít
75. beccsal 4

76. becsap
 77. becsmérel
 78. becsül 4
 79. bedob
 80. beemel
 81. beenged 4
 82. beépít
 83. beér 3
 84. beesteledik
 85. befed 2
 86. befejez 12
 87. befekszik
 88. befér
 89. befest 2
 90. befog
 91. befogad
 92. befordul
 93. befut
 94. behív 2
 95. behord 2
 96. behoz 3
 97. behúz 5
 98. behúzódik
 99. beiratkozik
 100. bejár
 101. bejelent
 102. bejön 4
 103. bejut 10
 104. bekandikál
 105. bekap
 106. bekéredzkedik
 107. bekopog
 108. beköltözik
 109. beköszönt
 110. bekövetkezik 2
 111. bekukkant
 112. belát
 113. belázasodik
 114. belebotlik 2
 115. belebújtat
 116. belecsap 3
 117. beledob
 118. beledobat
 119. beleegyezik 5
 120. beleesik 2
 121. belefér
 122. belefojt 4
 123. belefut 12
 124. belekerül
 125. belemar
 126. belenyugszik
 127. beleönt 2
 128. belép 13
 129. belepillant
 130. beleszakad
 131. beleszalad
 132. beleszól
 133. beletesz 2
 134. beletörődik
 135. beleugrik
 136. belevág
 137. belevegyül
 138. belevet 4
 139. belevezet 2
 140. belopakodik 2
 141. belő
 142. bemázol 2
 143. bemegy 20
 144. bemelegít
 145. bemerészkedik
 146. bemond
 147. bemutat 9
 148. bemutatkozik 2
 149. benéz 2
 150. bentjár
 151. benyúl
 152. beolt
 153. bepiktorol
 154. beragyog
 155. berak 2
 156. beránt
 157. bereggelizik
 158. berendez
 159. berepül
 160. berohan 2
 161. beront
 162. besötétedik 7
 163. besurran 2
 164. besüt
 165. beszállít
 166. beszámol
 167. beszél 43
 168. beszélget 18
 169. beszerel
 170. betart 2
 171. betegeskedik
 172. betekint
 173. betelik
 174. beteljesül
 175. betér 2
 176. betesz
 177. betoppan 2
 178. betölt
 179. betöm
 180. betör 5
 181. betűz
 182. beugrik 4
 183. behatol 2
 184. beüvegez
 185. bevesz 3
 186. bevet
 187. bevezet 6
 188. bevilágít 3
 189. bevisz 2
 190. biggyeszkedik
 191. bír (tud)
 192. bír 9
 193. bírál
 194. birkózik 12
 195. bízik
 196. biztat 3
 197. biztosít
 198. bocsájt
 199. bólint
 200. bólogat
 201. bolyong 3
 202. bont 2
 203. bonyolít
 204. borít 4
 205. borul 5
 206. bosszankodik
 207. botorkál
 208. bög
 209. bömböl
 210. búcsúzik 9
 211. bújosdik 6
 212. bújik 9
 213. bújkál 2
 214. bujt
 215. bukik
 216. bukkan 6
 217. búsul
 218. buzdit
 219. buzgólkodik
 220. bűnhődik 5
 221. büszkélkedik

 C
 222. cibál 2
 223. cigarettázik
 224. cipel 2

 CS
 225. csal 4
 226. csalogat 2
 227. csap 6
 228. csatázik 2
 229. csavarog 3
 230. cselekszik
 231. cseng
 232. cserbenhagy
 233. cserél 14
 234. cserepez
 235. csicsereg 7
 236. csiklandoz
 237. csikorog
 238. csillapít
 239. csillapodik 2
 240. csillog 11
 241. csillogtat
 242. csinál 20
 243. csináltat
 244. csip
 245. csipog 3
 246. csippent
 247. csodál 4
 248. csodálkozik 11
 249. csordogál
 250. csordul 2
 251. csorog 2
 252. csökken 2
 253. csönget

254. csöpög
255. csörgedezik 3
256. csörömpöl
257. csörren
258. csúszik
259. csúcsul
260. csüng

D

261. dalol 5
262. dalolász
263. derül 2
264. dicsekszik
265. díszleleg
266. díszít 4
267. díszlik 5
268. dob 13
269. dobál 12
270. dobat
271. dobban 2
272. dobbant 3
273. dobog 4
274. dobol
275. dolgozik 36
276. dolgoztat 2
277. dominózik
278. döbben
279. döl
280. dönt 3
281. dördül
282. dörög 3
283. dug 2
284. dugdos
285. duzzad

E

286. ebédel 6
287. ébred 10
288. ébresztget
289. ég 6
290. éget
291. egybefon
292. egyezik
293. éhezik
294. ejt 3
295. ékeskedik
296. éktelenkedik
297. él 37
298. elad 2
299. elagyabugyál
300. elájul
301. eláll 3
302. elalszik 3
303. elámul 5
304. elárul 4
305. elátkoz
306. elázik
307. elbeszél 7

308. elbír
309. elbotorkál
310. elbúcsúzik 10
311. elbűjosik
312. elbújik 2
313. elbukik 6
314. elcsavarog 2
315. elcsendesedik 2
316. elcserél 6
317. elcsodálkozik 4
318. elcsöndesedik
319. elcsúszik 2
320. eldob
321. eldördül
322. elég
323. eléget
324. elejt
325. elenged 2
326. elér 16
327. elérkezik 6
328. érzéstelenít
329. elesik 6
330. eléugrik
331. elfárad 6
332. elfelejt 11
333. elfér
334. elfog 19
335. elfogad 2
336. elfoglal 6
337. elfogy 3
338. elfogyaszt 3
339. elfordul 3
340. elfut 4
341. elfutamodik
342. elgázol
343. elgondol
344. elgondolkozik
345. elgyönyörködik
346. elhagy 5
347. elhal 2
348. elhangzik
349. elhatároz 13
350. elhelyez
351. elhelyezkedik 18
352. élhet
353. elhisz
354. elhív 2
355. elhízik
356. elhord
357. elhoz 7
358. elhurcol
359. elhúz
360. elillan
361. elindít
362. elindul 50
363. elintéz
364. eljátszik
365. eljön
366. eljut 22
367. elkap 4
368. elkápráztat
369. elkel 3

370. elképzeli 3
371. elkér
372. elkerget
373. elkeseredik 3
374. elkésik
375. elkészít
376. elkészül 18
377. elkezd 21
378. elkezdődik 4
379. elkiált 2
380. elkóborol
381. elkomorul
382. elköszön
383. elkövet 2
384. ellátogat 10
385. ellenőriz
386. ellep
387. ellök
388. elmagyaráz 2
389. elmaradozik
390. elmegy 75
391. elmenekül 45
392. elmerül
393. elmesél 17
394. elmond 28
395. elmozdul
396. elmúlik 4
397. elnevez 3
398. elnyel
399. elnyom
400. elolt
401. elolvas
402. eloszt
403. előad
404. előjön 2
405. előkerül 3
406. előkészít
407. előkészül
408. előlép 3
409. előléptet
410. előrehalad
411. előremegy
412. elősegít
413. előugrik 3
414. elővesz 2
415. előz
416. elpárolog
417. elpusztít 4
418. elrabol 3
419. elrendel 2
420. elrepül 2
421. elrobog 2
422. elrohan 4
423. elsöpör
424. elsötétedik
425. elsötétül
426. elszabadul 3
427. elszakad
428. elszakít
429. elszalad 6
430. elszállít
431. elszed

432. elszenderül
 433. elszomorodik 4
 434. elszórakoztat
 435. elszökik 3
 436. elszöktet
 437. elszunyókál
 438. eltakar 2
 439. eltakarít 2
 440. eltalál
 441. eltaszít
 442. eltávozik
 443. eltelik 16
 444. eltemet 6
 445. elterül 2
 446. eltervez
 447. eltesz
 448. eltéved 20
 449. eltéveszt
 450. eltorzul
 451. eltölt 4
 452. eltör 4
 453. eltűnik 16
 454. eltüntet
 455. elvesz 6
 456. elutazhat
 457. elutazik 4
 458. elűz 2
 459. elvág
 460. elvágtat
 461. elválaszt
 462. elvállik 2
 463. elvállal 2
 464. elvégez 6
 465. elver 12
 466. elvesz 22
 467. elvész
 468. elveszít 5
 469. elveszt 2
 470. elvet 4
 471. elvetődik
 472. élvez 2
 473. élvezet 12
 474. elűz
 475. elvisel 2
 476. elvisz 18
 477. elvonul
 478. elzár 2
 479. elzavar
 480. elzúg
 481. emel 7
 482. emelkedik 15
 483. emelhet
 484. emlékezik 8
 485. emlékszik 3
 486. énekel 24
 487. enged 45
 488. engedelmeskedik
 489. engedélyez 3
 490. épít 19
 491. építkezik 3
 492. épített
 493. épül 35

494. ér 32
 495. érdekel 3
 496. érdeklődik 16
 497. ered
 498. ereszt
 499. érez 50
 500. erjed
 501. érkezik 34
 502. erősít 3
 503. ért 10
 504. értesít 5
 505. érzéstelenít
 506. esik 10
 507. esteledik 3
 508. eszik 35
 509. eszik-iszik
 510. észrevesz 37

F

511. faggat 10
 512. fagy
 513. fáj 21
 514. fájlal
 515. fakad 3
 516. falatozik 2
 517. fárad 4
 518. farag 5
 519. fázik 2
 520. fed 2
 521. fehérlík 3
 522. fejez
 523. fejleszt
 524. fejlődik 2
 525. fékez
 526. fekszik 36
 527. fektet
 528. fél 14
 529. felakaszt 2
 530. feláldoz
 531. feláll 3
 532. felállít
 533. felborul
 534. felbűg
 535. felbukkan 3
 536. felcsap
 537. felderít
 538. feldob 7
 539. feldördül
 540. felébred 5
 541. felébreszt
 542. fedelkedzik
 543. feléget
 544. felejt 4
 545. felel 16
 546. felelget
 547. felemel 5
 548. felépít 3
 549. felépül 16
 550. felér 3
 551. feleszmél
 552. felfal

553. felfektet
 554. felfér
 555. felfigyel 10
 556. felgyógyul 8
 557. felgyújt 3
 558. felhasznál
 559. felhív
 560. felhord
 561. felhoz 4
 562. felhúz
 563. felidéz
 564. felismer 2
 565. feljön 3
 566. feljut 2
 567. felkapaszkodik
 568. felkapcsol
 569. felkel 16
 570. felkér
 571. felkeres 6
 572. felkészül
 573. felkiált 18
 574. fellobban
 575. fellő
 576. felmászik 6
 577. felmegy 10
 578. felmér
 579. felnéz
 580. felnyílik
 581. felordít
 582. felöltözik 7
 583. felpattan
 584. felrak 13
 585. félrebeszél 2
 586. felrepül
 587. felriad 3
 588. felsegít 2
 589. felsért 2
 590. felsóhajt 2
 591. felsorakszik 2
 592. felszabadít 2
 593. felszáll 5
 594. felszánt
 595. felszerel
 596. felszól
 597. felszökik
 598. feltalál
 599. feltart 2
 600. feltartóztat 6
 601. feltekerődzik
 602. feltesz
 603. feltör
 604. feltűnik 8
 605. felugrik 2
 606. felvált
 607. felver 5
 608. felvesz 4
 609. felvet
 610. felvidít
 611. felvidul
 612. felvisz
 613. felvonul
 614. fenyegtet

615. fér 4
 616. fertőtlenít 2
 617. fest 11
 618. fészül
 619. feszeget 7
 620. feszeleg 6
 621. feszíget 2
 622. fészkel 2
 623. figyel 14
 624. figyelmeztet
 625. fitogtat
 626. fizet 3
 627. fog 35
 628. fogad 30
 629. fogadkozik
 630. foglal 4
 631. foglalokzik 2
 632. fogócskázik
 633. fogy 6
 634. fogyasztokzik
 635. fogyatkozik
 636. fojt 7
 637. folyik 14
 638. folyik (a harc)
 639. folytat 10
 640. folytatódik
 641. fon
 642. fordít 3
 643. fordul 8
 644. forgolódik 2
 645. forog 6
 646. forr 2
 647. foszt
 648. fő 2
 649. fölborul
 650. fölébred 2
 651. fölért
 652. fölfal
 653. fölijed
 654. felkel 2
 655. föllök
 656. fölmeget 2
 657. fölrak 3
 658. fölvilágosít
 659. főz 7
 660. fűj 4
 661. fullad 2
 662. fut 17
 663. futballozik
 664. futkározik
 665. futkos 4
 666. függ 4
 667. fürdik 5
 668. füstöl 2
 669. füstölög 2
 670. fűt 2
 671. fűtyöl
 672. fűtyörészik 2
 673. fűtyül 9
 674. fűtlyent 10
 675. fűz 2
 676. fűződik

G

677. garázdálkodik
 678. gátol
 679. gombfocizik
 680. gombozik 4
 681. gondol 37
 682. gondolkodik 4
 683. gondolkodik
 684. göröcsöl
 685. gratulál
 686. gürcöl 2

GY

687. gyarapodik
 688. gyászol
 689. gyógyít 2
 690. gyógyíthat
 691. gyógyul 5
 692. gyümöszöl
 693. gyöngyöz
 694. gyönyörködik
 695. gyöz 12
 696. gyűjt
 697. gyűjt 5
 698. gyülekezik 6
 699. gyűlik

H

700. habzik
 701. habzsol
 702. hagy 29
 703. hahózik
 704. hajigál 5
 705. hajladozik 3
 706. hajlong
 707. hajnalodik 2
 708. hajol
 709. hajszol 2
 710. hajt 14
 711. hajtogat (mond)
 712. hal 3
 713. halad 26
 714. hálálkodik
 715. halászik
 716. haldoklik
 717. hall 46
 718. hallatszik 12
 719. hallgat 3
 720. hallgatódzik
 721. hallik
 722. hancúrozik
 723. hangzik 2
 724. haragszik 2
 725. harcol 17
 726. harsog
 727. hasonlít 2
 728. használ 2

729. határoz
 730. hátrafordul
 731. hátrameget 7
 732. hátraugrik
 733. hazaér 14
 734. hazaérkezik 3
 735. hazahord
 736. hazához
 737. hazaindul 9
 738. hazajön 5
 739. hazakísér
 740. hazameget 19
 741. hazamehet
 742. hazasiet
 743. hazatér 3
 744. hazavágtat 2
 745. hazavágyódik
 746. hazavezet
 747. hazavisz 6
 748. hazudik
 749. helybenhagy (elver)
 750. helyez
 751. helyezkedik 4
 752. helyreáll
 753. hemzseg 2
 754. hetvenkedik
 755. hever 14
 756. heverészik 3
 757. hiányzik 9
 758. hintázik 2
 759. hirdet 2
 760. híresztel 2
 761. hisz 19
 762. hív 31
 763. hív (nevez) 2
 764. hivatkozik
 765. hízeleg
 766. hógolyózik
 767. hord 13
 768. horkol 4
 769. hortyog 4
 770. hoz 79
 771. hozzáfog 4
 772. hozzájárul
 773. hozzákezd
 774. hozzálát
 775. hozzányúl
 776. hozzátesz
 777. huhog
 778. hull
 779. hullik
 780. humócskázik
 781. húz 11
 782. húzódik 2

I

783. idegesít
 784. idejön
 785. igazgat
 786. igazol

787. ígér
788. igyekszik 8
789. ijed 5
790. ijedezik 2
791. ijeszt
792. illatozik 2
793. illik
794. imád
795. indít
796. indul 61
797. int 2
798. integet 2
799. intéz
800. ír 42
801. irányít 2
802. irányul
803. irigyel
804. ismer 25
805. ismerkedik
806. ismételtet
807. iszik 31
808. ítél
809. itthagyl
810. ível
811. izgat
812. izgul 4
813. izlik
814. izzad 13

J

815. jajgat
816. jár 71
817. járkál 5
818. jár-kel
819. játszadozik
820. játszik 83
821. játszódik 3
822. javasol
823. javít 2
824. javul
825. jelenik
826. jelent 9
827. jelentkezik 2
828. jelez 3
829. jóllakat
830. jóllakik 2
831. jön 102
832. jut 18

K

833. kacag 2
834. kakukkol
835. kalapál 2
836. kanyarog 2
837. kap 73
838. kapcsol
839. kártyázik

840. kedvel
841. kel 5
842. kell 60
843. kelt
844. kémlel 4
845. kényszerít 4
846. képez
847. képzel 9
848. kér 48
849. kérd
850. kérdez 50
851. kérdezget
852. kérdezősködik 4
853. kerekedik 2
854. keres 28
855. keresztülmegy
856. kerget 9
857. kering
858. kérlel
859. kerül 29
860. késik
861. készít 13
862. készül 11
863. készülődik 3
864. kétségbeesik
865. kever 5
866. keveredik
867. kezd 91
868. kezdődik 7
869. kezeskedik
870. kiabál 26
871. kiáll 2
872. kiállít
873. kiált 39
874. kiáltoz 11
875. kiás
876. kibékít
877. kibír
878. kibont
879. kibök
880. kibújik
881. kicipel
882. kicsordul
883. kiderül 2
884. kidob
885. kidug
886. kiegyenesít
887. kienged 2
888. kiér 10
889. kiérkezik
890. kiesik
891. kifaggat
892. kifárad 4
893. kifejez
894. kifekszik 3
895. kifényesít
896. kifizet
897. kifog
898. kifogy
899. kifürkész
900. kigyógyul 2
901. kigyul

902. kihagy
903. kihajt 2
904. kihallgat
905. kihív 3
906. kihord
907. kihoz
908. kihúz 2
909. kiírt
910. kiizzad
911. kijár
912. kijavít
913. kijelent 2
914. kijön 4
915. kijut 2
916. kikap
917. kikapcsol
918. kikapkod 2
919. kikel 2
920. kinoz 2
921. kikísér
922. kiköt
923. kiküld 2
924. kilátszik
925. kilép 3
926. kimar 3
927. kimászik
928. kimegy 27
929. kimelegsik
930. kimond
931. kínál
932. kinevet
933. kinéz 4
934. „kinéz” (olyan) 2
935. kinlódik
936. kinnmarad
937. kinő 12
938. kinyit
939. kioktat
940. kiolvas 2
941. kioszt 2
942. kiönt
943. kiperdül
944. kipihen 5
945. kipiroslik
946. kipukkad
947. kirándul 7
948. kiránt
949. kirohan 2
950. kísér 4
951. kiserken
952. kísétál
953. kiszab
954. kiszabadít 3
955. kiszabadul 2
956. kiszáll 2
957. kiszámol
958. kiszárad
959. kiszed
960. kiszól
961. kiszökik
962. kiszűrődik
963. kitagad 13

964. kitalál 5
 965. kitart
 966. kitaszít
 967. kitör
 968. kitűnik 2
 969. kitűntet 2
 970. kitűz 3
 971. kiugrik 2
 972. kiürül
 973. kiűz
 974. kiválik
 975. kíván 3
 976. kívánczik 2
 977. kívántat
 978. kivesz 8
 979. kivisz 2
 980. kivonul
 981. kóborol
 982. kockáztat 2
 983. kocsikázik
 984. kopog 8
 985. kotkodál
 986. kóvályog
 987. köhög 2
 988. költözik 3
 989. könyököl
 990. könyörög
 991. körbemegy
 992. körüláll
 993. körülfog 2
 994. körüljár 2
 995. körülmegy
 996. körülnéz 2
 997. körülvesz 6
 998. körülzár 4
 999. köszön 13
 1000. köszönhet
 1001. köszönt 7
 1002. köt 5
 1003. kötözködik
 1004. követ 7
 1005. követel
 1006. következik 8
 1007. közbeszól 2
 1008. közbelép 2
 1009. közeledik 16
 1010. közeleg 2
 1011. közöl 3
 1012. közrevesz
 1013. kullog
 1014. kuporog
 1015. kurjant 3
 1016. kúszik 4
 1017. kutat
 1018. küld 16

L

1019. lábatlankodik
 1020. labdázik 5
 1021. lakik 25

1022. lakomázik 4
 1023. lángol
 1024. lapátol
 1025. lát 135
 1026. látogat 10
 1027. látszik 21
 1028. lead
 1029. leáll
 1030. lebegtet
 1031. lebont 6
 1032. lebonyolít
 1033. lebukik
 1034. lecibál
 1035. lecsap 2
 1036. lecsatol
 1037. ledob 4
 1038. ledobál 2
 1039. ledobat 6
 1040. ledobol
 1041. ledúr
 1042. leég 2
 1043. leér 2
 1044. leesik 3
 1045. lefekszik 11
 1046. lefektet
 1047. lefolyik
 1048. lefordul
 1049. legördül
 1050. legyint 2
 1051. legyőz 17
 1052. lehanyatlak 2
 1053. lehet 37
 1054. lehever
 1055. leheveredik
 1056. leigáz
 1057. leint
 1058. leír 15
 1059. leírat 5
 1060. lejár
 1061. lejátszódik 3
 1062. lejt 4
 1063. lejut 3
 1064. lékel
 1065. leken
 1066. lekenyerez
 1067. lekéredzkedik
 1068. lekiabál 2
 1069. leköt
 1070. leküld
 1071. lel 16
 1072. leleplez
 1073. lelök 2
 1074. lemar
 1075. lemarad 4
 1076. lemászik
 1077. lemegy 10
 1078. lemond
 1079. lemos
 1080. lendít
 1081. lenéz
 1082. lenyom 4
 1083. lenyűgöz 4

1084. lép 12
 1085. lapakol 2
 1086. lepihen
 1087. lépked 3
 1088. leporol
 1089. lepucol
 1090. lerak 3
 1091. leráncigál
 1092. lerángat
 1093. lerogy
 1094. lerohan
 1095. lerombol
 1096. les
 1097. lesiklik
 1098. lesoványodik
 1099. lesüllyed
 1100. lesz 91
 1101. leszakad 2
 1102. leszakít 3
 1103. leszalad 6
 1104. leszáll 2
 1105. leszed 4
 1106. leszerel
 1107. leszíjaz
 1108. leszögez
 1109. leszökik (leugrik)
 1110. leszúr
 1111. letanyázik
 1112. letartóztat
 1113. letelepszik 4
 1114. letelepüi
 1115. letép 5
 1116. letér 4
 1117. leterít
 1118. letesz
 1119. letör 3
 1120. leül 9
 1121. levág
 1122. lever 6
 1123. levesz 2
 1124. levét
 1125. levisz
 1126. lezuhan 5
 1127. locsog
 1128. locsol
 1129. lóg 4
 1130. lop 2
 1131. lö 6
 1132. lubickol 3

M

1133. magaslik 2
 1134. magasodik
 1135. magyaráz 2
 1136. mar
 1137. marad 57
 1138. marcangol 2
 1139. markol
 1140. masíroz
 1141. mászik 5

1142. mászkál	1204. meghajlik	1266. megnyer
1143. megakadályoz 3	1205. meghal 21	1267. megnyilik
1144. megáll 13	1206. meghalad 2	1268. megnyit
1145. megállapít 7	1207. meghall 19	1269. megnyugszik
1146. megállapodik	1208. megharagszik	1270. megnyugtat 2
1147. megállít 2	1209. meghívhat	1271. megnyúlik
1148. megárt	1210. meghódít	1272. megóperál
1149. megás	1211. meghoz	1273. megoszt
1150. megátkoz 11	1212. meghúz	1274. megöl 22
1151. megbarátkozik	1213. megígér 9	1275. megölet 2
1152. megbeszél 2	1214. megijed 10	1276. megőrül 15
1153. megbetegszik 2	1215. megindul 2	1277. megpakol
1154. megbirkózik	1216. meginog	1278. megparancsol
1155. megbíz	1217. megír 3	1279. megpihen 2
1156. megbosszul 2	1218. megismer 5	1280. megpillant 22
1157. megbotlik	1219. megismerkedik 2	1281. megpróbál
1158. megbűnhődik	1220. megismétel	1282. megpuszil
1159. megcsap 2	1221. megismétlődik	1283. megragad
1160. megcsavar	1222. megiszik	1284. megreccsen
1161. megcsikordul	1223. megjátszik	1285. megreggelizik 2
1162. megcsörren	1224. megjavul 2	1286. megretten
1163. megcsúszik	1225. megjegyez	1287. megrezzen 3
1164. megdarál	1226. megjelenik 30	1288. megsajnál
1165. megdicsér	1227. megjósol	1289. megsebesít
1166. megdorgál	1228. megjön 3	1290. megsebesül 2
1167. megdöbben 3	1229. megkap 8	1291. megsemmisít
1168. megebédel 6	1230. megkér 8	1292. megsérül
1169. megéhezik 2	1231. megkérdez 26	1293. megsimogat
1170. megelégel	1232. megkeres 2	1294. megskalpol
1171. megelégszik	1233. megkerül 4	1295. megsokall
1172. megemlékezik	1234. megkezd 5	1296. megsül
1173. megemlít	1235. megkezdődik 6	1297. megszabadul
1174. megenged 6	1236. megkínál	1298. megszakad
1175. megépit 2	1237. megkocogtat	1299. megszakit
1176. megérdemel	1238. megkopogtat	1300. megszáll
1177. megérez 3	1239. megkóstol	1301. megsűg 2
1178. megérkezik	1240. megköszön 8	1302. megszegyenít 2
1179. megérlel	1241. megkötöz	1303. megszeret 7
1180. megerősödik	1242. meglát 18	1304. megszid
1181. megért 10	1243. meglátogat 3	1305. megszimatol 2
1182. megesik 2	1244. meglebben	1306. megszokik 4
1183. megesküszik	1245. meglegyint 2	1307. megszólal 6
1184. megeszik 3	1246. meglep 2	1308. megszomjazik 2
1185. megfékez 6	1247. meglép 2	1309. megszökik 4
1186. megfér-fiasodik	1248. meglepődik 3	1310. megszúr
1187. megfigyel 8	1249. meglocsol	1311. megtalál 9
1188. megfizet 2	1250. meglök	1312. megtámad 7
1189. megfog 3	1251. megmagyaráz 2	1313. megtáncoltat
1190. megfogad 9	1252. megmakacsodik	1314. megtanít 8
1191. megfogyatkozik	1253. megmarad	1315. megtanul 2
1192. megfordít	1254. megmászik 3	1316. megtévelyodik 9
1193. megfordul 7	1255. megment 6	1317. megtévelyul
1194. megfullad 2	1256. megmér 2	1318. megtekint
1195. megfullaszt	1257. megmond 7	1319. megtelik 3
1196. megfürdik	1258. megmozdul	1320. megtesz 5
1197. meggondol	1259. megmozgat 2	1321. megtetszik 2
1198. meggyaláz	1260. megmutat 16	1322. megtilt 2
1199. meggyilkol	1261. megnevel	1323. megtisztul
1200. meggyógyít 3	1262. megneveltet	1324. megtör
1201. meggyógyul 7	1263. megnéz 6	1325. megtörténik
1202. meggyőződik	1264. megnő 4	1326. megtörül
1203. meghagy	1265. megnyal	1327. megtud 35

1328. megugraszt
 1329. megun 4
 1330. megül 4
 1331. megüt 10
 1332. megvacsorázik 5
 1333. megváltozik 9
 1334. megvan
 1335. megvár
 1336. megvéd 4
 1337. megver 9
 1338. megvet 3
 1339. megvizasztal 2
 1340. megvizasztalódik 3
 1341. megvilágít 4
 1342. megvizsgál 11
 1343. megzavar 4
 1344. megzavarodik
 1345. megy 333
 1346. megyeget
 1347. mehet
 1348. melegít 3
 1349. mélyed
 1350. mendegél 6
 1351. menekül 14
 1352. mer 4
 1353. mér 4
 1354. meredezik
 1355. mesél 31
 1356. mókázik
 1357. mond 129
 1358. mondogat 2
 1359. morzsol
 1360. mos
 1361. mosdik
 1362. mosolyog 6
 1363. mozgat
 1364. mozog 3
 1365. múlik 4
 1366. munkál
 1367. mutat 14
 1368. mutatkozik
 1369. mutogat 3

N

1370. napozik
 1371. nedvesít
 1372. nehezedik
 1373. nekiad
 1374. nekifog 4
 1375. nekilát 12
 1376. nekimegy 4
 1377. nekimelegszi
 1378. nekirohan
 1379. nekivág
 1380. nevel
 1381. nevet 11
 1382. nevetgél
 1383. nevez 2
 1384. néz 56
 1390. sikolt

1385. nincs 17
 1386. noszogat
 1387. nótázik 2
 1388. nő 15
 1389. növekedik

NY

1390. nyaldos
 1391. nyaral 14
 1392. nyeldekél
 1393. nyer
 1394. nyikorog
 1395. nyílik 30
 1396. nyit 5
 1397. nyom 6
 1398. nyomul
 1399. nyög 2
 1400. nyugszik 2
 1401. nyugtat
 1402. nyújt 2
 1403. nyújtózik
 1404. nyújtózkodik 2
 1405. nyúl 3
 1406. nyúlik
 1407. nyüzsög

O

1408. odaad 5
 1409. odacsál
 1410. odaér 9
 1411. odaérkezik
 1412. odafigyel
 1413. odafut
 1414. odahajt
 1415. odajön
 1416. odajut
 1417. odakiált
 1418. odaköt
 1419. odalovagol
 1420. odamegy
 1421. odanéz 2
 1422. odapofoz
 1423. odaszállít
 1424. odaszól
 1425. odaugrik
 1426. odavesz 5
 1427. odavész 2
 1428. odavezet 8
 1429. okoz 2
 1430. ólálkodik
 1431. olvad 2
 1432. olvas 23
 1433. olvaszt
 1434. ont 2
 1435. operál
 1436. ordít 6
 1437. ostromol
 1438. oszlik

1439. oszt 3
 1440. osztózkodik
 1441. otthagy 3
 1442. ott-terem
 1443. óv

Ö

1444. öl 10
 1445. ölel 2
 1446. ölelkezik 8
 1447. ölet
 1448. öltözik 2
 1449. öltözködik
 1450. önt 4
 1451. öregbít
 1452. őriz 4
 1453. örül 27
 1454. övez 3
 1455. összeácsol
 1456. összeállít
 1457. összecsomagol
 1458. összefog 2
 1459. összefut
 1460. összegyűjt
 1461. összegyűlik
 1462. összehasonlít
 1463. összejön
 1464. összemér
 1465. összenéz
 1466. összenő
 1467. összenyom
 1468. összeölelkezik 9
 1469. összepakol
 1470. összerak
 1471. összeszalad
 1472. összeszed 3
 1473. összeszorít
 1474. összetalálkozik 3
 1475. összetörik
 1476. összever
 1477. összevesz
 1478. összeveszik 2
 1479. összeütközik
 1480. öszül

P

1481. pakol 4
 1482. pamacsol
 1483. panaszkodik 3
 1484. parancsol
 1485. párbajozik
 1486. parkíroz
 1487. pereg 2
 1488. pezsdül
 1489. pezseg
 1490. pihen 9
 1491. pillant 5
 1492. pipázik

1493. pirkad 2
1494. piroslik 2
1495. pislog
1496. piszkál
1497. piszkálódik 2
1498. pitymallik
1499. pompázik 5
1500. pótol
1501. potyog
1502. pőfékel
1503. présel 5
1504. próbál 3
1505. pukkadozik
1506. pusztít 2
1507. pusztul 2

R

1508. rábíz
1509. raboskodik 2
1510. radiroz
1511. rádöbben
1512. ráfüggeszt
1513. rág
1514. ragaszt 2
1515. rágsál
1516. rágondol 2
1517. ragyog 3
1518. ráismer
1519. rájön 3
1520. rak 23
1521. rákerül 2
1522. rákezd
1523. raktároz
1524. rálép 2
1525. rámtalál
1526. ráncigál
1527. rándít
1528. ránéz
1529. rángat 2
1530. ránő
1531. ránt 2
1532. ráordít
1533. rásüt 2
1534. rászól 2
1535. rátalál 3
1536. rátámad
1537. ráteker
1538. rátér
1539. rátör
1540. ráugrik
1541. ráül 2
1542. rávág 2
1543. ráver
1544. ráz 3
1545. rázendít 2
1546. reccsen 3
1547. reggelizik 2
1548. rejt
1549. rejtőzik
1550. reked

1551. remél 3
1552. rémul 3
1553. rendelkezik
1554. rendetlenkedik
1555. rendez
1556. repked
1557. repül 5
1558. részesít 2
1559. részesül 2
1560. reszket 5
1561. rezeg
1562. rezzen
1563. ringat
1564. robog 3
1565. rogy
1566. rohan 22
1567. rombol
1568. ront 3
1569. roppan
1570. roskadozik 3
1571. rosszabodik 2
1572. rotyog
1573. röpköd 9

S

1574. sajnál 7
1575. sajog
1576. sajtol
1577. segít 27
1578. segítkezik
1579. sejt 2
1580. seper
1581. serdül
1582. serkent 2
1583. sétahajózik
1584. sétál 33
1585. sétálgat 2
1586. siet 31
1587. sikerül 15
1588. sikít
1589. siklik 3
1591. simogat 3
1592. simul
1593. sípol
1594. sir
1595. siráncokzik
1596. sóhajt 5
1597. sóhajtozik 3
1598. sopánkodik
1599. sorakodik 9
1600. sóvárog
1601. sötétedik 3
1602. suhan
1603. suhog 3
1604. surran
1605. susog 5
1606. süllyed
1607. sürget
1608. sürög
1609. sürög-forog 2

1610. süt 15
1611. sütkérezik
1612. süvít 2

SZ

1613. szab
1614. szabadít
1615. szabadul 2
1616. száguld
1617. szakad 3
1618. szakít 3
1619. szalad 30
1620. szaladgál 4
1621. száll 7
1622. szálldogál 3
1623. szállít 16
1624. számol
1625. szaporodik
1626. szed 23
1627. szedeget 2
1628. szédeleg
1629. szedelődzködik
1630. szegélyez 6
1631. szegez
1632. szegődik
1633. szegycell
1634. szekíroz
1635. szikrázik 2
1636. szel 3
1637. szembetalálkozik
1638. szenved 4
1639. szépít 2
1640. szépül
1641. szerel 4
1642. szerepel 3
1643. szeret 92
1644. szerez 5
1645. szétoszt
1646. szétszéled
1647. széttép
1648. szétterpeszkedik
1649. szétvág
1650. sziporkázik
1651. szokik 10
1652. szól 27
1653. szolgál
1654. szólít 2
1655. szomorkodik 2
1656. szórakodik 3
1657. szorgoskodik
1658. szorong
1659. szögez
1660. szokik 2
1661. szörnnyethal
1662. szövetkezik
1663. szundikál
1664. szúr 4
1665. szuszog 2
1666. születik 2
1667. szüretel

1668. szürkülődik
1669. szűrődik

T

1670. tagad
1671. takar
1672. takarodik
1673. talál 58
1674. találkozik 25
1675. támad 13
1676. támaszkodik
1677. támaszt 2
1678. tanácsol
1679. táncol 5
1680. táncoltat
1681. tanít 4
1682. tántorog
1683. tanul 8
1684. tanyázik 2
1685. tapasztal
1686. tapos
1687. tarkállik
1688. tarkít
1689. társalog
1690. tart 47
1691. tart (mond)
1692. tartalmaz
1693. tartozik 3
1694. tartózkodik 5
1695. tárul 8
1696. tataroz
1697. tátog
1698. tátong
1699. távozik
1700. tébolyodik
1701. tekint
1702. telefonál 6
1703. telerak
1704. telik 13
1705. teljesít 2
1706. temet 12
1707. ténfereg
1708. teng
1709. tép 2
1710. térdel
1711. terem 2
1712. terjeng
1713. terpeszkedik
1714. tervez 3
1715. tesz 47
1716. tetszik 33
1717. téved 11
1718. tisztázódik
1719. tisztel 6
1720. tologat
1721. toppant
1722. továbbmegy 2
1723. tölt 6
1724. töpreng 3
1725. tör 8
1726. tördel

1727. törik
1728. törődik 3
1729. történi 41

U

1730. ugrál 8
1731. ugrat
1732. ugrik 24
1733. újjáépül
1734. ujjong 4
1735. újságol 3
1736. unatkozik 3
1737. uralkodik 3
1738. úszik 7
1739. utánaszőkik
1740. utazik 19
1741. utólér

Ü

1742. üdvözl 29
1743. ül 41
1744. üldögel 2
1745. üldöz 4
1746. ültet
1747. ünnepel 4
1748. üresedik
1749. üt 13
1750. ütközik 2
1751. üvegez
1752. üvölt
1753. üzen

V

1754. vacog
1755. vacsorázik 4
1756. vág 8
1757. vágódik
1758. vágat 3
1759. vágyik
1760. vágyódik
1761. váj 2
1762. vakol 2
1763. válaszol 12
1764. választ 11
1765. válik 2
1766. vállal 19
1767. vállalkozik 2
1768. vallat 2
1769. vált
1770. váltogat
1771. változik 6
1772. változtat
1773. van 807
1774. vár 47
1775. várakozik
1776. varázsol 3
1777. vásárol 4

1778. véd 6
1779. védelmez
1780. végetér 2
1781. végez 10
1782. végigdúl
1783. végigfut
1784. végighallgat 2
1785. végignéz 3
1786. végigszed
1787. végigvezet
1788. végrehajt 5
1789. vél
1790. velemegy
1791. vendégel
1792. ver 11
1793. verekedik
1794. verekszik 2
1795. versenyez
1796. vés
1797. vesz 72
1798. veszekszik 2
1799. veszít
1800. vet 11
1801. vetkőzik
1802. vetődik 6
1803. vettet 3
1804. vezényel 2
1805. vezet 27
1806. ví (v)
1807. viaskodik 3
1808. viccel 2
1809. vigadozik 2
1810. vigasztal 3
1811. vigyáz 4
1812. vijjog
1813. világít 11
1814. világosodik
1815. villámlik
1816. villan
1817. virágzik 2
1818. virít 2
1819. virraszt
1820. visel 4
1821. viselkedik 15
1822. visít
1823. visz 73
1824. visszadob
1825. visszaemlékszik
1826. visszaér 4
1827. visszaesik 3
1828. visszafekszik
1829. visszafektet
1830. visszafordít
1831. visszafordul 4
1832. visszagondol
1833. visszahajt
1834. visszajön 3
1835. visszakiabál
1836. visszakiált 2
1837. visszakerül
1838. visszamegy 7
1839. visszalő

1840. visszanez
1841. visszaroohan 2
1842. visszazalad 2
1843. visszatalál
1844. visszatar 4
1845. visszataszit
1846. visszatelepszik
1847. visszater 13
1848. visszatuikroz 2
1849. visszaül 2
1850. visszaverodik
1851. visszavonszol
1852. visszavonul
1853. vitatkozik
1854. viv 5
1855. vizsgal 6
1856. von
1857. vonul 3

Z

1858. zár 7
1859. zavar 2

1860. zenél
1861. zokog
1862. zöldell 3
1863. zörög
1864. züg 2
1865. zuhan 6
1866. zúz 2

SZERKEZETI EGYSÉGEK:

beveti magát 6
ég a munka a kezében
elfogja a rémület
elfütyenti magát
elkiáltja magát 4
elsikítja magát
feleségül vesz 3
férjhez megy
gyanút kelt
készen áll
kezet fog
kezelésbe vesz

kileli a hideg
megjárja az utat
megtöri a csendet
megússza a bajt
megüti a kellő hangot
példát vesz
pofon vág 2
póru jár 2
részt vesz 5
rosszul lesz
sor kerül valamire
sorra kerül
szóba elegyedik
szájába vesz
szót fogad 4
vállat von
vállra vesz
véget ér
vele tart
útját veszi 2
üzembe lép (dolgozni kezd)
kihúzza magát (a bajból)
kézen fog

ГЛАГОЛЫ В ЗАПАСЕ СЛОВ ОДИННАДЦАТИЛЕТНИХ

Л. Шомфай

Одна из главных задач обучения родному языку в том, чтобы, параллельно с развитием мышления будущего поколения, подготовить его к выражению своих мыслей устно и письменно точно, разнообразно и красиво. Основное условие этого в том, чтобы уже с первого класса постепенно развивать запас слов учеников. Планомерности этой работы мешает то, что нет у нас таких данных, которые познакомили бы нас с запасом слов учеников разных возрастов. Эта статья — вторая часть более крупной работы — намерена приблизить к этому. Выбраны глаголы из письменного запаса слов у одиннадцатилетних учеников и рассмотрены с разных сторон.

ZEITWÖRTER IM WORTSCHATZ VON ELFJÄHRIGEN

Von L. Somfai

Es ist die Aufgabe des muttersprachlichen Unterrichts, die künftige Generation zugleich mit der Entwicklung ihres Denkens zu befähigen, ihre Gedanken mündlich und schriftlich genau, abwechslungsreich und schön auszudrücken. Eine grundlegende Voraussetzung hierfür ist, ihren Wortschatz bereits von der ersten Klasse an fortlaufend zu entwickeln. Die Planmäßigkeit dieser Arbeit ist dadurch gehindert, dass wir keine Aufnahmen über den Wortschatz der Schüler der verschiedenen Altersklassen besitzen. Die gegenwärtige Untersuchung — der zweite Teil einer grösseren Arbeit — hat das Ziel, hierzu einen Beitrag zu liefern. Es wurden die Zeitwörter des schriftlichen Wortschatzes elfjähriger Schüler herausgehoben und nach verschiedenen Gesichtspunkten untersucht.

V. MŰVÉSZET

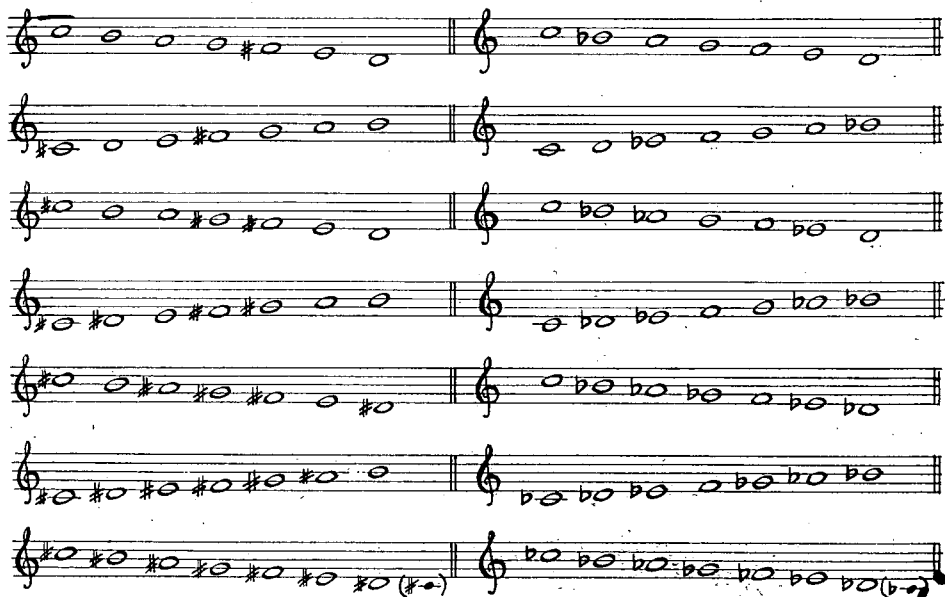
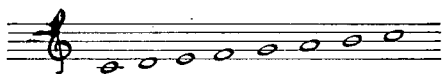
A DALCROZE-FÉLE SKÁLAÉNEKLÉSI REND A PENTATONIÁBAN

Írta: AVASI BÉLA

A szolfézs-oktatás egyik módszeres eljárásaként JAQUES—DALCROZE (svájci-francia zeneszerző és pedagógus) a diatonikus skáláknak bizonyos rend szerinti éneklését ajánlotta. A dur-moll hangnemiség világában élő muzsikusként kezdő skálája természetesen a C-dur volt. A felső oktáv-hang elérése után, lefelé menet már egy módosított hangot kell énekelnünk (fiszt, vagy b-t), majd minden egyes új dallamfordulatban eggyel növekszik a módosított hangok száma.

A kétféle skálázás így fest:

1.

Az utolsó skálákban már mind a hét fok módosított, vagyis C-dürből eljutotunk Cis-durba, ill. Ces-durba.

Figyeljük meg, hogy menetközben miféle hangsorokat érintettünk!

II.

c – dur

c – lid	c – mixolid
# c-lokriszi	c-dór
# c-frig	c-ed
# c-ed	c-frig
# c-dór	c-lokriszi
# c-mixolid	ces-lid
# c-dúr	ces-dúr.

Tapaszthatjuk, hogy a lokriszi, illetőleg a lid skálák váltásakor alaphangmódosulás történik. Ha mind a hét hangsort közös alaphangról akarnók elénékelni, akkor kezdő-skálaként a lokriszi-t vagy a lid-et kellene választanunk.

Legyen kiinduló hangsorunk e két módusz törzshangos transzpozíciója! (A könnyebb összehasonlítás kedvéért a skálákat mind alulról-felfelé írjuk fel!)

III.

The musical notation displays 14 staves, each representing a different mode of the C major scale. The staves are arranged in two columns of seven. Each staff is labeled with its mode name in parentheses above the staff and its corresponding scale name below the staff. The modes and their corresponding scale names are:

- (lid) / c – lid
- (lokriszi) / c-lokriszi
- (lokriszi) / c-frig
- frig / c-ed
- eol / c-dór
- dór / c-mixolid
- mixolid / ces-lid
- dúr / ces-dúr
- (lokriszi) / c-lokriszi
- (lid) / c – lid
- (lokriszi) / c-lokriszi
- (lid) / c – lid
- (lokriszi) / c-lokriszi
- (lid) / c – lid
- (lokriszi) / c-lokriszi

The notation uses a treble clef and a key signature of one sharp (F#) for the C major scale. The scales are written in a sequence that allows for comparison between different modes. The scales are: (lid), (lokriszi), frig, eol, dór, mixolid, dúr, (lokriszi), (lid), (lokriszi), (lid), (lokriszi), (lid), (lokriszi), (lid).

A közös alaphangról induló hét skála fölött a h-lokriszit megelőző b-lid, ill. az f-lidet megelőző f-lokriszi hangsorokat láthatjuk. A skálák alatt a h-lid után logikusan következő $\sharp$ h-lokriszi (enharmonikusan c-lokriszi), ill. az f-lokriszi után következő fes-lid (enharmonikusan c-lid) hangsorok állnak.

A szomszédos hangsorok közti változás mindössze egy hangot érint, a változás nagysága bővített prim hangköz. Az enharmonikus cserében a bővített prim kis szekunddá alakul.

Ha a III. táblázat hangsorait a relatív szolmizáció szótagjaival énekeljük, a bekeretezett hangokra kerül a DO. Az egymást követő skálákban a DO-k tiszta kvart, ill. tiszta kvint távolságra vannak. A szolmizáció-váltás rendje tehát tiszta kvart, ill. tiszta kvint hangközökben történik: TI = MI = LA = RE stb., ill. FA = DO = SZO = RE stb. Ezt szemlélteti IV. táblázatunk:

IV.

lokriszi	TI	h —($\sharp$ h 7 $\sharp$)	$\uparrow$ f 6b
frig	MI	h 1 $\sharp$	f 5b
ed	LA	h 2 $\sharp$	f 4b
dór	RE	h 3 $\sharp$	f 3b
mixolid	SZO	h 4 $\sharp$	f 2b
dúr	DO	h 5 $\sharp$	f 1b
lid	FA	h 6 $\sharp$	f —(fes 7b)

A táblázat a kvintoszlop felépítésének és a skálákban levő módosított hangok számának szabályszerű összefüggését is mutatja. A diatonikus hangrendszer két alapvető elve találkozik ebben. A tiszta-kvintek szoros láncolatából álló kvintoszlop a diatonikus hangrendszer lényegére mutató ábrázolása (egyszersmind meghatározása is). A módosított hangok számának fokozatossága pedig azt bizonyítja, hogy a diatonikus hangrendszer különféle transzpozíciói közül, az egymástól tiszta-kvintre levők csak egy-egy hangban térnek el. (A kvintoszlop alulról-felfelé való építkezési rendjével a lokriszi-lid skálázási irány ellentétes, a lid-lokriszi irány megegyező. Az ezzel kapcsolatos törvényszerűségekről a későbbiekben lesz szó).

Az eredeti Dalcroze-féle skálázás a IV. táblázat értelmezésében a következő rendet mutatja:

IV/a

lokriszi	Ti	$\sharp$ c 2 $\sharp$	$\uparrow$ c 5b
frig	MI	$\sharp$ c 3 $\sharp$	c 4b
ed	LA	$\sharp$ c 4 $\sharp$	c 3b
dór	RE	$\sharp$ c 5 $\sharp$	c 2b
mixolid	SZO	$\sharp$ c 6 $\sharp$	c 1b
dúr	DO	c —($\sharp$ c 7 $\sharp$)	c — (ces 7b)
lid	FA	c 1 $\sharp$	ces 6b $\uparrow$

Az eddigiek alapján elképzelhető egy olyan skálasorozat, amelyben a kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság minden hangjára hétféle diatonikus hangsor épül, s a szomszédos skálák csak egy-egy hangban különböznek egymástól, végül

a (12.7) 84-ik hangsor után a kezdő skálával azonos felépítésű, de oktávval magasabb, ill. mélyebb hangsorhoz jutunk.

*

A nyugateurópai zenész a Dalcroze-féle skálasorozat éneklésekor nem gondol a különféle diatonikus hangsorokra, csupán egyre: a dúr-hangsorra. Az egymásután következő skálákat úgy képzei el, hogy azok a kvintkör rendjében haladó (C, G, D, A stb., ill. C, F, B, Es stb.) dúr-hangsorok 1., 4., 7., 3., 6., 2. és 5., ill. 1., 5., 2., 6., 3., 7. és 4. fokaira épülő skálák.

A pentatóniában fogant népzenei anyanyelvként tanuló muzikusok a Dalcroze-féle skálaéneklési elvet pentaton hangsorokra is alkalmazhatják. (A következőkben pentatónián olyan ötfokú hangrendszert értünk, amelyek skálájában a szomszédos hangok között csak nagy szekund vagy kis terc intervallum van, s a nagy szekundok a kis tercek között váltakozva 1:2, ill. 2:1 arányban helyezkednek el.)

Vizsgáljuk meg először a közös alaphangra énekelt pentaton hangsorok szabályszerűségeit! A pentaton törzshangok a tiszta kvintek rendjében:

c—g—d—a—e.

Itt is (miként a diatóniában) válasszuk a kvintlánc két első tagját a pentaton hangsorok közös alaphangjául!

V.

Mindkét esetben tapasztalhatjuk, hogy a szomszédos hangsorok egy-egy hangban térnek el egymástól. Ha a MI-pentaton skálától a DO-pentaton skála felé haladunk, akkor a hangváltozás mindig kis szekunddal mélyebb hangot eredményez, DO-hangsortól MI-hangsorig viszont kis szekunddal magasabb hangokat kapunk. Mindezekből természetesen következik, hogy a MI-pentaton skálát a kis szekunddal magasabb alaphangú DO-pentaton hangsor előzi meg. Hasonlóképpen, a DO-pentaton hangsorok után a kis szekunddal mélyebb kezdőhangú MI-pentaton skála következik:

VI.

Ily módon lehet megvalósítani pentaton hangsorokkal a Dalcroze-féle skála-éneklési elvet. Elképzelhető tehát egy olyan skálasorozat is, amelyben a kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság minden hangjára ötféle pentaton hangsor épül, s a szomszédos skálák csak egy-egy hangban térnek el egymástól, végül a (12.5) 60-ik hangsor után a kezdő skálával azonos szerkezetű, de oktávval magasabb, ill. mélyebb hangsorhoz jutunk.

*

Hasonlítsuk össze a közös elv szerint sorakozó hétfokú és ötfokú hangsorokat! Helyezzük ezúttal a törzshangokat a kvintoszlop közepére: legyen tehát közös alaphangunk a *d*! A törzshangokból ezek szerint a diatónia dór skálája, ill. a pentatónia RE-hangsora épül fel. (A táblázatban a diatonikus hangsorokat rövidítve, szolmizációs szótagokkal jelöljük: pl. RE annyi mint dór, DO annyi mint dúr stb. A pentaton hangsorok szolmizációs megnevezése magától értetődő.)

A táblázatban a *d* alaphangra épült hangsorok előtt a sorozatot a Dalcroze-féle elv szerint megelőző, utánuk pedig a hasonló logikával folytatódó skálák állnak. (Ezek a hangsorok a diatonikus, ill. a pentaton hangrendszernek más transzpozíciói, így a relatív szolmizációban más értelmezést kapnak. A kvintoszlop tehát a TI felett — a pentatóniában a MI felett — nem folytatódik, hanem ott egy újabb kvintoszlop kezdődik. Ugyancsak a FA alatt — a pentatóniában a DO alatt — levő kvintoszlop is új hangrendszert jelöl.)

Figyeljük meg mind a hétfokú, mind pedig az ötfokú skálákban a bővített prim, ill. kis szekund változások irányát! (Az alaphangváltozást a hangok zárójelzésével, a többi hangváltozást bekeretezéssel emeltük ki a táblázatban.) Hasonlítsuk ezeket össze a kvintoszlop építkezési rendjével! Tapasztalhatjuk, hogy

1. a hétfokú skálákban a változások iránya a kvintoszlop irányával ellentétes, vagyis a szomszédos skálák bővített primeltéréseink magasabb hangját a kvintoszlopon lejjebb levő hangsorban találjuk;

2. a pentaton hangsorokban a változások iránya a kvintoszlop irányával azonos, tehát a szomszédos hangsorok kis szekundnyi különbségeinek mélyebb hangja van a kvintoszlopon lejjebb található skálában.

VII.

							DO	(es)	f	g	b	c'
(des)	es	f	g	as	b	c'	FA	<hr/>				
							—					
(d)	es	f	g	as	b	c'	TI	<hr/>				
d	es	f	g	a	b	c'	MI	(d)	f	g	b	c'
d	e	f	g	a	b	c'	LA	d	f	g	a	c'
d	e	f	g	a	h	c'	RE	d	e	g	a	c'
d	e	#f	g	a	h	c'	SZO	d	e	g	a	h
d	e	#f	g	a	h	#c'	DO	(d)	e	#f	a	h
(d)	e	#f	#g	a	h	#c'	FA	<hr/>				
							—					
(#d)	e	#f	#g	a	h	#c'	TI	<hr/>				
							MI	(#c)	e	#f	a	h

A fentiekből következik, hogy ha a Dalcroze-féle elv szerint magasabb és magasabb alaphangú diatónikus skálákat szeretnénk énekelni, akkor a hangsorok a kvintoszlop rendjét felülről-lefelé kövessék, viszont ha mindig mélyebb és mélyebb alaphangú hétfokú skálákhoz akarunk jutni, akkor a hangsorok egymásutánját a kvintoszlop alulról-felfelé tartó rendje határozza meg. (A VII. táblázatban a *d* alaphangú diatónikus skálák felett a *des* alaphangúak következnek, a *d* alaphangú diatónikus hangsorok alatt pedig a *dis* alaphangúak.)

A pentaton hangsorok Dalcroze-féle éneklési rendjében a magasabb és mélyebb alaphangú skálák a kvintoszlop építkezési irányát követik. (A VII. táblázatban a *d* alaphangú pentaton hangsorok felett *es* alaphangúak következnek, a *d* alaphangú pentaton skálák alatt viszont a *cis* alaphangúak.)

*

A kromatikus-enharmonikus tizenkétfokú rendszerben a legkisebb hangköz a bővített prim, illetőleg a kis szekund. Jellemző és természetes, hogy a Dalcroze-féle elv szerint következő hétfokú, illetőleg ötfokú skálákban az eltérés éppen ez a legkisebb hangköz.

A diatónia hangsorainak eltérő intervalluma, a bővített prim, azonban nem diatónikus hangköz. Csak nyolc tiszta kvint szoros láncolatának skálavetületében található bővített prim:

(b)—f—c—g—d—a—e—h—(#f).

A diatónia törzshangjaiból nem alkotható bővített prim, a nyolcadik kvintként társuló *b*, vagy *#f* azonban *a-h*-val, ill. *f*-fel bővített prim hangközt zár be.

A pentaton hangsorok eltérő intervalluma, a kis szekund, pedig nem-pentaton hangköz. Csak hat kvint szoros láncolatának skálavetületében mérhető kis szekund:

(f)—c—g—d—a—e—(h).

A pentaton törzshangokból nem alkotható kis szekund, a hatodik kvintként társul *f*, vagy *h* azonban az *e*-vel, ill. *c*-vel kis szekund hangközt zár be.

E megfontolásból következik, hogy a *kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúságban a Dalcroze-féle skálázási elv csak a diatónia és pentatónia hangsoraival valósítható meg.*

*

A táblázatban megfigyelhető, hogy mind a diatonikus, mind pedig a pentaton hangsorokban a $\sharp$ -es módosítások száma a kvintoszlop irányával ellentétesen növekszik, a *b*-s módosítások száma viszont a kvintoszlop irányával megegyezően nő. Mégis, a fokozatosan több $\sharp$ -es módosítás a hétfokú skálák egymásutánjában az alaphang emelkedéséhez, az ötfokú hangsorok esetében pedig az alaphang süllyedéséhez vezet. A *b*-s módosítások szaporodása a hétfokú skálák sorozatában az alaphang mélyülését idézi elő, az ötfokú hangsorok esetében viszont az alaphang magasbodása következik be.

E jelenség oka abban rejlik, hogy a diatonikus skálák eltérései, a *bővített primék módosulási törvényszerűségei ellentétesek a kis szekund hangközökével*, a pentaton hangsorok változásaival.

A tiszta primet alkotó törzshangokból kétféleképpen képezhetők bővített primék, ill. szekundok:

VIII.

A $\sharp$ -tel módosított hang a bővített primben az intervallum magasabb hangja, a kis szekundban viszont a mélyebb. A *b*-vel módosított hang a bővített primben az intervallum mélyebb hangja, a kis szekundban a magasabb. (Természetes, hogy a *b*-s módosítást feloldó $\sharp$ -jel magasító szerepét magyarázatunkban a $\sharp$ -tes módosítás, a $\sharp$ -tes módosítást feloldó $\flat$ -jel leszállító szerepét viszont a *b*-s módosítás értelmében kell felfognunk. Táblázatainkban $\flat$ -jelet nem használtunk, a szomszédos sorok módosításával ellentétes irányban a feloldás magától értetődő.)

Ezért a diatonikus hangsorok egymásutánjában a bővített prim változások $\sharp$ -es módosításai az alaphangtól számított mind nagyobb és nagyobb hangközökhöz, viszont

b-s módosításai az alaphanghoz mért mind kisebb és kisebb hangközökhöz vezetnek. Ezt a jelenséget legszemléletesebben a III. táblázat mutatja:

Pi.:	h-lokrisziben az 1—5. fok	h—f, sz5,
	h-frigben	h—#f, t5,
a	t5 hangköz b 1-mel nagyobb, mint a sz5;	
	h-frigben az 1—2. fok:	h—c, k2,
	h-eolban az 1—2. fok:	h—#c, n2,
a	n2 intervallum bl-mel nagyobb, mint a k2, továbbá	
	f-lidben az 1—4. fok:	f—h, b4,
	f-dúrban az 1—4. fok:	f—b, t4,
a	t4 hangköz bl-mel kisebb, mint a b4;	
	f-dúrban az 1—7. fok:	f—e, n7,
	f-mixolidben az 1—7. fok:	f—es, k7,
a	k7 intervallum bl-mel kisebb, mint a k7 stb., stb.	

Végül a lid hangsor alaphangjának felemelése, bővített primmel magasabb lokriszi hangsort ad, viszont a lokriszi hangsor alaphangjának leszállításával bővített primmel mélyebb lid hangsor keletkezik.

A pentatónia skáláinak egymásutánjában a kis szekund változások # -es módosításai az alaphanghoz mérten egyre kisebb és kisebb hangközöket jelentenek, viszont a

b-s módosítások az alaphangtól számított egyre nagyobb és nagyobb intervallumokat jeleznek. Ez különösen a következő táblázaton szemléletes:

IX.

- Pl.: h = MI-pentaton sorban az 1—4. fok: h, —g, k6,
 h = LA-pentatóniában az 1—4. fok: h, —#f, t5,
 a t5 hangköz kis szekunddal kisebb, mint a k6;
 h = LA-pentaton sorban az 1—2. fok: h, —d, k3,
 h = RE-pentatóniában az 1—2. fok: h, —c, n2,
 a n2 intervallum kis szekunddal kisebb, mint a k3; továbbá
 f = DO-pentaton sorban az 1—3. fok: f—a, n3,
 f = SZO-pentatóniában az 1—3. fok: f—b, t4,
 a t4 hangköz kis szekunddal nagyobb, mint a n3;
 f = SZO-pentaton sorban 1—5. fok: f, —d, n6,
 f = RE-pentatóniában 1—5. fok: f, —es, k7,
 a k7 intervallum kis szekunddal nagyobb, mint a n6; stb., stb.

Végül, ha a DO-pentatónia kezdő skála kezdőhangját kis szekunddal emeljük, akkor MI-pentaton hangsort kapunk, viszont, ha a MI-pentatoni skála kezdőhangját kis szekunddal leszállítjuk, akkor DO-pentaton sor keletkezik.

A diatonikus skálák közül a kvintoszlop alján a lid helyezkedik el, vagyis az a hétfokú hangsor, amelyben az alaphangtól számított, a diatóniában lehetséges leg nagyobb hangközök vannak, s a kvintoszlop tetején pedig a lokriszi, amelyet hasonló értelemben a legkisebb hangközök alkotják.

—(lokriszi: k2, k3, t4, sz5, k6 és k7).
 (lid: n2, n3, b4, t5, n7 és n7).—

A mennyiségi jelzőben eltérő, de azonos minőségű diatonikus hangközök bővített primmel különböznek egymástól. (Pl.: n2—k2 = bl, n3—k2 = bl, b4—t4 = bl stb., stb.)

Ezért a lid-től lokriszi-ig tartó fokozatos hangközcsökkenést, a bővített primek módosulási törvényszerűsége szerint, a b-vel módosító, leszállító jellegű bővített primek idézik elő, s viszont a lokriszitől lid-ig, a #-tel módosító, magasító jellegű bővített primek okozzák a hangközök fokozatos nagyobbodását.

A pentaton hangsorok közül a kvintoszlop alján a Do-pentaton hangsor van, vagyis az az ötfokú skála, amelyben az alaphangtól mért legkisebb hangközök vannak, s a kvintoszlop tetején a MI-pentaton hangsor, amelyet hasonló értelemben a legnagyobb hangközök alkotják.

MI-pentatónia: k3, t4, k6 és k7).
 (DO-pentatónia: n2, n3, t5 és n6

A pentaton hangrendszer skála-vetületében a szomszédos hangok nagy szekund, illetőleg kis terc távolságra állnak, ezek különbsége kis szekund. A második szomszédot alkotó hangközpár, a nagy terc és a tiszta kvint között is kis szekundnyi különbség van. (A nagyobb hangközök már az említettek megfordításai, tehát értelemszerűen az eddig megállapított szabályosságokat mutatják: pl. k6—t5 = k2: k7—n6 = k2). *Ezért a DO-pentaton hangsortól a MI pentaton sorig tartó fokozatos hangköznagyobbodást, a kis szekund módosulási törvényszerűsége szerint, a b-s módosulások, vagyis az emelkedő jellegű kis szekundok okozzák, s viszont a #-tel módosító, leszállító jellegű kis szekundok idézik elő a MI-pentaton skálától a DO-pentaton sorig tartó fokozatos hangköz-csökkenést.*

Az egyetemes zenetörténet eddigi két legnagyobb dallamkultúrája a pentatóniában, illetőleg a diatóniában gyökeredzik. A két hangrendszer között levő szerkezeti hasonlóság az egyenesvonalú fejlődést igazolja. A melodika legkisebb elemeiben, a hangközökben ott rejlik azonban a fejlődést mozgó ellentét, amely sokszor csak egy magasabbrendű, összetettebb hangrend megvilágításában tűnik elő. Így válik lehetővé a kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság hangrendi sajátosságaival, az ötfokú és hétfokú hangsorok ellentétes transzpozíciós-törvényszerűségeinek feltárása.

ПРИНЦИПЫ ГРАДУИРОВАНИЯ ДАЛКРОЗЕ В ПЕНТАТОНИИ

Б. Аваши

Французский музыкальный педагог Далкрозе велел петь гаммы, градуированные на семь степеней, в таком порядке, что следующие друг за другом скалы отличались друг от друга только одним тоном. Отличающийся интервал — это распространённый прим. В результате этого основной тон семи соседних гамм были одинаковыми, а восьмой с распространённым примом начался тоном ниже или выше. Такое градуирование возможно с гаммами пентатона. Отличающийся интервал в пентатонии — маленькая секунда. Принципы градуирования Далкрозе в диатонии и в пентатонии показывает некоторые противоположные закономерности. Их можно выявлять только хроматически-энгармоническими сигналами двенадцати степеней. Таков например, что разрастание числа изменений с $\sharp$ в диатонии ведёт к всё более высоким и высоким тонам, а в пентатонии это явление характерно для более низких гамм. В статье, после раскрытия сути градуирования Далкрозе, даётся теоретическое объяснение противоположностей семи- и пятистепенных гамм.

DAS PRINZIP DER DALCROZESCHEN TONLEITERSINGMETHODE IN DER PENTATONIK

Von B. Avasi

Der französische Musikpädagoge Dalcroze liess die siebenstufigen Tonleiter in einer Reihenfolge singen, in der die aufeinander folgenden Tonleitermelodien sich nur in einem Tone unterschieden. Das Intervall der Abweichung war die übermässige Prim. Demzufolge begannen sieben benachbarte Tonleiter mit demselben Ton, der Anfangston der achten war um eine übermässige Prim höher oder tiefer. Eine ähnliche Tonleitersingmethode ist nun auch mit fünfstufigen Tonleitern möglich; das Intervall der Abweichung ist aber in der Pentatonik die kleine Sekunde. Das Dalcrozische Prinzip zeigt in ihrer Anwendung auf die Diatonik und die Pentatonik gewisse gegensätzliche Gesetzmässigkeiten, die nur mit den Bezeichnungen der chromatisch-enharmonischen Zwölfstufigkeit nachweisbar sind. So führt z. B. in der Diatonik das Vermehren der Zahl der $\sharp$ -Alterationen zu jeweils höheren Tönen, während dasselbe in der Pentatonik für Tonleiter mit tiefer liegenden Tönen charakteristisch ist. Nach der Darlegung des Wesentlichen im Dalcrozischen Prinzip befasst sich die Arbeit mit der theoretischen Erklärung der Gegensätzlichkeiten der siebenstufigen und fünfstufigen Tonsysteme.

OIDIPUSZ

(Egy műalkotás keletkezésének elemzése)

Írta: VINKLER LÁSZLÓ

Az alábbi sorokban megpróbálom rendszerbe fűzni azokat a gondolatokat, érzéseket és reflexiókat, amelyek Oidipusz című kompozícióm megalkotása során bennem fölmerültek s arra késztettek, hogy a téma mögött ne csak az epikus hátteret, hanem az elbeszélés motívumainak okait és belső összefüggéseit keressem, s a képi ábrázolás eszközeivel a mai ember számára érthetővé és esztétikai élménnyé alakítsam.

1. A téma felbukkanása az én munkásságomban visszamegy arra a rajzsorozatra, amelyet improvizációknak, vagy Goyára is utalással capriccióknak nevezhetnék. 1. 2. kép. Kontroll nélküli, álomszerű rajzok százai ezek, közöttük nem egyszer bukkan fel valamelyik mítosz felismerhető motívuma. Apránként kibontakozott belőlük egy olyan témakör, amely a „hős” és sorsa körül forgott, pontosabban az egyéniség és a közösség viszonyát fogta fel egy tragikus szituációban. Így került egy sorba Prokrasztész Dózsával, Oidipusz a Tápéi menyasszonnyal.

Ez a sorozat minden esetre tragikus hangvételű és indítású már csak azért is, mert az egyes ember — ez esetben jómagam — közösséggel való konfliktusát akarja megjeleníteni, újra átélni és ezáltal elviselni, tehát a konfliktust ezúton a közössé átélt sorsban feloldani, katarzishoz vezetni.

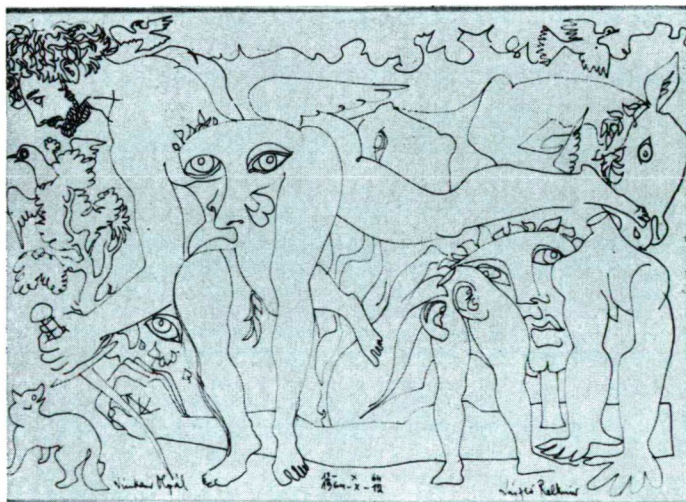
Valójában munka közben értettem meg, hogy az Oidipusz téma valami egészen egyetemesen emberit érint, filozófikus szerkezetű problematika. Ahhoz azonban, hogy ezt bizonyíthassuk, célszerű felidézni a történetet, mégpedig úgy, hogy a mese tarka köntöse mögött felfedezzük a lét alapvető ellentmondásait, kibontakozásának egyetemes feszítő erőit és ősidőktől megszokott fordulatait, illetőleg gondolkodásunk alapkategóriáit, mint a felidézett tartalmaknak formai koordinátáit.

Laios Théba királya szörnyű jóslatot kap: újszülött fia felnővén megöli őt, és anyját veszi majd feleségül. Az embertelen, de kényszerű döntés: a gyermeket el kell pusztítani. Természetesen hiba csúszik be a végrehajtásba, talán mert nem is akarják igazán. De nem sikerül már csak azért sem, mert ez a nagy felforgatók és megtisztítók szinte kozmikus érvényű sorsképlete. Megmenekül a gyermek-irtástól Dionysos, Mózes és Krisztus is. Nem esik messze ettől a sors-formulától a bibliai József vagy Perseus mítosza sem. A jóslatnak tehát be kell teljesednie. S hogy beteljesedjék, követi a kitett fiút mint szolgák száján élő sejtelmes hagyomány. A származásáról mit sem sejtőnek meg kell tudnia sorsát, s egyúttal félre is kell értenie. Hiszen, ha tudná, hogy nevelő szülei nem a valóságos szülők, s őket nem fenyegeti a jóslat szerinti veszély, nem rohanna vesztébe a csupa jószándéktól s a bűn írtóztatától eltelt fiú. Lényegében éppen úgy tesz, mint apja: ellene szegül végzetének, viszont a történet logikája szerint a menekülő éppen annak fut neki, amiktől meg akar szabadulni. És a végzetnek nem is kell soká várnia, ott futnak egymásnak a Thébába vezető út szűkületénél, s a verekedésből a fiatalabb kerül ki győztesen. A jóslat első fele beteljesedett, az apagyilkosság — bár nem tudva és nem akarva — megtörtént, s a győztes fiú most már akadály nélkül érkezik a szülőváros határába, ahol most is ott él ismeretlen anyja, éppen az ő gyilkos kezétől megőzvegyült királyné. A várost azonban nemcsak az apa „védte”, (s e szót itt szimbólikusan használok, hiszen megint nem tudatos védelemről van szó, hanem a történetben játszott szerepének megfelelő létet idéző költői szükségszerűségről), tehát nemcsak az apa védte a fiútól az anyai várat, hanem a szfinx is, a talányos nőstény, aki éppen nőstény voltánál fogva az emberlét titkának birtokosa. A titokba bevattatni, a talányt felfedni a mese mély igazsága szerint élet-halál kérdés a férfi számára, ez a faj belső törvényétől rászabott terv, megoldandó feladat. Aki sikertelenül kísérli meg: halál fia. Így pusztult el már Kreonnak, a királynak egyik fia. Nem vitás, hogy ebben a történetben Oidipusz a nagy, a végzetes, az önfeláldozó s a jövőt biztosító, a közös pusztulástól megváltó férfi. Övé a jövőt nemzés joga, övé a díjul ígért nász, a királynő, azaz saját ismeretlen édesanyja is. Mi volt hát a kérdés, amelyre csak ő tudta a választ, s mi volt a válasz, amely megszerezte számára a legfőbb kiváltságokat? A szfinx így énekelte: Melyik az élőlény, amely reggel négy lábon, délben két lábon, este három lábon jár, s minél több lábat használ, annál lassabban halad? A válasz, az egyedül helyes válasz, Oidipusz válasza: az ember! Ez hát az élet titka, s annak megfejtése. Benne van a fejlődés dialektikája a népi tréfás találókérdések egyszerű köntösében. Mert hiszen az életkor váltakozásáról szól: a négykézláb mászó kisgyermektől a maga lábán megálló felnőttig s onnan a botra támaszkodó öregig: ez az örök út, ez a legáltalánosabb törvény, a keletkezés, fejlődés és pusztulás egyetemes törvénye, amelyben ember és természet egyek. Aki ezt nem tudja, nincs birtokában az élet kulcsának. A szfinx a nemlét démona, afféle Gorgó-rokon. A rajta aratott diadal az élet diadala a halál felett. Ősi megsejtése ez az ellentétekben mozgó lét lényegének, élet és halál örökös egymást kiváltó ellentétének. Az a nagy kérdés csupán, mi a mozgás tendenciája, emelkedés vagy bukás, szerpentín út vagy örvény. Oidipusz minden esetre az örvénnyel küszködés hőse, a fel és le felcserélődésének áldozata, pokoljáró bűnbak, elrettentő megváltó, vagy

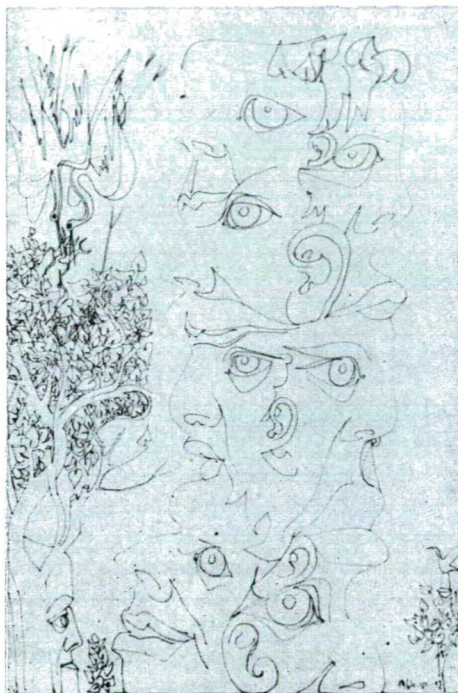
ha jobban tetszik ellenkrisztus, mert antikrisztust mondani itt semmiképpen sem volna helyénvaló, történetileg sem, de lényegét tekintve sem. Az a különbség, hogy látjuk és tudjuk, Oidipusz miként vette magára a világ bűneit (s ezek valóban „világbűnök”), míg Krisztus esetében ez teljesen kifejtetlen, bár elengedhetetlen tétel marad.

Így tehát amint elmeséltük, nyer Oidipusz királyságot és teljesedik be Teiréziász jóslata. Mert a jóslat jelentősége szinte felmérhetetlen. A jóslat ugyanis a sors felidézője. A jóslat nélkül Lajosnak eszébe sem jutna, hogy saját fiában lássa gyilkosát. A jós azonban ügylátszik, olyan tragikus költő, akinek még nem áll rendelkezésére a csak később kialakult irodalmi műfaj: a megtisztító hatású kultikus tragédia. Pótlás hiányában ezért kell valóságos emberáldozatot hoznia, hogy ébren tartsa az írtózatot a meghaladottal szemben, a hímek harcának a nőstényért apa és fiú közötti rég meghaladott, de lehetőségként még mindig kísértő változatával szemben. Az emberáldozat provokálásának gondolatát kockáztatva Ábrahámra kell emlékezni, aki elég szerencsés volt, hogy fiát állatáldozattal megválthassa. A kezét megragadó angyal a műzsa szerepét játssza, új áldozati formát kezdeményez,

átszellemítettebbet a réginél. Hasonló átalakulás folytán lesz a tisztító kultusz-cselekményből majd tragédia, nem kell már magában az életanyagban felidézni és végrehajtatni a példázatot. Thomson fejt ki Aischylos és Athén című könyvében [1] miként ered a tragédia az ősi avatási szertartások drámai magjából: az avatandónak meg kell tisztulnia, legalábbis képletesen, vagy részlegesen meg kell halnia és fel kell támadnia ahhoz, hogy új életszakaszba, s hozzá nem is akármilyen természetű, hanem lényegileg, a lét kifejlése szempontjából új életszakaszba léphessen. A nemi érettség, az élet továbbplántálásának joga, társadalmi lehetősége szempontjából új szakasz ez — ami egyszersmind eddigi énjének virtuális megszüntetését, halálát hordozza magában. Az igazi tragédia tehát az élet továbbadásának kényszerében, s a vele járó, a belőle felfakadó haláltudatban van. A továbbadás a nagyobb törvény, az egyéni lét fenntartásának önző akarata megbukik vele szemben. Laios is megéli az ősi sorsot, amelyet az idő mér valamennyiünkre. Felavattatni tehát

annyit jelent, mint visszalépni a faj, a törzs közösségébe, amelyből valók vagyunk. Az egyénnek a közösségből való kiválása most a közösségbe való visszaolvadásnak ad helyet, s egyúttal az egyéni lét virtuális halálává is válik. Nemzés joga és halál szükségszerűsége egyazon dolog két vonatkozása a mítoszok nyelvén, a bibliában is egy batyuba kötve kapja Ádám és Éva a fájdalmas szülést, a halált és a munkát. Kell-e ennél több feltétel egy világtragédiához? (Madáchnak minden bizonnyal elég volt ennyi ahhoz, hogy mindent felfogjon benne, amit a történelem számára jelentett.)

Az avatási szertartások az újjászületés, az életveszélyes újjászületés kultikus eljátszását tartalmazzák. Az avatandónak súlyos megpróbáltatásokat kellett elviselnie (más kérdés, hogy nem élte túl mindenki a próbát), így például tigrisbőrbe bújt emberek marcangolását, Spártában korbácsolást. A primitív ritusok gyakran barlangok sötétjében folynak le, minden esetre titokban és olyan megrendezésben, amely az életfolyamban való aktív részvétel teljes súlyát, az életbe való életadó, öngyilkos beavatkozás rettenetét, voltaképpen a soha nem próbált nemző aktus előtti rettenetet fel is idézi, fel is oldozza. Nos, a szfinx a maga félig asszonyi, félig állati lényével ezt a rettenetet sűríti magába. Titka az élet titka és egyúttal a halálé. Még Dante is találkozik vadállatokkal, azaz szörnyekkel az alvilág bejáratát fedő erdőben. Ez az ő avatása, ezáltal jut el vágyai hölgyéhez — pokol bugyrainak minden borzalmán, azaz az emberlét történeti feltárulkozásán át a megtisztulásig, ahol Beatrice majd a szent háromság titkáig, azaz az ősdialektikáig vezet. A hegei koncepció ős-formájára bukkanunk itt. Az ellentmondás a görög szemléletben közvetlen és leplezetlen. Az atya és fiú elv antitetikus viszonyát nézve a zsidó-keresztény megfogalmazásban az istenek élet-halál mozgása nem belső ellentétekből fakad, oka áttevődik az emberre, az ellent-

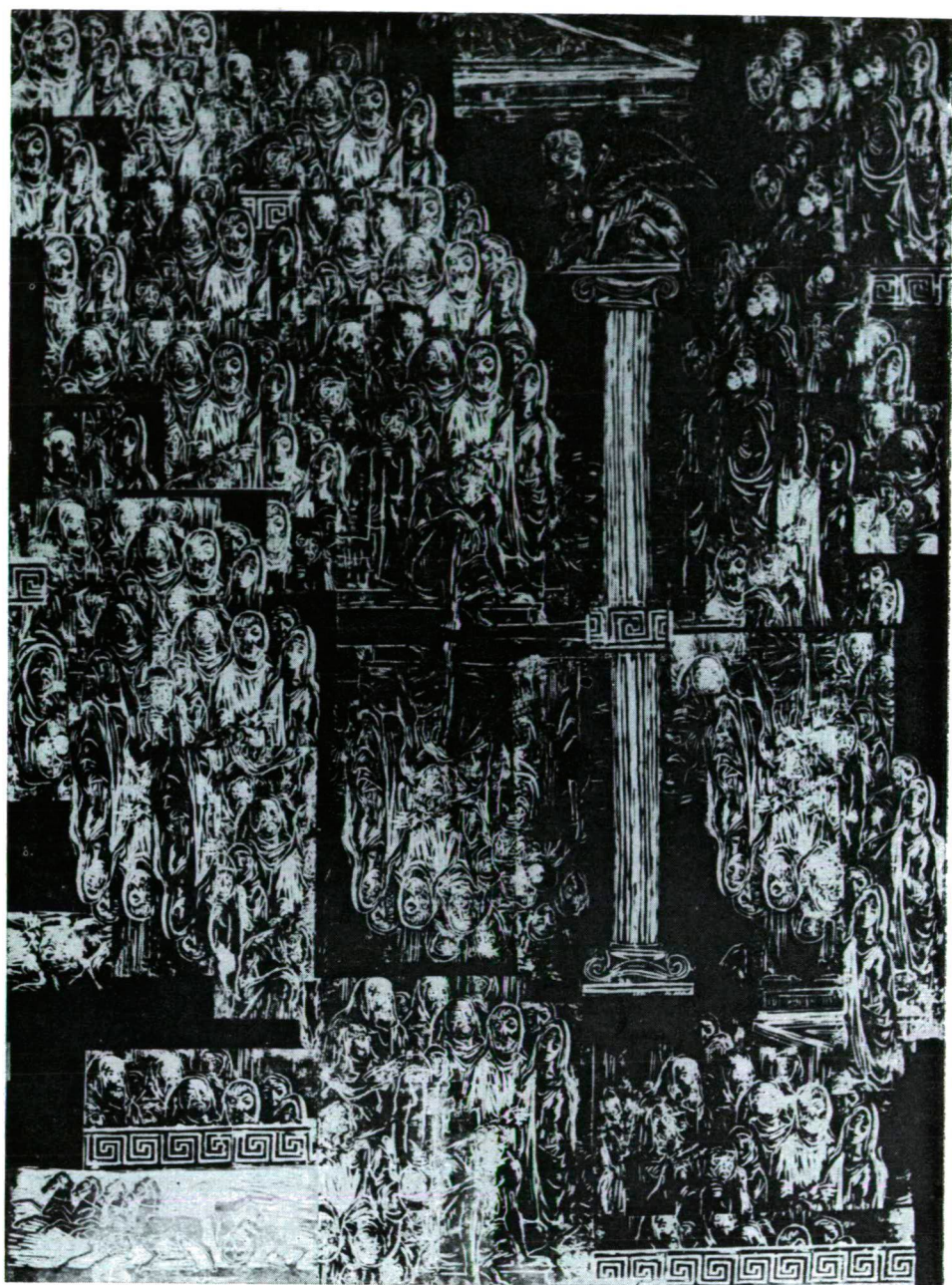
mondás góca az ember. Az ember bűnéért kell a megváltónak elszenvednie a halált, ezért kell feltámadnia. Egyszóval a világ lényegébe való beavattatásnak differenciáltabb, egyúttal azonban közvetettebb, halványabb átélése ez. Vizsgálódásaink mindenképpen oda vezetnek, hogy a mítoszokban a lét múlandó és ugyanakkor maradandó természetének kifejeződését lássuk meg a maga ellentmondásosságában. Az Oidipusz tragédia tükrében is úgy látszik, hogy a megmaradás elvét a nőiségben lehetett felfogni, s a férfi természetben a változás lényege mutatkozott meg inkább. Az anya a tér-kategória prelogikus ősléménye, az apa viszont az idő. A női periodicitás a természet holdszerű, örök körforgása marad mindaddig, amíg a férfi-principium kezdeményező ereje át nem lendíti, képletesen szólva: a spirálszerűbe, valójában a történetiség szférájába.

A Thébába vezető „keskeny út”, ahol Oidipusz és Laios halálos kimenetelű konfliktusa lejátszódik: az anyához vezető út. Miután a tér-elv a maradandóság hordozója, nem lehet változó tartalommal szerepeltetni, Jokaszténak elvi kényszerűségéből kell anyának és feleségnek lennie, elvileg mikor mi szükséges, mind az apa, mind a fiú vonatkozásában. Vagy Kronos talán, miután Uranosszal elbánt, más néven, de Reának nevezve nem ugyanazt a Gaiát, az anyaföldet ölelte-e, aki az előző uranosi korban anyjának számított?

A tudat legősbibb rétegeiben még hiányzik a megkülönböztető absztrakció, csak funkciók vannak. A tragédia éppen abban áll, hogy a megkülönböztetések körül támadó zavar visszalök bennünket a már meghaladott ősi teljességbe, ahol menthetetlenül eltűnünk, mint megkülönböztetett, egyedi lét tudatos hordozói. Jokaszté szerepe ezért érthető meg a lét vak éjszakája felől és nem érthető a nappal fényénél a józan megkülönböztetések világa mellett. Ezért is fogja Oidipusz tettét felismerve szeme világát feláldozni. Jokaszté tehát ebben az értelemben nem egyszerűen Oidipusz anyja, hanem az anya általában, az idő lefolyásának biológiai helye, az anyaméh, mint a változások eleven hordozója, a legősbibb térkategória az emberi tapasztalás számára. A térben lefolyó változások iniciálója az ősi megértésben az, aki e térnek birtokosa, a diadalmas, de múló férfiúság, kategorice az idő. A keresztény koncepció a fiú önfeláldozását kívánja, az anya szüzességét, kíváncsabbnak tartja a halált az erőszaknál, a szellemi eredetet a valóságosnál. A görög Laios maga kényszeríti a fiút olyan helyzetbe, hogy annak minden önfeláldozása hiábavaló, félreértett, katasztrófális.

Ezek a nagy mítoszok mégis, legyenek görög, zsidó vagy egyéb népi termékek, az ember alapvető tájékozódását szolgálták, mert alapvető tájékozódási szükségletekből fakadtak. Nevezzük ezeket a szellemi koordinátákat különböző szinteken más-ként és másként, végső soron a tér és idő biológiai alapélményéhez jutunk, minden további tájékozódás alapmotívumához, amelyből azután kialakulhat a belső és külső, az én és a nem én, én és a ti, az én és a mi; az élet és a halál, az ébrenlét és álom, az evilági és túlvilági, a kezdet és vég ellentmondás-rendszere és szimbólum-világa, amelyben igen fontos szerepet kap a világosság és sötétség, nemkülönben az ég tájai. Az anyaméh és anyamell az ember számára káosszal és kozmosszal cserélődik fel; a fogantatás és születés, a létezés és elmúlás világkorszakokká tágul. A világkép akkor lehet teljes és igazán emberi, ha a legközvetlenebb, embrionális eredetű tér-idő élmények öntudatlan teljessége éppúgy benne foglaltatik, mint a mitológiai, filozófiai és természettudományos orientáció.

2. A montázs, mint forma már önmagában véve is megengedi a feltevést: a kép síkja nem az optikai teret felfogó képernyő, hanem a tudat síkjának vetülete, beleértve annak legmélyebb, öntudatlan rétegeit, tehát a psziché egészét. A montázs formái elve a diszcontinuitás. A téri diszcontinuitás egyfelől megengedi homogén

szerkezetű egységek belső alakítását, elemeiknek szaporítását vagy ritkítását; másfelől viszont megengedi heterogén elemeknek egy ál-homogén struktúra értelmében való rendezését is; sőt heterogén elemek heterogén összeillesztését is.

Az én montázsom bőven él az önmagukban is egészeknek tekinthető elemek ismétlésének módszerével, ami képsorokat eredményez. Ezek a sorok mégsem feltétlenül elhatárolt képek sorai, lényegében motívumszaporítási aktus ez, amely az elemek tartós ismétlésével maradandóságukat hangsúlyozza, ellenáll az egyedivé variálódás hajlamának. A téri discontinuitás így időbeli kontinuitást juttathat kifejezésre.

Nem törekszem a dadaista montázsokból ismert centrifugális hatásra, nem a világ széteséséről szólók, éppen ellenkezőleg: azt keresem, hogy a lényeges motívumok ismétlés útján való konzerválása egy centripetális tendenciát érvényesítsen, s ezzel egy ősbib, egyszerűbb forma felé mutasson vissza. Az elemek tartós ismétlése azt eredményezi, hogy egy így nyert motívumsor élesebb elkülönítést kíván egy másik, tőle különböző elem szaporításából nyert motívumsorral szemben. Nem akként rendezem azonban a motívum-sorokat, mint pl. az egyiptomiak, akik az olvasás epikus rendjében alakítottak képsorokat, hanem meander vonalhoz hasonló labirintikus rendben, amely egyúttal szimbolikus összefüggésben is áll magával a mondanivalóval. Oidipusz tragikumát mint a megtartó és változásra készítő erők konfliktusát értettük meg. Az előtörékvő és önmagába vagy önmaga ellen forduló meanderszalag geometriai képe mind a felemelkedés spirálisának, mind a mélységbe rántó örvénylésnek. Ősi táncok képe, de képe a Labirinthosnak is; amint ezt Kerényi az eleusiszi misztériumokról írt tanulmányában megmagyarázza.[2] Dialektikus ábra ez, a hegeli koncepció geometriai sémája, évezredekkel Hegel előtt létrejött ős-koreográfiája a lét legáltalánosabb törvényének, az ellentmondásnak. A szembeforduló fekete kampók csaknem összeakaszkodnak, mint bikák szarvai, közöttük azonban feltartóztathatatlanul folyik át egy töretlen fehér folyam, az előremozgás képe, az előremozgásé, amely úgy tör át az akadályokon, mint a víz a katarakták lépcsőzetén. A soralkotások által létrehozott kompozíciós egységek, fejezetek egymással szemben is lehetnek antitetikusak, ellentmondások kifejezői vagy éppen ellentétek hordozói. Az ellentétek mélyen összefüggők, sőt azonosak is lehetnek egymással kisebb vagy nagyobb mértékben. Különféle egységek szembefordulása lehet tükörképszerű vagy forgatott azonosság. A forgatott kép valódi kép, nem visszfényzerű, mint a tükörkép. Ezért tekinthetők a kifejező forma szempontjából úgy is, mint ezeknek az elemhalmazoknak önmagukkal való szembetalálkozása. Lényegében minden kontraposzt az önellentmondás, a személyiség önmagával való találkozása, formailag egyfajta csavarvonal a fizikai, a külső magatartásban. Hogy ez az önmagába forduló, önmagával ellentétbe kerülő azonosság és mégis különbözőség táncban, ornamentalsben, szobrászi kontraposztóban vagy mint nálam ezúttal a montázs lehetőségein belül a motívum 180 fokos elforgatásával áll-e elő, az alapkérdésen nem változtat.

Az a lényeges, hogy ebben a megfordult azonosságban sok minden kifejeződik: a vonzás és taszítás, a mélység és az ellene épülő magasság, a káoszt legyőző rend és a rendet emésztő káosz, az ösztön és tudat csodálatos, termékeny ellentmondása. Ez a kettős és mégis egységes tendencia, amely a meandervonal rajzolt ellenmozgásában ellentmondást kifejező módon leképeződik.

Számomra igen érdekes hasonlóság mutatkozik ebben a szerkezetben és a Watson—Crick-féle genetikai elmélet [3] sémájában. A kromoszómák belső felépítésének kettős spirálrendszere, a fordított azonosságok képződése a bázissorozatokban — amint később felfigyeltem rá egy véletlen folytán, mintha csak a spirál-

forma ősi szimbólumát, annak tartalmi igyekezetét hagyná jóvá. Különösen érdekes összevetés kínálkozik a spirálforma és szimbólum között, ha Zeusznak anyjával, Rheával való kígyó alakban végbement nászát idézzük. E két kígyó spirállá fonódó alakja a hermészbót körül is ott tekerőzik s ezt a botot nevezik „symbolon”, „nak. [4] A szimbólum eszerint az eredetre való visszaulálás, vagy az eredetet homályban hagyó jelentkezés képe. Mítikus képzelet és tudományos felismerés alakítani egybeesése az emberi szellem sajátos természetére is visszamutat, ha szabad a genetikai elmélet spirál-sémáját művészi értelemben vett formaalkotással is rokonnak tekinteni.) Az elemek — ha jobban tetszik kromoszómák — ellenállása a változásnak egy-egy hosszú időszakában, ugyancsak érintkezik fenti fejtegetéseim bizonyos vonatkozásaival.

Ez a mozgásképlet azonban nem egyedüli rendező elve a kompozíciónak.

Az oszlop, amelyen a szfinx kuporog, a kompozíció gerince, ha nem is szimmetria tengelye, de tengelye mégis. Az oszloptörzs a görögök szemlélete szerint egybeeshetett az emberi törzzsel, illetve a két képzet átmehetett egymásba, felcserélődhetett. A kariatida-gondolat eléggé példázza a kettő azonosításának lehetőségét. A törzs szó a magyar nyelvben egyszerre fejezi ki a fa és az oszloptörzset, de a le származás közösségét vagy másfajta összefogottságot is. A totemoszlopok emelésének szokása is ezt igazolja, az ún. családfa is ezt a képi azonosulást példázza. Az oszloptörzs eredetileg valóban fatörzs volt, később fargták ki kőből az eredendő növekedés révén származott természeti formát. Az én Oidipusz-montázsomban az oszloptörzs ebben az értelemben is gerince a kompozíciónak. Az sem mond ellent az eddigieknek, ha az oszlopot a pszichológusokkal együtt phallikus motívumként fogjuk fel. Az oszlop tetején ülő szfinx felfogásomban a végzetet hordozó nemzés rettenetének képe, az avatandó próbatételének megsemmisülése.

Mindezek után érthető, hogy az oszlop legalább kétféleképpen is értelmezhető: egyfelől mint emberi törzs vagy annak gerince, másfelől mint nemzés-szimbólum. A kompozíció emlékeztet is egy nagy emberi hátra, amelyben az oszlop képezi a csontos gerincet, de felfogható úgy is, mint a nemek egyesülésének képe, a csoportok alkotta szakadék sötétje előtt megjelenő oszloptörzs ezt is kifejezheti.

A kompozíció felépítésében lényeges szerepet kap egy színbeli megkülönböztetés is: két részlet vörössel nyomva illeszkedik az egész montázs fekete nyomatai közé. Az egyik részlet Laios halálát ábrázolja lent a bal sarokban, a másik ugyancsak az alsó soron, középen Oidipusz függőlegesen osztott alakjának felét jeleníti meg vörös színű nyomtatban. Így ez a két mozzanat színben összekapcsolódik, s ezzel tartalmi összetartozásra utal. Oidipusz előfordulása legalól, a kompozíció legmélyebb mélyén valamiképpen énjének legrejtettebb, de alapvető tényezője, azaz öntudatlan sejtelve az iszonyatos valónak, a nem akartnak, annak, amitől tudatos erkölcsi énje minden erőből menekült, és aminek ellene állott. Így is mondhatnók: Oidipusz vérszínű képe, Oidipusz a végzet csapdájában.

Szólnom kell a komponálás módjáról még egy tekintetben. Meg kell világítanunk a motívum-ismétlések és variációk értelmét. Ez az ismétlődés kifejezésre juttatja az egyedi és az általános szakadatlan összefüggését: a tömeg kialakítása néhány típus megsokszorozása útján ér célhoz.

A típusok összeállítása a témához illően magában foglalja az életkorok képviselőit, valamint az emberi kapcsolatok különféle alapviszonyait. Így kiemelkedő szerepet kap az emberpár, ha úgy tetszik házaspár alakja közvetlenül Oidipusz felett a kompozícióban, az anya és leányalakok az oszlop ellenkező oldalán. Bennük, nyer enyhülést vagy feloldást az, ami az Oidipusz-oldalon olyan nyomasztóan jelentkezik; Oidipusz mögött öregek: öregasszony fiúval, majd királyi és főpapi

egéniségek; a házaspár körül egyszerű emberek, akiken ott tükröződik a gond. Maga Oidipusz görnyedten guggol, holott ő az egyetlen erős férfi az egész csoportban. Ő a „két lábon járó”, hogy a szfinx találós kérdésének terminológiáját használjuk, mégis ő a szinte négykézláb tapogatózó is, mint a gyermek, de ő a három lábon járó öreg is, legalábbis, virtuálisan, hiszen fél kézzel a földre támaszkodva három ponton támaszkodik, mint a bottal járó öregember. Így Oidipusz figurájában valóban központi alakot sikerült formálni, akkor is, ha a mondanivaló felől tesszük fel a kérdést. Oidipusz kuporgásában erő van, szinte rugóként emelkedhet fel, csaphat fel alakja, ha a leszorító erőt kioldja, ha felöltik a szabadító megoldás. Ez a rugósszerűség, vagy ha úgy tetszik spirálszerűség, síkra projiciálva meanderforma rejtezik a tömeg mozgásában, a figurásorok, illetve csoportok vonulásának tendenciájában is.

3. Van a kompozíciónak még egy megemlítené vonatkozása. A szfinx felett egy timpanon-darab látszik, rajta a korfui csoport, amely a Gorgó-ölő Perseusz mítoszt ábrázolja. Mondottam már, hogy a szfinx Gorgó-rokon, a gorgóölő Perseusz illik Oidipuszhoz tehát. Illik hozzá több vonatkozásban: neki is pusztulnia kellene egy jóslat miatt, tőle éppúgy fél nagyatyja mint Oidipusztól atyja s ugyancsak egy jóslat miatt. Itt is a korszakváltás kozmikus kényszere s az uralmon levő ember ellenszegülése az időnek: az istenek sorsában is többszörösen elbeszélte ősténye az emberi létezésnek, magvában benne van az egész emberi történelem. Közös vonás történetükben a hibrid figura jelentkezése a cselekmény forrpontján, legyen az szfinx, Gorgó vagy Minotauros. A hybris és rend összeütközése a küzdelem tartalma. Ebben kap képet az ösztön sötét világának és a tudat világosságának küzdelme is. Egymásba át meg át-alakuló két principium ez, örökké egymáson diadalmaskodó.

Oidipusz Szofoklesz drámájában *tudni akar*, s ez végzete. Homályos létalapjai fokról-fokra összedőlnek, amint a rend érdekében küzdő nyomozás logikája előre halad. Teiréziász nem nyugszik, a jós, a jövő mozgatója a városban dúló pestist annak tulajdonítja, hogy a városon belül van valaki, akit szörnyű bűn terhe nyom s magának Oidipusznak a mit sem sejtőnek, de a végzetét elkerülni nem tudónak kell nyomoznia, míg önmagáig ér: a rothadást hozó pestis okozója ő maga. Így gyűl világosság elméjében a vele történetek felett, ám a fény önmaga ellentétébe csap át ugyanakkor, s Oidipusz áldoz a homálynak, megvakítja önmagát.

Teiréziász rendezvénye betöltötte szerepét, a katarzis legalábbis első fokon megtörtént. Ide vág a kolonoszi befejezés is, ahol majd Oidipuszt magukhoz ragadják az istenek. Valamiféle alvilági mennybemenetel ez, ahol csak Tézeusznak szabad jelen lennie. Oidipusz alakjának ezzel is kifejezésre jut kozmikus jelentősége, szimboliztikus dialektikája.

Oidipusz végzetének tartalma a fejlődés és visszafejlődés kettős vonzatában küszködő ember. Ez a kettős vonzat görbíti útját spirállá, ez csavarja labirintussá, ezért meanderszerű. Az anyával való nász tehát csak emberi mérték szerint borzalom, szimbolikus, kozmikus tartalma szerint a megmaradás kifejezése, az újak a régik megtartó, a régiből fakadó mivoltát példázza. Az apagyilkosság is csak szimbolikus sűrítése a végzetszerűen természetes nemzedékváltásnak. Ám ami in abstracto természetes, annak végrehajtása visszatetsző, borzalmas, természetellenes. Ismét a tudat terhe, ami a tragikus szituációt előidézi. Innen az apa meddő és bűnös viadala az idővel, fiát veszejtő ragaskodása saját életéhez. Innen a fiú menekülése az erőszak elől, amelyet maga is csaknem életével fizet, s csak a pásztor embersége menti meg a pusztulástól. A tudat tehát, az előrelátás az, ami tragikus konfliktusba sodor. A jós, az előrelátó a történetnek mozgatója, a konfliktus felé sodró szellemi erő,

tágabban értelmezve ő a történelmi erő personifikációja. A tudat antitetikus faktor a léttel szemben, ezért lényegében tragikus, viszont a kibontakozó eredmény szintetikus, lényegében kataritikus és így a humánus beteljesedése is.

Tanulságos Oidipusz gyermekeinek sorsát követni, a testvérgyilkos harcot a fiúk között, ezt a Kain—Ábel formulát, amely mellett az erkölcsi heroizmust Antigoné, a nővér testesíti meg valóban tragikus forma szerint. Oidipusz tehát mindenképpen — gyermekeiben is — a jó és a rossz, a sötét és világos harcának hordozója. Lénye kétfelé csavarodó, mint az ion oszlopfő volutái. A jó és rossz küzdelmének hőroza lesz majd Krisztus is, csakhogv ő mégis a fény hőse, Oidipusz mégis az árnyé. A görög megfogalmazáson vérvöd ül, a kereszténvt fény függönyözi le. Közös mégis a katarzis, a megváltás gondolata, közös a tragikus struktúra dialektikája. Az áldozat a közösség magasúrtése egyetlen személybe, maga helyettesítése a bajban egyetlen személy által. A közösség bünt vállal az egyénnel szemben, amikor áldozatul engedi. Ilyen áldozat volt Periklész is, Szofoklesz barátja, akit száműztek Athénből, ráfogván a pestist, mint később mások Jónásra a vihart. Szofoklesz az Oidipusz trilógiát Periklész emlékére írta, s azzal is kezdi az Oidipusz királyt, hogv Thébában pestis van, s meg kell keresni a bűnöst, a vész okozóját. Így lesz az üldözö Oidipuszból üldözött, önmagával találja magát szemben, amint a nyomozás végére ér: a bűnbak ő maga. Oidipusz ismét vállalja a sorsot a városért is, önmagáért is, mint egykor a szfinxszel szemben. Most bírāja lesz önmagának, vállalja az áldozat szerepét a katarzisért. Végül, mint mondtuk felmagasztaltatik, ez a közösség adója vagy hálája az áldozatért, amelyben a maga vétkétől is feloldást keres.

Jó volt a tragikumnak ezeket az egyetemes összefüggéseit felfedni magamnak az alkotás során. A hős fogalma új tartalmat kapott, szélesebb, mélyebb alapot. Az a hagyomány bomlik itt ki, amelynek folytatását elsősorban olyan utódok munkáiban lehet nyomon követni, akiknél a múlt érdekelt harcán erősen átüt a maradandóan emberi. A hős áldozata így megnyugtató, mert forrásává válik egy hosszú-hosszú társadalmi folyamatnak, amelyben a humánus önmagát kész szakadatlanul megtisztítani, s az áldozatot mind szellemibb formában mutatja be. A Hamlet, a Faust, Az Ember tragédiája ilyenek. Feltétlenül idesorolandó Michelangelo életműve és Rembrandté. Az önfeláldozás és a megtisztító hősiesség nagy alakjai ők. Nem rendkívüli egyéniségek abban az értelemben, hogv követhetetlenek volnának, éppen ellenkezőleg, az egyetemesen emberinek mindannyiunk számára feltárulkozó példái, melynek nyomán generációk sorakozhatnak fel szinte vége-láthatatlan sorokban. Az igazán nagy egyéniség mindannyiunkra hasonlít. Ez Oidipusz tragikumának végső tanulsága.

JEGYZETEK

- [1] G. THOMSON, Aischylos és Athén, a dráma társadalmi eredetének vizsgálata, Gondolat kiadó, 1958. (Harmadik rész.)
- [2] Homéroszi Himnuszok DEVECSERI GÁBOR fordításában KERÉNYI KÁROLY bevezető tanulmányával az eleusisi misztériumokról. (Kétnyelvű Klasszikusok), Officina kiadás. 1941, 49.
- [3] DR. KISZELY GYÖRGY, Mit tudunk ma az öröklődésről? (I.) Természettudományi Közlöny 97,392 (1966); (II.) e. c. 97,496 (1966).
- [4] KARL KERÉNYI.: Die Mythologie der Griechen I—II 113. (Rhein-Verlag)

ЭДИП АНАЛИЗ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Л. Винклер

Автор описывает задним числом мысли, которые опередили, сопровождали и последовали его графической работе того же названия. В введении он говорит о том, как развивалась в нём тема. Потом рассказывает историю Эдипа, при этом он ищет корни, из которых питается трагедия. Опираясь на определения Томсона в его книге „Эсхил и Афины” он в обряде посвящения находит ключ тех связей, которые в конечном итоге поведут его к системе координат категорий пространства и времени. Это то обобщение, которое даёт возможность перенесения от мифологии через психологию и к философии, а оттуда обратно к эстетике. Так станет ясным для читателя из творческого мышления, создавшего связь содержания и формы, столько, сколько автор-мог осознать. Особо подчёркиваются мотивы Миндер и спиральная форма, как прообразы как Гегелевской схемы развития, так и генетической теории Ватсона-Крика. В заключении говорится о гуманизме и постоянной актуальности катартической тенденции трагедии.

OIDIPUS ANALYSE DER ENTSTEHUNG EINES KUNSTWERKES

Von L. Vinkler

In seiner Studie gibt der Verfasser eine nachträgliche Schilderung der Gedanken, die der Schaffung seines graphischen Werkes „Oidipus” vorausgingen, sie begleiteten und ihr nachfolgten. In der Einleitung berichtet er, wie der Themenkreis sich in ihm entfaltet hatte. Dann erzählt er die Geschichte des Oidipus, dabei die Wurzeln suchend, aus denen sich die Tragödie ernährt. Auf die Feststellungen des Buches von Thomson „Aischylos und Athen” gestützt entdeckt er in den Einweihungszeremonien den Schlüssel der Zusammenhänge, die ihn schliesslich zum Koordinatensystem der Raum- und Zeitkategorien führen. Dies ist die eine Transposition ermöglichende Verallgemeinerung, die von der Mythologie über die Psychologie zur Philosophie führt, um ihn zuletzt wieder zur Ästhetik zurückzubringen. Auf diese Weise wird es dem Leser möglich, einen Einblick in das die Zusammenhänge von Inhalt und Form erzeugende schaffende Denken zu erhalten, soweit dieses bewusst zu machen der Verfasser fähig war. Eine besondere Betonung erhalten das Meandermotiv und die Spiralform, als urtümliche Vorbilder sowohl des Hegelschen Entwicklungsschemas als auch der genetischen Theorie von Watson-Crick. Zum Schlusse wird der Humanismus und die fortdauernde Aktualität der kathartischen Tendenz der Tragödie erörtert.

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

I. Marxizmus—leninizmus

K—Tóth Ferenc: A társadalmi foglalkozási átrétegződés néhány jellemvonása	3
---	---

II. Nyelv és irodalom

Bacsa Pál: A ъ, ѣ vokalizálódása a sámsonházi szlovák nyelvjárásban	11
Benkő László: A Juhász-szótár szerkesztési forgatókönyve	17
Erdei Mihály: A grammatikai tagadás és a tagadó mondatok fogalma az orosz nyelvben	59
Gyivicsán Anna: A DAV magyar vonatkozásai	69
Inczei Géza: A földrajzi nevek történeti rétegződéséről	79
Lotz János: A -lak bennfoglaló alak helye a magyar igeragozásban	93
Palásti László: Egy magyarországi orosz nyelvtan megjelenésének századik évfordulójára	101
Zsolnai József: A földrajzi nevek keletkezésének néhány pszichológiai kérdése	109

III. Történelem

Kávássy Sándor: Földindulás Somogyban	117
Kávássy Sándor: Nagyatádi Szabó István politikai szereplése Somogyban	125

IV. Pedagógia és lélektan

Bereczki Sándor: A tanítóképző-intézeti tanárképzés története	139
Drahos Ágoston: Az egynyelvűség biztosításának lehetőségei az általános iskolai szlovák nyelvi órákon	157
Geréb György: Eljárásmód a tanulók önismeretének és emberismeretének kísérletes vizsgálatára	165
Geréb György—Szabó Zoltán: Adalékok a boldogságnak mint élményforrásnak fejlődéslélektani vizsgálatához I.	177
Geréb György—Vaskor András: Változó időritmúsú információk megterhelő hatásának vizsgálata „Sztereometer” segítségével	191
Rakonczás Pál: Új lexikai anyag feldolgozása — magnetofonszalagon	203
Somfai László: Igék a tizenegy évesek írásos szókincsében	209

V. MŰVÉSZET

Avasi Béla: A Dalcroze-féle skálaéneklési rend a pentatoniában	223
Vinkler László: Oidipusz (Egy műalkotás keletkezésének elemzése)	233

СОДЕРЖАНИЕ

Общественные науки

I. Марксизм—ленинизм

К-Тот Ф.: Некоторые характерные черты общественно-профессиональной переслойки . . .	3
---	---

II. Язык и литература

Бенкё Л.: Конструктивный сценарий словаря языка Дюла Юхас	17
Ердеи М.: Понятие грамматического отрицания и отрицательных предложений в русском языке	59
Дивичан А.: Венгерские отношения ДАВ-а и их связь	69
Инцефи Г.: Об исторических наслоениях географических названий	79
Лотц Я.: Место формы „LAK” в глагольной системе венгерского языка	93
Палашти Л.: К столетию появления русской грамматики в Венгрии	101
Жолнаи Й.: Некоторые психологические вопросы происхождения географических названий	109

III. История

Кавашш Ш.: „Землетрясение” в области Шомодь	117
Кавашш Ш.: Политическая деятельность Иштвана Надьатади Сабо в области Шомодь в период буржуазно-демократической революции 1918 г. Венгерской Советской Республики	125

IV. Педагогика и психология

Берецки Ш.: Глава из истории подготовки учителей в Венгрии: история подготовки учителей в педучилище (1868—1949)	139
Драхош А.: Возможности обеспечения ведения урока на словацком языке в восьмилетней школе	157
Герев Д.: Метод экспериментального исследования самопознания и знания людей у учеников	165
Герев Д.—Сабо Э.: Данные к исследованию счастья, как источника переживаний в аспекте психологии развития	177
Герев Д.—Вашкор А.: Исследование нагружающего влияния информации с различным ритмом времени, при помощи „стереометра”	191
Раконцаш П.: Проработка нового материала при помощи магнитофона	203
Шомфай Л.: Глаголы в запасе слов одиннадцатилетних	209

V. Искусство

Аваши Б.: Принципы градуирования Далкрозе в пентатонии	223
Винклер Л.: Эдип. Анализ возникновения художественного произведения	233

INHALTSVERZEICHNIS

Studien aus dem Bereich der Gesellschaftswissenschaften

I. Marxismus—Leninismus

K-Tóth, F.: Einige Charakterzüge der gesellschaftlich-beruflichen Umschichtung	3
--	---

II. Sprache und Literatur

Bacsá, P.: Über die Vokalisation von <i>э</i> , <i>ь</i> der slowakischen Mundart in Sámsonháza	11
Benkő, L.: Das Redaktions-Drehbuch des Juhász Gyula-Wörterbuches	17
Erdei, M.: Grammatikalische Verneinung und der Begriff der Verneinungssätze in der russischen Sprache	59

<i>Gyivicsán, A.</i> : Ungarische Beziehungen der „DAV“	69
<i>Inczeft, G.</i> : Über die zeitliche Schichtung der ON	79
<i>Lotz, J.</i> : Die Stellung der Implikativform - LAK im ungarischen Konjugationssystem	93
<i>Palásti, L.</i> : Zum Zentenarium des Erscheinens einer russischen Grammatik in Ungarn	101
<i>Zsolnai, J.</i> : Einige psychologische Fragen der Entstehung geographischer Namen	109

III. Geschichte

<i>Kávássy, S.</i> : Bodenbesitzname im Komitat Somogy	117
<i>Kávássy, S.</i> : I. Nagyatádi Szabó's politische Rolle im Komitat Somogy	125

IV. Pädagogik und Psychologie

<i>Bereczki, S.</i> : Geschichte der Seminarlehrerbildung (1868—1949)	139
<i>Drahos, A.</i> : Möglichkeiten der Sicherung der Einsprachigkeit in den slowakischen Sprachstunden der Grundschule	157
<i>Geréb, Gy.</i> : Verfahren zur experimentellen Untersuchung der Selbstkenntnis und Menschenkenntnis der Schüler	165
<i>Geréb, Gy.—Szabó, Z.</i> : Beiträge zur entwicklungspsychologischen Untersuchung des Glücksgefühles als Erlebnisquelle (I.)	177
<i>Geréb, Gy.—Vaskor, A.</i> : Untersuchung der Belastungswirkung von Informationen mit veränderlichem Zeitrhythmus mit Hilfe des „Stereometers“	191
<i>Rakonczás, P.</i> : Die Verarbeitung neuen lexikalischen Stoffes mittels Tonband	203
<i>Somfai, L.</i> : Zeitwörter im Wortschatz von Elfjährigen	209

V. Kunst

<i>Avasi, B.</i> : Das Prinzip der Dalcrozeschen Tonleitersingmethode in der Pentatonik	223
<i>Vinkler, L.</i> : Oidipus. Analyse der Entstehung eines Kunstwerkes	233

Felelős kiadó: Dr. Szendrei János, a Szegedi Tanárképző Főiskola igazgatója. Megjelent 500 példányban 22 (A/5) ív terjedelemben. Kézirat a nyomdába érkezett: 1967. június hó. Készült: Linószedéssel, íves magasnyomással az Msz 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint.
67-5670 — Szegedi Nyomda